

**T.C.
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

**II. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA
TSK'DA LOJİSTİK SİSTEM VE LOJİSTİK FAALİYETLER**

Uğur ÖZCAN

**Danışman
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN**

**Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı**

İSTANBUL 2014

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası.....	7
1.1. II.Dünya Savaşı Boyunca Türk Dış Politikada Genel Prensipler	7
1.2. II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikasında Yaşanan Gelişmeler.....	12
2. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin İç Politikası.....	27

İKİNCİ BÖLÜM 1923-1945 ARASINDAKİ DÖNEMDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN GENEL DURUMU

1923-1945 Arasındaki dönemde TSK'nın Genel Durumu.....	46
1. Kara Kuvvetleri.....	49
2. Deniz Kuvvetleri.....	55
3. Hava Kuvvetleri.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE İKMAL SİSTEMİ

1. TSK'da İkmal Teşkilatı.....	62
1.1. Milli Müdafaa Vekâleti Ve Diğer Askeri Birliklerde İkmal Teşkilatı.....	62
1.1.2. Milli Müdafaa Müsteşarlığı.....	63
1.1.2.1. Kara Müsteşarlığı.....	64
1.1.2.2. Deniz Müsteşarlığı.....	65
1.1.2.3. Hava Müsteşarlığı.....	65
1.1.2.4. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü.....	66
1.1.3. Askeri Birliklerde Bulunan İkmal Teşkilleri.....	66
1.2. İkmal Faaliyetlerinde Çalışanların Görev Ve Sorumlulukları.....	68
1.3. İkmal Teşkilatları İçin Eğitim Ve Öğretim.....	74
1.3.1. Yüksek Levazım Mektebi.....	74
1.3.2. Kara Levazım Mektebi.....	75
1.3.3. Hesap Memurları Mektebi.....	75
1.3.4. İhtiyat Levazım Zabıt Mektebi.....	75
1.3.5. Deniz Levazım Mektebi.....	76
1.3.6. Kara Levazım Ümera Kursu.....	76
2. Hazaarda İkmal Faaliyetleri.....	76
2.1. TSK'da İşe Faaliyetleri.....	76
2.1.1. Eratın İşesi.....	77
2.1.1.1. Gündelik Tayın İstihkakı.....	78
2.1.1.2. Ramazan Tayın İstihkakı.....	82

2.1.1.3. Kumanya İstihkakı.....	83
2.1.1.4. Demirbaş Erzak İstihkakı.....	84
2.1.1.5. Kuvvetli Tayın İstihkakı.....	85
2.1.2. Orduda Hayvanların İaşesi.....	86
2.2. TSK'da Giyecek ve Teçhizat İstihkakı.....	89
2.2.1. Eratın Giyecek ve Teçhizat İstihkakı.....	89
2.2.2. Hayvanlara Verilen Teçhizat İstihkakı.....	91
3. Seferde İkmal Faaliyetleri.....	92
3.1. Tümeden Küçük Birliklerde İkmal teşkilleri ve İkmal Faaliyetleri.....	93
3.1.1. Ağırıklar.....	93
3.1.1.1. Erzak (İaşe) Ağırlığı.....	94
3.1.1.2. Eşya Ağırlıkları.....	95
3.1.1.3. Muharebe Ağırlıkları.....	95
3.1.2. Hafif Kollar.....	96
3.2. Seferde İkmal Kolları ve Nakliye Faaliyetleri.....	97
3.3. Seferde İaşe İkmali.....	100
3.3.1. İaşe Maddelerinin Temini.....	100
3.3.2. Ekmek İhtiyacının Temini.....	103
3.3.3. Et İhtiyacının Temini.....	104
3.4. Seferde Cephane İkmali.....	105
3.5. Seferde Sıhhiye Hizmeti.....	107
3.6. Seferde Veteriner Hizmeti.....	110
3.7. Seferde Giyecek, Teçhizat ve Ordu Donatım Malzemesinin İkmali....	111

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TSK'DA LOJİSTİK FAALİYETLER (1936-1939)

1. II. Dünya Savaşı Öncesinde TSK'da Lojistik Faaliyetler (1936-1939).....	114
--	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TSK'DA LOJİSTİK FAALİYETLER

II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK'da Lojistik Faaliyetler.....	122
1. II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK'da İaşe Faaliyetleri.....	128
2. II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK'da Barındırma Faaliyetleri.....	153
3. II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK'da Silah, Araç Ve Malzeme Temin Faaliyetleri.....	166
3.1. Kara Kuvvetleri.....	169
3.1.1. Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler.....	169
3.1.2. Piyade Tüfeği.....	175
3.1.3. Motorlu Vasıta ve Hayvanlar.....	176
3.1.4. Akaryakıt.....	181
3.1.5. Müstahkem Mevkiler Ve Tahkimat.....	187
3.1.6. Bakım ve Onarım Faaliyetleri.....	193
3.1.7. Topçuluk Ve Diğer Görmeyerek Ateş Eden Silahlar.....	199
3.1.8. Mühimmat.....	202
3.1.9. Muhabere.....	205
3.1.10. Gaz Ve Kimyasal Silahlar.....	207
3.1.11. Paraşüt.....	208
3.1.12. Ulaşım.....	209

3.1.13. Eğitim-Öğretim Ve Kurslar.....	213
3.2. Deniz Kuvvetleri.....	216
3.3. Hava Kuvvetleri.....	224
4. II. Dünya Savaşı Dış Politikasının Lojistik Yönü.....	230
4.1. TSK'nın Lojistik Faaliyetlerinde İngiltere'nin Rolü.....	231
4.1.1. 1939'dan Adana Görüşmelerine Kadar.....	231
4.1.2. Adana Görüşmelerinden Savaşın Sonuna Kadar.....	242
4.2. TSK'nın Lojistik Faaliyetlerinde Almanya'nın Rolü.....	257
4.3. TSK'nın Lojistik Faaliyetlerinde ABD'nin Rolü.....	263
5. II. Dünya Savaş Yıllarında TSK İçin Yürütülen Lojistik Faaliyetlerin Topluma Etkileri Ve Sonuçları.....	266
SONUÇ.....	276
KAYNAKÇA.....	281
EKLER.....	304

ÖZET

Avrupa'da yaklaşan savaşın belirtileri hissedilmeye başlandıktan sonra, Türkiye'de öncelikli olarak siyasal bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Daha sonra barışı sürdürmenin teminatı olan güçlü bir ordu gerekliliğinden hareketle çağın gereklerini karşılayacak şekilde ordunun ihtiyaçlarının giderilmesine çalışılmıştır. Savaş öncesi dönemden başlayan bu çabalar, özellikle savaş yıllarında artarak devam etmiştir.

Bir orduda gerçekleşecek lojistik faaliyetler genellikle üç ana başlık etrafında şekillenmektedir. Bunlar orduda bulunan insan ve hayvanın beslenmesi, barınmalarının temin edilmesi ile harp silah, araç ve gereçlerinin temin edilmesidir. Türkiye savaş yıllarında barınma ve iye sorununu kendi kaynaklarına dayanarak çözmeye çalışmıştır. Özellikle bu dönemde çıkarılmış olan Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak çiftçinin elindeki hububata devlet tarafından el konulmuş ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nce orduya dağıtılması sağlanmıştır. Silah ve savaş malzemesi için öncelikle ülkede bulunan Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlı askeri fabrikalar ve sınırlı sayıda bulunan özel savunma tesislerine başvurulmuştur. Ancak silah ve malzeme tedarikinde temel kaynak ticaret ve çeşitli ittifak anlaşmalarına dayandırılmak suretiyle dış alım yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Savaş yıllarında mevcudu bir milyonun üstünde olan Türk Ordusunda zaman zaman gerek iye gerek barınma gerekse teçizat ve donatım yönünden önemli sıkıntılarla da karşılaşmıştır. Ancak savaş yıllarında karşılaşılan bu sorunları çözmek için gerek iç kaynaklar gerekse dış kaynaklardan yararlanılarak çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

After feeling the symptoms of the approaching war in Europe, primarily a few political precautions were taken in Turkey. After that, with the idea of a need for a strong army that was the assurance for maintaining the peace, it was tried to satisfy the army's needs as required by the age. These efforts that had started at pre-war period, continued increasing especially at war time.

The logistics activities that are going to be materialized in an army, are generally figured by three main titles. They are ; feeding the human and animals existing in the army, assurance of the housing and assurance of the war weapons and equipment. Turkey tried to solve the housing and rationing problems at war time by basing on its own resources. Depending especially on the "National Prevention Law" which was made at this time, the grain at the farmers' hand was distrained by the government and it was supplied to be handed out to the army by the Soul Products Office. For weapon and war equipments, military factories that were connected to the Military Factories' Office in the country and private defence areas that were limited in number, were applied. However, the basic resource to supply weapon and equipment was carried out by importation on condition that it was based on trade and some kinds of alliance deals.

At war times, in Turkish army, in which population was over one million, serious problems were also seen in terms of rationing, housing and equipment from time to time. However, to solve these problems that were come across at war time, not only interior but also exterior resources were used.

ÖNSÖZ

II. Dünya Savaşı sadece savaşa fiilen katılmış ülkeleri etkilememiş, Türkiye gibi savaş dışında kalmayı başarabilmiş ülkeleri de derinden etkilemiştir. Muhtemel bir savaşa yönelik olarak güçlü bir ordu bulundurma zorunluluğu karşısında Türkiye tüm politikalarını savaş ve ordu ekseninde belirlemiştir. Hatta alınan kararlar ve uygulanan politikaların arka planına bakıldığında büyük bir çoğunluğunun Türk Ordusu'nda gerçekleşecek lojistik faaliyetlerle ilgili olduğu görülecektir.

1939-1945 yılları arasındaki Türkiye bütçeleri incelendiğinde savunma giderlerinin genel bütçeye oranı ortalama olarak % 50'dir. Öte yandan silah altındaki asker sayısının 1.300.000 olduğu Türkiye'de, dönemin nüfus verileri incelendiğinde 19-45 yaş arası her 4 erkekten birinin askerde olduğu sonucu çıkaracaktır. Yani % 70'i tarımla geçimini sağlayan nüfusun en üretken ve dinamik kısmı üreticilikten tüketiciliğe geçmiştir.

Türkiye ölçeğindeki bir ülkenin sadece sayısı bir milyonun üstündeki bir orduyu besleyebilmesi bile başlı başına büyük bir başarıdır. Bu nedenle çalışmada, Türk Ordusunun II. Dünya Savaşı yıllarında beslenmesinden barınmasına, silah ve teçhizatla donatılmasına kadar geniş bir yelpazede gelişen lojistik faaliyetleri nasıl yürüttüğünü inceledik.

“II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye” konulu çok sayıda çalışma olmasına rağmen TSK'da yürütülen lojistik faaliyetleri inceleyen kapsamlı bir çalışma olmaması beni bu çalışmaya yönelten ana nedendir. Çalışmaya yönelten diğer nedense, savaş öncesinde 200.000 kişi civarındaki ordunun birkaç yıl içinde yedi katı kadar büyümesi, ancak ülke kaynaklarının bu büyümeye cevap vermekten uzak olduğu dönemde lojistik faaliyetlerin yürütülmesi sürecinin ilgi çekiciliğidir.

Çalışmanın hazırlanması esnasında kaynak olarak öncelikle Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Genelkurmay ATASE Arşivi kullanıldı. 1939-1945 yılları arasındaki TBMM Zabıt Cerideleri ve Resmi Gazete tarandı. Ayrıca konu ile ilgili birçok kitap ve süreli yayın da incelenmiştir.

Çalışmam sırasında desteklerinden dolayı başta tez danışmanım Prof. Dr. Tülay Alim Baran olmak üzere, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde görevli tüm hocalarıma ve çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmam esnasında her türlü desteğini benden esirgemeyen eşim Hafize ve dostum Ali Ünal'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.k.	: Adı geçen kanun
ATASE	: Genelkurmay Askeri Tarih, Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı
Arşivi	
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
MKK	: Milli Korunma Kanunu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi

GİRİŞ

Savaş, yirminci yüzyıl öncesinde çoğunluğu paralı ve profesyonel askerlerce yapılan, kısıtlı ve dar bir çevrede gerçekleşen, şiddeti ve yıkıcılığı sadece savaşın cereyan ettiği alanda bulunanları etkileyen, savaşa taraf olan ülkelerin toplumlarını etkilemeyen ya da etkisi sınırlı kalan bir olgu idi. Dahası savaşlar Mohaç Meydan Savaşında olduğu gibi, birkaç saat ile bile sınırlandırılabilirdi. Ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarından başlamak üzere, gelişen teknoloji ile birlikte savaş kavramı da biçim ve kapsam değiştirmiştir. Ulaşım olanaklarının artması, askerlerin kısa sürede farklı noktalara taşınabilir olmasını mümkün kılmış, bu durum da savaş alanlarının ve savaşın gerçekleştiği cephelerin büyümesine neden olmuştur. Teknolojide yaşanan gelişmeler savaş sanayiini de derinden etkilemiştir. Önceden etkisi sınırlı kalan silahların gelişen teknoloji ile birlikte tahrip gücü ve menzilleri artmıştır. Özellikle uçak ve tanklar sınırlı bir alana sıkışmış kalmış savaş alanlarının ciddi boyutlarda genişlemesine neden olmuştur.

Savaş alanlarındaki bu büyüme, iletişim olanaklarının da artması ile savaş sadece askerleri değil toplumu da doğrudan ilgilendirir bir hal almış, savaşın cereyan ettiği muharebe sahasının dışında kalan cephe gerisi de savaş alanı haline gelmiştir. Cephe gerisinde savaş etkisini hem beşinci kol faaliyetleri gibi öldürücü olmayan propaganda ve istihbarat aktarımı şeklinde göstermiş hem de gayri nizami harp kuvvetlerinin, hava indirme birliklerinin, bombardıman uçaklarının, uzun menzilli silah sistemlerinin doğrudan müdahalesi ile savaşın bir parçası olmuştur. Hatta asker olmayan sivil halkın yaşadığı cephe gerisi bölgeler II. Dünya Savaşı'nın sonunda ABD'nin Japonya'da uyguladığı gibi kitle imha silahlarının, kullanıldığı alanlar olmuştur. Dahası Soğuk Savaş döneminden itibaren de terörizm faaliyetleri, savaşın bir parçası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Savaşın, böylesine nitelik değiştirmesi karşımıza "topyekûn savaş" kavramını çıkarmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda, topyekûn savaşın ilkeleri ortaya konmuştur.

Savaş kavramı klasik manada isteklerin karşı tarafa zorla kabul ettirilmesine dayanan silahlı mücadele olmaktan da çıkmıştı. I. Dünya Savaşı'nın çıkış nedenleri

incelendiğinde, gerçek nedenin yerel ölçekten küresel bir boyuta kavuşan ticaret ilişkileri olduğu görülecektir. Sanayi devrimi ile birlikte ülkeler arasındaki ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkiler küresel boyutlarda genişlemiştir. Bunun sonucu olarak bilindiği gibi hammadde ve pazar arayışları, sömürgecilik yarışı ve güç dengelerini sağlamak için aşırı silahlanma gibi genele yayılan nedenler I. Dünya Savaşı'nı doğurmuştur. I. Dünya Savaşı'nın sonunda çözüme kavuşamayan sorunlar ise II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır.

Ülkeler arası ticari ve siyasi ilişkilerin bağı o denli artmıştır ki, bu konularda meydana gelen gerilimler ve krizler dahi tüm dünya ülkelerini etkiler bir hal almıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi cephe gerisini yani toplumu da doğrudan etkiler hale gelen savaşın en çarpıcı örneklerinden biriside I. Dünya Savaşı'nda Rusya'da meydana gelen rejim değişikliğidir. 1929 Ekonomik Krizi'nde görüldüğü gibi, Amerika'da başlayan kriz tüm dünyayı etkilemiştir. Bilindiği gibi Türkiye'de de ciddi etkileri hissedilmiş, ülkede ekonomik ve siyasal birçok ciddi değişikliklere yol açmıştır.

Savaş kavramı Türkiye ve Türk toplumu üzerinde de ciddi etkilere sahiptir. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran asker ve sivil aydın kesim uzun yıllar devam eden savaşlar içinde büyümüş ve Türkiye'nin yönetim felsefesini de bu savaşlardan aldıkları tarihsel formasyona göre şekillendirmişlerdir. Bu etki Lozan'da ve sonraki süreçte alınan tüm kararlarda kendisini ciddi anlamda hissettirmiştir. Osmanlı'nın son döneminde Harbiye ve Mülkiye'de yetişen, imparatorluğun yıkılmasına tanıklık eden, yeni devleti kuran bu kadro Osmanlı Devleti'nin siyasal ve ekonomik ilişkilerinden aldıkları dersle hareket etmiştir. Lozan'da, dışa bağımlılığı politik anlamda reddettikleri gibi ekonomik konularda da buna karşı kesin tavır almışlar ve kendi kendine yeterli olmayı ana amaç edinmişlerdi. Kendinden “üst” konumda olan ülkelerle girişilen ortaklıklar Osmanlı Devleti'nde birçok defa olduğu gibi aleyhte sonuçlanmıştır. Son büyük ittifak ise I. Dünya Savaşı'nda devletin sonunu hazırlamıştır. Bu etkenlerin ışığında Türkiye'nin lider kadrosu, 1930'ların gerginleşen uluslararası ortamında yaklaşık olarak eşit güçteki ülkelerle bölgesel paktlar kurarak, güvenlik önleri alma yoluna gitmiştir. “Ast” ve “üst” ilişkisine

dönüşebilecek bağlantılardan uzak durulmaya çalışılmıştır.¹ II. Dünya Savaşı Türk dış politikası da bu prensipler ışığında savaş dışı kalmak üzerine inşa edilmiştir. Başarılı bir denge politikası, etkili bir diplomasi ile savaş dışında kalmayı başaran Türkiye, savaşı sınırlarının dışında tutabilmiş ancak savaşın ekonomik ve toplumsal etkilerine doğrudan maruz kalmıştır.

Savaşın yukarıda da açıklandığı gibi geniş bir kapsama girmesi sadece savaşan tarafları değil II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'si gibi savaşa taraf olmayan ülkeleri de derinden etkilemiştir. Savaşa girmeyen, bu savaşta taraf olmak istemeyen Türkiye'nin de her an savaşa girecekmiş gibi hazırlık yapması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Fakat uzun yıllar süren savaşların yığın ev sahibi Türkiye için, yeni ve topyekûn bir nitelik taşıyan savaşa hazırlanmak hiçte kolay olmayacaktı.

Aslında topyekûn harp Türkiye için uzak bir kavram değildir. Öncelikle I. Dünya Savaşı'nın hazırlık aşamalarında ve devamı süresinde toplum savaşla sürekli olarak içli dışlı olmak durumunda kalmıştır. Dahası Kurtuluş Savaşı ve bu savaşın cepheleleri incelendiğinde toplumun savaşla olan doğrudan ve dolaylı ilişkisi bizim için daha da netlik kazanacaktır. Örneğin Güney Cephesi'nde ve düzenli ordu kurulmadan önce Batı Cephesi'nde savaşın tarafı doğrudan halk olmuştur. Kimi zaman askerinin komuta ettiği, kimi zamanda askerlikle alakası olmayan sivil kişilerin yönetiminde ki Kuvayı Milliye güçleri ile savaşılmıştır. Halk belirli bir lojistik sisteme dayanmayan bu gönüllü kuvvetlerin iaşesini sağlamıştır. Düzenli ordu kurulmasından sonrada halkın, ordu ve savaşla ilişkisi kesilmemiştir. Topyekûn harp kavramının kendisini net olarak hissettirmesi ise Sakarya Savaşı öncesinde alınan Tekalif-i Milliye kararlarıdır. Toplumunun, savaşla ilişkisi iki savaş arası olan dönemde de aktif olarak devam ettirilmiştir. I. Dünya Savaşı, genel savaş prensiplerine ve silahlarına yenilikler kazandırmıştır. Bunlardan biriside uçağın aktif olarak savaşın bir unsuru olarak kullanılmasıdır. Bu gerçeğin ışığında Türk Havacılığının geliştirilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en dikkat çekici olanları ise "Tayyare Piyangosu" gelirleri ve halkın kendi arasında para toplayarak uçak bağışında bulunmaları olmuştur.

---

¹ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 2010, s.62

Bahsettiğimiz gibi II. Dünya Savaşında toplum savaştan derin bir biçimde etkilenmiştir. II. Dünya Savaşı ve Türkiye konulu birçok kaynak genelde dış ilişkiler ve diplomasi konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Savaşın Türkiye ve toplum üzerindeki etkilerini konu alan çalışmalarda, genellikle ekonomik ve siyasi olayları incelemiştir. Varlık Vergisi, Milli Korunma Kanunu ve uygulamaları, özellikli çalışmalar olan ve savaş esnasında bir ildeki yaşamı konu alan “II. Dünya Savaşı’nda Konya’da Günlük Yaşam” vb. çalışmalarda halkın savaş nedeniyle yaşadığı ekonomik, idari sıkıntıları konu almışlardır. Hatta askeri tarih çalışmalarında dahi II. Dünya Savaşı’nda Türk Ordusu’nun genel durumu ve Adana Görümleri gibi konulara daha çok ağırlık vermiştir. Orduda cereyan eden lojistik faaliyetler, aynı şekilde birçok çalışmada, “ordunun mevcudunun bir milyonu aşması”, “aktif iş gücünde azalma”, “bütçenin yarısından fazlasının savunma harcamalarına ayrılması” gibi temel çıkarımların birkaç cümle ile ifade edilmesi ile sınırlı kaldığı olmuştur çoğu zaman. Türk Ordusu’nun lojistik faaliyetlerinden bahseden sınırlı çalışmalar ise ekonomik ve dış politika alanındaki gelişmelerin desteklenmesi ve yorumlanabilmesi için kullanılmıştır.

Hâlbuki II. Dünya Savaşı döneminde Türk Ordusunda gerçekleşen lojistik faaliyetler, günümüzde dahi etkilerini sürdüren birçok siyasal tartışmaya kaynaklık etmektedir. Dahası bir milyonun üzerinde silahlıdaki askerin varlığı ve bunların beslenmesinin sağlanması dahi özel bir çalışma konusu oluşturabilecek niteliktedir. Ordu bu dönemde yeni bir teşkilatlanma içine girmiş, birçok yeni birlik teşkil edilmişti. Bu durum askerlerin barınma sorunları da ortaya çıkmıştır. Bunun yanında bu askerlerin giydirilmesi ve teçhiz edilmesi ise ayrı bir sorundur. Savaş stratejileri ve savaş araç ve gereçlerinin değiştiğini söylemiştik. O dönemde savaşın araç ve gereç olarak ana gereksinimi ise zırhlı birlikler ve uçaklardı. Bunların temini sorunu, temin edilecek ve mevcut araç, gereçleri kullanacak personelin eğitilmesi hepsi başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Ancak bu hususlar genellikle çalışmalarda konu edilmemiştir. Bu çalışmada ise bahsi geçen konuların hepsine değinilmeye çalışıldı.

Çalışmanın konusu iki ana başlık altında incelendi. Öncelikle barış ve sefer durumunda Türk Ordusunun belirlenmiş kanun, yönetmelik ve talimnamelere göre lojistik faaliyetlerin nasıl yürütülmesi gerektiğini irdeledik. Buradaki amaç ideal

olanın ne olduğunu ortaya koymaktı. İkinci bölümde ise ilk bölümde belirtilen lojistik esasların ne ölçüde yürütülebildiğini ortaya koymaya çalıştık. Örneğin ilk bölümde yer alan bilgilere göre bir askerin günlük ekmeğin 900 g iken savaş şartlarından kaynaklanan nedenlerle verilen ekmeğin 600 g kadar düştüğünü görmekteyiz. Çalışmada götüğümüz amaçlardan birisi de olması gerekenlerle yaşananların mukayese edilebilmesini sağlamaktır.

Çalışma boyunca kaynak kullanımında ana gaye birincil kaynakların kullanılması oldu. Özellikle Türk Ordusu'nda Lojistik Sistemi incelerken o yıllarda basılmış talimname, talimatname ve kanunlara ulaşılmaya çalışıldı. Konu ile ilgili birçok resmi yayına ulaşıldı. Özellikle o dönem Levazım Okullarında okutulan kitaplardan faydalanılarak lojistik sistem ana hatları ile ortaya konulmaya çalışıldı.

Savaş sırasındaki lojistik faaliyetlerin ele alındığı kısımda ise ana kaynakları BCA ve ATASE arşiv belgeleri, Resmi Gazete ve Meclis Tutanakları oluşturdu. Ayrıca konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan da yararlandı. Arşiv belgeleri ışığında verilen bilgiler, anılarla da takviye edildi. Ancak BCA ve ATASE Arşivinde çalışma konusu ile ilgili olarak daha araştırmacıların kullanımına açık olmayan çok sayıda belgenin olduğunu da eklemek gerekir. Bu nedenle çalışma içinde yer alan tüm bilgiler araştırmaya açık olan belgeleri temsil etmektedir. Belgeler araştırmaya açıldıkça konu kapsamında yer alan ancak çalışmada incelenemeyen kısımlarda netlik kazanacaktır. Örneğin savaş yıllarında silah, araç gereç, iâşe maddeleri vb. kalemlerde yapılan alımlarla ilgili verdiğimiz rakamlar sadece arşivlerin kullanıma açık bölümlerinde yer alan bilgileri ihtiva etmekte olup, belgeler çoğaldıkça bu rakamlar da artacaktır. Bu husus diğer incelenen konular içinde geçerlidir. Bu durum ise çalışma konusu için önemli bir sınırlama olmuştur. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığı arşivlerine başvurulmuş, ancak çalışma konusu ile ilgili belge olmadığı yanıtı alınmıştır. Aynı şekilde Toprak Mahsulleri Ofisi'ne de başvuruda bulunulmuş gerekli doküman ve arşivleri bulunmadığı yanıtı alınmıştır.

Çalışma esnasında konunun anlam bütünlüğünü bozmamak, benzer çalışma ve kaynaklardaki ortak dili korumak amacıyla askeri terminoloji kullanılmak zorunda kalmıştır. Ancak ilgili terminolojiye hakim olmayanlar için ve anlaşılabilirliği sağlayabilmek amacıyla birçok terim için açıklama dipnotlarına yer verilmiştir.

Şunu da eklemek gerekir ki, savaş dönemindeki Türkiye'nin ve yöneticilerin almış olduğu kararların değerlendirilmesi yapılırken, tarih alanında yapılan birçok değerlendirmede yapılan yanlışla düşünülerek olaylara gerçeklikten uzak ve taraflı olarak bakılmaktadır. Şöyle ki, bu yanlışla düşenler genellikle günümüz şartlarında hareketle değerlendirmelerini yaptıkları gibi, filmin sonunu görmüş olmanın verdiği rahatlıkla filmin eleştirisini yapmaktadırlar. Hâlbuki dönemin şartları, karar verici konumunda bulunan yönetim erkinin niyet ve maksatları tam olarak değerlendirilmeli, konuyu etkileyecek tüm etmenler dikkate alınmalıdır. Özellikle konumuzla ilgili olarak, günümüz şartları içinde her ay eline düzenli bir ücret geçen orta ölçekli dört kişilik bir ailenin yönetimini ele alacak olursak; bu aile ilgili onlarca problem sahası ortaya koymak mümkündür. Problem sahamızı bu ailenin temel ihtiyaçlarının karşılanması noktasına indirgediğimizde dahi yine de sorunun çözümü o kadar basit değildir. Bu ailenin beslenmesi, yakacak, giyecek sorunların çözülmesi, barınma ihtiyaçlarının karşılanması ve tüm bunları yaparken ortaya beklenmedik sürpriz masraf kalemlerinin çıkması... Savaş döneminin Türkiye'sine bu gözle bakarsak dönemin yöneticilerinin aldıkları kararları ve yaşananları değerlendirme konusunda az çok adil davranabiliriz. Çalışma bu boyutu ile ele alındığında, bir anlamda neden çiftçinin elindeki hububata el konulduğu, Milli Korunma Kanunu'nun neden çıkarıldığı, camilerin neden tahıl ambarı olarak kullanıldığı gibi dönemin yöneticilerine yöneltilen eleştirilere de dolaylı olarak cevap vermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmasına rağmen hem dış politikada hem de iç politikada savaşın olumsuz etkilerini fazlasıyla hissetmiştir. Dış politikada olduğu gibi iç politikada da alınan kararlar savaşın seyrine göre değişmiştir. Alınan kararlar ve uygulamalara bakıldığında hedefin savaş dışı kalmak olduğu açıkça görülmekle beraber, her an savaşa girme ihtimali karşısında da sürekli olarak savaş hazırlığı yapılmıştır. Savaş yılları dış ve iç politikası incelendiğinde atılan her adım doğrudan ya da dolaylı olarak Türk Ordusunun lojistik yapılanması ile ilgili olduğunu görürüz.

1. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası

1.1. II. Dünya Savaşı Boyunca Türk Dış Politikada Genel Prensipler:

Savaşın aktörleri, Türkiye'nin jeopolitik önemi nedeniyle Türkiye'yi kendi taraflarında savaşa sokmak üzere büyük çabalar harcamış, bu amaçla özellikle Müttefikler arası bir dizi konferanslar düzenlenmiş, savaşın seyrinin Müttefikler lehine dönmesi ile birlikte yapılan baskıların dozu artmış, hatta tehdit noktasına kadar varmıştı. Ancak Türkiye'nin bu süreçte uygulamaya çalıştığı dış politikanın ana eksenini savaş dışı kalmak ve ülkeyi savaşın etkilerinden mümkün olduğu kadar uzak tutmak oluşturmuştur. Savaş dışı kalabilmek için dış politikada uyguladığı bu diplomatik mücadele "denge oyunu" olarak adlandırılmıştır.

Ülkeyi yönetenleri bu denge oyununa iten en büyük neden olarak, I. Dünya Savaşı'nda gerçekçi bir dış politika izlemeyen Osmanlı Devleti'nin ödediği ağır bedeller gösterilebilir. II. Dünya Savaşı'nda, devleti yöneten kadro aynı zamanda I. Dünya Savaşı'nın ağır bedellerini ödeyen, bu savaş sonrasında İstiklal Savaşı'nı veren kadro olarak karşımıza çıkacaktır. Bu kadro devleti yeni bir maceraya sürüklemek yerine II. Dünya Savaşı'ndan mümkün olduğunca uzağında durmaya çalışmıştır.

I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devletinin Türk olmayan unsurlarının savaş sonunda ayrılarak birer birer devlet kurması, Türkiye'nin ise Misakı Milli sınırları içinde büyük bir kurtuluş mücadelesinin ardından varlığını sürdürebilmesi ve Osmanlı Devletinden ekonomik ve siyasal olarak ağır bir miras alması Türkiye'nin dış ve iç politikada genel karakterini belirlemiştir. Yani II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin politikası için yapılacak tek durum tespiti: "ne kaybedilebilecek ikinci bir imparatorluğu ne de yeni bir tane yaratma isteği" olduğudur. Gerçekten de II. Dünya Savaşına Türkiye'nin zorunluluk olmadığı müddetçe girmesi gereksiz bir maceradan başka bir şey değildi. Çünkü Türkiye'nin, savaşa taraf olan bazı Avrupa Devletleri gibi toprak talebi veya uluslararası ilişkilerde yerinin yeniden değerlendirilmesi² gibi bir isteği yoktu.

Atatürk daha 1931 yılında şöyle diyordu: "Versailles Muahedesi³, I. Dünya Savaşına sebebiyet vermiş olan, amillerden hiç birini ortadan kaldırmamıştır. Tersine olarak, dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler mağluplara, sulh şartlarını zorla kabul ettirirken, bu memleketlerin etnik, jeopolitik ve ekonomik özelliklerini asla göz önüne almamışlardır. Sadece husumet hislerinden ilham almışlardır. Böylelikle de, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi, sadece mütarekeden ibaret kalmıştır."⁴

Türkiye'nin ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi özellikle Almanya ve İtalya'nın olduğu gibi, bir önceki savaştan arda kalan sorunların çözümü ile ilgili uluslararası çapta talepleri yoktu. I. Dünya Savaşı'ndan arda kalan sorunlarının önemli bir kısmını Lozan'da çözmüştü. Diğer sorunları ise zaman içinde çözüme kavuşturma yoluna gitmişti. Ayrıca Milli Mücadele'den çıkan ülkenin gerçekleştirilmesi gereken birçok ekonomik, siyasal atılım vardı. Türkiye'nin tüm bunları gerçekleştirebilmesi için de uzun bir barış sürecine ihtiyacı vardı, bu nedenle dış politika "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi ekseninde belirlendi. Mustafa Kemal başta olmak üzere ülkenin yönetiminde söz sahibi olan hiç kimse istikrar üzerine dayanan politikalarında

---

² Konu ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Fahir Armaoğlu, *20. YY. Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.151-223

³ Versailles Muahedesi (Anlaşması): I. Dünya Savaşı Sonunda Almanlarla İtilaf Devletleri Arasında imzalanan barış anlaşmasıdır.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *II. Adam*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, C.II, s.84

kesinlikle maceraya yer vermiyorlardı. Bu hususa Musul Sorunu ve Hatay Sorununun çözümü için harcanan çabalar örnek verilebilir. Özellikle Musul Sorununun çözülmesi için güç kullanımı bir seçenek olsa da kesinlikle bu yola başvurulması düşünülmemiştir. Bu sorun; Şeyh Sait İsyanı, uluslararası yalnızlığa itilme, güvenlik ve istikrar ihtiyacı gibi diğer etkenlerin de tesiri ile beraber daha azına razı olarak çözülmüştür.

Savaş dışı kalma politikası, “gerçek anlamda iktidar yönetici eliti oluşturan bu küçük ve bağdaşık grubun tekelinde” yönlendiriliyordu.⁵ İsmet İnönü yönetim erkinin başı olarak, devlet politikalarını belirliyordu, bu politikaları belirlerken yalnız değildi; düzenli olarak Bakanlar Kurulu’na, Parti’ye, TBMM’ye, küçük, sınırlı, fakat oturmuş bir dış politika kadrosuna, basında bir takım kişilere ve Türk Tarih Kurumu gibi bazı derneklere danışıyordu. İnönü’nün güvendiği kişiler arasında en önemlisi Numan Menemencioğlu⁶’ydu. Bu dönemde Dışişleri Bakanlığı, “bakanlar kurulu piramidinin en üst noktasına” çıkmıştır.⁷

Türkiye’nin, savaş döneminde dış politikası belirlenirken şu hususlar da hep değerlendirilmiştir: Türkiye çok önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu durum ülke için hem yaralı hem de zararlıdır. Stratejik önemi olmayan başka küçük ülkelere oranla sesini daha etkili duyurabildiği gibi pazarlık gücü de çok daha fazladır. Aynı zamanda bu konum zararlıdır. Türkiye’nin bu stratejik konumu başka devletlerin iştahını uyandırabilir. Güçlü dostlar edinmesini sağlayan bu etmen, aynı zamanda koruyuculuğa soyunanların davet edilmedik ilgisine yol açabilirdi. Türkiye’nin çok önemli bir kavşakta küçük bir devlet olması onun uluslararası ilişkilerde hareket kabiliyetini hep en üstte tutmasını gerektirmiştir. Bu nedenle kutuplaşma ve kamplaşmalara karşı tavır almalıdır. Zaten kutuplaşma varsa bunlara katılmaktan vazgeçmelidir. Uluslararası dengesini mümkün olduğu kadar çok merkezli tutması ülkeye yeteri kadar hareket sahası sağlayacaktır. Aynı zamanda Türkiye, her zaman haklarını ve toprak bütünlüğünü savunmaya hazır olduğunu göstermelidir. Bu konudaki hassasiyet ve duyarlılık her fırsatta ortaya konmalı ve gerektiği durumlarda

---

⁵ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.1

⁶ Numan Menemencioğlu: 1914’de Dışişleri Bakanlığı’na girmiştir. 11 Haziran 1933-9 Ağustos 1942 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği, 10 Ağustos 1942-15 Haziran 1944 arasında Dışişleri Bakanlığı yapmıştır.

⁷ Edward Weisband, *II. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, Çev: M.A Karadağ, Örgen Uğurlu İstanbul, 2002, s.19-36

savaştan kaçınılmayacağı hususunda kuşku bırakılmamalıdır. Ancak Türkiye'nin bir savaşa, sadece savunma amaçlı gireceği de vurgulanmalıdır. Savaş boyunca dış politikaya yön veren isimler olan İsmet İnönü ve Numan Menemencioğlu dış politika esaslarını yukarıdaki faktörler ışığında belirlemiş, "denge oyununda" bu kartların hepsini kullanmıştır.

Savaşa girmemek için birçok diplomatik manevra yapılmıştır ancak Türk dış politika felsefesinin temel direklerinden bir başkası da, müzakere ve anlaşmalarla sorunun çözümü mutlaka aramak fakat bir saldırı anında da saldırıya silahla karşı konulacağı hususunda da kuşku bırakmamaktır. Lozan görüşmelerinde İnönü seferberliğin devamını istemiş ve müzakere gücünü askeri güçle desteklemiştir. Bu husus II. Dünya Savaşı boyunca da devletin dış politikasında ilke olmuştur. İnönü her fırsatta savaşa karşı olduğunu, tarafsız kalacağını ifade ederken aynı zamanda Türkiye'ye yönelecek her tehdide karşı da ordunun kullanılmasından çekinilmeyeceğini hissettirmiştir.⁸

Menemencioğlu'na göre, savaşa girmek büyük devletlere savaş alanı olarak hizmet etmekten başka bir şey değildi. Alman Büyükelçisi Von Papen'e belirttiği gibi, "Dış politikamızın amacı, kendi başımıza karar yetkimizin sonuna kadar korunmasıdır. Kesinlikle inanıyorum ki savaşa girsek kendi kendimize karar verme yetkimizi yitiririz." Başka bir zaman da Papen'e Türkiye'nin tutumunu şöyle açıklar: "Biz benciliz; salt kendimiz için savaşırız".⁹

Bireyin, grubun veya devletin kendi amaçlarına uygun olarak diğerlerinin davranışlarını etkileme yeteneği veyahut insanın diğer insanların düşünce ve davranışları üzerindeki kontrolü "güç" kavramı ile açıklanır. Gücün unsurları ise: coğrafya, doğal kaynaklar, endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliğidir. Burada sıralanan unsurlar arasında devletin gücünü oluşturan en önemli etmen diplomasidir. Diplomasi diğer bütün unsurları birleştirerek bir bütünlüğe kavuşturur ve belirlenmiş amaca sevk eder.¹⁰ II. Dünya Savaşı'ndaki Türkiye açısından bakıldığında da gücün;

⁸ Selim Deringil, *a.g.e*, s., s.3-30

⁹ Edward Weisband, *a.g.e*, s.37-38

¹⁰ Vefa Toklu, *Uluslararası İlişkiler*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006, s.43-44

nüfus, coğrafya, doğal kaynaklar, ulusal karakter ve moral gibi bazı unsurlarına sahipken endüstriyel kapasite, askeri hazırlık seviyesi gibi bir savaş esnasında en çok ihtiyaç duyulacak güç unsurlarına sahip olmadığını görürüz. Ancak diplomasi ve ona yön verecek hükümetin niteliği sayesinde Türkiye "denge oyununda" başarıyı elde etmiştir. Öyle ki Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası, görece küçük bir ülkenin diplomatik başarısı sayesinde en kritik zamanlarda dahi dünyanın büyük güçlerine sözünü geçirebildiğinin en canlı kanıtlarındandır. Türkiye, bu dönemde, bir yandan İngiltere ile açık ve seçik bir karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzalarken, öte yandan Almanya ile de Dostluk ve Saldırmazlık Paketi'na girmiştir.¹¹

Türkiye'nin savaş boyunca uyguladığı, savaş dışı kalma politikası tam olarak "etkin tarafsızlık" olarak adlandırılabilir. İngiltere Türkiye'nin bu politikasını şu şekilde tanımlıyor: "Etkin tarafsızlığın her iki kampta da ayağı vardır. Onun için bir tarafla müttefik olması ve diğer tarafla dostluk antlaşması imzalamış olması pekâlâ mümkündür. Bu politika savaş sırasında ülkenin tarafsızlığını korumasını sağlarken, aynı zamanda savaşın sonunda kazanan taraftan yana çıkıp kendisine kazanç temin etmesini mümkün kılar. Ayrıca bu uygulama tarafsız devlete taraflardan birine veya diğerine olan eğilimini sürdürme imkânı sağlamaktadır." Şükrü Saraçoğlu'da Türkiye'nin savaş dışında kalması için her türlü çabayı harcayacağını, ancak bunun pasif tarafsızlıkla mümkün olmayacağını söylemiştir.¹²

Türkiye'nin sınırlarına yönelik bir saldırı olmadığı takdirde, savaşa girmesini gerektirecek bir durum olmadığı ortadadır. Fakat Türk kamuoyunda ve siyasiler arasında savaşa girmeye istekli azınlık bir grubun varlığını inkâr etmemek gerekir. Almanya savaş yıllarında Türkiye'deki Turancı sivil ve asker kişilere yönelik birçok girişimde bulunmuştur. 1942 ve 1943 yıllarında Türkiye'de bir Turancılık hareketi vuku bulmuş, Alman belgeleri ise bu hususta Almanya'nın büyük miktarda da para kullandığını göstermiştir. Hatta Almanya, Kırım ve Kafkaslardaki Türklerin teşkilatlandırılması konusunda Türkiye ile görüşmelerde bulunmuştur.¹³ Ancak Türkiye'nin hem ekonomik hem de askeri potansiyeline bakıldığında savaş dışı kalma isteğinin nedenleri daha da belirginleşecek ve savaşa girme isteğinde

---

¹¹ Selim Deringil, *a.g.e.*, s., s.1

¹² Selim Deringil, *a.g.e.*, s., s.177

¹³ Fahir Armaoğlu, "II. Dünya Harbinde Türkiye", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.13, S.2, s.164

bulunanların ülkeyi sebepsiz bir maceraya hatta felakete sürüklemek istedikleri ortaya çıkacaktır.

1.2. II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikasında Yaşanan Gelişmeler:

1923-1930 arasındaki devrede Türk dış politikasının başlıca faaliyeti, Lozan'dan intikal eden sorunların çözümü ve bu sorunlara taraf olan devletlerle ilişkileri normal bir düzene sokmak olmuştur. Türkiye, 1930'a gelene kadar en yakın ilişkisini Sovyet Rusya ile kurmuş, Milli Mücadele Döneminde gelişen ilişkiler 17 Aralık 1925'de imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması ile perçinlenmiş, 1939 yılına kadar da Sovyetler Türk dış politikasının en önemli unsuru olarak kalmıştır.¹⁴

Türkiye, Lozan Anlaşmasından sonra birtakım ticari ilişkiler içerisine girdiği İtalya ile siyasi arenada bir türlü uzlaşma sağlayamamıştır. 30 Mayıs 1928'de iki ülke arasında imzalanan Tarafsızlık ve Uzlaşma Anlaşması da ilişkilerin düzelmesini sağlamamıştır. Bunun en büyük nedeni, Mussolini'nin, "Roma İmparatorluğunu"nu canlandırmak için sömürgecilik faaliyetlerine girişmesi, Akdeniz'i "Mare Nostrum"¹⁵ olarak görmesi ve Türkiye sahillerini de hedef gösteren açıklamalarda bulunmasıdır.¹⁶

Dünya barışının tehlikeye girdiği, ülkelerin "revizyonist" ve "anti revizyonist" olarak kamplara ayrıldığı bu süreçte, Türkiye anti revizyonist politikalar izleyerek Balkan Antantı¹⁷, Sadabat Paktı¹⁸ gibi kolektif güvenlik sistemleri içinde yer almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin en büyük tehlike olarak addettiği ülke ise İtalya'dır.¹⁹ Bunun en büyük göstergesi Türkiye'nin, İtalya tehlikesine karşı İngiltere ile ittifak yapma çabalarıdır. Fakat İtalya'nın savaştaki başarısızlıkları, Sovyet Rusya'nın savaş yıllarında Türkiye'ye yönelik yaklaşım ve talepleri, tehdit algısının İtalya'dan bu ülkeye kaymasına neden olmuştur.

---

¹⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.140

¹⁵ Mare Nostrum: Latince Bizim Deniz anlamına gelir. Mussolini'nin, Roma İmparatorluğu'nu canlandırmak ve Akdeniz'i kontrol altına alma politikasıdır.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.328

¹⁷ Balkan Antantı: 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında imzalanan anlaşmadır.

¹⁸ Sadabat Paktı: Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayı'nda imzalanan dörtlü saldırmazlık paktıdır.

¹⁹ Selim Deringil, *a.g.e.*, s., s.6

Sovyetler bir kara devletiydi ve denizlerde önemli bir mevcudiyeti yoktu. Oysa İtalya'ya karşı etkin bir müttefik gerekiyordu, bu nedenle 1930'ların yarısından itibaren Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. 8 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u istilasından sonra Türkiye resmen İngiltere'nin yanında yer almıştır.²⁰ Aslında 1936'dan 1946'ya kadar olan devrede İngiltere, Türkiye'nin dış politikasında önce İtalya'ya sonrasında Sovyet Rusya'ya karşı bir dayanak oluşturmuştur.²¹ Türkiye, İngiltere ile ilişki içerisine girerken Sovyet Rusya ile dostluklarını birlikte yürütmek istemiştir, fakat Sovyet Rusya'nın tutumu buna müsaade etmemiştir. Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştıran diğer bir etken de 1936 yılında imzalanmış olan Montreux Sözleşmesidir.

II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Türkiye Fransa ilişkilerinin odak noktası Hatay Sorunu olmuştur. İlişkilerin normal düzeye dönmesi bu sorunun Türkiye'nin istediği biçimde sonuçlanmasından sonra olmuştur.

Türkiye Mart 1939'a kadar Almanya'nın "bir devlet bir millet" politikasını haklı bulurken, Almanya'nın kendi milletinden olmayan Çekoslovakya'yı 15 Martta ilhak etmesi ve böylece "hayat sahası" politikasına başlaması, Türkiye'yi endişelendirmiştir. Aynı şekilde İtalya'nın 1939 Nisanında Arnavutluk'u işgali ile birlikte İtalya Türkiye'nin güvenlik bölgesine ayak basmış oluyordu. Bu işgallerden doğan buhran içinde İngiltere ve Fransa 13 Nisan'da Romanya ve Yunanistan'a garanti verdiler, aynı şekilde bu garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini söylemeleriyle birlikte Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında müzakereler başladı.²²

Türk-İngiliz görüşmeleri 12 Mayıs 1939'da yayınlanan bir deklarasyon ile neticelendi. Deklarasyonda 1939 Ekim'inde imzalanacak olan nihai anlaşmanın ana hatları oluşturuldu. Türk-İngiliz görüşmeleri esnasında Fransa'da bu anlaşmaya katılmak istemişti. Fakat bu sırada Fransa ile Hatay meselesi halledilmemişti. Bu

---

²⁰ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.71-72

²¹ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.140

²² Ahmet Şükrü Esmer- Oral Sander, *Olaylarla Türk Dış Politikası "1939-1945 Dönemi"*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, C.:I,s.143-144

mesale Türkiye'nin arzusuna uygun halledilince 23 Haziranda iki devlet arasında Türk-İngiliz deklarasyonunun aynı olan bir deklarasyon imzalandı.²³

İtalyan ve Alman tehlikesine karşı dayanak olmak üzere başlayan Türk-İngiliz ilişkilerinin bir deklarasyon imzalayacak boyutlara ulaşması, Sovyet Rusya'da, Batılıların Almanya'yı kendi üstlerine saldırtacakları endişesini uyandırmış ve Sovyet Rusya'nın Almanya ile anlaşacağı süreç başlamıştır. Sovyetlerin 23 Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzalaması Türkiye'de şaşkıncu bir etki yaptı. Şimdi Türkiye, eski dostu ve büyük komşusu Sovyetlerle beraber yürüyerek İngiliz-Fransız deklarasyonundan mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalı idi? Üçüncü bir seçenek olarak her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girilerek iki dostluğu bağdaştırmaya mı çalışmalıydı? Türkiye üçüncü yolu denemeye karar verdi.²⁴ Fakat savaş içindeki ve savaş sonrasındaki gelişmelerde de göreceğimiz üzere Türkiye'nin üçüncü yol arayışları olumlu sonuç vermeyecektir. Uzun yıllar devam edecek olan ayrılığın ilk adımları bu saldırmazlık paktı ile atılmış oldu.

Bu süreçte Türkiye her ne kadar Müttefiklerle yakınlaşsa da, Almanya Türkiye ile olan ilişkilerini bozmama taraftarıydı. Öyle ki Almanya en kuvvetli diplomatı Franz Von Papen'i Ankara Büyükelçiliğine tayin etti.²⁵

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırması ve 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştı.²⁶

Türkiye'nin dış politika ekseninde ciddi değişimlerin başlangıç noktasını Sovyet-Nazi Antlaşması teşkil etse de, Türkiye kayıtsız koşulsuz İngiltere ile ittifak içerisine girmek istemiyordu. Bu aşamadaki gelişimler dahi Türkiye'nin savaş boyunca izlediği denge politikasının küçük bir örneğidir. Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu her iki dostluğu bağdaştırmak amacı ile 25 Eylül'de Moskova'ya gitti Ancak her iki devletin de bu ziyaretten umdukları sonuç birbirinden farklı idi. Türkiye'nin amacı İngiliz ve Sovyet dostluklarını bağdaştırmakken Sovyetlerin ise

²³ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.144-145

²⁴ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*, s.147

²⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*,s.143

²⁶ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*, s.147

bambaşka istekleri vardı. Birbirinden farklı amaçlarla masaya oturan iki ülke temsilcilerinin görüşmeleri üç hafta sürdü. Müzakerelerin sonunda Rus istekleri şu şekilde özetlenebilir.

- Boğazların ortak savunulmasına dair bir antlaşmanın imzalanması
- Türkiye ile imzalanacak antlaşmanın Sovyetler Birliğini Almanya ile silahlı çatışmaya sürükleyecek hiçbir husus taşımaması.
- Montreux Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların her zaman ve mutlak suretle kapatılmasını ön gören değişiklik yapılması.
- Sovyetlerin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobrucayı ele geçirmeleri karşılığında Türkiye'nin tarafsızlığı.

Bu nedenlerle Moskova görüşmeleri olumlu bir sonuca vurdurulamamış, 17 Ekim'de Saraçoğlu'nun Moskova'dan ayrılması ile birlikte ise Türk-Sovyet ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştı.²⁷

Saraçoğlu'nun, Moskova'dan büyük bir hayal kırıklığı ile dönmesinin ardından 19 Ekim 1939'da Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalandı. Bu anlaşma Türkiye'nin dış politika prensiplerine uygun olarak hazırlanmıştı. Anlaşmaya göre Türkiye herhangi bir Avrupa ülkesinin saldırısına maruz kaldığında İngiltere ve Fransa ona her türlü aktif desteği sağlamayı taahhüt ediyordu. Ancak İngiltere ve Fransa başka bir Avrupa ülkesi tarafından saldırıya uğradığında Türkiye onlara doğrudan destek sağlamamakla beraber; tarafsızlığını korumaya devam edecekti. Fakat İngiltere ve Fransa'nın taraf olduğu savaş Akdeniz'e sıçrarsa Türkiye'de savaşa katılacaktı. Aynı zamanda Türkiye Sovyetlerle savaşa yol açabilecek hiçbir eyleme katılmayacaktı. Parasal konulardaki maddelerine göre İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye savaş malzemesi kredisi olarak 25 milyon sterlin, 16 milyon sterlin değerinde külçe altın ve 3,5 milyon sterlinlik bir kredi transferi sağlayacaktı.²⁸

---

²⁷ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*, s.147-149

²⁸ Selim Deringil, *a.g.e.*, s., s.97

Türkiye'nin en büyük arzusu savaş dışı durumunu sürdürmek olmasına rağmen, ülkeye yönelebilecek saldırıları da bertaraf etmek için bir takım önlemler almak durumunda idi. Bunlardan birisi de Balkanlardan gelebilecek olan tehdidi önlemek amacıyla Balkan Antantını canlandırma çabalarıdır. Türkiye, 2 Şubat 1940'da başlayacak olan ve Balkan Antantına taraf olan ülkelerin katılımıyla yapılacak yıllık "Bakanlar Konseyi"ne bu amaçla gitmiştir. Türkiye, Antant devletleri ile birlikte ortak savunma planı hazırlanmasını teklif etmişse de bu durum kabul görmemiştir. Balkan ülkelerini bu davranışa iten en büyük neden Almanya'yı kızdırtacak hareketlerden sakınmaktı.²⁹

Türk-İngiliz-Fransız İttifakının imzalanmasının üzerinden çok çekmeden Türkiye'nin savaşa katılma zorunluluğu doğmuştur. Almanya'nın 1940 Mayıs'ında Fransa'ya saldırması, İtalya'nın 11 Haziran 1940'ta Müttefiklere savaş ilan etmesi üzerine, Türkiye'nin, 19 Ekim 1939 İttifak Anlaşması hükümlerince savaşa katılması gerekirdi. Savaş Akdeniz'e sıçramıştı ama Türkiye Sovyetlerle savaşa neden olma tehlikesi var iddiası ile savaşa katılmayacağını bildirdi. Çünkü Türkiye, 1925 Türk-Sovyet Paketi gereği bu meseleyi Sovyet yetkililere açtıklarında; Sovyetler, Türkiye'yi tehdit etti.³⁰ Sovyet Rusya'nın, Türkiye'ye yönelik böyle bir girişimi olmasa dahi, Türkiye bu savaşa dâhil olmaktan kesinlikle kaçınacaktı. Çünkü Alman işgaline uğrayan Fransa 22 Haziran 1940'da mütareke etmek zorunda kalmıştı.³¹ Yani savaştan yenilgi ile çekilen bir devlet başka bir devleti savaşa sürüklemek istiyordu.

İngiltere savaşın ilk anından itibaren Türkiye'nin savaşa katılmasını istiyor ancak Türkiye'nin Almanya ile anlaşma riskine karşılık baskı yapamıyordu. Bundan dolayı İngiltere Türkiye'nin tarafsızlığına da rıza göstermek durumundaydı. Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngilizlerin baskı yapmamasının diğer nedenleri ise; Türkiye'nin askeri hazırlık seviyesinin daha savaşabilecek niteliklere ulaşmaması ve Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Nazi Ordularının Balkanlara,

---

²⁹ Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, *a.g.e.*, s.151-152

³⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.407

³¹ Ahmet Şükrü Esmir-Oral Sander, *a.g.e.*, s.153

hatta Ortadoğu'ya yönelmesi bunun sonucu olarak ta harp sahasının İngiltere'nin işine gelmeyecek şekilde genişlemesi olasılığıdır.³²

Savaş içindeki denge politikalarının en güzel örneği 1940 Haziranında yaşanmıştır. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile imzalamış olduğu ittifak anlaşması nedeniyle savaşa girmesi gerekirken, Türkiye o günlerde Almanya ile ticaret anlaşması imzalamıştır. 20 Haziran 1940'da imzalanan Türk-Alman Ticaret Anlaşması'nın zamanlama olarak İtalya'nın savaşa girişinden hemen sonraya denk getirilmesi Von Papan tarafından Türkiye'nin Mihver tarafıyla iyi ilişkileri sürdürmek istemesi şeklinde yorumlandı. Diğer yandan İtalya'nın müttefiklere savaş açması ve Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmesini müteakip, İngilizler Türkiye'den karasularında müttefik deniz kuvvetlerinin gayri resmî faaliyetlerine göz yumma olasılığının olup olmadığını İngiliz Büyükelçisi Hugessen aracılığıyla öğrenmeye çalışmıştır. Türkiye cevaben böyle bir ihtimal olmadığını ve başına iş açacak her türlü meseleden uzak duracağını vurguladı. Bu dönemde Türkiye daha sonraki savaş yıllarında uyguladığından çok daha keskin bir tarafsızlık uygulama eğilimindeydi. Örneğin 1943'te karasularının Müttefikler tarafından kullanılmasına izin verecek, Ege adalarındaki İngiliz askerlerine erzak ve cephane geçirecek, hatta onların Türkiye'ye iltica etmelerine olanak sağlayacaktır.³³ Aslında Türkiye'nin bu tutumu tamamen denge oyununun bir parçasıydı. Savaşın akışına göre Türkiye'nin yüzünü Müttefikler ya da Mihverden yana çevirdiğine birçok kere şahit olacağız.

İtalya, 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a taarruz etti. Bu taarruz yine Türkiye'nin savaşa girmesini gerektiriyordu. Türkiye Almanya'nın Romanya'ya yerleşmesi ve Bulgaristan'daki faaliyetleri dolayısıyla savaşa girmeyi kabul etmedi. Ancak İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasının ardından Türkiye Bulgaristan'a, Yunanistan'a karşı harekete geçtiği takdirde, kendisinin de Bulgaristan'a karşı harekete geçeceğini bildirdi. Bu suretle Türkiye Bulgaristan'ı hareketsizliğe mahkûm ederek Yunanistan'a büyük bir yardımda bulundu.³⁴ Bulgar sınırında bulunan askerlerini İtalya'ya karşı kullanabilecek olması Yunanistan'ın elini önemli ölçüde

---

³² Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.150-151

³³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.120-124

³⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.151

rahatlatmıştır. Türkiye'nin, Bulgaristan'a yönelik bu tavrı Türkiye'nin etkin tarafsızlık ilkesi içinde hareket ettiği anlamına gelmektedir.

Almanya'nın Balkanlar'da ilerlemesi karşısında Türkiye, İstanbul ve diğer bazı illerde sıkıyönetim ilan edip, sınır boyunca bazı güvenlik tedbirleri almıştı. Ancak bu tedbirlerin kendisine karşı alınmakta olduğunu zanneden Bulgaristan'ın endişelerini ortadan kaldırmak maksadıyla 17 Şubat 1941'de Bulgaristan'la Türkiye arasında saldırmazlık antlaşması imzalandı.³⁵ Almanya'nın Balkanlar'daki ilerleyişi hem Türkiye, hem İngiltere, hem de Sovyet Rusya için endişe kaynağı olmuştur. Almanya'nın bütün Balkanlara hâkim olması durumunda, Almanya'nın Ortadoğu'ya el atması için tek engel olarak Türkiye kalıyordu. Oysa Türkiye dönemin Almanya'sı için zorlayıcı bir güç olmaktan uzaktı. İngiltere ise Süveyş Kanalına el atan bir Almanya karşısında çok ciddi stratejik kayba uğrayacaktı. Aynı şekilde Sovyet Rusya'nın geleneksel güvenlik alanı içerisinde bulunan Bulgaristan ve Boğazların Almanya'nın eline geçmesi, Sovyetler için büyük bir tehdit unsuruydu.

İngiltere bu dönemde Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda çok ısrarcı olmuştur. Hatta Churchill, 31 Ocak 1941'de İnönü'ye yazdığı mektupta, Almanya'nın Bulgaristan'a girdiği andan itibaren Türkiye'de üslenecek İngiliz uçak filolarının Romanya petrol kuyularını imha edeceklerini bildiriyordu. Aynı şekilde Sovyet Rusya'dan da çekinmelerine gerek olmadığı, Sovyetlerin Türkiye'ye müdahale etmeye kalktığında Bakü petrollerini de bombalayacağı vurgulanıyordu. Ayrıca Churchill Türkiye'ye geniş bir askeri yardım vaat ediyordu. Türkiye'nin savaşa girmesini temin etmek maksadıyla İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Ankara'ya gelerek 28 Şubat 1941'de Başbakan, Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile görüşme yaptı. Fakat Türkiye tüm bu çabalara rağmen İngiliz tekliflerini kabul etmedi ve özellikle askeri kuvvetinin taarruzi bir vasa sahip olmadığını belirtti.³⁶

---

³⁵ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*, s.159

³⁶ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.153-154

Bulgaristan 1 Mart 1941’de, Almanya, İtalya ve Japonya arasında imzalanmış olan Üçlü Pakta katıldı, aynı gün Alman orduları Bulgaristan’a girdi. 1941 Nisan ayı içinde de Almanya, Yugoslavya, Yunanistan ve bütün Ege adalarını işgal etti.³⁷

Almanların hemen hemen bütün Balkanlara hâkim olması Türkiye’nin durumunu çok nazik bir hale sokmuştu. Almanya tarafından işgal edilme korkusu Türk devlet adamlarına hâkim olurken, Alman Büyükelçisi Türkiye’nin bu korku ile tamamen İngiltere’nin yanında yer almasından endişe duyuyordu. Büyükelçi bu endişesini boşa çıkarmak maksadı ile Hitler’in İnönü’ye 1 Mart 1941’de bir mektup göndermesini sağladı. Mektupta Hitler, Türkiye’ye karşı saldırgan emellerinin olmadığını ve Alman ordularının Türk sınırından 60 km uzakta kalacağını bildirdi.³⁸

Almanların neredeyse tüm Balkanları işgal ettiği bu süreçte Türk-Sovyet ilişkileri de düzelmeye eğilimi göstermişti. 1940 yılı Balkanlarda, Almanların üstünlüğü ile sonuçlanacak bir Alman-Sovyet rekabetine sahne oldu. Bu durum içinde hem Alman-Sovyet ilişkilerini gözden geçirmek hem de Sovyet Rusya’nın da Üçlü Pakta katılması ve dünyanın Almanya, Japonya, İtalya ve Sovyet Rusya arasında taksimini sağlamak maksadıyla 12-13 Kasım 1940’da, Berlin’de Molotov-Hitler görüşmesi yapıldı. Bu görüşme anlaşmazlıkla sonuçlandı. Yaşanan anlaşmazlıkların temelinde Sovyet Rusya’nın Boğazlar ve Ege adaları konusundaki talepleri yatmaktaydı. Tüm bunlar Alman-Sovyet ilişkilerini dönülmez bir noktaya soktu. Dahası Hitler 18 Aralık 1940’da, Sovyet Rusya’ya saldırı kararı verdi ve harekâtın başlama tarihi 15 Mayıs 1941 olarak belirlendi. Alman ve Sovyet ilişkilerinin bu denli bozulması, Bulgaristan’ın Üçlü Pakta katılması Sovyetleri harekete geçirdi ve 25 Mart 1941’de Türk Hükümetine müracaatla, 1925 tarihli tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşmasını teyit ettiler. Bu anlaşmaya göre Türkiye’ye, Almanlara karşı savaşa girdiği takdirde Sovyet Rusya’nın tam bir tarafsızlığına güvenebileceklerini bildirdiler.³⁹

Almanya ise Sovyet Rusya’ya saldırma kararı almıştı ancak taarruzi harekâta geçmek için sağ kanadını emniyete almak istiyordu. Bu maksatla Almanya da

³⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.154

³⁸ Mustafa Aydın, “Görelî Özerklik”, *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, c.1, s.438

³⁹ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.156-157

Türkiye'ye bir saldırmazlık antlaşması teklif etti. Türkiye kapısına kadar gelmiş olan Alman tehdidini ortadan kaldıracak teklifi kabul etti ve 18 Haziran 1941'de saldırmazlık antlaşması imzalandı. Bu saldırmazlık antlaşması bir anlamda Almanya'nın "uygun göreceğim zamana kadar size saldırmayacağım" taahhüdüydü. Türkiye içinse zaman kazanmak savaş şartlarında çok önemli bir başarı idi. Türkiye bu antlaşmayı imzalarken de denge siyasetinden vazgeçmemiş, mevcut tüm taahhütlerini zedelemeyecek bir biçimde antlaşma metninin kaleme alınmasını sağlamıştı.⁴⁰ Türkiye her ne kadar, önceki taahhütlerini zedelemeyecek nitelikte bir anlaşmaya imza atmış olsa da Almanya ile yapılan bu saldırmazlık anlaşması İngiltere'nin hiç hoşuna gitmemişti. Ne var ki Türkiye'ye yapacağı baskıların, Almanya'nın işine yarayacağı açıktı. Bu nedenle İngiltere bu anlaşmaya çok fazla tepki gösteremedi ve eskisi gibi yardıma devam etme kararı aldı. Ancak Amerika, Türkiye'nin bu hareketini müttefik davasına ihanet olarak algıladı ve "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" gereğince birkaç aydan beri Türkiye'ye yaptığı yardımı kesti. Bunun üzerine İngiltere, aynı kanun gereği Amerikan'dan aldığı malzemenin bir kısmını Türkiye'ye devretmeye başladı.

1941 yılı Türkiye'nin Almanya ile hudut olmasından dolayı diken üstünde olduğu bir dönemdir. Ancak Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının imzalanmasından dört gün sonra yani 22 Haziran 1941'de Almanların Sovyetlere saldırması ile Türkiye "Polonya Sendromu" diye adlandırılan en büyük korkusundan, yani Almanya ve Sovyet Rusya'nın ortak işgaline uğramaktan kurtuldu.⁴¹ Hatta Von Papen Berlin'e "Türkiye'nin bayram etmekte olduğunu bildirecektir." Türkiye her ne kadar "bayram etse" dahi, bu savaşta Almanya'nın gücünü yıpratmasını arzu ediyordu, çünkü Almanların Rusya'da kısa zamanda zafere ulaşmalarının ardından kurban edilme sırasının kendine geleceğinin bilincindeydi. Türkiye'nin bu konudaki beklentilerini ise Ankara'daki İtalyan Büyükelçisi şu sözlerle dile getiriyordu: "Türkiye'nin ideali son Alman askerinin son Rus cesedinin üstüne düşmesi olacaktır."⁴² Türkiye mutlak Alman zaferinden korktuğu gibi, Amerika'nın da savaşa girmesi ile birlikte güçlü bir müttefik desteğini alan Sovyetlerin bu savaştan galip

---

⁴⁰ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*,s.164

⁴¹ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.388-445

⁴² Selim Deringil, *a.g.e.*,s.150-174

ayrılıp Avrupa'nın en büyük gücü olmasından ve savaş sonrası Avrupa'nın düzenlenmesinde etkin bir rol oynamasından da kaygı duyuyordu.

Sovyetlerin Alman taarruzuna uğraması Sovyetleri, Amerika ve İngiltere'nin kucağına düşürdü. Amerika ve İngiltere hemen Sovyetlere yardıma karar verdiler. Norveç ve Danimarka Alman işgalinde olduğundan Baltık'tan yardım yapamazlardı, Türkiye'nin Alman saldırmazlık paktı nedeniyle Boğazları açmayacak olması ve Ege adalarının Alman işgalinde olması nedeniyle buradan da yardım yapılamazdı. Almanya'nın müttefiki Japonya'nın Doğu Asya'daki hâkimiyeti buradan da yardım kapılarını kapatıyordu. Geriye tek yol olarak Basra Körfezi ve İran kalıyordu. Bu nedenle Sovyetler ve İngiltere, İran'ı işgal ettiler. İran'ın işgali Türkiye'yi endişelendirmişti. Ardından İngiltere ve Sovyetlerin ittifak ederken, Boğazların Sovyetlere verilmesi konusunda anlaşmaları söylentileri endişeleri daha da arttırmıştır. Bunun üzerine İngiltere ve Sovyet Rusya 10 Ağustos 1941'de Türkiye'ye verdikleri notada, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve Montreux Sözleşmesine olan sadakatlerini belirttiler.⁴³

Savaşın bu döneminde Müttefiklerle Mihverin mücadelesi Türk kromu üzerinden de yürütülmekteydi. 1939 yılında yapılan antlaşmaya göre İngiltere Türk kromunun tamamını almaktaydı ve anlaşma 1942 sonuna kadar devam etmekteydi. Almanya'nın da amacı savaş sanayinin en önemli maddelerinden olan kromun İngiltere eline geçmesini engellemek ve kendi silah sanayinde kullanmaktı. Türkiye öteden beri Almanya'dan silah almaktaydı. İngiltere ise kendisinin savaşta olduğu gerekçesi ile Türkiye'ye yeterli miktarda silah yardımı yapamıyordu. Almanya'dan alacağı silah karşılığında ham krom vermesinde bir sakınca olmadığını düşündüğünden yeni krom anlaşmasını Almanya ile yapmaya karar verdi ve 1943-1944 yıllarında 90 bin ton krom vermek üzere anlaştı.⁴⁴ 9 Ekim 1941'de yapılan anlaşmaya göre verilecek olan 90 bin ton krom karşılığında Almanya'dan 100 milyon mark harp malzemesi alınacaktı.⁴⁵

---

⁴³ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.446

⁴⁴ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*, s.167

⁴⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*,s.161

Almanların Sovyetlere saldırmasının ardından İngiltere Türkiye'ye daha fazla önem vermeye başladı. Fakat Türk – Amerikan ilişkileri soğukluğunu muhafaza ediyordu. Özellikle Almanya ile yapılan krom anlaşmasından sonra Amerika ile olan ilişkiler daha da gerildi. Ancak İngiltere bu anlaşmayı da anlayışla karşıladı. Çünkü Türkiye üzerindeki Alman baskısının farkındaydı. Dahası yukarıda da belirttiğimiz gibi taahhüt ettiği yardımları istenilen düzeyde yapamıyordu, oysaki Müttefik politikaları için öncelikli olması gereken Ortadoğu'ya açılan kapıyı koruyan güçlü bir Türkiye idi.

Türkiye 1942 yılı içinde “Ödünç Verme ve Kiralama ” (Lend and Lease) kanunundan faydalanmaya başladı. Amerikan Başkanı Roosevelt 4 Aralık 1941'de Türkiye'ye yapılacak yardımın Amerika'nın savunulması bakımından faydalı olduğu gerekçesi ile sözü geçen kanundan Türkiye'ye yardım yapacağını ilan etti.⁴⁶

Türkiye, Müttefikler ile arasını düzeltirken, Amerika'nın da savaşa dâhil olması ile birlikte Almanların baskısına maruz kaldı. Almanya, Güney Rusya'yı işgal edip Kafkaslar üzerinden Basra'ya indiği ve Afrika'da Rommel Süveyş Kanalını ele geçirdiği takdirde, Türkiye her taraftan sarılmış olacak ve kendiliğinden Almanya'nın kollarına düşecekti. Almanya'nın Rusya seferine çıkmadan önce Türkiye ile saldırmazlık anlaşması imzalamasındaki gaye buydu. Buna rağmen Almanya Türkiye'yi yanına çekmek için gerekli baskıları yapmaktan geri durmamıştır. Bu maksatla Boğazların savunulmasında önemi olan bazı Yunan adalarını Türkiye'ye vermeyi teklif etmiştir. Ayrıca Türkiye'de Turancılık cereyanlarını da tahrik ederek bu amacına ulaşmaya çalışmıştır.⁴⁷ Türkiye, Almanya'nın tüm baskılarına rağmen tarafsızlık politikasında ısrarcı olmuştur. Hatta Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942'de Von Papen ile yaptığı görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın kesinlikle yıkılmasını arzu ettiğini ancak Türkiye'nin menfaatleri bakımından kesin tarafsızlık izlemeleri gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'nin bu konudaki mukavemetini kıramayan Almanya 1942 yılı sonunda baskılarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.⁴⁸

---

⁴⁶ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*,s.168

⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*,s.162-163

⁴⁸ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.411

II. Dünya Savaşı'nın dönüm noktası olarak Rommel'in Mısır yönünde ilerleyişinin durması ve İngilizlerin Almanları Kuzey Afrika'dan sökmesi ile Stalingrad'daki Sovyet başarısı nitelendirilebilir. Bu dönüm noktasından itibaren Mihverin gerilemeye başlaması, Türkiye'nin savaş dışı kalma bahanelerini tek tek çürütmüş, İngilizlerde de Türkiye'nin Almanya tarafına geçmesi endişesi ortadan kalkmıştır. Ayrıca Türkiye tarafından açılacak yeni bir cephenin savaşı kısaltıcı bir etki yapması da mümkündür, bu durumda İngiltere Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki baskısını yeniden arttırmıştır. 1942'den itibaren İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik öncelikli politikası biran önce savaşa girmesinin sağlanması yönünde gelişmiştir. 9 Kasım 1942'de Churchill, Türkiye'nin savaşa sokulmasının ve Balkanların kurtarılmasının da kullanılmasının gerektiğini vurgulamıştır. 18 Kasım'da ise Mısır'daki kurmaylarına şu satırları gönderecektir: "Türkiye'yi baharda savaşa sokmak için en yoğun ve sürekli çaba harcanmalıdır."⁴⁹

Başkan Roosevelt ile Churchill 14 Ocak 1943'de Casablanca'da savaşın gidişatını ve yeni planları görüşmek üzere buluştular. Görüşmelerde Türkiye meselesi de ele alındı. İki devlet harbe katılmasını temin için Türkiye nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar verdiler. Casablanca'da Çin ile ilgili konulardan Amerika sorumlu tutulurken, Türkiye ile İngiltere ilgilenenecekti. O kadar ki Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için yapılacak Amerikan askeri yardımı dahi İngiltere kanalı ile gelecektir.

Churchill, Türkiye'nin 1943 Ağustosuna kadar savaşa katılmasını sağlamak amacı ile Adana'ya gelerek 30 Ocak-1 Şubat 1943 arasında İnönü Başkanlığındaki heyet ile görüştü. Churchill'e göre: İtalya'ya karşı geniş çaplı bir sefer düzenlenecektir. İtalya'nın yıkılması Almanya'nın Balkanlardaki durumunu çok zayıflatacaktır. Bu sebeple Sovyet Rusya kuzeyden, Müttefikler de Türkiye vasıtası ile güneyden Balkanlara karşı harekete geçeceklerdir. Gerek kara gerekse hava harekâtı için Türkiye'nin yardımı şarttır.⁵⁰

İnönü'nün ise, aklında iki düşünce vardı; Churchill'i, Sovyetlerin savaş sonrası niyetleri üzerine uyarmak ve İngilizlerin savaş gereçleri ve silah yardımlarını

---

⁴⁹ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.189

⁵⁰ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.166-167

arttırmalarını sağlamak. İnönü hala bir Alman saldırısından korktuğu halde, Adana’da asıl zihnini uğraştıran sorun, Sovyet tehdidi ile İngilizlerin buna karşı ne yapabilecekleriydi.⁵¹

Churchill birinci hususta verdiği cevapta, savaş sonrasında Sovyetler Türkiye’ye saldırırsa bile, kurulacak olan milletlerarası teşkilatın gereken tedbirleri alacağını belirtti. İkinci hususta ise İngiltere ve Amerika’nın Türkiye’ye istedikleri yardımları yapacaklarını bildirdi.⁵²

Adana Görüşmeleri’nin tek somut sonucunun “Adana Listeleri” adı verilen askeri malzeme yardımı listeleri olduğu söylenebilir. Bu listedeki malzemenin, “Türk demiryollarının tam kapasitesi” kullanılarak sevk edileceğine Churchill söz vermişti. Ancak İngiliz Başbakanı Türkiye’yi savaşa çekmek için yem olarak kullanılması öngörülen bu malzemelerin, tam tersine Türkiye tarafından savaş dışı kalmak için kullanılacak bir taktiğe zemin hazırlayacağını bilemezdi.⁵³

Churchill ile Roosevelt arasında 11-24 Ağustos 1943’de yapılan Quebec Konferansı’nda da askeri bakımdan Türkiye’nin savaşa katılması için zamanın gelmemiş olduğuna, bununla beraber Türkiye’nin silahlandırılmasına devam edilmesine karar verilmişti. Bundan başka askeri değeri haiz gemilerin Boğazlardan geçmesine müsaade etmesi ve Almanya’ya yaptığı krom sevkiyatını da azaltması Türkiye’den istenecekti.⁵⁴

Quebec Konferansı’nda her ne kadar İngiltere’nin ısrarlarına rağmen ikinci cephenin Türkiye’nin de savaş katılımı ile Balkanlardan açılması fikri terk edilmiş ve Fransa üzerinden çıkarma yapılmasına karar verilmiş olsa da,⁵⁵ Churchill “gözbebeği” haline getirdiği Türkiye politikasından vazgeçmedi. İtalya’nın teslim olmasının ardından Churchill Rodos’a çıkarma yapılmasını emretmiştir. Ancak bu çıkarma İngilizler açısından fiyasko ile sonuçlanmıştır. Aynı durum çıkarma yapılan

---

⁵¹ Edward Weisband *a.g.e.*, s.120

⁵² Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.451-453

⁵³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.198

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*,s.168

⁵⁵ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*,s.391

diğer Ege adaları için de geçerlidir.⁵⁶ Anadolu'nun çok yakınında gerçekleşen bu İngiliz fiyaskosu, Türkiye'nin savaş dışı politikaları için elini güçlendirdi. Çünkü Almanya, hala Türkiye'ye zarar verebilecek güçte idi.

Türkiye bu dönemde tarafsız bir politika göttüğü görüntüsü vermekle birlikte Müttefiklere yardım etmekten geri kalmamış, Ege adalarında zor durumda kalan İngiliz birliklerine yiyecek ve malzeme sağlamıştı. Suriye'den gelen malzemeler Türkiye üzerinden Kuşadası'na ulaştırılıyor, oradan da Türk kayıkları ile adalara taşınıyordu. Aynı şekilde geri çekilme harekâtında da Türk kayıkları Anadolu'ya Müttefikleri taşımıştı.⁵⁷

19 Ekim 1943'de Sovyet, Amerikan ve İngiliz Dışişleri Bakanlarının katılımı ile başlayan Moskova Konferansı'nda, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Türkiye'nin savaşa girmesi ile birlikte Almanya'nın 15 tümenini Rus cephesinden çekmek zorunda kalacağı belirtilmiş ve Türkiye'nin savaşa katılmasının bir telkin değil emir şeklinde olmasını istemiştir. İngiltere ve Amerika bu teklifi kabul etmemiş, Türkiye'den ancak hava üsleri ve ulaşım kolaylıkları göstermesinin istenilebileceği vurgulanmıştır.⁵⁸

Moskova dönüşü İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, aldıkları kararları bildirmek için Numan Menemencioğlu ile Kahire'de görüşmüştür. 5-6 Kasım 1943'de yapılan bu görüşmede, Eden tarafından bildirilen kararlar Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Türkiye'nin hava alanlarını açması, doğrudan savaşa girmesi ile aynı anlama gelmekteydi. Buna mukabil Almanların İstanbul, Ankara ve İzmir'e hava saldırısında bulunmalarına kimse mani olamazdı.⁵⁹

Moskova Konferansında üç dışişleri bakanının yaptığı ön hazırlık neticesinde Tahran'da 28 Kasım 1943'de Churchill, Stalin ve Roosevelt bir araya geldiler. Stalin, Türkiye'nin savaşa girmesi için “gerekirse enselerinden yakalayarak” savaşa sokulması gerektiğinden bahsetti ise de, Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi üzerinde fazla ısrarcı olmadı. Tahran'da Türkiye'nin harbe girmesinin ve hava

⁵⁶ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.206-207

⁵⁷ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.152-154

⁵⁸ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.s.*180-181

⁵⁹ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.164-167

alanlarının Müttefikler tarafından kullanıma açılmasının zaruri olduğu kararlaştırıldı. Bu hal çaresi Türkiye'nin büyük devletlerle beraber barış masasına oturması için son fırsattı ve Türkiye'nin bu şartlar altında savaşa giriş tarihi 15 Şubat 1944 olarak tespit edilmişti.

Tahran Konferansının ardından İnönü, Kahire'ye davet edildi ve Kahire'de İnönü, Roosevelt ve Churchill başkanlığındaki heyetler 4-6 Aralık 1943'de bir araya geldi. Müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı bu kez çok daha fazla idi. İnönü prensip olarak savaşa girmeyi kabul etti. Fakat Türkiye'ye savaşa girmesi için gerekli olan malzeme verilmeden savaşa girmeyecekti.⁶⁰

II. Kahire Konferansı'nda da Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik baskılar devam etmiştir. Türkiye ise Almanya'nın her ne kadar tüm cephelerde geri çekilmeye başlasa dahi şimdi de "yaralı bir vahşi hayvanın öfkesi" içinde olduğunun farkındaydı. Bu nedenle Türkiye'nin savaşa yönelik bir adım atabilmesi için gerekli tüm ihtiyaçları karşılanmalıydı.⁶¹

II. Kahire Konferansı'nda Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlar hususunda alınan kararları görüşmek için Ocak 1944'te bir İngiliz askeri heyeti Ankara'ya geldi. İki taraf arasındaki müzakereler genellikle Türkiye'nin Müttefik devletlerden istekleri üzerinde cereyan etmiştir. Ancak müzakereler sonuç vermemiş, İngiliz heyeti 3 Şubat'ta Kahire'ye dönmüştür. İngiliz Büyükelçisi, Türkiye'nin istekleri ile İngiltere'nin elinde olan imkanlar arasında büyük fark olduğunu söylemektedir. Amerikan Büyükelçisi ise 24 Ocak 1944 tarihinde Amerika Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği raporda Türkiye'nin İngiltere'den çok fazla miktarda yardım istediği, bu malzemenin Türkiye'ye uzun bir süre içinde varabileceği, bu süre içinde de Türkiye'nin tarafsız kalarak, savaşa katılmasının önemi kayboluncaya kadar beklemek istediği belirtilmektedir. Bunun sonucu olarak İngiltere ve Amerika silah ve malzeme yardımını durdurmuştur.⁶² İngiliz askeri kurulunun Ankara'dan ayrılması savaş döneminde Türk-İngiliz ilişkilerinin en kötü noktaya vardığı andır.⁶³

---

⁶⁰ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.462-463

⁶¹ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.197

⁶² Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*, s.188-189

⁶³ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.212

Türkiye ile Müttefikler arasındaki bu olay, Müttefik baskısının daha da artmasına neden oldu. 30 Nisan 1944’de sona erecek olan krom antlaşmasını yenilemek üzere Türkiye’ye bir Alman heyeti geldi. Bunun üzerine 14 Nisan’da Amerika ve İngiltere verdikleri notada, Almanya’ya krom verildiği takdirde Türkiye’yi abluka edeceklerini bildirdiler. Bu durum karşısında Türkiye 20 Nisan’da Mihver devletlere krom sevkiyatını durdurduğunu bildirdi. Yine Müttefik baskısı üzerine Almanya ile olan ticaretini % 50 oranında azalttı.⁶⁴

Bu dönem de İngiltere ile Türkiye arasında gelişen diğer olumsuz olay da 3 Haziran 1944’de 6 Alman askeri nakliye gemisinin Boğazlardan geçirilmesine izin verilmesiydi. Hiç kuşkusuz ki bu gemiler savaş boyunca Boğazlardan geçen ilk “ticari” savaş gemileri değildi, ancak değişen dengeler Türkiye’yi İngiltere ve Amerika’yı memnun edecek kararlar almaya zorluyordu. Bunun sonucu olarak da Müttefikler tarafından Alman yanlısı olarak bilinen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu 15 Haziran 1944’te istifa etmiştir.⁶⁵

Krom meselesinde olduğu gibi, İngiltere ve Amerika’nın girişimleri ile Türkiye 2 Ağustos 1944’te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Japonya ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesilmesi ise 6 Ocak 1945’te olmuştur.⁶⁶

Yalta Konferansında alınan karara göre, nisan sonunda San Francisco’da toplanacak olan Birleşmiş Milletler konferansına kurucu üye olarak katılacak devletlerin Mihver grubunda yer alan devletlere savaş ilan etmiş olmaları gerekiyordu. Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945’de Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etti.⁶⁷

2. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’nin İç Politikası:

Atatürk’ün 10 Kasım 1938’de vefat etmesi üzerine ertesi gün, 11 Kasım’da İsmet İnönü, TBMM’nin yaptığı seçimle oy birliği ile Türkiye’nin ikinci

---

⁶⁴ Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*,s.172

⁶⁵ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.245-246

⁶⁶ Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, *a.g.e.*,s.192

⁶⁷ Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*,s.176

cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.⁶⁸ Atatürk'ün ölümü ve İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile başlayıp, çok partili yaşama geçilmesine kadar devam eden bu süreçte CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü'ye "Milli Şef", bu döneme de "Milli Şef Dönemi" denilmiştir.⁶⁹

Cumhurbaşkanı seçilen İnönü'ye, Başvekil Celal Bayar hükümetin istifasını sunar ve İnönü Bayar'a yeniden hükümeti kurma görevini verir.⁷⁰ Bayar'ın kurduğu geçiş dönemi hükümetinin 25 Ocak 1939'da istifası üzerine, Dâhiliye Vekili Refik Saydam Hükümeti kurmakla görevlendirilir.⁷¹ Kurulan hükümet, 7 Temmuz 1942'de Refik Saydam'ın ölümüne kadar görevini yürütür. Refik Saydam'ın beklenmedik ölümü üzerine, kabinede Hariciye Vekili olarak görev yapan Şükrü Saraçoğlu 9 Temmuz 1942'de başvekilliğe atanır ve yeni hükümeti kurar.⁷² Saraçoğlu Hükümeti, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar iş başında kalmıştır.

Savaş döneminde politika belirleme yöntemleri ile ilgili şunu da ifade etmek gerekir ki, Türk devlet gemisinin çarkı, İnönü'nün elinde idi. Ancak bu durum dış politika alanında doğrudur. İnönü, zamanının ve enerjisinin büyük bir bölümünü dış politikaya ayırmış ve iç politikada hükümetin kendi başının çaresine bakmasına izin vermiştir.⁷³

II. Dünya Savaşı, Türkiye'yi dış politika alanında siyasi zorluklara, yıpratıcı bir diplomasi maratonuna zorladığı gibi iç politikada da özellikle ekonomi kaynaklı birçok esaslı sorunla boğuşmak zorunda bırakmıştır.

Türkiye, savaşa fiilen savaşa girmemiş, ancak dış politika bölümünde incelediğimiz gibi kendi isteği dışında her an savaşa sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. O nedenle Türkiye, savaş yıllarında her an savaşa girecekmiş gibi mütemadiyen bir hazırlık içinde olmuştur.

---

⁶⁸ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, C.1, s.139-144

⁶⁹ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983, s.157

⁷⁰ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.1, s.144

⁷¹ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.13

⁷² Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.275-279

⁷³ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.20

Savaşla birlikte ülke “savaş ekonomisi” kurallarıyla yönetilmeye başlamıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında olup da henüz tamamlanamamış olan sanayi projeleri tamamlanmış ancak daha ileri bir sanayileşme hamlesi olan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya konamamıştır. Bunun en büyük nedeni savaşın başlaması ile birlikte nüfusun en genç, dinamik ve üretken kısmının silahaltına alınması, her an savaşa hazır bir ordu bulundurmak için bütçenin yarısının savunma giderlerine ayrılmasıdır.

1929 ekonomik buhranının ardından devletçi politikalarla yönetilen Türkiye'nin bütçeleri hep denk olmuştur. Ancak savaş dolayısıyla gelir gider dengelerinde gider yönündeki olağanüstü artış, bütçenin alt üst olmasına neden olmuştur. Bütçenin içinde bulunduğu durumu rakamlarla ifade etmek gerekirse 1938 yılı bütçesinde ülkenin toplam giderleri 250.000.000 TL iken, savaş yıllarında Milli Müdafaa Vekâletine en çok payın ayrıldığı dönem olan 1944'de 554.000.000 TL savunma giderleri için harcanmıştır.⁷⁴ Gelir düzeyinin ortalama olarak aynı kaldığı düşünülürse, ekonominin içinde bulunduğu durum ortaya çıkacaktır. Ayrıca savaşın artan harcamalarını karşılayabilmek için olağanüstü vergi ve ekonomik uygulamaların yapıldığını göreceğiz.

Savaş döneminde dış politika sorunları ile ekonomik sorunlar iç içe geçmiş ve tek boyut içinde ele alınması gereken konulardı. Çünkü Türkiye'nin dış politika kararları istisnasız bir biçimde ekonomiyi hissedilir şekilde etkiliyordu. Bu nedenle Türkiye üzerine yapılan baskılar siyasal olmasının yanında artan oranda ekonomik alanda yoğunlaşıyordu. Örneğin daha savaş başladığında ekonomik bakımdan bağımlı olduğu Almanya ile siyasal bakımdan yakın olduğu müttefikler arasında kalan Türkiye'nin Almanya ile olan ticaret anlaşması, iki ülke arasındaki siyasal uzlaşmazlıklar nedeniyle Almanya tarafından uzatılmamıştır. Bu nedenle Türk

---

⁷⁴ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.370

Savaş yılları içinde savunma giderleri ile ilgili olarak fiili harcama giderleri şu şekilde gerçekleşmiştir; 1939 yılı 159.000.000 TL, 1940 yılı 273.000.000 TL, 1942 yılı 305.000.000 TL, 1942 yılı 468.000.000 TL, 1943 yılı 543.000.000 TL, 1944 yılı 554.000.000 TL, 1945 yılı 248.000.000 TL. Savunma giderlerinin genel bütçeye yüzdesel oranı ise; 1939 yılı % 39,82, 1940 yılı % 50,06, 1941 yılı % 52,39, 1942 yılı % 51,14, 1943 yılı 52,52, 1944 yılı 51,12 yılı, 1945 yılı 40,88 şeklinde gerçekleşmiştir. Bkz. Ertuğrul Baydar, *II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1978, s. 86-89

politikacıları dış politika konusunda attıkları her adımda, bunun Türk ekonomisine getireceği yükü de hesaplamak zorunda kalmıştır.⁷⁵

Almanya ile yeni ticaret anlaşmasının imzalanmaması neredeyse ithalat ve ihracatın yarısının bir anda durmasına neden olmuş ve çok ciddi ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin, siyasal nedenlerle yeni müttefiki olan devletlerin Almanya'nın yarattığı bu ekonomik boşluğu kısa sürede doldurması çok zordu. 1939'da Almanya, Türkiye'nin ihraç mallarının % 50'sini alıyordu.⁷⁶ Örneğin 1940-44 yılları arasında İngiltere Türkiye'den hiç pamuk almamışken, Almanya 1942'de 1.318 ton, 1943'de 1.580 ton ve 1944'de 3.325 ton pamuk aldı.⁷⁷ Almanya kliring⁷⁸ sistemi ile aldığı bu ihraç mallarının karşılığında Türkiye'ye mal veriyordu.

Savaşla birlikte ithalat alanında da önemli bir daralma yaşanmıştır. O dönemde ülkenin daha çok mamul, yarı mamul mallara ve hammaddeye ihtiyacı vardı. Oysaki ithal edilmek istenen ürünler savaşan devletlerin dahi ihtiyaçlarına cevap vermiyordu. Bu nedenle ülkede yeterince gelişmemiş durumda olan sanayi tesislerinin işletilmesinde dahi birçok sıkıntı yaşanmıştır. Aynı zamanda halkın ihtiyaç duyduğu maddelerden ithalat yolu ile gelenlerde de sıkıntı yaşanmıştır. İthalatın yeterli düzeyde yapılamaması ise arzın daralmasına neden olmuştur.

Savaş boyunca en büyük sıkıntı tarımsal ürünler konusunda yaşanmıştır. Toplam arz daralırken, savaşın yarattığı belirsizlik ortamında özellikle temel tüketim alanında olmak üzere toplam talep yükseldi. Bu arz talep dengesizliğini fırsat bilen üretici ve tüccarlar stokçuluğa ve karaborsacılığa yöneldi. Hükümetin aldığı önlemler ise çözüm olmaktan ziyade sorunu daha da karmaşıktırdı, hatta ileriye dönük olarak toplumsal tepkilere yol açtı.

Yüz ölçümü 780.623 km² ve 1940'da nüfusu 17.869.901 olan Türkiye bir tarım ülkesiydi. Toprakların ancak %10'u işlendiği halde, nüfusun %70'i tarım

---

⁷⁵ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.368

⁷⁶ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.22

⁷⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "II. Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset", Belleten, Ocak 1961, C.:XXV, S.:97, s.:100

⁷⁸ Kliring: Ülkeler arasındaki iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelinde malla ödemeyi öngören bir türü. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilir.

alanında çalışıyordu. Tarım ürünleri 1935 ile 1945 yılları arasındaki dönemde Türkiye ihracatının % 91'ini ve ulusal gelirin % 70'ini sağlıyorsa da, çiftçilik genellikle ilkel yöntemlerle yapılıyordu.⁷⁹ Ayrıca, savaş nedeniyle mevcudu bir milyonu aşan ordunun ana kaynağını ülkenin nüfusun % 70'ini oluşturan köylüler sağlamaktaydı. Savaş yıllarında ordunun neredeyse 750.000 kişilik kısmını köylüler oluşturmaktaydı.⁸⁰ Bu nedenle askeri seferberlikle birlikte, emek yoğun çalışma ilkelerine dayanan tarım sektöründe bu dönemde ciddi anlamda bir iş gücü kaybı yaşanmıştır. Üretimden çekilen ve ülkenin en genç ve dinamik yapısını oluşturan bu grup birden tüketici konuma geçmiştir.

Ülkenin bu dönemde savaş ekonomisi koşulları içinde yönetildiğini söyledik. Şevket Süreyya savaş ekonomisini “istihsal ve tedarikin savaş ihtiyaçlarına ve savaş şartları içinde halk ihtiyacı da gözetilerek ayarlanması, istikametlendirilmesi olarak tarif edebiliriz” şeklinde tanımlıyor ve Türkiye’de savaş öncesinde, bu işlere yönelen ne görevli bir merkezin, ne de resmi ve özel yayınların bulunmadığını vurguluyor. Ekonominin savaş şartlarına göre örgütlenmesini amaçlayan ilk rapor, CHP’nin yönetim kuruluna savaşın başladığı ilk hafta yani 8 Eylül 1939 gibi çok geç bir zamanda sunuldu.⁸¹

20’nci yüzyılla birlikte savaşlar, cephe ve cephe gerisi kavramını ortadan kaldırmış ve ülkeyi bir bütün halinde hareket etmeye zorlayan topyekûn bir hâl almıştı. Bu nedenle böylesi bir savaş öncesinde çok ciddi hazırlıklar yapılması gerekmektedir. Refik Saydam 11.09.1939’da savaşın başlamasından birkaç gün sonra verdiği beyanatta şöyle demektedir:⁸²

“Biz bugünkü harbin haricindeyiz. Memleketimizin bazı yerlerinde almış olduğumuz askerî tedbirler, ancak ihtiyat tedbirleridir. (...)Gıda maddeleri üzerinde her hangi bir sıkıntı varit değildir. Bereketli ve iyi kaliteli bir mahsul yılını idrak etmiş bulunuyoruz. Evvelce de arz ettiğim gibi, mevcudumuz yıllık ihtiyacımızın üstündedir. Geçen Umumî harpten evvel

⁷⁹ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.75

⁸⁰ Murat Metinsoy, *II. Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s.56

⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.71-73

⁸² T.C. Resmi Gazete, 12 Eylül 1939, S.4308, s.12594

büyük şehirlerimizin ekme ve un ihtiyacının dışardan temin edildiğini hepimiz hatırlarız. Bugün ise buğday da ihraç edecek vaziyete geçmiş bulunuyoruz. Sekiz-on yıl evveline gelinceye kadar 20-25 milyon kental ancak bulabilen buğday rekoltesi bugün 35-40 milyon kental etrafındadır ki ihtiyacımızın fevkindedir. Toprak Mahsulleri Ofisi'nin silo ve depolarındaki buğday miktarı bir buçuk milyon kentaldir. Köylü ve tüccar elinde de bunun en az iki misli bir stok kalmış olduğunu tahmin, ediyoruz.”

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Refik Saydamın tahminlerinde ne kadar yanıldığını, hükümetin aldığı önlemlerde göreceğiz. Bu önlemlerin en önemlisi hiç şüphesiz ki 18 Ocak 1940'da çıkarılan, “Milli Korunma Kanunu” idi.⁸³ Bu kanun ülkede savaş ekonomisi kurallarının işletildiğinin göstergesidir ki kanunla birlikte hükümete bütün ekonomiyi denetim altına alma yetkisi verilmiştir. Bu kanun gereği hükümet üretimi, tüketimi, fiyatları, çalışma sürelerini belirlemek, iş yükümlülükleri getirmek, belirlediği fiyat üzerinden ürün ve tesislere el koymak, belirlenen kurallara uymayanlara cezai yaptırım uygulamak gibi yetkilerle donatılmıştı.⁸⁴ Milli Korunma Kanun tasarısı mecliste yapılan birçok tartışmanın ardından kabul edilmiştir. Üzerinde en çok tartışılan, “Ekilen her dört dekar arazi için bir çift öküz milli müdafaa mükellefiyetinden istisna edilir.” maddesi olmuştur.⁸⁵ Buna göre 40 dönümden az tarlası olan çiftçi elindeki öküzleri devlete vermeye mecbur bırakılmıştır.

Milli Korunma Kanun'da Refik Saydam döneminde 51, Saraçoğlu döneminde 43 madde olmak üzere toplamda 94 madde de değişiklik olmuştur. Yani yasanın neredeyse tamamı değiştirilmiş, değişiklik sayılarına bakıldığında bazı maddelerin en az iki kez değiştiği görülecektir. MKK kapsamında Refik Saydam Hükümeti döneminde yirmisi gizli olmak üzere 359 karar alınmıştır. Saraçoğlu döneminde ise 235 karar alınmıştır.⁸⁶

Ticaret Bakanlığı, Milli Korunma Kanunu'na istinaden, gerekli gördüğü ürünlere azami satış fiyatı belirlemeye yetkili kılınmıştır. Bu kapsamda tüm il

⁸³ T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, S.4417

⁸⁴ MKK'nın detayları için Bkz.:T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, S:4417

⁸⁵ TBMM ZC. Devre:6 Cilt:8, İctima:1, 27. İnikat, 18.01.1940

⁸⁶ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.383-418

merkezlerinde “Fiyat Murakabe Komisyonları” kuruldu. Bu komisyonların görevi, Ticaret Bakanlığınca saptanan mal ve eşyanın azami satış fiyatını belirlemek, fiyatları denetlemek ve bu fiyatlandırmaya uymayanlara yönelik adli uygulamalarda yargı organına yardımcı olmaktı.⁸⁷

Dış politikada esas gayesi ülkeyi savaş dışında tutmak olan hükümetin iç politikada ise ana görevi iâşe işlerinin tanzim edilmesiydi. Bu maksatla 18 Şubat 1941’de Ticaret Bakanlığına bağlı “İâşe Müsteşarlığı” kuruldu. Bu müsteşarlık, ülkenin iâşe ihtiyacının gerektirdiği ithalat, ihracat, stok ve dağıtım işlerini düzenlemekten sorumluydu. Yine müsteşarlığa bağlı “Fiyat Murakabe Müdürlüğü”, fiyatların azami satış fiyatlarını belirlemekle görevlendirilmişti. Müsteşarlığın işlerini yapabilmesi için tüm illerde teşkilatlanması yapılmıştır.⁸⁸ Ayrıca gerek görülen yerlerde “Vilayet İâşe Müdürlüğü” veya “Vilayet İâşe Amirliği” tesis edilmiştir.⁸⁹

14 Mayıs 1942’de halka yapılan dağıtımları kolaylaştırmak maksadıyla, Halk Dağıtım Birlikleri kurulmuştur. Bu teşkilin görevi, hükümetçe dağıtımı karneye bağlanmış olan maddelerin karnelerini dağıtmak, doğrudan dağıtımına karar verilen maddeleri dağıtmak, fazla karne alanları takip ve şikâyet etmek, esnaf aracılığıyla yapılacak dağıtımları halka bildirmektir. Ayrıca her köyde Köy Dağıtım Birliği kurulacaktı. Bu birliğin görevi ise, serbest satışına izin verilmeyen ürünlerin gizli satışını önlemek, hükümetçe el konulan maddelerin köy içinde muhafazasını sağlamaktı.⁹⁰

Petrol ve ürünlerinin ithali, satışı ve stoklanması maksadıyla da Petrol Ofisi kurulmuştur. Her türlü iâşe maddelerini satın almak, satmak, ithal veya ihraç etmek, ilgili malların fiyatlarını saptamak, stoklama için depolar tesis etmekle vazifelendirilen Ticaret Ofisi de bu dönemde kurulmuştur.⁹¹

Görüldüğü gibi, savaş yıllarında özellikle iâşe maddeleri olmak üzere halk tarafından tüketilen maddelerin üretim, tüketim ve dağıtımını kontrol altına almak

---

⁸⁷T.C. Resmi Gazete, 8 Haziran 1940, S:4530, s.14058

⁸⁸T.C. Resmi Gazete, 18 Şubat 1941, S:4737, s.494

⁸⁹ T.C. Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, S:5010, s.2165

⁹⁰T.C. Resmi Gazete 14 Mayıs 1942, S:5106, s.2849

⁹¹T.C. Resmi Gazete, 18 Şubat 1941, S:4737, s.496

maksadıyla bu teşkiller kurulmuştur. Bunların kurulmasındaki ana gaye arz talep dengesini kurarak halkın ihtiyaçlarına cevap vermek, savaş nedeniyle yaşanan ekonomik bunalımın önüne geçmektir. Tabii ki uygulamada birçok olumsuz örnek yaşanmış, amacına ulaşamayan hatta işleri daha çok çıkmaza sokan hususlar olmuştur. Ancak konu kapsamına girmediği için detaylarına girmeyeceğiz.

Hükümetin iâşe konusunda izlemiş olduğu ilk politika mevcut stokların tüketilmesi oldu ve 1939-1940 yılları mevcut hububat stoklarına dayanılarak geçirildi. 1940 yılının sonlarına doğru iâşe sıkıntısı baş göstermeye başlayınca, hükümet hububatın belirlenen fiyatlar üzerinden TMO'ya satılmasına karar verdi.⁹²

Şevket Süreyya Aydemir yaşanan hububat sıkıntısının ne derece vahim olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir; “ (...)Hiç durmadan, şu validen, ertesi gün halka dağıtılacak hububat kalmadığını, şu ordu donatım veya yönetim makamından, hayvanların yemsiz, asker erzakının yetersiz, vasıtaların atıl hâle geldiğine ilişkin haberler alıyorduk. Mesela İzmir’de palamudun, küspenin una karıştırılmasını gerektiren tedbirler alınmak zorunda kalınıyordu. İzmir Valisi bir gün bana, İzmir’de kasasını açarak ‘İste dün fırınlardan çıkan bu! Bir tanesini hatıra olarak saklayacağım!’ diyerek taşla moloz arası kara bir hamur, daha doğrusu çamur parçası göstermişti. Hulasa öyle olmuştu ki her gün en az, 1000 ton halk ve 1000 ton ordu ihtiyacı için hububat ve yem maddelerinin ambarlara girmesi lazım gelirken, her aksam elimize gelen tedarik cetvelleri, bir gün ve bütün yurttan ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini gösteriyordu.”⁹³

14710 sayılı kararname ile 28 Kasım 1940’da TMO; buğday, çavdar, arpa ve yulaf mahsullerinden memleket ihtiyatı olarak stok yapmakla görevlendirilmiştir. Bu stoklar, MKK’nın 14’üncü maddesi olan, “Hükümet mal ve malzeme stok edebilecek, bunlara değer fiyatı üzerinden el koyabilecek ve bunları bu tür mal ve malzemeye ihtiyacı olan kuruluşlara kârsız dağıtabilecektir” maddesine istinaden, İcra Vekilleri Heyeti’nin belirlediği fiyat üzerinden el konularak oluşturulacaktır.⁹⁴

⁹² Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s.156

⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.203

⁹⁴ T.C. Resmi Gazete, 5 Kasım 1940, S:4678, s.129

Hububatın dışında da bazı tüketim maddelerine el koyma kararları çıktı. Bunlardan bazıları; İstanbul'da yapağılar⁹⁵, pamuk⁹⁶, mısır⁹⁷, Ankara ve İstanbul'da bulunan keresteler⁹⁸, kuşyemleri⁹⁹ ve kuru bakladır.¹⁰⁰

Özel iş yerlerinde ve kamu kuruluşlarında da birçok kere fazla mesaiye ilişkin kararlar verilmiştir. 22 Eylül 1941'de alınan karar gereği, Kibrit ve Çakmak İhisarı Türk Anonim Şirketinin İstanbul Büyükdere'deki kibrit fabrikasında 12 yaşından yukarı kız ve erkek çocukların mesaieleri günde 11 saati geçmemek üzere gündüz postalarında fazla çalıştırılmalarına müsaade edilmesi, fazla mesaiye ilişkin dikkat çeken kararlardan birisidir.¹⁰¹ Görüldüğü gibi MKK kapsamında çocuklar da çalıştırılabiliyordu. Kanuna göre 16 yaşından büyük erkek çocuklar madenlerde, kadınlarla, 12 yaşından büyük erkek ve kız çocukları tekstil sanayinde gece ve gündüz çalıştırılabilecekti.¹⁰²

Özel teşebbüse ait bazı işletme ve üretim araçlarına da değeri ödenmek suretiyle el konulmuştur. Bunlardan bazıları; Zonguldak Vapurculuk ve Kömürcülük Şirketine ait Kanarya Şilebi, Poyraz Tankeri,¹⁰³ Aleko Dulo Deri Fabrikası¹⁰⁴, Siirt Yeni Hayat Un Fabrikası¹⁰⁵, Hamdi Gamgam'a ait Eskişehir Un ve İrmik Fabrikası¹⁰⁶, Nadire Cenani Ercan İspirto Fabrikası'dır.¹⁰⁷ Tespit edebildiğimiz kadarıyla özel girişimcilere devlet desteği sağlandığı da olmuştur.¹⁰⁸

MKK uygulamaları ile ilgili olarak üzerinde durulan hususlardan birisi de iş yükümlülükleridir. İlk iş yükümlülüğü kararı 1940'da Ereğli Kömür Havzasına ilişkindir. Zonguldak ilinde oturan ve çalışma yaşına gelmiş bütün mevsimlerde işi olmayan erkeklerle, diğer illerde oturan madencilikten anlayan, işçi erkelere

⁹⁵ T.C. Resmi Gazete, 28 Aralık 1940, S:4698, s.245

⁹⁶ T.C. Resmi Gazete, 3 Nisan 1941, S:4775, s.733

⁹⁷ T.C. Resmi Gazete, 5 Mayıs 1941, S:4800, s.866

⁹⁸ T.C. Resmi Gazete, 5 Aralık 1941, S:4976, s.1984

⁹⁹ T.C. Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, S:5010, s.2162

¹⁰⁰ T.C. Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, S:5010, s.2163

¹⁰¹ T.C. Resmi Gazete, 22 Eylül 1941, S: 4918, s. 1723

¹⁰² T.C. Resmi Gazete, 22 Şubat 1941, S: 4741, s. 520

¹⁰³ T.C. Resmi Gazete, 16 Kasım 1940, S: 4663, s. 57; T.C. Resmi Gazete, 12 Nisan 1941, S: 4783, s. 774

¹⁰⁴ T.C. Resmi Gazete, 17 Temmuz 1942, S: 5160, s.3366

¹⁰⁵ T.C. Resmi Gazete, 22 Şubat 1941, S: 4741, s. 520

¹⁰⁶ T.C. Resmi Gazete, 5 Aralık 1942, S: 5275, s. 5090

¹⁰⁷ T.C. Resmi Gazete, 27 Aralık 1944, S: 5890, s. 8098

¹⁰⁸ T.C. Resmi Gazete, 27 Aralık 1940, S: 4697, s. 235

uygulanmıştır.¹⁰⁹ Yine aynı yıl Nafia Vekâletinin yol, köprü, meydan ve iskele inşaatlarında çalışmak üzere ücretli iş yükümlülüğü getirildi.¹¹⁰ Etibank'a bağlı çalışan Garp Linyit Ocakları'nda (Soma, Değirmisaz, Tavşan Linyit İşletmeleri) 1941 yılında ücretli iş yükümlülüğü getirilmiş, bu yükümlülük Kütahya, Balıkesir ve Manisa illerinde maden işlerinde biraz çalışmış erkekleri ilgilendirmekteydi.¹¹¹ Bu iş yükümlülüğü kararları verilmiş kararlardan bazılarıdır. Ayrıca özel nakil vasıtalarına da ücretli iş yükümlülüğü getirildiği olmuştur.¹¹²

MKK kapsam olarak incelendiğinde özel sektöre yönelik ciddi yaptırım öğeleri taşımakla birlikte gerçek tesirini ve yaptırımını köylüler ve işçiler üzerinde göstermişti. Köylünün tarımsal ürününe piyasa şartlarına göre çok düşük fiyatlarda el konulmuş, işçilerde madencilik bölgelerinde düşük fiyatlarla çalışmak zorunda kalmıştı.

Savaş yıllarında MKK kapsamında yapılan en dikkat çekici uygulama bazı tüketim mallarının karneye bağlanmasıdır. Ancak karne uygulamasına gelmeden önce bir takım önlemlerle iase sıkıntısının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

18 Şubat 1941'de un konusunda özellikle Ankara, İzmir ve İstanbul'da sıkıntı çekilmesi üzerine, 100 kg buğdaydan 84,5 kg un elde edilecek şekilde tek tip ekmek imali yapılmasına ve bu unlara % 15 oranında çavdar unu karıştırılmasına karar verilmiştir.¹¹³ Ancak alınan bu önlemler de, hububat darboğazına çözüm olmamış bu karardan kısa bir süre sonra 06 Haziran 1941'de buğday ununa karıştırılacak olan % 15 çavdar ununun seviyesinin % 20'ye çıkarılabileceği, ayrıca çavdar ve arpa unu karşımı oranı % 50'i geçmemek üzere % 30 kadar da arpa ununun ekmeklik buğday ununa karıştırılabileceğine karar verilmiştir.¹¹⁴ Tüm bu kararlar da yeterli gelmemiş olacak ki aynı yıl içinde 24 Kasım 1941'de buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simitten başka maddelerin yapılması,

---

¹⁰⁹ T.C. Resmi Gazete, 27 Şubat 1940, S: 4444, s.13405

¹¹⁰ T.C. Resmi Gazete, 17 Haziran 1940, S: 4537, s. 14090

¹¹¹ T.C. Resmi Gazete, 28 Kasım 1941, S: 4970, s.1958

¹¹² T.C. Resmi Gazete, 22 Nisan 1941, S: 4791, s. 818; T.C. Resmi Gazete, 27 Ağustos 1941, S: 4897 s. 1610

¹¹³ T.C. Resmi Gazete, 21 Şubat 1941, S:4740, s.510

¹¹⁴ T.C. Resmi Gazete, 18 Haziran 1941, S: 4827, s.1196

satılması yasaklanmıştır. Lokanta, mutfak ve evlerde yemek olarak yapılacak hamur işleri bu kararın dışında bırakılmıştır.¹¹⁵

Bakanlar Kurulu 13 Ocak 1942’de yeni önlemler almış, bu tarihten itibaren, şehir ve kasabalarda halkın ekmek ihtiyacını karne ile karşılamasına karar verilmiştir. MKK’nın 21’inci maddesine göre kişinin günlük ekmek tüketimi sınırlandırıldığı gibi karne ile kupon karşılığında olacaktı. Yedi yaşına kadar çocuklar günde 287,5 g, yedi yaşından büyükler 375 g, ağır işlerde çalışanlar 750 g ekmek tüketebilme hakkına sahiptiler. Kömür madeni çıkaran devlet işletmelerinde, ocakta çalışan işçiler için günlük 1000 g, dışarıdaki işçiler için 750 g ekmek tüketimi uygun görülmüştür.¹¹⁶ Köylerde bir kişinin günlük ekmek istihkakı 300 g olarak belirlenmiş olmakla birlikte, uygulandığına dair bir bilgi kaydedilememiştir.¹¹⁷

Tüm bu alınan tedbirlerle dahi 1942 yılına gelindiğinde ülkenin hububat sıkıntısının önüne geçilememesi üzerine hükümet, 1942 yılı yazlık toprak ekimini iki misline çıkarmak için bir seferberlik havası yaratmıştır. Basın da bu konuya geniş yer vermiştir: “Zirai İstihsal Seferberliği” Cumhuriyet 8 Şubat 1942, “Yeni Ekim Tedbirleri” Cumhuriyet 11 Şubat 1942, “Ekim Seferberliği” Aksam 9 Şubat 1942. Yunus Nadi daha 1940 yılının sonlarında zirai seferberlik arifesinde olduğunu işaret etmiştir: “Harp Ekonomisi”, Cumhuriyet, 7 Aralık 1940.¹¹⁸

Sorun yalnızca yiyecek maddelerinde değildir, kâğıt ve benzin gibi dışa bağımlı alanlarda da önemli sıkıntılar yaşanıyordu. Benzin yokluğu nedeniyle, bir süre taksiler için tek-çift plaka uygulamasına geçilmiş, bu araçlara ayda yalnızca 210 litre benzin verilmesi kararlaştırılmış, yakıt yokluğu nedeniyle kimi otobüs seferleri iptal edilmiştir. Buna benzer biçimde, kâğıt yokluğu dolayısıyla da gazetelerin dört sayfadan fazla çıkması yasaklanmıştır.¹¹⁹

---

¹¹⁵ T.C. Resmi Gazete, 27 Kasım 1941, S:4969, s.1954

¹¹⁶ T.C. Resmi Gazete, 19 Ocak 1942, S:5010, s.2160

¹¹⁷ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.410

¹¹⁸ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), Bahar 2012, yıl 8, S:15, s.37

¹¹⁹ Bülent Duru, “1941: Kıtık Yıllarında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”, Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, Birgül A. Güler (Ed.),Ankara Üniveristesi Basımevi, Ankara, Aralık 2008, s.161

İsmet İnönü'nün 1942 yılında çıktığı Kayseri gezisinde halkın açız diye otomobilinin üstüne çıkmaya çalışmaları, halkın ekonomik durumunun özetidir. İnönü, Cumhurbaşkanlığının yıllık yemeğinde iç politika ile ilgili de şu yorumda bulunmuştur: “İç duruma gelince o bir bakıma iyidir, bir bakıma da çok fenadır. Ve açıkça söyleyeyim ki arkadaşlar, beni en çok düşündüren, hatta korkutan da bu iç durumdur. Ülkede hemen hemen her kahvede ve bir toplantı yerinde dedikodu konusu; hükümetin güçsüzlüğüdür, beceriksizliğidir, işleri iyi yönetememeleridir.” Halkın hükümete karşı olan inanç ve güveni o kadar zayıflamıştır ki Faik Ahmet Barutçu, Refik Saydamın ölümünün ardından halkın keder yerine bir hafifleme duyduğunu belirtmektedir.¹²⁰

Refik Saydam'ın ölümü üzerine hükümeti kurmakla görevlendirilen Saraçoğlu, hükümette birkaç kişi hariç önemli değişiklikler yapmadıysa da ekonomi politikalarında önemli değişiklikler yapmıştır. Eski hükümetin aksine yeni hükümet devletin müdahale ve denetimini azaltıp, fiyat denetimine son vererek üretimin artırılmasını hedeflemiştir.¹²¹

Refik Saydam döneminde alınmış olan hububata el koyma kararlarından vazgeçilmiş, belirli şartlar dâhilinde hububatın satışı serbest bırakılmıştır. Saraçoğlu döneminde, halk arasında “%25 kararı” olarak da bilinen 15 Temmuz 1942 tarih ve 2/18365 numaralı Kararname ile devlete zorunlu olarak yapılacak hububat satışı sınırlandırılmıştır. Bu kararnameye göre elli tona kadar üretimde bulunan üreticiler %25; elli tondan yüz tona kadar üretimde bulunan üreticiler ilk elli ton için %25, elli tondan yüz tona kadar olan kısım için %35; yüz tondan fazla üretim gerçekleştiren üreticiler ise elli tona kadar olan kısım için %25, elli tondan yüz tona kadar olan kısım için %35 ve yüz tondan fazla olan kısım için %50 oranındaki ürünlerini devlete satmak zorunda olup, geri kalan miktarlar üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceklerdi.¹²²

Bu uygulama görünürde köylünün yararına gibi gözükse de, yine iâşe meselesinin yükü küçük toprak sahibi köylünün omuzlarına yıkılmıştır. Şöyle ki, bu

---

¹²⁰ Faik Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, s.243-259

¹²¹ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.412

¹²² T.C. Resmi Gazete, 17 Temmuz 1942, S:5060, s.3371

sistemde az toprak eken üretici ürünün yarısından fazlasını tohumluk ve devlet payı olarak ayırmak durumunda bırakılmıştır. Kalan hububat ise üreticinin ancak bir yıllık tüketimini karşılayabilmiştir. Buna karşın büyük çiftçiler kazançlı çıkmışlardır. Çünkü çok fazla toprak ettikleri için ellerinde kalan hububat miktarı da bir o kadar artmıştır. Böylece büyük üretici ürünlerini pazara çıkarıp oldukça yüksek fiyatlara satma imkânına kavuşmuştur.

Ekonomide fiyatlara tanınan serbest ortam 1943 yılında buğday fiyatlarını 100 kuruşa kadar çıkarmış iken, hükümetin üreticiye verdiği fiyat ancak 19,5 kuruş olmuştur.¹²³ Rakamlardan da anlaşılacağı gibi küçük çiftçiler devletin verdiği düşük fiyatlarla yetinmek zorunda kalırken büyük çiftçiler devletin verdiği fiyatın beş katına ürünlerini satmışlardır. Bu kanunun köylüler üzerindeki diğer bir olumsuz etkisi ise, köylünün devlete vermesi gereken ürünü alım merkezlerine kadar nakliyatından da sorumlu tutulması olmuştur.

Saraçoğlu döneminde, bir önceki dönemde özellikle iâşe maddelerinin üretim ve dağıtımını kontrol altına almak için kurulan teşkiller lağvedilmiştir. Önce Subaşı örgütü ve Fiyat Murakabe Komisyon ve Heyetleri lağvedilmiş, fiyatların denetlenmesi ile ilgili yetkiler belediyelere devredilmiştir.¹²⁴ Daha sonra Dağıtma Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı kapatılmıştır.¹²⁵ Yukarıda da belirtildiği gibi devlet denetimini tesis etmek maksadıyla birçok teşkilat kurulmuştur. Ancak iyi bir örgütlenme ve yetişmiş personel gerektiren bu uygulamaların başarıya ulaştığını söylemek güçtür. Hatta birçok olumsuz olayın yaşanmasında kurulan bu teşkillerdeki görevlilerin de payı büyüktür.

Zaten normal şartlarda dahi mekanizmaları iyi işlemeyen, yavaş çalışan, kırtasiyeci yöntemlerle iş gören devlet-hükümet-bürokrasi çarkından, yeni bir devlet müdahaleciliği sistemi kurup bunu uygun bir biçimde işletmesi beklenemezdi. Yeni bir sistem kurulup işletilmeye çalışıldığında da Ş. Süreyya'nın da dediği gibi "çarklar boşlukta" dönüyordu. Refik Saydam aslında gerçeğin farkında idi ve bu gerçeği 25 Mayıs 1942'de şu şekilde ifade etmiştir:

---

¹²³ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerinde Etkisi", Tarihîn Peşinde, 2011, S:5, s.219

¹²⁴ T.C. Resmi Gazete, 25 Temmuz 1942, S:5167, s.3401

¹²⁵ T.C. Resmi Gazete, 14 Ağustos 1942, S: 5184, s. 3506

“Fikrim şudur: Bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tedbirlerle görüyorum ki, devlet teşkilatı, a’dan z’ye kadar, baştanbaşa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lazımdır. (...) Behemehâl dinamik ve teknik kabiliyetli tam bir devlet teşkilatına mutlak ihtiyaç vardır.”

Savaş içinde yaşanan ekonomik bunalıma çare olarak düşünülen hususlardan birisi de, savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinden yararlanarak olağan dışı bir sermaye birikimi elde eden savaş zenginlerini vergilendirmek olmuştur. Bu sayede hem haksız kazancın bir kısmı tekrar devlete dönmüş olacak hem de alt gelir gruplarına zarar vermeden yeni gelir kaynağı elde edilecekti.

Servetlerden alınan vergi ile piyasadaki mevcut para miktarının azaltılması ve piyasadaki mal yokluğunu belirli ölçüde ortadan kaldırmak da amaçlanmıştı. Elleri ihtikâr amaçlı önemli ölçüde stok bulunduran servet sahipleri vergilerini ödeyebilmek için mallarını mecburen piyasaya sürmek zorunda kalacaklardı. Bu amaçların tümünü yerine getirmek için “Varlık Vergisi Kanunu” hazırlanmıştı.¹²⁶

Vergilerin tespiti için kurulan komisyonlar, yükümlünün vereceği vergi miktarını 15 gün içinde tespit edecek, yükümlü ise verginin tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde vergisini ödeyecekti. İlan ve tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde vergi borcunu ödemeyen yükümlüler, vergi borcunu ödeyinceye kadar bedeni yeteneklerine göre genel hizmetlerde ve askeri hizmetlerde çalıştırılacaktı.¹²⁷

Vergiler belirlenirken, mükellefler gruplara ayrılmıştır. Buna göre; Müslüman (M), Gayrimüslim (G), Dönme (D), Ecnebi (E) şeklinde sınıflandırılmış ve her bir grubun vergi verme oranları farklı olarak tespit edilmiştir. Vergilerin tespiti esnasında ilgili komisyonların birçok keyfi ve tahmine dayanan saptamaları olmuştur. Özellikle geçmişe ve çıkar ilişkilerine dayanan nedenlerden ötürü saptanan vergi miktarlarında artışlar veya indirimler yapılmıştır. Vergi borcunu zamanında ödemeyenler için çalışma yükümlülüğü getirilmiştir. Yükümlülere çalışmaları

¹²⁶ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.431-476

¹²⁷T.C. Resmi Gazete, 12 Kasım 1942, sayı:5255

karşılığı günde 250 kuruş ücret ödenecek, bunun 60 kuruşu iâşe ve barınma giderlerine ayrılacak, geri kalanı ise Varlık Vergisi borcuna karşılık tahsil edilecekti. Çalışma kampı olarak Erzurum Aşkale seçilmişti.

Varlık Vergisi'nin kabul edildiği dönemde Alman egemenliğinden kaynaklı bir etki hissedilse de sorun aslında iç politika ile alakalıdır. Sadece uluslararası ortam bu kanunun uygulanmasını destekler niteliktedir. Ancak, İttihat ve Terakki iktidarından itibaren Türk ve Müslüman sermayenin yabancı ve gayrimüslim sermayenin yerini alması istenmiş ve bu kanunla bir ölçüde sağlanmıştır.¹²⁸ Varlık Vergisi'nin amacını Saraçoğlu şöyle açıklamaktadır: “Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz.”¹²⁹ Varlık Vergisi ile toplamda 114.368 yükümlünün 465.384.820 TL vergi ödemesi gerekirken, 314.920.940 lira tahsil edilmiştir.¹³⁰

1943 yılına gelindiğinde hükümet devlet bütçesine katkıda bulunmak ve bunun yanı sıra tarım dışı kesimde uygulanan Varlık Vergisi'ne yönelik tepkileri azaltmak amacıyla “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu”nu meclise taşımıştır. Bu vergiyle olağanüstü masrafların bir kısmının giderilmesi ile ordu ve şehirlinin iâşe ihtiyaçlarının karşılanması amaçlanmıştır.¹³¹ Meclise sunulan kanun tasarısında gerekçe olarak, “ekonomik zorlukların toplumda dengeli olarak paylaştırılabilmesi için maliyet fiyatlarının birkaç misli derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınması zaruret görülmüştür” diyordu.¹³²

Toprak Mahsulleri Vergisi ile 1943 yılında 120.000.000 TL, 1944 yılında 124.000.000 TL, 1945 yılında 75.000.000 TL yani üç yılda toplam 319.000.000 TL vergi öngörülürken 1943, 1944, 1945, 1946 yıllarında toplam 233.500.000 TL vergi

---

¹²⁸ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.487-514

¹²⁹ Faik Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, s.263

¹³⁰ TBMM ZC. Devre:7 Cilt:8, İçtima:1, 29. İnikat, 15.03.1944

¹³¹ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerinde Etkisi”, *Tarihin Peşinde*, 2011,S:5, s.220

¹³² TBMM ZC. Devre:7 Cilt:3, İçtima: F, 33. İnikat, 04.06.1944

toplanabilmiştir.¹³³ Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi, mutlu azınlığı ve köylüleri vergilendirmişse de, enflasyonu önlemede yine yeterli olamamıştır.¹³⁴

Görüldüğü gibi nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü savaş ekonomisinin belkemiği olmak zorunda bırakılmıştır. Bu sadece askere gönderdiği evladı dolayısıyla azalan işgücünü karşılamak zorunda bırakılması ile değil, ödediği vergi ve işlediği topraktan aldığı ürünü düşük fiyatlarla satmak zorunda bırakılması ile gerçekleşmiştir.¹³⁵

İaşe sorununun tek kaynağı yeterli üretimin olmaması veya karaborsa maksatlı stok yapılması değildi. Meclis Başkanı Abdülhalik Renda; “Orta Anadolu’da buğday ambarları dolup taşsa, yine İstanbul sıkıntı çeker. Mesele, buğday meselesi değil, buğday nakli meselesidir. Tek hat ile Anadolu’dan hem İstanbul halkını, hem Trakya’yı hem de burada ki askerleri beslemeye imkân yoktur”¹³⁶ diyerek o dönem yaşanan iaşe sorununa başka bir boyut kazandırmıştır.

Savaş dönemi ekonomi politikalarına baktığımızda sonuç olarak; daha savaşın başında hükümetin uygulayabileceği iki ekonomi politikası vardı. Birincisi, mevcut bütçe denkliliği bozulmadan, ordunun ve geniş yığınların iaşe ihtiyacını karşılamak, ticareti devlet denetimine almak ve Almanya’yı örnek alarak, sıkı bir fiyat sınırlaması ve denetimini, biraz da ekonomi dışı, polisiye önlemlerle sağlamaya çalışmaktı. İkincisi ise, üretim düzeyinin artırılması amacı ile fiyatların yükselmesini kabullenmek ve fiyat denetiminden vazgeçerek, iç ve dış talebin ihtiyacını karşılayabilecek oranda fiyatlar yüksekte olsa üretimin artmasını sağlamaktı.¹³⁷ Refik Saydam döneminde izlenen politikalar birinci seçeneği yansıtırken Saraçoğlu döneminde ise ikinci seçenek tercih edilmiştir.

Görüldüğü gibi ortada ciddi bir savaş tehlikesi mevcut ancak bu savaşa karşı alınan ekonomik ciddi bir önlem yoktu. Yani ekonomi, karşılaşılabilecek durumlara

---

¹³³ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.525

¹³⁴ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.82

¹³⁵ Sevilay Özer, *a.g.m.*, s. 217

¹³⁶ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.442

¹³⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.500-501

karşı ön alınacak politikalarla değil, yaşanan durumun akabinde gelişen reaksiyonlara göre yönlendirilmiştir.

Savaş yıllarında yapılan yolsuzluklar ve usulsüzlükler başta iâşe politikaları olmak üzere ekonominin bozulmasında ciddi anlamda pay sahibidir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yolsuzluğun boyutlarının ulaştığı noktayı şu şekilde belirtiyor: “Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan Bakan mı istersiniz, karaborsacıları koruyan vali, genel müdür vesaire mi istersiniz? O devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz.”¹³⁸

Yolsuzluk ve suiistimal o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştı ki bunu basın, milletvekilleri değil bizzat hükümetin başı Saraçoğlu ve devlet başkanı İnönü ifade ediyor ve bu durumdan şikâyet ediyordu. İnönü, Mecliste verdiği söylevde şöyle diyordu :

“Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan ve elinden gelse soluduğumuz havayı bile ticaret malı yapmaya yeltenen, gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politik tutkuları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir ulusun bütün yaşamına küstah bir şekilde kundak koymaktadır.”¹³⁹

Savaşa girme tehlikesi, gündelik yaşamı da önemli derecede etkilemiştir. Halkın her türlü olumsuz koşullara karşı hazırlıklı olabilmesi için sivil savunma önlemleri had safhaya çıkarılmıştır. Bu kapsamda 1939 yılında olası hava saldırılarına karşı halkı bilinçlendirmek için “Pasif Hava Savunma Talimatnamesi” yayınlanmış,¹⁴⁰ yine gece yapılacak hava taarruzlarına karşı karartma uygulamaları yapılmıştır. Bununla ilgilide bir tüzük hazırlanmıştır.¹⁴¹ Ayrıca pasif korunma mecburiyetine tabi tutulan şehir ve kasabalarda sığınakların yapılmasına karar verilmiştir.¹⁴²

¹³⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.152

¹³⁹ Faik Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, s.263

¹⁴⁰ T.C. Resmi Gazete, 5 Eylül 1939, S:4302

¹⁴¹ BCA 15/2/1939 Sayı: 103462/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.119..20.

¹⁴² T.C. Resmi Gazete, 27 Ocak 1940, sayı:4418

Alman ordusunun Balkanları işgalinden sonra bir önlem olarak İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale’de oturan yurttaşların Anadolu’ya geçmeleri, böylece olası bir savaştan sivillerin en az zararla kurtulmaları sağlanmak istenmiştir.¹⁴³

Savaş yıllarında basın sıkı bir denetim altına alınmıştı. Özellikle 1931 yılında kabul edilen “Matbuat Kanunu” hükümete, süresiz kapatmaya varana kadar birçok yaptırım hakkı vermiştir.¹⁴⁴ Bu kanun dışında basın üzerinde uygulanan sıkı denetimi kolaylaştıracak diğer bir hususta, büyük gazete sahiplerinin aynı zamanda CHP mebusu olmalarıdır. Örneğin, Cumhuriyet’te Yunus Nadi, Vakit’te Asım Us, Tanin’de Hüseyin Cahit Yalçın hem gazetenin sahibi hem de CHP mebusu idiler. Savaş haberlerinin dahi hangi puntolarla verileceği, ne tarzda yazılar yazılması gerektiğinin belirlendiği bu dönemde basın özellikle iç politikayı ilgilendiren değerlendirmelerinde dahi dış politikayı baz almıştır. Savaşla ilgili haberler panik yaratmamak için, Matbuat Umum Müdürlüğü’nün emri ile ancak tek sütun üzerinden yazılabiliyordu.¹⁴⁵

Savaş boyunca Türkiye’deki iç politika uygulamaları savaşın dalgalanmalarına bağlı olarak belirlendi. O an ki güçlü devlete eğilim gösterilerek Türkiye’yi savaş dışında tutmayı kolaylaştırmak amaç edinildi. Örneğin Şubat 1942’de Von Papen’e Ankara’da düzenlenen suikastın azmettiricisi olarak saptanan iki Sovyet vatandaşı, sığındıkları Sovyet Başkonsolosluğundan teamüle aykırı olarak, başkonsolosluk sarılarak baskı ile alındı. Sanıklar 16 yıl 8 ay ceza aldılar. Bu dönemde Almanya Stalingrad yenilgisini daha almamıştı. Ancak Almanya ile ilişkilerin kesildiği 2 Ağustos 1944 tarihinden bir hafta sonra bu iki mahkûm serbest bırakılmıştır. Bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır.¹⁴⁶

17 Ağustos 1942’de Dâhiliye Vekâletine Recep Peker’in de atanması sadece iç politika ile ilgili değildir. Otoriter kişiliği ile ön plana çıkan Peker’in atanması içeride Hükümeti güçlendireceği gibi İngiltere ile yapılan ittifak anlaşması gereği

---

¹⁴³ Sabit Çetin, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008, s.73-75

¹⁴⁴ T.C. Resmi Gazete, 08 Ağustos 1931, 1867

¹⁴⁵ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.2, s.135-136

¹⁴⁶ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, c.1, s.396

savaşa girilmesi gerektiğini savunan iki milletvekilinden birisi olması¹⁴⁷ nedeniyle İngiltere ile olan ilişkilerin güçlenmesini sağlayacaktı.

Savaş yıllarında, Türkiye'yi derinden etkileyen konulardan bir tanesi de Refah Vapuru faciasıdır. İngiltere'den sipariş edilen gemi ve denizaltıları teslim almak üzere görevlendirilen subay, astsubay ve erler Mersin'den vapurla İskenderiye'ye oradan da İngiltere'ye gideceklerdi. Bu personeli Mersin'den İskenderiye'ye taşımakla görevlendirilen Refah Vapuru, 23 Haziran 1941'de 19 deniz subayı, 63 deniz astsubayı, 68 deniz eri, bir hava subayı ve 20 hava öğrencisi ve 28 mürettebatı ile hareket etmiştir. Vapur, hareket ettiği gün kimliği belirlenemeyen bir denizaltı tarafından atılan bir torpille batırılmıştır. Bu kazadan 32 kişi sağ kurtulurken, 167 kişide yaşamını yitirmiştir.¹⁴⁸

Savaşın getirdiği belirsizlik ortamında ve olağanüstü yaşam şartlarında; karaborsacılık, sahte ekmek karnesi, unun içine yabancı katkı maddesi karıştırılması, stokçuluk, hırsızlık, rüşvet, vergi yolsuzlukları, el koyma kararları, çalışma mükellefiyetleri, fazla mesailer ve daha onlarca farklı durumla karşılaşmıştır. Çalışmada savaşın, Türkiye üzerinde özellikle halkın üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılması için gerekli olan yaşanmış örnek olaylara yer verilmemiş, daha çok dönem içerisinde alınan kararlar ve yaşanan olaylar genel bir bakış açısıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁹

---

¹⁴⁷ Faik Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, s.260

¹⁴⁸ Zekeriya Türkmen, "*Türk Basınında Çıkan Haberlere Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyetini Savaş Ortamına Çekme Gayreti*" Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C. II, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 199, s.104-105

¹⁴⁹ Savaş yıllarında alınan kararların toplumsal hayata ve gündelik yaşama etkisi ile ilgili detaylı bilgi için Bkz.: Murat Metinsoy, *II. Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007

İKİNCİ BÖLÜM

1923-1945 ARASINDAKİ DÖNEMDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN GENEL DURUMU

Türkiye, uzun yıllar devam eden savaşların yılgın ev sahibi olmuştu. Kurtuluş Savaşı'nın bitimine müteakip yenilenmeye, savaşın tahribatını onarma sürecine giren Türkiye için artık askeri konular birincil önemini yitirmişti. 19 Eylül 1923'te seferberlik kaldırılmış¹⁵⁰ akabinde Türk Ordusu barış dönemi kuruluş ve konuş durumuna geçmişti. Barış durumuna geçilmesi ile birlikte, askerlik bilgisini kısa zamanda askere alınan gençlere aktarabilecek eğitim öğretim metotları geliştirildi ve askerlik hizmet süreleri tadil edildi. Bunun sonucu olarak askerlik süreleri muvazzaf hizmet sınıfında 1,5 yıl, fenni kıtalarda, süvari ve hava kıtalarında 2 yıl, jandarma birliklerinde 2,5 yıl, deniz birliklerinde 3 yıl olarak belirlendi.¹⁵¹

1930'ların ortalarında, Dünya'da gelişen olayların tehlikeli bir görünüm almaya başlamasından sonra, Türkiye'de savunmaya tekrar önem verilmeye başlanmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde başlanan ordunun yeniden teçhiz edilmesi süreci savaşın sonuna değin büyük bir hızla sürdürülmüşse de, ordunun yeterince teçhiz edilmesi sağlanamamıştı.

Türk Ordusu'nun genel görünümüne bakıldığında, I. Dünya Savaşı'ndan kalma silah ve teçhizatla donatılmıştı. Zaman içerisinde yapılan modernizasyon çalışmaları ve yeni silah, malzeme alımı ise teknolojik gelişmeler karşısında yetersiz kalmaktaydı. Bu dönemde Ordunun en hareketli unsuru süvari birlikleri idi. Ancak süvari birliklerinin imkân ve kabiliyetleri, onları bir güç unsuru olmasından ziyade açık bir hedef ve lojistik açıdan desteklenmesi gereken ciddi bir yük haline getiriyordu. Dünya genelinde tank ve zırhlı araçlar süvarinin yerini almışken Türkiye'nin savaş öncesi dönemde 3 süvari kolordusu bulunmasına rağmen, savaş başladığında bir tane zırhlı tugay bulunmaktaydı.

¹⁵⁰ BCA 19/9/1923 Sayı: 2789 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 7.34..12.

¹⁵¹ BCA 0/12/1923 Sayı: 58 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 8.41..19.

Silah ve donanım konusunda birçok eksiği bulunan Türk Ordusu, I. Dünya Savaşının ardından silah bırakmamış dört yıl daha savaşın içinde olmuştu. Bu durum diğer dünya ordularına nazaran tecrübe ve eğitim üstünlüğü sağlıyordu. Aynı şekilde uzun yıllarını savaşta geçiren komuta kademesi, bütün rütbelerini savaş alanlarında kazanmıştı. Başta İsmet İnönü olmak üzere devlet yönetiminde bulunan kadrolar uzun yıllar ya savaş alanlarında bulunmuşlardı ya da savaş esnasında devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmişti. Bu durum hem ordu, hem de devletin yönetim organları için önemli bir moral ve güç unsuru idi. Personel açısından dinamik bir yapı arz eden Türk Ordusu'nun belki de en büyük üstünlüğü bu husustu. Yüksek komuta kademesinin, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nda da tümen ve daha üst seviye birliklere emir komuta etmelerinin yanında, temel muharebe birliklerinden olan bölük komutanları da ciddi bir savaş tecrübesine sahiptiler.¹⁵²

Avrupa'da Versailles Anlaşmasının oluşturduğu düzeni yıkmaya çalışan revizyonist devletlerin saldırgan tutumları, Türkiye için de ciddi güvenlik endişeleri doğurmuştur. Anti revizyonist kampta yer alan Türkiye öncelikle Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi bölgesel güç grupları içerisinde yer alarak muhtemel bir savaşa karşı savaş dışı politikalar izleyeceğini belli etmişti. Ancak savaş dışı kalmanın ve bu politikaları sürdürmeye yönelik çabaların en büyük destekleyicilerinden biri de güçlü bir orduya sahip olmaktır. Güçlü bir orduya sahip olmak sadece saldırgan politikalar yönelişin ifadesi değildir, çoğu zaman da ülkeye yönelmiş olan tehdit unsurlarının eyleme dönüşmeden bertaraf edilmesini sağlamanın yoludur.

Bu kapsamda ülkenin savunma gücünü artırmak amacıyla 1928'de çıkarılan 664 sayılı yasayla bir ikmal plâni yapılmış ve birkaç yılda harcanmak üzere, silahlı kuvvetlere 150 milyon liralık olağanüstü bir ödenek verilmişti. 1934'te de 2425 sayılı yasa ile ikinci bir ikmal plâni yapılmış ve yine birkaç yılda kullanılmak üzere, bütçeye 70 milyon liralık bir ödenek eklenmişti. Ancak dünyanın hızla bir felakete doğru sürüklendiği bu yıllarda başlayan ekonomik bunalımının etkileri ile atılan adımlar olumlu sonuçlandırılmamıştı. Seferi kuruluş için gerekli silah ve araçlar sağlanamadığı gibi, kaynak yetersizliği nedeniyle hazarî ihtiyaçları dahi doğru dürüst

---

¹⁵² Nurettin Türsan, *II. Dünya Savaşı*, Harp Akademileri Basım Evi, 1998, s.79

karşılanamamıştı. 1937’de üçüncü, 1938’de dördüncü ikmal plânları hazırlanmış olmasına rağmen, Genelkurmay Başkanlığı dönemin koşulları ve yaklaşan savaşın gerektirdiği istekleri yine de tam olarak yerine getirememiştir.¹⁵³

Savaşın tüm şiddetiyle sürdüğü günlerde dahi ordunun birçok eksiği tamamlanamamıştı. İnönü, 12-19 Eylül 1942’deki Çatalca Manevralarında¹⁵⁴ yeni tertipte taarruzu izlemişti. Manevralarda topçuyu kullanmanın eksikliği ve tertipsizliğini, tankların dermansızlığını, uçakların taarruza katılımının ve kullanımının zayıflığını, top mevzilerinin hava savunmasının yetersizliğini görmüştü.¹⁵⁵

Türkiye, muhtemel bir savaş karşısında ordunun silah araç ve gereç eksikliklerini tamamlamak için uğraşırken diğer yandan, milli müdafaa konularında yeni bir karar organı vücuda getirmiştir, 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı kararname ile “Yüksek Müdafaa Heyeti” kurulmuştur. Bu heyet Genelkurmay Başkanı ve Bakanlar Kurulu’ndan oluşmakta, başkanlığını başvekil yapmaktaydı. Heyet askeri hiyerarşinin en tepesi ile siyasal icra organlarını bir araya getirerek ordunun seferberlik öncesindeki hazırlıkları için gerekli kararları almıştır.¹⁵⁶

Savaş tehlikesine karşı koymak için savaş öncesinde ve sonrasında hızla silahlanma mücadelesine giren Türkiye’nin savunma açısından bir diğer önemli eksiği ise ikmal sisteminden kaynaklanan sorunlardı. Savaş içerisinde, Müttefik yardımları ile silahlanmasını tamamlamaya çalışan Türkiye’nin yeterli ulaşım ağı ve vasıtası olmadığından dolayı gelen yardımları yeteri miktarda alamadığı ve bunların iç bölgelere aktarımında sıkıntılar yaşandığı olmuştur. Aynı şekilde ülke içinden ordunun iaşesi için toplanan hububatın uygun koşullarda depolanmasında ve istenilen zamanda ihtiyacı olan birliklere nakledilmesinde sıkıntılar yaşanmıştır.

Foreign Office için hazırlanan 17 Temmuz 1940 tarihli bir askeri raporda Alman kuvvetlerinin Türkiye’ye girdiği takdirde Irak sınırına ulaşmalarının en çok

---

¹⁵³ Mete Tunçay, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu”, Tarih ve Toplum, Sayı 35, Kasım 1986, s.34

¹⁵⁴ Manevra: Askeri birliklerin, belirli bir muharebe düzeni içinde uygulamış oldukları tatbikat

¹⁵⁵ Burak Çınar, “İkinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi ve Türkiye”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007, s.18

¹⁵⁶ Kazım Karabekir, *Ankara’da Savaş Rüzgarları*, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s.151-157

on altı hafta alacağı bildiriliyordu.¹⁵⁷ Bu rapor Türk Ordusunun savaş yıllarındaki durumunun bir özeti gibidir. Öyle ki, Barbarossa Harekâtının henüz ilk aylarında 18.000 Sovyet Tankını ve 10.000'i aşkın Sovyet uçağını tahrip etmiş olan Almanya için Türkiye'nin elindeki 200-300 tank ile 200-300 uçağın üstünde durmaya bile değmezdi.¹⁵⁸ Aslında gerçekçi bir bakış acısı ile değerlendirildiğinde ordunun içinde bulunduğu durum, bir anlamda savaş dışı kalmayı zorunlu kılıyordu.

1. Kara Kuvvetleri:

TSK'nın yeniden yapılanmasını amaçlayan ikmal planları, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik nedenlerden ötürü istenildiği ölçüde gerçekleştirilememiştir. Uluslararası ortamda kendisini hissettiren savaş tehlikesi ise ordunun yeniden olağanüstü koşullara uygun hale getirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda “Dördüncü İkmal Planı” uygulamaya konmuştur.

Dördüncü İkmal Planı'na uygun olarak kara kuvvetlerinin seferi duruma geçmesi ve seferde kurulacak tümenlerin kurulması ile barış döneminde 10 olan kolordu adedi 15'e çıkarıldı. 1,2 ve 3'üncü orduya bağlı olan bu kolorduların her birinin üç tümeni bulunmaktaydı. Son kadro, kuruluş düzelmeleri ve seferberlik çalışmaları ile birlikte Türk Kara Kuvvetleri; 3 orduya bağlı 15 kolordu(14 kolordu, 1 süvari kolordusu) ve bunlara bağlı 41 piyade, 3 süvari tümeni ve 3 bağımsız tugay ile müstahkem mevki ve bağımsız alaylardan meydana gelmiş oldu.¹⁵⁹

Bakanlar Kurulu, 29 Ağustos 1939'da aşağıdaki kararları alır ve gereği için Genelkurmay Başkanlığı ve ilgili bakanlıklara yayınlar:

“Avrupa durumunun aldığı son şekil üzerine ve ülkemizin savunması ve herhangi bir baskına karşı hazır bulunması için alınacak önlemler hakkında 25 Ağustos 1939'da Cumhurbaşkanının başkanlığında Dolmabahçe'de tetkik ve müzakereler ve 28 Ağustos 1939'da toplanan Bakanlar Kurulu'ndaki görüşmeler sonunda aşağıdaki hususların uygulanmasına karar verilmiştir:

---

¹⁵⁷ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.124

¹⁵⁸ Burak Çınar, *a.g.t.*, s.18

¹⁵⁹ Atatürk'ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982, s.49

1. Trakya ve Batı Anadolu'daki dört kolorduya mensup tümenlerin seferberlik ilan edilmeden takviyesi.
2. Terhis zamanı gelmiş olan Trakya'daki askerlerin terhislerinin yapılmaması.
3. Bu kolordulara ait taşıt vasıtalarının tamamlanması
4. Duruma göre, gerekirse kısmi seferberlik yapılması
5. İleride görülecek yeni durumlara göre genel seferberlik kararı verilmesi hususlarının safha safha tatbikine ve icrasına karar verilmiştir.”¹⁶⁰

Trakya ve Ege bölgesindeki birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için gerekli ihtiyat erlerinin ve lüzumu kadar yedek subayın silahaltına alınmalarına Milli Müdafaa Vekilliği'nin 29.08.1939'daki teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca 31.08.1939'da karar verilmiştir.¹⁶¹ Bu dönemde silahaltına alınabileceklerin % 65'i ordu saflarına katılmıştı.¹⁶² Fiili mevcutları en üst düzeye çıkarılan Türk Kara Kuvvetleri'nin mevcudu kademe kademe 1.300.000 kişiye yükseltildi.¹⁶³

Yukarıda sıraladığımız seferi kuruluşa zamanın ve ülkenin ekonomik durumunun el verdiği ölçüde safha safha gerçekleştirilmesi yoluyla geçildi. Öncelikle çıkacak bir savaş için muhtemel tehlike altında olan Trakya, Boğazlar ve Ege Denizi kıyılarının savunulması faaliyetlerine girişildi. Bu bölgelerdeki kara kuvvetlerine mensup birliklerin seferi kadroya yükseltilmesi sağlandı.¹⁶⁴ İkinci safha; 8 Ocak 1940'ta İngiltere ve Fransa hükümetleri ile yapılan siyasi anlaşma ve ittifak esaslarına göre, 25.000.000 sterlinlik askeri malzeme kredisi sağlanması ve bu kredilerin kullanılmasını kapsar. Bu krediden deniz ve hava kuvvetlerinin teçhiz edilmesi sureti ile faydalanıldı. Kara kuvvetleri içinse çeşitli silah sistemleri ve askeri malzemenin üretimi için, çeşitli tezgâhlar ile Türkiye'de üretimi yapılmayan bazı mühimmatlar alındı. Üçüncü Safha; Almanların Polonya'ya karşı taarruza geçmeleri üzerine Trakya'da manevra için toplanmış olan, 1'nci Ordu birliklerinin bu bölgede

---

¹⁶⁰ Güngör Cebecioğlu, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.335

¹⁶¹ BCA 31/8/1939 Sayı: 118432/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.85..8.

¹⁶² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Ekim 1998,s.60

¹⁶³ *Atatürk'ün Doğumunun ...*, s.49

¹⁶⁴ BCA 31/8/1939 Sayı:118432/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No:88.85..8.

bırakılmalarını ve Batı Anadolu'daki kara kuvvetleri birliklerinin takviye edilmelerini kapsar. Dördüncü Safha ise Almanların, Polonya ordusunu kısa bir sürede imha ederek, Polonya'yı Rusya ile paylaşmaları ve Baltık ülkelerini istilaya başlamaları üzerine, doğu birliklerinin takviyesi ve kısa sürede bu birliklerin de seferi kuruluş ve kadroya çıkarılmaları faaliyetlerini kapsar. Beşinci safha; kış hazırlıklarını kapsamaktadır. Kış mevsiminde de savaşmak zorunda olunabileceği değerlendirilerek silahlı alınacak tüm sınıflar silahlı alınarak, noksan kalan birliklerin tamamlanması sağlandı. Ayrıca ağır makineli tüfek bölükleri, koşulu ve çakılı topçu bataryaları ile nakliye kolları tamamlanarak silah güçleri arttırıldı. Altıncı safha, savaşa girme ihtimallerine karşı hazırlık düzeyinin en üst düzeye çıkarıldığı safhadır. Bu safhada İngiltere ve Fransa'dan alınan uçaksavar silahları ve tanklar ile yeni birlikler kuruldu. Yine bu ülkelerden piyade tüfeği, hafif ve ağır makineli tüfekler satın alındı.¹⁶⁵ Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullara bağlı olarak Dördüncü İkmal Planı kapsamında yapılan tüm faaliyetler, etkiye tepki şeklinde gelişti.

Türk Ordusu'nun 1928 yılındaki mevcuduna bakıldığında 20.000 subay ve 120.000 erbaş ve erden oluşmaktadır. Ordudaki hayvan adedi ise 50.000 idi.¹⁶⁶ 1923-1939 yılları arasında Kara Harp Okulu'ndan 12 sınıf ve mesleki branşta¹⁶⁷ 6.352 subay, mezun olmuştur. Yine 1923-1939 yılları arasında, Kara Harp Akademisi'nden 490, Deniz Harp Akademisi'nden 37, Hava Harp Akademisi'nden 21 (bunlar Kara Harp Akademisi'nden mezun olan hava subaylarıdır) olmak üzere toplam 548 kurmay subay mezun olmuştur.¹⁶⁸ 1938'de TSK, 20.000 subay 174.000 askerin bulunduğu, 11 ordu grubu, 23 tümen, 1 zırhlı tugay, 3 süvari tugayı ve 7 sınır garnizonundan oluşuyordu. Bu birlikler genellikle I. Dünya Savaşı Döneminden kalma silahlarla donatılmıştı.¹⁶⁹

Türk-İngiliz-Fransız Anlaşmasının imzalanmasının ardından İngilizlerle yapılan 25 Kasım 1939'daki görüşmelerde bazıları iki bazıları üç tümenli 9

---

¹⁶⁵ *Cumhuriyetimizin 75. ....*, s.60

¹⁶⁶ *Cumhuriyet* 29 Ekim 1933

¹⁶⁷ Piyade, Süvari, Topçu, Tankçı, Havacı, İstihkâm, Muhabere, Demiryolu, Nakliye, Levazım, Harita ve Jandarma

¹⁶⁸ Erdal Akkaya, *"Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s.129-133

¹⁶⁹ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.33

kolordunun, kolordu düzeyinde İstanbul Komutanlığının olduğu, tümenlerin kuruluşunda üç piyade alayı, bir topçu tugayı bulunduğu, üç süvari tümeni, dört hava alayı, bir kimya taburu, jandarma, sınır ve gümrük birliklerinin olduğu ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin mevcudunun üç yüz bin kişiyi bulduğu bildirilmişti.¹⁷⁰ Savaşın başlaması ile birlikte yeni kolordular, tümenler ve bunlara bağlı diğer birliklerde teşkil edilmeye başlanmıştır.¹⁷¹ Ordunun genel mevcudu ise savaşın ilerleyen dönemlerinde 1.300.000'e kadar yükseltilmişti.

Savaşla birlikte askerlik hizmet süreleri ile ilgili çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Öncelikle 11 Eylül 1940 tarihinde 1111 sayılı askerlik kanununun 58'nci maddesine 3810 sayılı kanun ile eklenen fıkra aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: "Talim ve terbiye ve manevra maksadıyla silâh altına alınacak usta erat, fevkalâde hallerde, iki sene kaydına bakılmaksızın Bakanlar Kurulu kararı ile silâh alma alınabilir ve talim müddeti de lüzumu kadar uzatılabilir."¹⁷² Bunun ardından 6 Ocak 1941'de aynı kanununda yapılan değişiklikle askerlik muvazzaf hizmet süresi bir yıl daha uzatılmıştır.¹⁷³ 11 Ağustos 1941'de yapılan değişiklik ile de 19 yaşında bulunanlarda askere alınabilecekti.¹⁷⁴ Ocak 1942 tarihinde ise 1111 sayılı Askerlik kanununun 5'nci maddesine,: "Hâlen silâh altında bulunan ve bundan sonra silâh altına alınacak olan muvazzaf erattan tam hizmetlilerin muvazzaflık müddetleri, sınıf tefrik edilmeksizin, fevkalâde halin devamı müddetince üç ve kısa hizmetlilerin (Yedek subay yetişecekler hariç) iki senedir." ifadesi eklenmiştir.¹⁷⁵

Türk Ordusu, II. Dünya Savaşı ile birlikte gelişen "Yıldırım Harbi" doktrine uygun olarak kendisini yenileyememişti. Bu yeni savaş taktiğinin esasını hareket kabiliyeti yüksek ve çevik birlikler yani zırhlı birlikler oluşturmaktaydı. Türkiye'de ise savaşın başladığı günlerde sadece bir tane zırhlı tugay bulunmaktaydı.

---

¹⁷⁰ GÜNGÖR CEBECİOĞLU, *a.g.m.*, s.339

¹⁷¹ Görüldüğü gibi 1939 yılında 3 Ordu Müfettişliğine bağlı kolordu sayısı 10 iken bu rakam kısa bir sürede 3 orduya bağlı 15 kolordu(14 kolordu, 1 süvari kolordusu) ve bunlara bağlı 41 piyade, 3 süvari tümeni ve 3 bağımsız tugay ile müstahkem mevkiiler ve bağımsız alaylardan müteşekkil bir hal almıştır. Kurulan birlikler ve kuruluş tarihleri için Bkz.: GÜNGÖR CEBECİOĞLU, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.332-380

¹⁷² TBMM ZC Devre: VI Cilt:13 İçtima:1 77'nci İnikat 11 Eylül 1940

¹⁷³ TBMM ZC Devre: VI Cilt:15 İçtima:2 25'nci İnikat 06 Ocak 1941

¹⁷⁴ TBMM ZC Devre: VI Cilt:20 İçtima:2 25'nci İnikat 11 Ağustos 1941

¹⁷⁵ TBMM ZC Devre: VI Cilt:23 İçtima:3 29'nci İnikat 29 Ocak 1942

1928 yılında Fransızlardan, 1918 model 37 mm toplu bir Renault FT-17 tankı satın alınmış, tank ve tank savunması eğitimi amacı ile İstanbul Maltepe’de bulunan Piyade ve Atış Okulu emrine verilmiştir. Türkiye’de ilk tank birliği ise Cumhuriyetin 10’uncu yıl kutlamaları dolayısıyla 1932 yılında Türkiye’yi ziyaret eden Rus Harbiye Komiseri Mareşal Vorosilof’un hediye ettiği 1931 yapımı 4 adet T-26, 6 adet T-27 tanket¹⁷⁶, 1 adet T-35 yüzücü tank ile kuruldu.¹⁷⁷ Bu araçlarla Piyade ve Atış Okulu emrinde bir bölük teşkil edilerek, eğitim ve tatbikatlarda kullanılmaya başlandı. Müteakiben Ruslarla yapılan anlaşma gereğince Türkiye, 64 adet T-26 tankı ve 42 adet de zırhlı otomobil satın almıştı. Bu araçlar 1934 yılında 2’nci Süvari Tümeni emrine verilmek suretiyle ilk tank taburu Lüleburgaz’da kuruldu. Bu taburun kuruluşunda iki tank bölüğü ile iki de zırhlı oto bölüğü ve depo halinde bir tank bölüğü bulunmaktaydı. Tank ve zırhlı oto bölükleri dört takımlıydı. Her takımda beş tank veya zırhlı otodan teşkil edilmişti. Bir tank da bölük komutanı tankıydı.¹⁷⁸ Yani her bölükte 21 tank veya zırhlı oto bulunmaktaydı. 1937 yılında tank taburu, zırhlı tugay haline dönüştürülmüştür. 1940 yılı başlarında ise, zırhlı tugayın tank taburu yeni tanklarla tank alayı haline dönüştürülmüştür.¹⁷⁹ Ayrıca Fransızlardan 100 Renault, İngilizlerden 16 adet Vickers tankı alınmıştır.¹⁸⁰

Görüldüğü gibi Türk Ordusunun hareket kabiliyeti sınırlı olduğundan ötürü bu eksikliği kapatmak için çok fazla asker silahaltına alınmıştı. Bu durum aslında mevzi harbi doktrininin prensiplerindendi. Ayrıca ulaştırma konusunda görülen sıkıntılardan da dolayı asker sevkiyatında çok büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların önüne geçmenin bir yolu olarak da, çok sayıda birlik oluşturmak ve bunları ihtiyaç duyulan mıntikalarda görevlendirmek olmuştur. Ancak Türk askerinin sayısının fazla olması hem İngilizler, hem de Almanlar tarafından önemseniyordu. Schellenberg,¹⁸¹ anılarında Türkiye’ye yaptığı seyahatte geçtiği her yerde Türk Ordusu’na ait birlikler gördüğünü ve bunun kendisini çok etkilediğini söylemiştir.¹⁸²

Ordunun omurgasını oluşturan birlikler piyadelerdi. Bir piyade bölüğünün ise en ağır silahı Hoçkins hafif makineli tüfeği idi. Her taburda bir Maksim kızaklı ağır

---

¹⁷⁶ Tanket: Bir kişilik tank

¹⁷⁷ Erdal Akkaya, *a.g.t.*, s. 102

¹⁷⁸ Behçet Özdemir, *Tek Tanktan Zırhlı Orduya*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.26

¹⁷⁹ Erdal Akkaya, *a.g.t.*, s. 103

¹⁸⁰ Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.331

¹⁸¹ Walter Schellenberg: II. Dünya Savaşı’nda Almanya Yabancı İstihbarat Şefi

¹⁸² Burak Çınar, *a.g.t.*, s.18

makineli tüfek bölüğü vardı. Piyade alayında en ağır silah olarak iki toplu bir piyade top takımı vardı. Savaş öncesine kadar tanksavar silahı yoktu. Ancak savaş içinde verilmeye başlanmıştır. Askerlerde ise 7,9 mm. mermi atan Mavzer piyade tüfeği vardı. Bir piyade bölüğü 211 er ve 15 mekkâre hayvandan kurulu idi. 14 hayvanda ikişer sandık tüfek mermisi ve bir hayvanda da iki fiçı su yüklüydü. Bölüklerde 3-5 ilkokul mezunu asker bulunur, bunlarda hemen çavuş yapılırdı. Seferberlik ile birlikte piyade bölüklerinin bazılarında yaşlı 3 yedek subay ve 30-40 yaş arasında 40-50 yedek er bulunuyordu. I. Dünya Savaşı'ndan kalan seferber olma usulleri ile birlikte barış ordusunun düzeni tamamen değişmişti. Bu görünümüyle kara ordusu, sadece insan, hayvan ve topa dayanan bir kalabalığı andırıyordu. Örneğin bir piyade tümeni 16.000-17.000 kişiden oluşuyordu.¹⁸³

Askeri literatürde, “at mı, motor mu” tartışmaları yapılan bu dönemlerde Türk topçusu da bütünüyle koşulu ve kadana denilen ağır atlarla çekiliyordu. II. Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusu'nun elinde bulunan ateşli silahlar sanki bir silah müzesi görünümü veriyordu. Tank, uçaksavar, tanksavar topu, zırhlı araç, kamyon ve otomobil yok gibiydi. Tabur, Alay ve Tümenin ikmal kuruluşları tamamen hayvan ve tekerlekli tahta arabalara dayanıyordu. Piyade Alaylarında telsiz bulunmamakta, tek irtibat aracı olarak sahra telefonu kullanılmaktaydı. Türk ordusunun gerçek gücünü piyadesi oluşturuyordu. Müteakip dönemlerde müttefikler tarafından karşılanacak olan bu silah ve araçların yokluğunda Türk Ordusu'nun bir taarruz ordusu olmadığı açıkça görülmekteydi.¹⁸⁴

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte gelen yeniliklerden biri de hava indirme ve paraşüt birlikleri idi. Sınırı koruyan kara birliklerinin sınırı korumak için boş bıraktığı geri bölgelerin savunulması büyük önem kazanarak yurtiçi teşkilleri ve yeni emniyet tedbirlerine gerek duyuldu. Yurtiçi teşkilatının içinde ve dışında kalan ve personeli fazla olan askeri ve sivil tesis ve fabrikaların işçilerine silah dağıtılarak olası hava indirme hareketına karşı jandarma ve halk teşkilatlandırıldı.¹⁸⁵

Savaş öncesi dönemden itibaren Türkiye çok hızlı bir şekilde silahlanmaya başlamıştır. 1943 yılı ortalarına gelindiğinde ise Türk ordusu en güçlü dönemine

---

¹⁸³ Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s.79-84

¹⁸⁴ Erdal Akkaya, *a.g.t.*, s.149-150

¹⁸⁵ *Atatürk'ün Doğumunun ...*, s.49

ulaşmıştır. Türk ordusunun 1939'daki durumu ile 1943 yılındaki durumu arasında hemen hemen iki misli bir fark vardır. 1939'daki kara kuvvetlerimiz ile 1943'deki arasındaki fark beş kolordu, yirmi piyade tümeni, bir zırhlı tümen, iki zırhlı ve bir süvari tugayıdır. Ayrıca bu dönemde, detaylarını sonraki bölümlerde göreceğimiz üzere sadece büyüme kara kuvvetlerinde olmamış deniz ve hava kuvvetlerinde de savaş öncesi döneme kıyasla çok ciddi bir büyüme yaşanmıştır.

Savaşın sonuna doğru tehdidin azalmasına bağlı olarak, 5 Şubat 1944 tarihinde Genelkurmay Başkanlığınca yayımlanan bir emir ile ordu küçülmeye gitmiş ve beş piyade tümeni, dört piyade tugayı, on dört piyade alayı lağvedilmiştir. Böylece, kara kuvvetleri, 3 ordu, 15 kolordu, 35 piyade tümeni, 3 süvari tümeni, 1 zırhlı tümen, 1 dağ tugayı, 1 süvari tugayı, 2 zırhlı tugaydan oluşmuştur.¹⁸⁶

2. Deniz Kuvvetleri:

Cumhuriyetin ilk yıllarında donanma ve deniz kara tesisleri Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olan "Bahriye Dairesi Reisliği" emrine verilmişti. 1928 yılında Bahriye Dairesi Reisliği, "Deniz Müsteşarlığı" adını aldı. Bu tarihten itibaren donanma idari ve lojistik bakımdan Milli Savunma Bakanlığına, harekât ve eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığına bağlandı. Bu durum 1949 yılında komuta teşkilatının yeniden düzenlenerek Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kurulana kadar devam etmiştir.¹⁸⁷

30 Eylül 1935 yılında Donanma Komutanlığı üç ana kısımdan meydana gelmekteydi; Harp Filosu Komutanlığı, İhtiyat Filo Komutanlığı, Mayın Arama Filo Komutanlığı. Daha önce donanma kuruluşunda olmayan denizaltılar bir filo komutanlığı altında birleştirilerek 20 Ağustos 1936'da Donanma Komutanlığına bağlandı.¹⁸⁸

Deniz Kuvvetlerinin elinde Yavuz, Zafer, Tınaztepe, Kocatepe, Adatepe, Hamidiye, Mecidiye, Peyk-i Şevket, Berkisadvet muhrip gemileri, Hızır Reis, İsa Reis, Kemal Reis mayın arama tarama gemileri ile Dumlupınar, Sakarya, İnci İnönü,

---

¹⁸⁶Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.359-368

¹⁸⁷ *Cumhuriyetimizin 75. ...*, s.127-129

¹⁸⁸ *Atatürk'ün Doğumunun ...*, s.184-187

II'nci İnönü denizaltıları bulunmaktaydı. Daha sonra Almanya'dan 9 Ocak 1935'te Gür denizaltısı, 24 Temmuz 1936'da da Erkin transatlantiği Almanya'dan denizaltı ana gemisi olarak alınmıştır. Gölcük tersanelerinde ise 17 Eylül 1937'de hizmete giren Gölcük Yağ Gemisi inşa edilmiştir.¹⁸⁹ 1939 yılında Pınar Su Gemisi ile Doğanaslan Römorkörü donanmaya katılmıştır.¹⁹⁰ Aynı yıl Atak Römorkörü, 1941'de Taşıt Römorkörü Gölcük tersanelerinde yapılarak hizmete girdi.¹⁹¹

Deniz kuvvetleri, bir ülkenin silahlanmasındaki en pahalı kısmı oluşturmaktadır. Buna rağmen görüldüğü gibi, donanmanın güçlendirilmesi için birçok gemi alımı gerçekleştirilmiştir. İlerleyen bölümlerde de işleyeceğimiz üzere bu alımlar savaş yıllarında da artarak devam etmiştir. Sadece gemi ve malzeme alınmamış, ülkenin kısıtlı imkânları dâhilinde bazı alt yapı çalışmaları da yapılmıştır. 1924'te Yavuz Muharebe Kruvazörünün bakımı için Gölcük Tersanesi kurulmuş, 1941'de ise Taşkızak Tersanesi tekrar faaliyete geçirilmiştir.¹⁹²

Bunlardan başka II. Dünya Savaşı arifesinde siparişi verilen başka gemilerde bulunmaktaydı. 3 Şubat 1936 tarihinde meclisten, denizaltı gemisi almak için 2.100.000 TL'lik fevkalade bir tahsisat çıkarıldı. Bir Alman firması ile dört denizaltı inşası için anlaşma yapıldı. Bu gemilerden ikisi Almanya'da yapılacak, diğer ikisi Almanya'da parçalar halinde hazırlanacak Türkiye'de ise montesi yapılacaktır. İsimleri Atatürk tarafından verilen denizaltılardan Saldıray donanmaya 5 Haziran 1939'da katılmıştır. Atılay 1940'da donanmaya katılmıştır.¹⁹³ Ancak 1942 yılında Çanakkale Boğazı çıkışındaki su altı ihbar savunma sistemleri ile ilgili denemeler yapan Atılay Denizaltısı, muhtemelen savaşan ülkelerden birinin döktüğü mayınlardan birine çarparak batmış, 39 denizci hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁴ Batıray 28.09 1938'de denize indirildi. Ancak Alman Deniz Kuvvetlerince el konulan denizaltı II. Dünya Savaşından sonra 3 Mayıs 1945'de kendi kendini batırmıştır. Yıldray'ın donanmaya katılım tarihi ise 15 Ocak 1946'dır¹⁹⁵

¹⁸⁹ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.185-186 Ayrıca Gölcük Yağ Gemisinin hizmete giriş tarihi *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.149'da 1939 olarak belirtilmektedir.

¹⁹⁰ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.146

¹⁹¹ Hüsnü Özlü, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye Savunma Sanayinin Gelişimi (1939-1990)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s.52

¹⁹² Burak Çınar, *a.g.t.*, s.16

¹⁹³ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.188

¹⁹⁴ BCA 17/7/1942 Sayı: Dosya: 6541 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.419..16.

¹⁹⁵ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.188

II. Dünya Savaşı'nın başladığı 1939 yılında askeri yardım faslından İngiltere'ye 4 muhrip, 4 denizaltı, 2 mayın gemisi, 1 imla gemisi, 12 arabalı vapur, 8 mayın tarama gemisi sipariş edildi. Bunlardan 4 muhrip teslim alındı. 4 denizaltıdan 2'si 1941-1942 yıllarında, 1'i ise 1946 yılında teslim edildi. Ayrıca savaş esnasında İskenderun'a sığınan 11 Fransız askeri yardımcı gemisine el konularak, deniz kuvvetlerine devredildi.

Türkiye'deki tersanelerde de gemi yapım çalışmalarına devam edildi. Hurdaya çıkarılan deniz karakol uçaklarının motorlarından istifade ile Gölcük Tersanesinde hücumbot inşasına başlandı. 1944 yılında Bekirdere Cephane Gemisi, 1945'de 2500 tonluk yüzer havuz ve 1 denizaltı savunma gemisi denize indirildi.¹⁹⁶

II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte donanma Erdek'e sevk edilerek, Erdek merkez olmak üzere Marmara Denizi içerisinde çalışmalarını ve eğitimlerini sürdürmeye başladı. Daha sonra donanma Haziran 1940'da Gölcük'e taşındı. Tüm Silahlı Kuvvetlerde olduğu gibi donanmada da savaş nedeniyle terhisler durduruldu. Gemilerde çalışan personel mevcutları seferi kadro gereğince % 10 fazla er verilmiştir.¹⁹⁷

Savaş yıllarında, Boğazlarda ve İzmir'le İskenderun körfezlerinde, denizaltı ihbar istasyonların tesis edilmiş, bazı savaş gemileri deniz altı savunma cihazları ile donatılmış ve Denizaltı Savunma Okulu açılmıştır.¹⁹⁸

3. Hava Kuvvetleri:

Cumhuriyetin ilanından sonra, çağdaş havacılığa uyum sağlayacak güçlü bir hava kuvvetleri kurulması için gerekli çalışmalar başlatıldı. 1923 yılında 3 hava (tayyare) bölüğü, 1 deniz hava(tayyare) bölüğü ve bir hava okulundan oluşan Hava Kuvvetleri Müfettişliğinin gücü 1926 yılına kadar geçen sürede gittikçe artırılarak, hava bölüklerinin sayısı 10'a, deniz hava bölüklerinin sayısı da 3'e çıkarıldı. Bu

¹⁹⁶ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.144-145

¹⁹⁷ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.190

¹⁹⁸ Said Arif Terzioğlu, *Türk Ordusu*, Ankara, 1965, s.87

bölükler hava istasyon komutanlıkları kurularak, bunların bünyesinde sevk ve idare edilmiştir. 1927 yılında Eskişehir, Diyarbakır ve İzmir’de olmak üzere üç hava istasyon komutanlığı mevcuttu.¹⁹⁹ Zaman içerisinde büyümesini sürdüren hava kuvvetlerinde grup ve istasyon komutanlıkları kaldırıldı, çoğalan bölükler taburlara bölünerek yeniden örgütlendi. 1'nci Tayyare Taburu Eskişehir’de, 2'nci Tayyare Taburu Diyarbakır’da, 3'üncü Tayyare Taburu İzmir’de kuruldu. 1932 yılında ise mevcut tayyare taburlarına birer tabur ilavesi yapılarak alay kuruluşuna geçilmiştir.²⁰⁰

Avrupa da yaklaşan savaş havası ve özellikle hava gücündeki büyük ilerlemeler, hava savunmasının önemini ülkenin gündemine oturtmuştur. Başbakan İsmet İnönü, 25 Mayıs 1935 tarihinde yapmış olduğu konuşmada “Çetin hadiselerden uğraşa uğraşa kurtardığımız Türkiye’yi hava tehlikesine maruz bulundurmamalıyız. Türkiye için hava tehlikesi vardır. Türkiye’nin havalarını müdafaa için en az 500 tayyareye muhtacız. Bu 500 tayyareyi tedarik etmek ve her zaman savaşa hazır bulundurmak için devletin milli müdafaa bütçesine her yıl 30 milyon daha kaynak koymak lazımdır. Bunu bugünkü mali durumla yapmak kabil değildir. Bütçenin yapamadığını ulusun hamiyeti yapmalıdır” demiştir.²⁰¹

1 Kasım 1936’da Atatürk, TBMM’nin beşinci dönem, ikinci yasama yılı açılış konuşmasında Ordunun durumundan ve Hava Kuvvetlerinin yeterli düzeyde olmadığından bahsetmiştir:

" Aziz arkadaşlar, Milli savunma araçlarına yıllar boyu vermiş olduğumuz önemin yerinde olduğunu olaylar her gün göstermektedir. Ordumuzu sürekli en yeni araçlarla donatmaya çalışıyoruz. Yüksek değerini artırmaya verdiğimiz önem ise daha büyüktür. Ordunun çalışmalarından ve bütün ulusun vatan korunması için severek ve isteyerek çalışma hevesinden memnunuz. Deniz silahlarına önem veriyoruz. Denizcilerimizin iyi silahlarla ve iyi bir eğitimden geçerek hazırlanmaları büyük amacımızdır. Hava ordusu için ayırdığınız yardımı artırmanızı dilerim. Yeni bir programın uygulama döneminde bulunduğumuz için, hava kuvvetlerimiz arzuladığımız düzeyden

¹⁹⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.188-189

²⁰⁰ *Atatürk’ün Doğumunun...*, s.247-251

²⁰¹ Cumhuriyet 26 Mayıs 1935

henüz uzaktır. Güçlü bir hava ordusu kurma yolunda iyi sonuçlara doğru güvenle yürümekte olduğumuzu belirtirken hava saldırılarına karşı ulusun hazırlanması konusunda ayrıca ilginizi çekmek isterim."²⁰²

1933 yılından itibaren Türk havacıları, havacılığın sembolü olan mavi üniformayı giymeye başlamışlardır. 1937 yılında Eskişehir'deki bazı birliklerin Kütahya'ya intikalinin sağlanması ile birlikte 4'üncü Tayyare Alayı teşkil edilmiştir.

Yapılan çalışmalar neticesinde, hava savunması ile ilgili bir teşkilat kurulmasına karar verilmiş ve 11 Haziran 1937'de doğrudan Genelkurmay Başkanlığına bağlı Hava Müdafaa Genel Komutanlığı kurulmuş ve vazifelerine yönelik yönetmelik yürürlüğe girmiştir.²⁰³

22 Mayıs 1939'da hava tugayları kuruldu. Türk Hava Kuvvetlerinin o tarihteki konuş durumu şu şekildedir: Eskişehir'de 1'nci Tayyare Tugayı konuşlu olup 1'nci Tayyare Alayı Eskişehir, 2'nci Tayyare Alayı Diyarbakır ve 4'üncü Tayyare Alayı Kütahya'dadır. İzmir'de ise 2'nci Tayyare Tugayı Konuşlu olup 3'ncü Tayyare Alayı İzmir, 5'nci Tayyare Alayı Çorlu'dadır.²⁰⁴

Hava Kuvvetleri 1939'da MSB Hava Müsteşarlığına bağlı Eskişehir ve Kayseri uçak fabrikaları, İzmir ve Malatya Mıntıka Tamirhaneleri, Ankara Hava Malzeme Deposu, Ankara Hava Tecrübe ve Muayene Komisyonu, İstanbul Hava Aktarma ambarı, Eskişehir 200 Yataklı Hava Hastanesi, Eskişehir Hava Sıhhi Malzeme Merkezi, Ankara Hava Dikimevi, Ankara Astsubay Hazırlama Yuvası, Tercüme Kısmından teşkil edilmiştir. Ayrıca 8 Kasım 1939 tarihinde Merzifon'da Atış-Bombardıman Okulu kurulmuştur.²⁰⁵

1940 yılı itibariyle hava birlik ve kurumlarında toplam uçak sayısı 487 olarak görülmektedir.²⁰⁶ Hava Kuvvetlerinin bu dönemdeki 500 kadar olan uçak sayısı onu Balkanların en güçlü hava kuvveti haline getirmişti.²⁰⁷ Fakat bu durum savaşın genel koşulları ve muhtemel tehlike olan Almanya ve Sovyetler ile kıyaslandığında bir o

---

²⁰² Erişim Tarihi: 14.02.2013 http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/ataturk_konusma/5d2yy.htm

²⁰³ T.C. Resmi Gazete, 23.06.1937, S: 3638, s.:8360

²⁰⁴ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.200-201

²⁰⁵ Sabit Çetin, "*İkinci Dünya Savaşı'nda (1939-1945) Türk Hava Kuvvetleri*", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu/ On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s.216

²⁰⁶ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.261

²⁰⁷ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.201

kadar da güçsüz olduğu sonucunu doğurmaktadır. Savaş boyunca hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi için uçak alımına gidilmiş, uçak sayısı 1940-1944 yılları arasında 625 savaş, 28 nakliye ve 145 adet eğitim uçağı olmak üzere 798'e yükselmişti.²⁰⁸

1940 yılında Hava Kuvvetlerinde kullanılan savaş uçakları şunlardı: Blenheim I, Fair Battle, Vultee V. 2, Heinkel 111, Martin 139 W, Spitfire, Hurricane, Maurane Saulnier 406, PZL, Curtiss-Hawk, W. Lysander, Supermarin Southamton, Supermarin Walrus. Savaş ve eğitim uçakları da: Avro ansen, Dragonfly, Falcon, Foche-Wulf, Fledling, Breguet XIX, Gotha 145, Smolink Koolhoven, Monaspar, Henriot 182, Fleet.²⁰⁹

Hava kuvvetleri, yeni harbin çağdaş gereksinimlerine cevap verebilecek nitelikte değildi. Genelkurmay Hava Müşavirliği 7 Kasım 1939'daki yazısında hava kuvvetlerinin imkân ve kabiliyetleri hakkında şöyle bahsetmektedir; "Hava Kuvvetlerimiz bugünkü kudret ve kabiliyetiyle, yapılan hesaplar neticesi, bir sefer vukuunda gerek kara gerek deniz nakliyatını koruyamayacağı ve bu işlerin yerden alınacak aktif ve pasif vasıtalar ile temini neticesine varılmış ve bu hususun Harekat Yarbaşkanlığına da arz edilmiş olduğunu saygılarımla arz ederim."²¹⁰

Hava Kuvvetleri 30.08.1940'da 4 general 3 albay, 11 yarbay, 27 binbaşı, 70 yüzbaşı, 85 üsteğmen, 30 teğmen olmak üzere 230 uçucu subay, 48 makine subayı ve 20 rasıt subay olmak üzere toplam 298 subay, 143 uçucu erbaş, 39 bombardıman erbaşı ve 239 sivil ve erbaş makinistle toplam 719 personele sahipti.

1941 yılından itibaren pilot eğitimini için İngiltere ve Kanada'ya havacı subaylar gönderilmeye başlandı. 1941-B ve 1942 Harp Okulu mezunları İngiltere'ye uçuş eğitimine gitti. 1943'lülerle (Harp Okulunun 2'nci sınıfındaydılar) hava sınıfı dışındaki sınıflardan da seçilerek toplamı 200'e çıkarılan pilot adaylarından sicil numaraları çift olanlar Amerika'ya, tek olanlar İngiltere'ye gönderildi. Pilot adayları

---

²⁰⁸ Aynur Önder, "Türk Savunma Sanayinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Yeri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005, s.119

²⁰⁹ Atatürk'ün Doğumunun..., s.261

²¹⁰ Güngör Cebecioğlu, a.g.m., s.333

gittikleri yerde başarılı olamazsa dönüşlerinde kara birliklerine verilerek karacı subay olmaktaydılar.²¹¹

16 Ağustos 1943 tarihinde mevcut iki hava tugayı tümen haline getirildi. Eskişehir'de kurulan 1'nci Tümeden sonra, İzmir'de de 2'nci Tümen kuruldu. Eskişehir'de ki 1'nci Hava Tümenin konuş durumu; 1'nci Tayyare Alayı Eskişehir, 2'nci Tayyare Alayı Kütahya (1942'de Diyarbakır'dan İntikal), 42'ncü Tayyare Alayı Merzifon (1942'de Kütahya'dan İntikal). İzmir'de bulunan 2'nci Hava Tümeni ise 3'üncü Tayyare Alayı Gaziemir/İzmir, 5'inci Tayyare Alayı Bursa (1942'de Bandırma, 1943 Bursa) ve 12.02.1943'te teşkil edilen 6'ıncı Tayyare Alayı'ndan oluşmakta idi.²¹²

1943 yılında Eskişehir'de Hava Okullar Komutanlığı kurulmuştur. Hava Okullar Komutanlığı emrinde; Eskişehir 1 Numaralı Hava Okulu, Malatya 2 Numaralı Hava Okulu, Diyarbakır Hava Makinist Okulu ile Ankara Astsubay Hazırlama Okul komutanlıkları bulunmaktadır. Eskişehir ve Kayseri Tayyare Fabrikalarında birer çırak okulu da teşkil edilmiştir.²¹³

Hava Kuvvetlerindeki bu büyümeye karşın hava tümenleri hala Genelkurmay ve Milli Müdafaa Vekâletince ayrı ayrı yönlerden yönetiliyordu. 31 Ocak 1944'te Genelkurmay Başkanlığı'nca Hava Kuvvetleri Komutanlığı kurulmuş ve 4 Şubat 1944 günü kolordu yetkisiyle göreve başlamıştır.²¹⁴

---

²¹¹ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.261-262

²¹² *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.204-205

²¹³ Sabit Çetin, *a.g.m.*, s.216

²¹⁴ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.204-205

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE İKMAL SİSTEMİ

II. Dünya Savaşı'nda TSK'daki ikmal sistemini üç ana başlık altında inceleyeceğiz. İlk olarak TSK'da o dönem mevcut olan ikmal teşkilatını ve bu teşkilat çalışanlarının görevlerini, ikinci olarak hazarda ikmal sistemi nasıl yürütülmekteydi bu hususu ele alacağız. Sonrasında ise seferde ikmal sistemini inceleyeceğiz. Bildiğimiz üzere Türkiye, savaş boyunca uyguladığı denge siyasetinde başarılı olmuş ve savaş dışı kalmayı başarmıştır. Bu nedenle ülkede lojistik sistem savaş boyunca hazarda ikmal faaliyetleri kaidelerine göre yürütmüştür. Ancak kimi zaman kısmi seferberlik ilan edildiği için ve savaşa girme mecburiyetinde kalınsaydı ikmal faaliyetlerini nasıl yürütüleceğini görmek açısından seferde ikmal faaliyetlerine geniş ölçüde yer verildi.

1. TSK'da İkmal Teşkilatı:

1.1. Milli Müdafaa Vekâleti Ve Diğer Askeri Birliklerde İkmal Teşkilatı:

Genelkurmay Başkanlığı'nın görevi ülke bütünlüğünün mevcudiyetini sağlamak için ordunun²¹⁵ teşkili, tespiti ve bu ordunun gerekli eğitimleri almasını sağlamaktır. Savaş yıllarında yürürlükte olan kanun ve yönetmeliklere göre ordunun disiplin ve eğitim konularında sevk ve idaresinden Genelkurmay Başkanlığı sorumluydu. Milli Müdafaa Vekâleti ise ordunun idari ve lojistik faaliyetlerini sürdürmekle mükellefti. Genelkurmay Başkanlığınca tespit edilen esaslar dâhilinde ordunun teçhiz edilmesi, giydirilmesi, yedirilmesi ve bunlara ait malzemenin tedarik, muhafaza, dağıtım ve ikmali, askeri bütçe ve kanunların hazırlanması, seferberlik hazırlıklarının icrası Milli Müdafaa Vekâletinin sorumlulukları arasındadır. Genelkurmay Başkanlığı lojistik ve idari faaliyetlerle yükümlü olmadığı için, ana

---

²¹⁵ Ordu kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Bazı yerlerde bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü anlamına gelirken bazı yerlerde de bu topluluğun başlıca bölümlerden bir olarak kullanılacaktır.

teşkilatında idari faaliyetleri yerine getirecek unsurlar bulunmamaktadır. Yalnız “Milli Müdafaa Vekâleti Kara Müsteşarlığı Ordu Dairesi” içerisinde yer alan “Milli Seferberlik Şubesi”nde yüksek levazım eğitimi almış bir levazım subayı vardır. Bu personelin görevi Genelkurmay Başkanlığının Milli Seferberlik Şubesi'nde seferberliğin levazımla ilgili hususlarını hazırlamak ve bu hususlarda Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Müdafaa Vekâleti arasında irtibat kurmaktır.²¹⁶ Genelkurmay Başkanlığı çatısı altında ikmal teşkilatı bulunmamakla beraber ileride detaylarını göreceğimiz gibi sıralı komutanlıkların karargâh kuruluşlarında ikmal teşkilleri mevcuttur.

Milli Müdafaa Vekâleti faaliyetlerini biri merkez teşkilatı, diğeri de ülkenin muhtelif kısımlarında bulunan çeşitli büyüklükteki askeri birliklerdeki ikmal teşkilleri olmak üzere iki teşkilatlanma üzerinden yürütülmekteydi. Milli Müdafaa Vekâletinin ikmal konularında merkez teşkilatını “Milli Müdafaa Müsteşarlığı” meydana getirilmiştir.

1.1.2. Milli Müdafaa Müsteşarlığı:

Milli Müdafaa Müsteşarlığı, sorumluluğuna verilmiş lojistik faaliyetleri kendine bağlı bulunan muhtelif müsteşarlıklar ve umum müdürlükler marifetiyle kara ve deniz ordusu ile hava kıtalarının²¹⁷ ve orduya ait müessese ve teşkillerin idaresini yürütmüştür. Tüm bu faaliyet alanlarında Milli Müdafaa Vekâleti, TBMM'ye karşı sorumluydu.

Milli Müdafaa Müsteşarlığına bağlı müsteşarlıklar ve umum müdürlükler ise şöyledir:

- a. Kara Müsteşarlığı
- b. Deniz Müsteşarlığı
- c. Hava Müsteşarlığı
- ç. Fen ve Sanat Umum Müdürlüğü
- d. Harita Umum Müdürlüğü

---

²¹⁶ Ali Kemal, *Ordumuzda Besim İşleri*, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul, 1934, s. 22-23

²¹⁷ 31 Ocak 1944 tarihinde Kara Kuvvetleri ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ek olarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda kurulmuştur. Bkz. *Cumhuriyetimizin 75. Yılında TSK*, Komisyon, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Ekim 1998, s.205

e. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü

1.1.2.1. Kara Müsteşarlığı:

Kara Kuvvetlerinin idari işlerini sevk ve teminle mükellef olan müsteşarlığın teşkilatında on dört şube bulunmakta olup bu şubeler şunlardır; Ordu Dairesi, Harbiye Dairesi, Zat İşleri Dairesi, Levazım İşleri Dairesi, Vekâlet Ayniyat Muhasebe ve Teftiş Dairesi, Sıhhat İşleri Dairesi, Baytar İşleri Dairesi, Vekâlet Hukuk Müşavirliği, Vekâlet Askeri Adli Şubesi, Vekâlet Müsteşarlık Muhâkim Şubesi, Emakin ve İnşaat Şubesi, Vekâlet Kanun Şubesi, Tekâüt Şubesi. Bunların dışında on dördüncü şube olarak Maliye Vekâletine ait olmak üzere Milli Müdafaa Vekâleti bünyesinde bir de Hesap İşleri Dairesi vardı.

Ordu Dairesi: Orduyu meydana getiren insan ve hayvan kaynaklarından istifade, bunların tasnif ve tanzimi, kadroların tertibi, ordunun hazar ve seferde canlılardan oluşan kısmının düzgün bir şekilde ikmalinin sağlanmasından sorumluydu. Bu dairede dört şubeden teşkil edilmişti; I. Şube: Hazari Teşkilatı ve Kadro Kuvve, II. Şube: Hazar ve Sefer Asker İşleri, III. Şube: Seferberlik ve İkmal, IV. Şube: Milli Seferberlik.

Harbiye Dairesi: Hazar ve seferde orduya lazım olan silahları, mühimmat, koşum takımları ve her türlü fenni teçhizatın tedarik, muhafaza, dağıtım idame ve ikmalinden sorumluydu. Harbiye Dairesinin Şubeleri: I. Şube: Piyade ve Makineli Tüfek, II. Şube: Süvari ve Nakliye, III. Şube: Topçu, IV. Şube: Muhabere, İstihkâm, Demiryol, Gaz, V. Şube: Hesap işleriydi. Ayrıca Harbiye Dairesinin emrinde muhtelif sınıfların mühimmat ve malzeme depoları vardı.

Zat İşleri Dairesi: Ordunun zabitlerle askeri memurların terfi, tayin ve taltif, emeklilik gibi özlük haklarını takip ve ifa etmekle görevlendirilmişti.

Levazım İşleri Dairesi: Ordunun hazar ve seferde yedirme, giydirme, kuşatma, nakliyat işleri ile maaş, harcırah gibi para işlerini ve bunların hesaplarını birleştirme hususunu temin etmekten sorumluydu.

Levazım işleri dairesinin şubeleri; I. Şube: Muamele Merkez ve Seferberlik Şubesi, II. Şube Yiyecek, Yakacak, III. Şube Giyecek ve Teçhizat, IV. Şube

Hesapları Birleştirme ve Kırtasiye, V. Şube: Nakliyat, VI. Maaş, Harcırah ve Müteferrika.²¹⁸ III. Şubenin kendisine tevdi edilmiş olan görevlerini yapabilmesi için elinde dikim evleri ile eşya ve teçhizat ambarları bulunmaktaydı.²¹⁹

Levazım Dikimevi, Levazım Yollama Müdürlüğü, İstanbul'da eşya ve teçhizat ambarı ayrıca Ankara'da 1. sınıf eşya ve teçhizat ambarı, Konya'da da 2. sınıf eşya ve teçhizat ambarı bulunmaktaydı. Muhtelif bölgelerde de 1 ve 2. sınıf yollama memurlukları konuşlandırılmıştır. Bunların dışında Levazım İşleri Dairesinin bünyesinde Vekâlet Satın Alma Komisyonu ile Vekâlet Muayene Komisyonu bulunmaktaydı.

Vekâlet Ayniyat Muhasebe ve Teftiş Dairesi: Milli Müdafaa Vekâletine bağlı bütün kıta ve müesseselerin ayniyat, muhasebelerini teftiş ve murakabe etmekle görevlendirilmişti.

Sıhhat İşleri Dairesi: Orduyu teşkil eden insanların sıhhat işleri ile ilgilenen daireydi.

Baytar İşleri Dairesi: Orduda bulunan hayvanların bakımlarını ve sıhhat işlerini takip etmekten sorumluydu.

Emakin ve İnşaat İşleri: Mevcut askeri binaların bakımlı bir durumda muhafaza ve idamesi, yeniden yapılacakların yapılması işleri ile yetkiliydi.

1.1.2.2. Deniz Müsteşarlığı:

Donanmanın ve teknil deniz teşkillerinin idaresini yürütmekten sorumlu olan Deniz müsteşarlığı altı şubeden meydana gelmişti; Donanma, Zat İşleri, Deniz Teçhizatı, Deniz İmalatı, Sıhhiye, Deniz Levazım

1.1.2.3. Hava Müsteşarlığı:

Hava kuvvetlerinin idari işlerini yürütmekten sorumlu olan bu müsteşarlık 8 şubeden meydana gelmişti:

---

²¹⁸ Ali Kemal, *a.g.e.*, s. 22-27

²¹⁹ Şakir Sarıgöl-Sabri Kurdman, *Askeri Levazım*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1936, s.17

- I. Şube: Teşkilat, Kadro, Esliha²²⁰, Mühimmat
- II. Şube: Malzeme, İkmal, Muhabere ve Muhasebe
- III. Şube: Zat İşleri
- IV. Şube: Levazım
- V. Sıhhat İşleri
- VI. Şube: Tesisat ve Meydanlar
- VII. Fen ve Tamir
- VIII. Hava Rasat Merkezi

1.1.2.4. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü:

Milli Müdafaa Vekâleti emrinde bulunan fabrikaların idare ve işletme hususlarını yürütmekle mükellefti.

1.1.3. Askeri Birliklerde Bulunan İkmal Teşkilleri:

Milli Müdafaa Vekâlet'inin merkezde bulunan Milli Müdafaa Müsteşarlığı'nın dışında ülkenin muhtelif bölgelerinde konuşlu bulunan askeri birliklerin de idari kısımları mevcuttu. En büyük askeri birlik olan ordu seviyesinde idari ve ikmal faaliyetlerini ilgilendiren bir teşkil mevcut değildi. Bünyesinde lojistik ve idari faaliyetlerin meydana geldiği en büyük askeri birlik kolordulardı. Kolordu karargâhında dokuz şube bulunup lojistik faaliyetleri ilgilendiren Levazım ile Silah ve Cephane olmak üzere iki ana şube bulunmaktaydı.

Kolordu da levazım faaliyetleri Kolordu Levazım Müdürlüğü emri altında gerçekleştirilmekteydi. Kolordudaki erat ve hayvanların iaşesi, giydirilmesi, teçhiz edilmesinden, bütçe işleri, maaş, harcırah gibi para işleri ile levazıma ait seferberlik hazırlıklarının yapılmasından sorumluydu. Kolordu Levazım Müdürlüğü'nün teşkilat yapısında "Para işleri", "Yiyecek ve Yakacak İşleri", "Giyecek, Teçhizat ve Eşya" işleri olmak üzere üç şube bulunmaktaydı. Ayrıca "Kolordu Satın Alma Komisyonu", alınan malzemelerin istenilen standartlara sahip olup olmadığını tespiti için kurulan "Muayene Komisyonu" ile yiyecek ve giyecek ambarları da Levazım Müdürlüğüne bağlıydı.

---

²²⁰ Esliha: Silahlar anlamına gelmektedir.

Kolordunun bir alt seviye birliği olan tmende lojistik faaliyetler Kolordudakine benzer bir yapı içesinde cereyan etmiştir. Tümenin ikmal faaliyetlerinden ‘‘Levazım Şube Müdürlüğü’’ sorumluydu. Kolordu bünyesinde olduğu gibi teşkilat yapısında üç ayrı kısım bulunmamakla birlikte işlerin muntazam yürümesi için tek çatı altında ancak üç ayrı faaliyet (para işleri, yiyecek ve yakacak işleri) alanında yürütülmüştür. Tümenin bünyesinde yine satın alma komisyonu, muayene komisyonu ile yiyecek ve giyecek ambarı da bulunmaktaydı. Bütün piyade ve süvari tmenlerinde levazım kurumu, yukarıda söylediği gibi olup tümene denk kuruluşlardan olan müstahkem mevkilerde de levazım teşkilatı yine böyleydi.²²¹

Tugaylar, ya bir tümene bağlı olurlar ya da müstakil bir tugay olarak konuşlandırılırlar. Bir tümene bağlı olarak görev yapan tugaylarda ayrı bir levazım teşkilatı yoktu. Müstakil olan tugaylarda levazım subayı, hesap ve muameleler memurlarından kurulma bir levazım teşkili vardı.²²²

Levazım faaliyetlerinin temel olarak cereyan ettiği ana birlik bir anlamda alaylardı. Müstakil tabur olmadığı müddetçe daha ast birliklerin levazım teşkilatı yoktu. Alay Komutanlığı karargâh teşkiline bakıldığı takdirde, alay komutan yardımcısı, emir subayı, alay levazımı, esliha zabiti, alay başhekimisi, alay baytarı, alay imamı, tüfekçi, kamacı, marangoz, demirci, saraç bulunmaktaydı. Karargh yapısı alayın piyade, topçu veya süvari oluşuna göre değişiklik göstere bilmektedir. Örneğin koşulmamış topçu alaylarında levazım unsuru olarak bir iaşe zabiti ve bir de hesap memuru vardı.

Alaylarda levazım faaliyeti ‘‘Alay Levazım Müdürü’’ aracılığı ile yürütülür. Alay Levazım Müdürüne bağlı olarak iki hesap memuru ve bir iaşe subayı çalışırdı. Alayın kiler, mutfak ve yem ambarı iaşe subayının idaresi altındaydı.²²³ Alay levazım müdürü, alay komutanının emir ve nezareti altında alayın hizada ve seferde levazım besini ilgilendiren ihtiyaçlarını tespit edilmesinden, istihkakların sahiplerine dağıtılması ve levazım faaliyetleri ile ilgili harcamaların yapılmasından sorumluydu. Levazım faaliyetlerinde alay komutanının müşaviri ve alayda levazım

---

²²¹ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.27-36

²²² Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.19

²²³ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.36-37

faaliyetlerinin düzenleyicisiydi.²²⁴

Alay Levazım Müdürünün emrinde görev yapan iâşe subayı iâşe faaliyetlerinin iş kısmından, hesap memurları da hesap ve kayıt kısmından sorumluydu. Ayrıca birlik müstakil değilse iâşe maddeleri tümen veya kolordu tarafından temin olacağından iâşe ve idare için bu birliklerin ambarları kullanılırdı.²²⁵

Bazı taburlar müstakil olup idare birliği olarak görev yapmaktadır ve levazım teşkilatına sahiptirler. Diğer taburlar levazım unsurlarına sahip olmayıp levazım işleri bağlı buldukları alaylar tarafından temin edilir. Müstakil halde olup da iâşe zabiti ve bir hesap memuru bulunan müstakil taburlar: istihkâm, ölçme, nakliye, demiryolu taburlarıydı. Bunların dışında olmak üzere tayyare taburlarında levazım müdürü de olmak üzere tam bir levazım teşkili mevcuttur.

Bölükler genellikle bağlı bulunduğu alayca, eğer müstakil tabura bağlı iseler bağlı buldukları taburca idare edilirdi. Bazı hallerde müstakil olarak teşkil edildiğinde, levazım faaliyetlerini yürütmek üzere hesap memuru verilmiştir. Bu birlikler dışında iâşe ve ikmal faaliyetlerinin gerçekleştiği merkez komutanlıkları, askeri okullar ve hastaneler bulunmakla beraber bunların levazım teşkillerinin detayları konuyla doğrudan ilgili olmadığı için değinilmeyecektir.²²⁶ Ayrıca müstakil olmayan bölük ve taburda ikmal teşkilatı bulunmadığını belirtmiştik ancak ikmal faaliyetleri en küçük askeri yapı olan mangada başlamaktadır. Bu nedenle doğrudan ikmal teşkilatı bulunmasa dahi ikmal faaliyetleri ile sorumlu olan birçok personel bulunmaktaydı.

1.2. İkmal Faaliyetlerinde Çalışanların Görev Ve Sorumlulukları:²²⁷

Ordunun çeşitli kademedeki birliklerinin lojistik teşkillerine baktığımızda levazım müdürleri, iâşe subayları ve hesap memurlarından müteşekkil bir kadro ile karşılaşırız. Bağlı bulunduğu birliğin büyüklüğü ile ilgili olarak görevlendiren personel sayıları artsa da aynı faaliyetleri icra etmişlerdi. Bu nedenle aynı görevleri icra edenleri birlik bazında ayrı ayrı ele almak yerine alay seviyesinde ikmal

²²⁴ *Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.182

²²⁵ Kemal Soyak, *Ordumuzda Besim İşleri 2. Kısım*, Sühulet Basımevi, İstanbul, 1937, s.160-169

²²⁶ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.37-38

²²⁷ Bu bölümde sadece ikmal faaliyetleri ile ilgili görev ve sorumluluklar incelenmiştir.

görevlilerini ele alacağız. Ayrıca ikmal teşkilatlanması içerisinde doğrudan yer almayıp da ikmal faaliyetleri icra eden ve ikmal sisteminin çalışmasını sağlayanların görev ve sorumluluklarını ele alacağız.

1.2.1 Alay Komutanı:

Alaya yeni gelen acemi hayvanların bölüklere taksimlerini yapar. Erzağın, yemin cinsi ve miktarını, yemeklerin pişirilmesini kontrol eder. Her gün pişirilen yemeğin numunesini görür ve yemeğin daha iyi suretle pişirilmesinin çarelerini arar. Sıhhiye ve veteriner işlerinin yolunda gitmesini sağlar.²²⁸

1.2.2. Alay Levazım Müdürü:

Alay levazım müdürü, alay komutanının emir ve nezareti altında alayın hazarda ve seferde levazım bütçesini ilgilendiren ihtiyaçları tespit eder. İstihkakların sahiplerine dağıtılması ve levazım faaliyetleri ile ilgili harcamaların yapılmasından sorumludur. Levazım faaliyetlerinde alay komutanının müşaviri ve alayda levazım faaliyetlerinin düzenleyicisidir.²²⁹

Alay Levazım Müdürünün emrinde görev yapan İaşe subayı İaşe faaliyetlerinin iş kısmından, hesap memurları da hesap ve kayıt kısmından sorumludur.²³⁰

Alay Levazım Müdürünün vazifelerini biraz daha genişletecek olursak:

-Gelecek mali yılbaşından sonuna kadar alayın bir senelik aynı ve nakdi ihtiyaçlarını içeren bütçesini hazırlayarak bunu üst makamlara iletmek

- Elbise, teçhizat vs. levazım eşyasını önceden hazırlanmış dağıtım planlarına göre sahiplerine vermek

- Her sene alayın eğitim ve öğretim planlarını göz önünde bulundurarak bütçe yılı için İaşe planlarını yapmak, ısınma ve aydınlatma işlerinin yürütülmesi için istihkakları tespit etmek, alay tabibinin de katkısıyla yemek listesini hazırlamak,

---

²²⁸ *Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.171-72

²²⁹ *a.g.k.*, s.182

²³⁰ Kemal Soyak, *a.g.e.*, s.160

- Tespit edilen miktarlara göre ısınma, aydınlatma, yiyecek maddelerinin alınmasını, alınan malzemelerin kıtaya getirilmesini, muayenesinin yapılmasını sağlamak,

- Mutfak, fırın, yemekhane, kiler, depo hizmetlerini, yemek ve ekmeğin “Tayınat ve Yem Kanunu”na göre pişirilmesini, iaşe işlerinde kullanılan mevzuatın temizliğini, yemlerin dağıtılmasını ve yedirilmesinin uygun bir biçimde yapıldığını kontrol etmek

-Maaş ve ücret bordrolarının kadroya uygun bir şekilde hazırlayıp, hak sahiplerine usulünce dağıtmak,

- Çeşitli nakil vasıtaları ile taşınması gereken erat, hayvan ve eşyanın naklini gerçekleştirmek,

-Alayın tüm seferber olma ihtiyaçlarını tespit etmek, alayın mıntikasında kurulacak seferi levazım birliklerinin seferberlik muhtıralarını tutmak, garnizon mıntikasındaki madenler ile sanayi tesisleri ve üretimleri hakkında detaylı bilgi toplamak, alay seferberliğinde veya umumi suretle istifade derecelerini tetkik ve tespit etmek.

Muadil levazım teşkilleri de vazifeleri bu hükümler çerçevesinde yürütür.²³¹

1.2.3. Alay İaşe Subayı:

Alay iaşe subayı, alay levazım müdürünün emrinde alayın hazar ve saferde iaşesini temin etmekle mükelleftir. Birliğin iaşesi için gerekli olan maddelerin zamanından önce hazır olmasını sağlar. Kilerin düzeninden, yangından ve rutubetten korunmasından sorumludur. Her gün için dağıtılması gereken istihkakın dağıtımını yapar.²³² Birliğe getirilen iaşe maddelerini ait oldukları yere yerleştirir ve dağıtımı yapılana kadar muhafazasını sağlar. Günlük olarak tedarik edilmesi gereken iaşe maddelerinin alınmasını ve dağıtılmasını sağlar. İaşe subaylarının, iaşe faaliyetlerini yürütmesi için elinde bulunan icra vasıtaları; birlik kileri, ambarı, mutfağı ve

---

²³¹ a.g.k., s.182-189

²³² a.g.k., s.190

fırınıdır.²³³

1.2.4. Hesap Memuru:

Birliğin iaşe ve ikmalinde kullanılan kayıtları (aylık yoklama, kiler cetvelleri, elbise eşya ve tahsisat kayıtları, bordroları vs. kayıt ve defterler) vaktinde ve istenilen tarzda tutmaktan ve muhafaza etmekten sorumludurlar. Bu vazifelerinin yapılması esnasında levazım müdürlerine karşı, levazım müdürü olmayan birliklerde iaşe subayına ve ayniyat muhasibine karşı sorumludurlar.²³⁴

Alay levazım müdürü iaşe ödenek ihtiyacının tespitini hesap memurları vasıtası ile yapar. Emrinde görev yapan bir hesap memuru, iaşe faaliyetleri için gerekli ödenek kalemlerinin tespitinden diğer hesap memuru ise iaşe kalemleri dışında kalan diğer levazım fasıllarının tespitinden sorumludur.²³⁵

1.2.5. Alay Silah Subayının Vazifesi:

Alayın hazar ve seferde kullanılan silah ve teçhizatının her an muharebeye hazır bulunmasını sağlar. Alayın seferi ihtiyaçları konusunda tekliflerini alay komutanına sunar. Erat üzerinde bulunan silah ve vasıtalarını haftada bir temizletir. Bölük üzerinde bulunan silahlar ayda bir defa, depodaki seferi malzemeyi ise üç ayda bir muayene edilir. Bu muayeneye eşlik eder. Ayrıca depoya bakmakla da görevlendirilebilir.²³⁶

1.2.6. Kıta Veterinerinin Vazifesi:

Veteriner kıtanın ambar, kiler ve deposunda bulunan yem ve hayvanlara ait diğer yiyeceklerin fenni bir şekilde muhafaza edilip edilmediğini kontrol, uygun bir şekilde dağıtılıp, yedirilmesini takip eder. Öldürülmesine veya kesilmesine karar verdiği hayvanların öldürülmesini veyahut kesilmesini sağlar. Kesilen hayvanların etlerinin muayenesini yapıp, tabiple beraber yenmesine karar verdiklerini yemeğe

---

²³³ Kemal Soyak, *a.g.e.*, s.73-74

²³⁴ *a.g.k.*, s.193

²³⁵ Kemal Soyak, *a.g.e.*, 1937, s.168

²³⁶ *a.g.k.*, s.190-191

konmak üzere iaşe subayına teslim eder.²³⁷

1.2.7. Kıta Tabiplerinin Vazifesi:

Tabipler alaya ait yiyecek ve içeceğin sıhhi şartlara uygun olmasına dikkat eder, yemek listesini levazım müdürü ile birlikte tanzim eder. Alay kadrosunda bulunan en kıdemli tabip aynı zamanda Alay komutanının sıhhi müşaviridir. Alayın ilaç ve sıhhi malzemesini muhafaza ederler ve birliğin seferberliğe ait diğer sıhhi malzemelerinden noksan olanları tamamlamak için girişimlerde bulunurlar.²³⁸

1.2.8. Bölük Komutanın Vazifesi:

Bölük komutanı bölüğündeki subaylarla, eratın ve hayvanların talim ve terbiyelerinden, sağlıklarının korunmasından, silah, teçhizat ve malzemenin muhafazasından sorumludur. Her erin ayakkabısının ayağına uygun olmasından, eyerlerle koşumların hayvanların beden ve boylarına göre ayarlanmasından, hayvanların uygun biçimde nallanmasından ve tekerlekli araçların tekerleklerinin iyi takılmış olmasından mesuldür. Hayvan yemlerinin alınıp temizletilmesinden, istihkaklarına göre hayvanlara dağıtılmasından, motorlu vasıtalı kıtalarda akaryakıt ve yağların dağıtılmasından sorumlu şahsın kontrollünü yapmaktan sorumludur. Personelin maaşlarını kendisi dağıtır, istihkakların eksiksiz olarak dağıtılmasını sağlar.²³⁹

1.2.9. Üstçavuşun Vazifesi:

Bölüğün depodaki işleri üstçavuş tarafından yapılır. Vazifesi bölük deposundaki eşyasının iyi bir halde bulundurulması ve muhafazasıdır. Alay deposundan elbise, teçhizat vs. eşyanın alınmasından veya bu gibi eşyanın teslim edilmesinden sorumludur. Alay deposunda bulunan seferi eşyanın ve silahın emir verildikçe temizlik ve bakımını yapar. Ayrıca bölüğün yazı ve kayıt işlerini bütün cetvel ve defterlerini başçavuşun nezareti altında tanzim ve muhafaza eder. Bölük eratının ekmeğini ve atlı kıtalarda kadrosunda yem çavuşu bulunmayan birliklerde

---

²³⁷ a.g.k., s.179-181

²³⁸ a.g.k., s.176-77

²³⁹ a.g.k., s.162-165

hayvanların yemini alıp dağıtır.²⁴⁰

1.2.10. Yem Çavuşu veya Onbaşısının Vazifesi:

Yem çavuşu aynı zamanda ahır çavuşu olup yemi almak ve dağıtmaktan sorumludur. Hayvanların yemlerini yemesini sağlamak, tımar edilmeleri ve sulanmalarına nezaret etmek başlıca görevidir. Ayrıca hasta hayvanların yemleri ile ilaçlarının kıta veterinerinin talimatı doğrultusunda verilmesini sağlar.²⁴¹

1.2.11. Onbaşının Vazifesi:

Ordudaki rütbe silsilesinin ilk basamağı onbaşdır. Ordu içerisindeki lojistik faaliyetlerin yürütülmesinin ilk halkası da onbaşlardır. Emri altına verilmiş olan erlerin vücut ve elbise temizliklerinden, hayvanların bakımından, teçhizat, silah, cephane ve seferi malzemenin iyi bir halde muhafazasından, kullanılmasından sorumludur. Onbaşı kendi erleri ile birlikte yemek yer ve sofranın temizlik, düzenine, yemeğin erlere düzgün dağıtılmasına dikkat eder. Hizmette ve nöbette bulunan erlerinin yemeğinin ayrılmasından mesuldür. Erlerinin sağlık durumunu takip eder, hastalananları muayeneye gönderir.²⁴²

1.2.12. Saka Erinin Vazifesi:

Sakalar kıtaya lazım olan suyu gösterilen yerden taşırlar. İçilecek su kıta tabibi tarafından tayin edilir. Saka, su fiçisini en az haftada iki defa yıkamalı, temizliğe son derece dikkat etmeli ve su fiçisinin daima dolu bulundurulmasını sağlamalıdır.²⁴³

1.2.13. Tabur Nöbetçi Subayının vazifesi:

Kiler ve ambardan alınacak erzak ve yemin çıkarılmasına nezaret etmek, istihkakı tam olarak mutfağa ve tavlaya göndermek, yedirilmesini sağlamaktır. Satın alma komisyonları vasıtasıyla dışarıdan alınan ve satıcılar tarafından kıtanın bulunduğu yere getirilen erzakı muayene ederek teslim alan heyetle birlikte

---

²⁴⁰ a.g.k., s.156-157

²⁴¹ a.g.k., s.153-154

²⁴² a.g.k., s.151

²⁴³ a.g.k., s.197-198

bulunmak ve bu maddelerin cinsini miktarını ve şartnameye uygun olarak alındığını nöbetçi amirine haber vermek. Alınan erzakın mutfakta zamanında ve iyi bir biçimde pişirilmesini temin etmek, pişirilen yemeğin numunesini kıta komutanına veya nöbetçi amirine götürmektir.²⁴⁴

1.2.14. Alay Nöbetçi Üstçavuşunun Vazifesi:

Mutfak nöbetçi onbaşısının vazifelerini noksatsız yapmasını takip ve temin etmek, et, ekmek ve yiyecek maddelerinin alınmasında hazır bulunmak, kilerden çıkarılacak erzak ve yemi iaşe subayı ile en kıdemli tabur nöbetçi subayı huzurunda teslim almak, yemek dağıtılırken hazır bulunmak ve yemek almak üzere mutfığa gelen erleri o günkü dağıtım sırasına dizmek, sabahları erata çay veriliyorsa çay dağıtmadan önce şekeri gözü önünde koyduraktır.²⁴⁵

1.2.15. Alay Mutfak Nöbetçi Onbaşısının Vazifeleri:

Mutfak nöbetçi onbaşılığı alayın bölükleri arasında onbaşılar tarafından tutulur. Mutfak nöbetçi onbaşısı kilerden erzak çıkmadan evvel erzak kaplarını ve hizmet erlerini kiler önüne götürüp hazır bulundurmak, kilerden çıkarılan erzakı mutfığa taşımak, bunlardan hemen pişirilmeyecek olanı ayırıp dolapta kilit altına almak, yemeğin uygun bir şekilde ve zamanında pişirilmesini temin etmek, nöbetçi üstçavuşun nezaretinde yemeği dağıtırmakla sorumludur.²⁴⁶

1.3. İkmal Teşkilatları İçin Eğitim Ve Öğretim:

Orduda ikmal faaliyetlerini yürütmekten sorumlu ana sınıf levazımdır. Levazım sınıfı ordunun; besim, giydirme, donatma, para, alım ve satım, muayene işlerini yapmakla mükelleftir.²⁴⁷ Bu sınıfa mensup kişiler levazım subayları ile askeri hesap memurlarıdır. Levazım mensupları için mevcut olan okullar şunlardır: Yüksek Levazım Mektebi, Kara levazım Mektebi, Hesap Memuru Mektebi, İhtiyat Levazım Zabıt Mektebi, Deniz Levazım Mektebi, Kara ve Deniz Levazım Ümera²⁴⁸ Kursu.

---

²⁴⁴ a.g.k., s.214-215

²⁴⁵ a.g.k., s.218-219

²⁴⁶ a.g.k., s.217-218

²⁴⁷ Mithat Ozan, *Orduda Levazım Hizmeti*, Alâeddin Kırıl Matbaası, Ankara, 1945, s.3

²⁴⁸ Ümera: Üstsubaylar (binbaşı, yarbay, albay)

1.3.1. Yüksek Levazım Mektebi:

Levazım sınıfının sevk ve idare unsurlarını yetiştiren kurumdur. Tahsil süresi iki yıl olup bu okula ordunun muhtelif sınıflarından binbaşya (binbaşı dâhil) kadar subaylar sınavla alınır. Eğitimi başarı ile bitirenler bir sene kıdem zammı alırlar ve levazım sınıfının sevk ve idare makamları olan alay, tümen, kolordu levazım müdürlüklerinde istihdam edilirdi.

1.3.2 Kara Levazım Mektebi:

Levazım sınıfının icra unsurlarını yetiştiren bu okulun eğitim süresi bir yıldır. Bu okula Harp Okulu'nun levazım zabıt vekili olarak mezun olan subaylarla, ordunun diğer sınıflarından yüzbaşı dâhil olmak üzere daha ast rütbede seçilen subaylar levazım kadrosunda görevlendirilmek üzere alınır, eğitimi başarı ile tamamlayanlar levazım sınıfında görevlendirilirdi.

1.3.3. Hesap Memurları Mektebi:

Ordunun ihtiyacı olan hesap memurları bu okulda yetişir. 1929 yılına kadar hesap memurları kıtalarda yetişirken okulun açılması ile birlikte hesap memurluğu bir meslek halini almış ve hesap memurluğu sınıfı teşkil edilmiştir. Bu okulun öğrencileri askeri liselerden sağlık nedenleri ile fiili hizmete elverişli olmayanlar arasından ve dışarıdan sınavla temin edilirdi. Hesap memurları levazım sınıfının hesap ve büro işlerinin icra makamıdır. Eğitim süresi bir yıldır. Eğitimi başarı ile bitirenler hesap uzman muavini olarak mezun olurlar ve diğer zabıtlar gibi muntazam bir sıra dâhilinde terfi ederlerdi.

1.3.4. İhtiyat Levazım Zabıt Mektebi:

Bu okul levazım sınıfının sefer durumlarında kadrolarda meydana gelecek boşlukları doldurmak maksadı ile ihtiyat levazım subayı yetiştirmek için kurulmuştur. Eğitim müddeti altı aydır. Bu okula kısa hizmetli askerler alınır. Başarı ile bitirenler ihtiyat levazım zabiti olarak mezun olurlar ve seferde bu rütbe ile ordunun levazım kadrosuna alınırlardı.

1.3.5. Deniz Levazım Mektebi:

Bu okulda deniz ordusunun levazım unsurları yetişirdi. Tahsil süresi bir yıldır. Bu okulu bitirenler deniz kuvvetleri bünyesinde levazım faaliyetlerinde görevlendirirlerdi.

1.3.6. Kara Levazım Ümera Kursu:

Bu kurs binbaşı dahil yukarı rütbedeki levazım üstsubaylarının mesleğe ait yenilikleri öğrenmeleri ve bu suretle orduda levazım faaliyetlerini daha etkin bir biçimde yürütmeleri için açılmıştır. Eğitim süresi bir yıldır. Aynı nevilerde deniz levazım ümera kursu da bulunmaktadır.²⁴⁹

2. Hazarda İkmal Faaliyetleri:

2.1. TSK'da İaşe Faaliyetleri:

Levazım hizmeti ve orduda lojistik faaliyetler denildiği zaman akla birçok husus gelmektedir; askerin yedirilmesi, giydirilmesi, silahlandırılması, silahların cephane ikmali, para işleri, sağlık vs. Ancak bunlar içerisinde en önemli ikmal kalemi iaşe faaliyetleridir. Diğer ikmal maddelerine olan ihtiyaç ikame edilebilir, alternatif yollara başvurulabilir ya da cephane ikmalinde olduğu gibi sadece mahdut bir dönem için olmazsa olmaz halini alır. Ancak iaşe, cephane gibi sadece muharebe anlarında değil her zaman devamlılık arz eden bir faaliyettir.

Bir ordunun direnme gücünü, mücadele azmini kaybetmesi ve manevi zaafi açlıkla başlar. O halde bu noktada şöyle bir değerlendirme yapılabilir; askeri donatım yönünden zayıf, silah ve mühimmat bakımından yetersiz olan bir ordu iyi bir biçimde iaşe edilirse, kötü iaşe edilmesine rağmen iyi bir biçimde silah, malzeme ve cephane ile ikmal edilmiş birliklerden daha muharip olacaktır.

1939-1945 arası dönemde Orduda erat²⁵⁰ ve hayvanların iaşesi 14 Eylül 1330

---

²⁴⁹ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.39-41

²⁵⁰ O dönem rütbe sistemi bugünkü kullandığımız sistemden farklı idi. TSK'da rütbe sırası iki ana gruptan oluşuyordu, erbaşlar ve subaylar. Subaylar; asubaylar (Asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı), üstsubaylar (binbaşı, yarbay, albay), ve generaller(tuğgeneral, tümgeneral, korgeneral, orgeneral ve mareşal) olmak üzere üçe ayrılmaktaydı. O dönem erat kavramı içerisine de er ve erbaşlar girmektedir. Er, ihtiyaçları devlet tarafından temin edilen rütbeli asker iken; erbaş onbaşı,

tarihli Tayinat²⁵¹ ve Yem Kanunu'na göre ve konu ile ilgili yayınlanmış yönetmelik ve talimname esaslarına göre yürütülmüştü.

Ordu tarafından beslenilmesi gereken unsurlar şunlardır:

- Orduyu meydana getiren bütün efrat (neferler, küçük zabıtlar, gedikli küçük zabıtlar)
- Askeri okullar (Harbiye, İhtiyat Zabıt Mektebi, Tıbbiye, Gedikli Küçük Zabıt Mektebi, askeri liseler ve askeri ortaokullar)
- Askeri harekâta subaylar ve askeri memurlara bir er tayını verilir.
- Orduda istihdam olunan tüm hayvanlar
- Çeşitli hallerde tutuklu bulunan rütbeli şahıslarla askeri hapishanelerde yatanlar
- Askeri hastanelerdeki müstahdem, hemşire ve hastabakıcılar.

Hazarda ordudaki insan ve hayvanların iaşesi merkez Milli Müdafaa Vekâleti tarafından değil bağlı bulunan birlikler vasıtası ile birliğin bulunduğu bölgeden temin edilmekteydi. Milli Müdafaa Vekâleti, bütçesine personelin iaşesi için tahsis edilmiş olan tahsisatı kolordulara, kolordularda emrindeki birliklere dağıtmış ve birlikler iaşe için gerekli olan malzemeleri bu paralar ile tedarik etmekteydi.²⁵² Tedarik faaliyeti ise birliklerin bünyesinde bulunan satın alma komisyonlarınca yapılmaktaydı.

2.1.1. Eratın İaşesi:

Erat için tespit edilmiş olan tayın istihkakları:

- Gündelik Tayın İstihkakı
- Ramazan Tayın İstihkakı
- Kumanya İstihkakı, Azık ve Yevmiye
- Demirbaş Erzak İstihkakı
- Kuvvetli Tayın istihkakı²⁵³

çavuş, üççavuş, başçavuş, başgedikli rütbelerine haiz olan askerlerdir. Bkz. *Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s. 1-2

²⁵¹ Tayın: Asker azığı

²⁵² Ali Kemal, *a.g.e.*, s.46-47

²⁵³ Mithat Ozan, *a.g.e.*, s. 6; Ali Kemal, *a.g.e.*, s. 48

2.1.1.1. Gündelik Tayın İstihkakı: Bir erin gündelik tayın istihkakı aşağıdaki gibidir.²⁵⁴

Cinsi	Miktarı (g)	Açıklamalar	
Ekmek	900		
Et (sığır eti)	250		
Bulgur	150		
Yağ	20		
Kuru Sebze	100	İkisinden birisi verilir	
Yaş Sebze	300		
Şeker	10		
Çay	1		
Tuz	20		
Sabun	12		
Gaz	20	Diğer aylarda	
	40	Eylülden Nisan sonuna kadar	
Odun	Yemek Pişirmek İçin	700	
	Çamaşır İçin	80	
	Banyo İçin	20	
	Kışın Soba İçin	1000	
Kömür		250	Kışın odun verilmezse

Ayrıca "Tayınat ve Yem Kanunu"nun birinci maddesinde 1 Haziran 1929 tarihinde yapılan değişiklikle Kars, Erzurum, Bayazıt²⁵⁵, Hakkâri, Van Vilâyetleri dâhilinde bulunan askerin gündelik tayınlarına 50 g ekmek, 20 g sadeyağ, 10 g şeker,

²⁵⁴ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.49, Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s. 29

²⁵⁵ Ağrı ilinin 1938'den önceki adı

1 g çay, 100 g kuru sebze ilâve edilmiştir.²⁵⁶ Bu kanuna 4.7.1941 tarihinde yapılan değişiklikle bu beş il için belirlenmiş olan 100 g kuru sebze istihkakı 100 g kuru sebze veya 300 g yaş sebze şeklinde değiştirilmiştir.²⁵⁷

Gündelik tayın istihkakı ve diğer istihkak çeşitlerinde verilen değer ve maddeler normal şartlarda olması gereken ideal hususları ifade etmektedir. Ancak dönemin imkân ve şartlarına göre kimi zaman çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda ekmeğin gramajı 600'e kadar düşmüştür.²⁵⁸ Ayrıca 26 Ekim 1933 tarihindeki 2326 numaralı kanun değişikliği ile Tayinat ve Yem Kanunu'nun belirlediği istihkaklarda değişim yapma hakkı tanınmıştır.²⁵⁹

Eratin bulgur istihkakı olarak bulgur bulunmadığı takdirde yerine pirinç verilebileceği gibi pirinç dahi bulunmadığı zamanlarda kuru sebze, patates, havuç, enginar, şalgam, lahana, pırasa, ıspanak, lahana turşusu, yeşil salata ve emsali sebze konservesi, sebze bulunmayan yerlerde komprime halinde kuskus²⁶⁰, arpa şehriyesi, tarhana, irmik, kestane, her nevi kuru sebze, konserve verilebilecekti. Ancak ülkemizde bulgur bulunmama ihtimali diğer değişim yapılabilecek gıdalara oranla daha zayıf olduğundan dolayı Levazım Müdürleri bulgur ihtiyaçlarını zamanında tedarik etmekten sorumluydular. Yalnız fevkalade hallerde bulgur bulunamadığı durumlarda istihkak olarak farklı bir gıda verilebilirdi. Bu değişiklik kararı için mevkiinin en kıdemli komutanın emri gerekmekteydi.²⁶¹

Gündelik tayın istihkakı ile eratin günlük 3000 kalori alması hesaplanmıştır. Daha sonra yapılan ilavelerle kalori miktarı yaş sebze verildiğinde 3310,25 ve kuru sebze verildiğinde 3524,25'e yükseltilmişti. Erata yemek üç öğün üzerinden verilmekte olup; sabah ve akşamları hafif, öğle yemeği ise kuvvetli olacak şekilde hazırlanmakta idi.²⁶² Akşam yemekleri daha hafif olacağından dolayı miktarı yeterli olmak şartı ile bir çeşit yemek verilebilir. Ayrıca haftada iki defa zeytinyağlı yemek

²⁵⁶ T.C. Resmi Gazete 6 Haziran 1929 S:1209 s.7868

²⁵⁷ T.C. Resmi Gazete 12 Temmuz 1941 S:4858 s. 1325

²⁵⁸ BCA Tarih: 7.5.1942 Sayı: 179462/ Dosya: 42-219 Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 98.42.13.

²⁵⁹ T.C. Resmi Gazete 28 Ekim 1933 S:4540 s.3183

²⁶⁰ Kuskus: Un, süt, yumurta, bulgur ile yapılan ufak ve yuvarlak taneler biçiminde kurutulmuş hamur

²⁶¹ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.60-61

²⁶² Mithat Ozan, *a.g.e.*, s.7-10

yedirilmesi hedef alınmıştır.²⁶³

Erata istihkak olarak verilen maddelerin birçoğu tek er üzerinden hesaplanıp, birliğin mevcuduna göre mutfakta yemeğin içerisine dâhil edilerek dağıtılması sağlanırken; ekmek, sabun gibi bazı maddelerde aynen verilmekteydi. Ekmek fırınlardan sayılarak ve tartılarak teslim alınır ve ona göre dağıtılırdı. Tayınat ve Yem Kanunu'nun 3. maddesi gereğince ekmek verilmediği zamanlarda 600 gram peksimet yahut 600'den 630 grama kadar un ve bunun için idareye kâfi miktarda tuz ve odun verilecektir. Un erbaşın ve erin saç ve karavana ile ekmek pişirmeğe müsait zamanlarında verilecek ve peksimetten başka erzak verilemeyen hallerde peksimetin miktarı 1000 gram belirlenmiştir.²⁶⁴ Ayrıca 02.02.1942 yılında yapılan değişiklikle gerektiği durumlarda ekmek istihkaklarından kesilecek beher 100 gram ekmeğe mukabil 50 g pirinç ve 10 gram sadeyağı esas istihkaka ilâve edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁶⁵

Ekmeğin yapıldığı unun kalitesi de önemlidir. Gerekli standartları taşımayan undan yapılan ekmeklerin besleyici değeri düşük olur. Buğdayın un haline getirilmesi için temizlenmesi ince ve kalın kepeklerin ayrılması gerekir. Bu nedenle öğütülen 100 kg buğdaydan 100 kg un elde edilemez. Daima daha az un elde edilecektir, bu azalma oranı ise yapacak ayırma işlemine, öğütülme derecesine bağlıdır. Örneğin hiç temizlenmeden olduğu gibi öğütülen buğday tamamen un olabilir fakat bu un kalitesiz bir un olur. Unların randımanları²⁶⁶ genellikle % 60 ile % 80 arasında olmalıdır. Ancak zaruri hallerde un randımanları % 95'e kadar çıkarılabilir.²⁶⁷

İstanbul, Ankara ve İstanbul illerinde 21 Şubat 1941'den itibaren üretilecek ekmek unun randımanı 84-86 olarak belirlenmiş,²⁶⁸ daha sonra 5 Ağustos 1941'den itibaren geçerli olmak üzere Toprak Mahsulleri Ofisi'nin satış yaptığı mıntıkalarla, Ticaret Vekâletinin belirlediği illerde üretilecek emek ununun randımanı 89-91 olarak belirlenmişti.²⁶⁹ O dönem TSK'da un randımanları hakkında bir bilgi tespit

---

²⁶³ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.151

²⁶⁴ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.58

²⁶⁵ T.C. Resmi Gazete, 6 Şubat 1942, S:5026, s. 2254

²⁶⁶ Randıman: Öğütülen buğdayın 100 kilosundan çıkacak un miktarıdır.

²⁶⁷ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.84-85

²⁶⁸ T.C. Resmi Gazete, 21 Şubat 1941 S:4740, s.509

²⁶⁹ T.C. Resmi Gazete 14 Ağustos 1941 S:4886, s.1549

edilememiştir ama ülke genelinin durumu değerlendirildiğinde bu rakamlarında aşağı yukarı ordu içinde geçerli olduğu ortadadır.

Yağ bulunmadığı zamanlarda ise taze ve yağlı et, zeytinyağı, kuyruk ve iç yağ, şeker, pekmez, kahve, çay, ekmek, süt yoğurt, tahin helvası ile değişim yapılabilir. Ancak bu değişim yapıldığı zamanlarda, günlük alınması gereken kalori miktarının altına düşmemek için dikkat edilmelidir.²⁷⁰

Sabun istihkakı da erata günlük 12 g üzerinden el yüz temizliği ile beden temizliğinde sarf edilmek üzere verilir. Bu istihkak birliğin temizlik günü olarak belirlenen günden bir gün evvel bir haftalığı hesaplanarak dağıtılır. Makina, kömür, yağ, hamur, aşçılık, kasaplık gibi kirletici işlerde çalışanlar için bu miktar bir misli arttırılır.²⁷¹

Erbaşın ve erin et istihkakı aralık, ocak, şubat, mart, nisan aylarında sığır eti; mayıs haziran, temmuz, ağustos, eylül, ekim ve kasım aylarında koyun etidir. Sığırlar zayıf olmayacak ve yaşları 3 - 10 arasında bulunacaktır. Koyunlar da 2-4 yaş arasında bulunacaktır. Seferde veya fevkalade hallerde sığırlar için yaş haddi 12'ye ve koyunlar için de 6'ya kadar çıkarılabilir. Taze et bulunmadığı takdirde istihkakın yarısı miktarında kıyma veya koyun etinden yapılmış kavurma verilir.²⁷² Ayrıca sığır ve koyun eti bulunmadığında mübadele edilebilecek diğer besinler ise; tavuk, taze balık, yumurta, taze salamura peynir, havyar, tuzlu balık, kuru balık, yağlı sardalye balığı, beyin, pastırma, sucuk, kaşar vs. peynirler, süt ve yoğurtur.²⁷³

Eratın kaldığı binaların aydınlanmasını sağlamak için bir erin gaz istihkakı nisan başından eylül sonuna kadar 20 gr, diğer aylarda 40 g olarak belirlenmiştir. Ayrıca aydınlatma için yakılan lambaların içeride ve dışarıda yakılmasına göre sarf edecekleri gaz miktarı da hesaplanmıştır. Nisan başından eylül sonuna kadar içeride 64 g, dışarıda 96 g; diğer aylarda ise içeride 122 g, dışarıda ise 144 g üzerinden hesap edilmiştir.²⁷⁴ İçeride yanan lambalar; koğuşlarda, odalarda ve çadırlarda yananlardır. Dışarıda yanan lambalar ise nöbet mahallerinde, kapı ve koridor vesaire yerlerde bulunmaktadır. Görev nedeniyle kıtalarının başında kalmak zorunda olan

²⁷⁰ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.61

²⁷¹ Mithat Ozan, *a.g.e.*, s.11

²⁷² T.C. Resmi Gazete, 6 Şubat 1942, S: 5026, s.2254

²⁷³ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.59

²⁷⁴ T.C. Resmi Gazete, 6 Haziran 1933, S:2420, s.2633

subayların odalarının aydınlatılması için ayrıca aydınlık temin edecek vasıta ve gaz istihkak edilmemiştir. Buralarında aydınlanma ihtiyacı eratın gaz istihkakından temin edilecektir.²⁷⁵

Her erin yemek pişirmek için 700 g, çamaşır için 80 g ve hamam için 20 g odun ihtiyacı vardır. Yemek için ayrılan odun her gün tartılarak mutfağa, çamaşır yıkamak için haftalık olarak temizlik gününde ve hamam için gerektiği duruma göre hesap edilerek verilir. Eratın kaldığı tesislerin ısınmasını sağlamak için kasım ayından şubat sonuna kadar bir kilo odun ve 250 g kömür tevdi edilmişti. Bunlardan biri verildiği zaman diğeri verilmezdi.²⁷⁶ Ayrıca 1941'de alınan kararlar askerlerin gündelik tayın istihkak kalemleri arasına sigara ve tütünde eklenmiştir.²⁷⁷

2.1.1.2. Ramazan Tayın İstihkakı:

Tayınat ve Yem Kanunu'nun 2. maddesi ile tespit edilen ramazan istihkakı yalnız ramazan aylarında uygulanmaktadır. Ayrıca aynı kanunun 14. maddesi gereği bu istihkak sadece oruç tutan erata verilir. Bu istihkakın tevdi edilmesi için ramazandan evvel oruç tutacak olanlar tespit edilir, bu suretle oruç tutacaklar için bu istihkak tutmayanlar içinde günlük tayın istihkakına göre eratın iâşesi yapılır.²⁷⁸

Ramazan Tayın İstihkakı aşağıdaki gibidir:²⁷⁹

Çeşidi	Miktarı (g)
Ekmek	700
Et	200
Pirinç	250
Yağ	40
Tuz	20
Soğan	20
Şeker	50
Zeytin veya Hurma	15

²⁷⁵ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.99s

²⁷⁶ Mithat Ozan, , *a.g.e.*, s.13-14

²⁷⁷ BCA 3/9/1941 Sayı: 165402/ Dosya: 42-214 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.78..5.

²⁷⁸ Mithat Ozan, , *a.g.e.*, s.15-16

²⁷⁹ Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.30; Mithat Ozan, , *a.g.e.*, s.54

2.1.1.3. Kumanya İstihkakı:

Tayınat ve Yem Kanununun 16. maddesi ile tespit olunan bu istihkak tren ve vapurla sevk edilen eratin gündelik tayın istihkakı ile iaşeleri mümkün olmadığı zamanlarda uygulanır. Kumanya tipi istihkak da esas olan pişmeye gerek göstermeyecek gıdanın verilmesidir. Kumanya tipi istihkak aşağıdaki gibidir.²⁸⁰

Cinsi	Miktar (g)	Açıklamalar
Peksimet	600	1-2 günlük mesafeler için ekmek tercih olunur.
Zeytin	160	Bulunmadığı takdirde beyaz peynir verilir
Soğan veya Sarımsak	80	
Sirke	33	
Zeytinyağı	3	

Azıkta kumanya kavramı içinde olup askerin daima yanında kolayca taşıyabileceği, yolda pişmeye gerek duyulmadan tüketilebilecek her çeşit yiyecek maddesidir. Kıta şeklinde iaşe edilemeyecekleri veya takip edecekleri yolda kendilerini iaşe edecek kıta bulunmadığı durumlarda azık verilerek eratin iaşesi sağlanır. Azık olarak verilecek yiyecek maddeleri: peksimet, et konservesi, söğüş, köfte, sebze konserveleri, kavurma, yumurta, sucuk, pastırmadır.

Tren ve vapur haricinde eratin karadan intikal etmeleri durumunda kat edilecek her beş saatlik kısım bir gün konak (bir gün) kabul edilecek her beş konak da bir günde istirahat verilecek şekilde istihkak hesaplaması yapılacaktır. Gidilecek yere ulaşım süresi hesaplanamıyorsa mesafece hesaplama yoluna gidilecek ve her 25-30 km bir konak sayılacaktır.²⁸¹

²⁸⁰ Mithat Ozan, *a.g.e.*, s.62

²⁸¹ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.135-136

2.1.1.4. Demirbaş Erzak İstihkakı:

Sefer, muharebe vaziyeti veya zorunlu sebeple (erzakin veya seyyar mutfakların imhası gibi) başka hiçbir suretle işeye imkân kalmadığı vaziyetlerde sarf edilmek üzere tespit edilmiştir. Bu istihkak gerektiği durumlarda eratin üzerinde, yem ise hayvanların yem torbalarında bulunur.²⁸²

Bu erzak tipi sürekli olarak erat ve hayvanların üzerinde veya kıtaların ikmal vasıtalarında taşınacağından dolayı, az yer kaplaması maksadı ile küçük boyutlarda fakat gıda kuvveti istenilen düzeyde olmalıdır. Uzun süre dayanıklı ve sarf edilirken pişirmeye ve hazırlanmaya gerek duyulmamalıdır. Uzun müddet taşınabileceğinden, bozulmasının ve dağılmasının önüne geçilmesi için sağlam bir şekilde paketlenmiş olmalıdır.²⁸³

Sefer için gerekli olan bu istihkak yukarıda sayılan özelliklerde barış dönemleri içerisinde tespit edilmeli ve gerekli miktarlarda hazırlanmalıdır. Her bir erat için demirbaş erzak istihkakı 3 günlük olacak şekilde hazırlanır ve ancak zorunlu hallerde ve diğer yiyecek maddelerinin hiç birinin bulunmadığı durumlarda emirle sarf edilebilir. Bu erzak eksildikçe veya sarf edildikçe derhâl yeniden ikmal sağlanmalıdır.²⁸⁴ Demirbaş erzakin bir günlüğü askerin üzerinde, bir günlüğü seyyar mutfakta ve bir günlüğü de muharebe ağırlığında bulunur.²⁸⁵

Bir neferin günlük demirbaş erzak istihkakı şunlardır:²⁸⁶

Cinsi	Miktarı (g)
Peksimet	550
Koyun ve sığır eti konservesi	250
Komprime çorbalık sebze	100
Şeker	100
Çay	3
Toplam	1003

²⁸² Mithat Ozan, *a.g.e.*, 1945, s.17

²⁸³ Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.34

²⁸⁴ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.143-145

²⁸⁵ Ferid Birtek, *Bölükte Levazım ve Ayniyat Muhasebesi*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935, s.15

²⁸⁶ T.C. Resmi Gazetesi 19 Mayıs 1932 Sayı 2102, s.1445

Peksimet kıta tarafından yaptırılır. Diğer maddeler ise ya bulunun mahalden satın alınır ya da bir üst komutanlıkça temin edilir.²⁸⁷

2.1.1.5. Kuvvetli Tayın İstihkakı:

Bu istihkak seferde ve sefer mahiyetindeki mühim harekâtlar ile büyük manevralar gibi fazla beden gücünün kullanıldığı hallerde uygulanır. Tatbik şekli gündelik tayın istihkakında olduğu gibidir. Eratın kuvvetli tayın istihkakı şunlardır:

Cinsi	Miktarı(g)	Açıklamalar
Ekmek	1000	
Et	300	Olmadığı durumda 200 g et konservesi veya 150 g kavurma/kıyma
Bulgur	150	
Yağ	50	
Yaş Sebze	300	Olmadığı durumda 100 g kuru sebze veya 100 g komprime çorbalık sebze
Şeker	25	
Çay	1	
Soğan	25	
Tuz	20	
Sabun	30	
Gaz ve yakacak gündelik istihkakta olduğu gibidir.		

Ekmek verilmediği günlerde 700 gram peksimet verilecek ve peksimetten başka hiç bir erzak verilemezse peksimetin miktarı 1250 grama tamamlanacaktır. Tank erbaşına ve erine cephede, harp hareketleri halinde buldukları sürece diğer sınıf erbaşına ve erine nazaran dörtte bir nispetinde (daha ziyade şekerli maddeler) fazla gıda verilir.²⁸⁸ Başkomutan bu kanunda bahsedilen gıdayı seferde istediği

²⁸⁷ Kemal Soyak, *a.g.e.*, s.200

²⁸⁸ T.C. Resmi Gazete, 29 Mart 1931, S:1760, s.345

kıtalara belirlediği müddet verdirebilir. Ayrıca tütün için erata da günde 10 gramı geçmemek üzere tütün istihkakı ilave edebilir.²⁸⁹

Bütün sefer ve sefer mahiyetindeki mühim harekâtlar ile büyük manevralarda erata fazla ve kuvvetli gıda verilmesi askerlerin hem beden gücünün hem de moralin muhafazası için önemli olmakla birlikte, bu istihkakın sürekli olarak verilmesinin ülke ekonomisine getirileceği yük de değerlendirilmelidir. Bu nedenle bu istihkak sefer vb. hallerin devamı müddetince değil sadece bu hallerde fazla bedeni faaliyeti gerektiren zamanlarda verilmesi daha uygundur.

Kuvvetli tayın istihkakının uygulanmasına yukarıda belirttiğimiz şekilde başkomutan karar verebileceği gibi seferde ordu komutanları, müfrez olarak harekât yapan tugay ve daha yüksek kademedeki komutanlar, sefer mahiyetindeki harekâtlarda harekâtı sevk ve idare eden en büyük komutan, büyük manevralarda harekâtı yöneten komutan karar verebilir. Kuvvetli tayın istihkak süresi 5 gün olmakla beraber yukarıda belirtilen karar vermeye yetkili makamlar gerektiği durumlarda bu süreyi yenileyebilirler.²⁹⁰

2.1.2. Orduda Hayvanların İaşesi:

Orduda, barışta ve seferde nakliyat ve muharebe işleri, süt tedariki ve harekât sahasındaki kıtaların et ihtiyacını temin etmek amacı ile muhtelif cinsten hayvan bulundurulurdu. Eratın olduğu gibi bu hayvanlarında bedeni yeteneklerini korumaları, kendilerine gördürülecek işlerin düzgün yapılabilmesi için uygun bir biçimde iaşe edilmeleri gerekir.

Hayvanların bedeni yeteneklerini muhafaza için her şeyden önce onların cinslerine göre gereken gıda maddelerini vererek beslemek gerekir. Bu yönü ile insanın iaşesinden ayrılmaktadır ve daha detaylı bir hal almaktadır.

İaşe edilmekle yükümlü olunan hayvanlar; orduda muhtelif hizmetlerde çalıştırılan bütün devlet malı hayvanlar ile hizada bölük komutanından mareşale kadar zabıtların şahsi binek hayvanlarıdır. Kıta hizmetine elverişli olmadığından geri hizmetlerde çalışan zabıtların binekleri devletçe iaşe edilmezler.

²⁸⁹ T.C. Resmi Gazete, 31 Ekim 1935, S:3144, s.5747

²⁹⁰ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.140-142

Ordu hayvanlarının beslenme işlerinde esas olmak üzere kanunla yem istihkakları tespit olunmuştur. Bu yem istihkakları hayvanların cinsine göre ayrı ayrı olduğu gibi bir cinsten olan hayvanlarında cüsselerine ve kullanıldıkları işlere göre ayrıdır.

Ordu hayvanlarını şu şekillerde sınıflandırabiliriz; ağır beygir, hafif beygir, ağır katır, hafif katır, manda, öküz, inek, eşek, deve, koyun, muhabere güvercini, serum üretiminde kullanılan güvercin, tavşan, kobay(Hint domuzu), fare, hindi, tavuk. Ağır beygir çıplak ağırlığı 375 kg ve daha çok olan beygirler, hafif beygir çıplak ağırlığı 375 kg'dan az olan beygirlerdir. Ağır katır, çıplak ağırlığı 400 kg ve üstünde olan katırlarken, hafif katır 400 kg altındaki katırlardır.²⁹¹

Hayvanların yem istihkakı sabah, öğle ve akşam olmak üzere üç öğün verilir. İstihkakın onda üçü akşam, onda beşi sabah ve onda ikisi de öğle yemlerinde verilmelidir. Seferde harekât esnasında ve zaruri hallerde öğle yemi verilmezse, istihkak sabah ve akşam olmak üzere iki öğün verilir. Sabah yemleri vazifeden en az üç saat evvel, öğle yemi, öğle istirahatinden ve hayvanlar kâfi derece dinlendirildikten sonra, akşam yemleri de akşam tımar ve suyundan sonra verilir. Hayvanlara her mevsimde en az üç defa su içirilmeli. Mecburiyet olmadıkça insanların içemeyeceği sular içirilmemelidir.²⁹²

Hayvanların iaşesi aşağıdaki gibidir.²⁹³

---

²⁹¹ Ali Kemal, *a.g.e.*, s.199-201

²⁹² *Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi*, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s.145-146

²⁹³ Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.59-60

Çayır Mevsiminde Ahırda Besleneceklere Verilecek Yem			Gemi ve Trende Verilecek Yem Miktarı				Umumi Surette Verilecek Yem Miktarı				
Tuz G	Taze Çayır Kg.	Yulaf veya kırılmış Arpa Kg.	Gemide Su Kg.	Buğday Kepeği Kg.	Kuru Ot Kg.	Yulaf veya kırılmış Arpa Kg.	Tuz G.	Saman Kg.	Kuru Ot Kg.	Yulaf veya Arpa Kg.	
35	50	4	30	1	5	3,5	30	3	5	7	Ağır Top çekmeye mahsus ağır beygir ve katırlar
25	45	2	20	1	3,5	2,5	20	3	3,5	5	Top çekenlerden başka hizmetlerde bulunan ağır beygir ve ağır katırlara
20	35	1	15	0,5	2	1,5	15	2	2	3,5	Mekkâre hafif beygir ve katırlar ile nakliye koşum hafif katırları
15	25	0,5	10	-	3	1	10	-	2,5	2	Eşek

Hazarda		Çadır ve Ahırda		Açık Bulunanlar		Gemide		Trende		
Arpa	Kuru Ot	Arpa	Kuru Ot	Arpa	Kuru Ot	Kırılmış Arpa	Kuru Ot	Kırılmış Arpa	Kuru Ot	Kg.
4	7	4,5	7,5	5	8	1	5	1,5	5	Manda ve Öküz

Umumi surette verilecek Günlük Yem İstihkakı				Gemi ve Trende Verilecek yem İstihkakı				
Arpa Unu	Kuru Ot	Saman	Tuz	Arpa Unu	Kuru Ot	Saman	Tuz	Kg.
5,5	2,5	4	0,30	2,75	2,5	4	0,35	Top Çeken Develer
4,5	2,5	4	0	2,25	2,5	4	0,35	Diğer Hizmetlerde Kullanılan Develer

2.2. TSK'da Giyecek ve Teçhizat İstihkakı:

2.2.1. Eratın Giyecek ve Teçhizat İstihkakı:

Askerin yiyecek istihkakı nasıl detaylı bir biçimde tespit edilmiş ve buna göre hazırlanıp dağıtılıyorsa aynı hususlar giyecek istihkakı içinde geçerlidir. Her bir giyim malzemesinin kimlere ne kadar süreyle verileceği tespit edilmiş ve dağıtım buna göre yapılmıştır.

Askere verilecek olan giyim eşyaları iç ve dış kısım olmak üzere ikiye ayrılır. İç giyim; gömlek, don, yün veya pamuklu fanila, yün veya iplik çorap, yün kuşak. Dış giyim ise; kışlık ve yazlık elbise(başlık, ceket, pantolon, yamalık şayak, tozluk dahil takım), yün eldiven, kaput, mendil, kundura, ayak bezi, çizme, yemeni (süvari ve topçu askerlerine), iş elbisesi (topçu süvari eratı ile piyadede yalnız makineli tüfek ve topçu bölüklerinin yüzde onu nispetinde verilir) şeklindedir.

Askere don ve gömlek yılda bir defa olmak üzere iki takım verilir. Yün veya pamuklu fanila, soğuk olan bölgelerde iki yılın kış dönemi için bir adet verilir. Çorap her yıl için dört adet verilir. Yün kuşak soğuk bölgelerdeki askerler için üç yıllığına bir adet verilir. Kışlık elbise, beş parçadan meydana gelip bir yıl için bir takım verilmektedir. Yalnız kış aylarında giyildiği için buradaki bir yıl aslında iki yılın kışı hesap edilerek bir yıl olarak hesaplanmıştır. Yazlık elbise yarım yıl içindir. Yün eldiven üç yıl miatlı olarak verilir. Kaput, her askere üç yıllığına verilir. Bir yılda iki adet mendil verilir. Kundura, piyade askerleri ile topçu askerlerinden ata binmeyenlere yarım yıl için verilir. Çizme ve yemeni, süvari askerleri ile nakliye ve topçu askerlerinden ata binenlere bir buçuk yıl için verilir. İş elbisesi yalnız ahırda kullanılmak için verilir, kullanılma süresi üç yıldır.

Askerin giyecek istihkakının dışında birde teçhizat istihkakı vardır. Bu istihkaklar, askerlerin beşeri ve askeri ihtiyaçlarını temin için kullanacağı ve üzerinde taşıyacağı eşyalardır. Bunlar şunlardır:

Her sınıf asker için:

- Kilim 2 yıl
- Yün Battaniye 7 yıl

- Bezden minder ve yastık kılıfı 3 yıl
- Minder için yıkanmış yün 10 kg 10 yıl veya pamuk 10 kg 8 yıl veya ot/saman 15 kg 1 yıl veya kıtık²⁹⁴ 15 kg 3 yıl
- Yastık için pamuk 2 kg 8 yıl
- Yastık yüzü 3 yıl
- Peksimet torbası 3 yıl
- Portatif çadır 3 yıl
- Alüminyum aş kabı 4 yıl, bakır olursa 8 yıl
- Kar gözlüğü

Her sınıf askere verilenlerden başka piyade askerine verilen istihkak:

- Arka çantası ve kayışları 10 yıl
- Alüminyum matara ve kılıfı 8 yıl
- Tüfek kayışı 8 yıl
- 6 kütüklü palaska 10 yıl
- Telatin²⁹⁵ Matara 6 yıl
- Matara Kayışı 6 yıl

Her sınıf askere verilenlerden başka süvari askerine ayrıca şu istihkak verilir:

- Mahmuz ve kayışı 2 yıl
- Çifte kütüklü²⁹⁶ süvari kayışı 10 yıl
- Filinta²⁹⁷ kayışı 8 yıl
- Alüminyum matara ve kılıfı 8 yıl
- Telatin eyer heybesi 10 yıl

Her sınıf askere verilenlerden başka topçu atlı askerlerine ayrıca şu istihkak verilir:

- Alüminyum matara ve kılıfı 8 yıl
- Arka çantası ve kayışları 10 yıl

²⁹⁴Kıtık: Minder, yastık vb. şeylerin içini doldurmak için kullanılan keten, kendir, elyaf vb. lifler.

²⁹⁵Telatin: Bir tür sağlam, yumuşak dana veya öküz derisi

²⁹⁶ Kütüklük: İçine şarjöre geçirilmiş tüfek fişeği konulan ve palaska kayışına geçirilen kösele çanta, fişeklik.

²⁹⁷ Filinta: Namlusu kısa, kurşun atan bir çeşit küçük tüfek.

Topçu atsız askerlerine de ilave olarak şunlar verilir:

- 6 kütüklüklü palaska 10 yıl
- Arka çantası 10 yıl
- Tüfek kayışı 8 yıl²⁹⁸

2.2.2. Hayvanlara Verilen Teçhizat İstihkakı:

Hayvanların, yiyeceğine, tımarına, gezmesine, sıhhatini korumasına gerekli olan eşyalar belirlenmiş müddetler dâhilinde istihkak olarak verilir. Bunlardan bazıları şunlardır:²⁹⁹

Cinsi	Miat		Açıklama
	Ay	Sene	
Belleme	-	2	At vb. hayvanların sırtına, eyerin altına konulan keçe, meşin veya kalın kumaş parçası
Gebre	-	3	Atı tımar etmekte kullanılan kıldan kese
Fırça	-	1	
Alaturka Kaşağı	6	-	
Yem Torbası	6	-	
Alafranga Nal	3	-	
Arpa Çuvalı	-	1	
Öküz ve manda tarağı	-	1	
Kıl Kolan	-	1	At, eşek vb. hayvanların semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı keme
Eyer Takımı Yerli	-	10	
Nal çantası Avrupa	-	15	
Üzengi Avrupa	-	15	Ata binerken eyerin yanlarında olan ayak koyma yeri
Üzengi Yerli	-	3	

²⁹⁸Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.71-74

²⁹⁹Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.78-79

3. Seferde İkmal Faaliyetleri:

Barış döneminde bir ordunun ana gayesi sefer ordusu için hazırlık yapmak, harbe hazırlık düzeyini en üstte tutmaktır. Bu gayenin temini için de kıtaların iaşe ve ikmal işleri ile meşgul olmayarak; eğitim faaliyetlerine sevk edilmeleri gerekir. Bu nedenle barış döneminde iaşe ve ikmal işleri kıtalar vasıtası ile değil satın alma komisyonları vasıtasıyla sivil müteahhitler tarafından yapılırdı. Ancak seferde, barış döneminde uygulanan ikmal sistemini uygulamaya imkân yoktur. Seferde ordunun büyük bir kısmı sürekli hareket halinde olacaktır ve hareket halindeki bir ordunun arkasında sivil ikmal gruplarının teşkil ettiği lojistik sistem taktik açıdan da uygun olmayacaktır.

Barış dönemlerinde harbe hazırlık için eğitimlerini sürdüren orduların aynı zamanda muharebe gücünün ve kabiliyetinin sekteye uğramaması için geri işlerinin barış zamanından itibaren ayrıntılı bir biçimde planlanması gerekir. Unutulmamalıdır ki ikmal işleri iyi yürütülmeyen bir ordunun maneviyatı daima bozuk, sevk ve idaresi hatalı olur. Bu sebeple geri bölgede cereyan eden faaliyetler muharebe sahasındaki hareketler kadar önemlidir ve muharebenin sonucuna doğrudan etki eder.

Türk Ordusunun o dönemde seferberlik halinde kullanacağı ikmal sistemi Alman Ordusu'nun kullandığı ikmal sistemi olup Türk Ordusunun kendi olanak ve tecrübelerine göre tadil edilmiş halidir. Ancak savaş yıllarında Türkiye'nin, yaptığı İttifak Antlaşması neticesinde Müttefikler yanında savaşa girme ihtimaline göre harekât planları da hazırlanmış, İngiliz heyetleri ile yapılan müzakereler sonucu Türkiye'nin mevcut ikmal sisteminin İngiliz ikmal sistemi ile uyumlu hale getirilmesi için çalışmalar yapılmıştır.³⁰⁰

Ordunun sefer ve hizada ihtiyaç duyacağı lojistik faaliyetler şunlardır:

- Erat ve hayvanatın iaşesi
- Erat ve hayvanatın ve zabitlerin sıhhatlerinin korunması
- Muharebede cephanenin ikmali

³⁰⁰ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi; İkinci Dünya Harbi Kataloğu, (İDH) Kutu 6, Gömlek 142, Belge 5.

- Çeşitli nitelikteki eşyanın ikmalı

- Nakliyatın tanzimi, imalathanelerin, depo ve müesseselerin idaresi ve faaliyette bulundurulması.³⁰¹

3.1. Tümenden Küçük Birliklerde İkmal teşkilleri ve İkmal Faaliyetleri:

Tümenden küçük birlik olarak nitelendirdiklerimiz; bölük, tabur ve alaydır. Bu küçük seviyedeki birlikler harp sahasında bulunan ve muharebe eden birlikler olup, ikmal mekanizmasının tamamı muharebe eden bu küçük birlikler için çalışmaktadır. Tümenden küçük birliklerin ikmal teşkilleri ağırlıklar ve hafif kollardır. Bunlar kıtanın muharebe ve istirahatteki ihtiyacına ait cephaneye, malzeme ve erzakı taşırlar.³⁰²

3.1.1. Ağırlıklar:

Ağırlık; kıtaların muharebede yürüyüş, konma ve bilfiil muharebe esnasında iâşe maddesi, mühimmat, muharebe malzemelerinden kendilerine mutlak surette lazım olanları ihtiva etmek üzere daima yanlarında taşıdıkları nakil vasıtalarıdır. Bunlar mekkâreli³⁰³, arabalı veya motorlu olabilir. Ağırlıklar bir anlamda en lüzumlu yiyecek ve eşyaları ihtiva eden birer seyyar ambarıdır.

Ağırlıklar üç kısma ayrılır:

- Erzak (İâşe) Ağırlıkları

- Eşya Ağırlıkları

- Muharebe Ağırlıkları

Ağırlıkların hareket kabiliyetleri, arabalı, motorlu ya da mekkâreli olmasına göre değişmekle beraber, genellikle kadroları dâhilinde buldukları kuruluşların

---

301 Ahmet Hilmi, *Tabiye ve İâşe Tabiyesi*, Gayret Matbaası, İstanbul, 1934, s.123

302 Binbaşı Bozkurt, “*Tümenden Küçük Birliklerde İkmal Teşkilleri ve İkmal İşleri*”, Piyade Mecmuası, İstanbul, Eylül 1934, S:94, s. 130

303 Mekkâre: Askerî teşekküllerde ordu ağırlıklarının nakli için at, deve, katır gibi hayvanların genel adıdır.

kıtaların yürüyüş ve hareket kabiliyetlerine uygundur.³⁰⁴ Örneğin bir süvari birliğinin ağırlıklarının mekkâreden oluşması ne kadar uygun değilse piyade birliklerinin ağırlıklarının motorlu vasıtalarından oluşması da aynı oranda uygun değildir.

Ağırlıklarda kullanılan vasıtaların taşıma kapasitelerine baktığımızda: beygirler 80 kilo, hafif arabalar³⁰⁵ 300-400 kg, orta arabalar 400-600 kg, ağır arabalar 600-1000 kg taşırlar. Merkezler cüsselerine göre 50-75 kg yük taşırlar. Motorlu vasıtalarsa motor kuvvetlerine göre 1, 1,5 ve 3 ton yük taşırlar.³⁰⁶

3.1.1.1. Erzak (İaşe) Ağırlığı:

Kuruluşunda bulunduğu kıtaların bir veya iki günlük yiyecek maddelerini ihtiva eden ve ikmal kolları veya iaşe ambarları ve dağıtım merkezleri ile kıta arasındaki ikmal işlerinden iaşe kısmını temin eden ağırlıklardır.³⁰⁷

İaşe ağırlıkları iki kademe halinde olup, her bir kademe bir günlük yem ve yiyecek taşımaktadır. Birinci kademe seyyar sahra mutfağına yiyecek verirken diğer kademe ise tümenin kurmuş olduğu yiyecek dağıtım yerinden iaşe maddelerini almaya gider.³⁰⁸ Ancak birlik motorlu ise hareket kabiliyeti düşünülerek iaşe ağırlığı bir kademe tertiplenir.³⁰⁹

Erzak ağırlıklarının emniyeti ve ikmal işlerinin kesintisiz sürdürülmesi için muharip birliklerin seferde yapacakları her hareket esnasında ağırlıkların birliği ne kadar mesafeden takip edecekleri, konma esnasında ne yapacakları, intikallerini ne şekilde sürdürecekleri muhakkak değerlendirilmeli ve ona göre karar verilmelidir. Ağırlıkların intikal esnasında kıta ile birlikte mi hareket edeceği yoksa birlikten önce veya sonra mı geleceği uygulanmakta olan harekâtın çeşidine göre değişmektedir. Düşman üzerine ileri bir harekât yapan birliğin ağırlıkları daima birliğin gerisinde hareket etmelidir. Aynı şekilde geri çekilme şeklide hareket eden bir birliğin ağırlıkları ise birlikten önce geri çekilmeye başlamalıdır. Düşmanla temas ihtimalinin bulunduğu durumlarda bilhassa erzak ağırlıkları kıta ile birlikte hareket ettirilmez.

---

304 Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.132

305 Araba ile kast edilen taşıma araçları hayvanlar tarafından çekilenlerdir.

306 Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.134

307 Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.137

308 İsmail Hakkı Alpay, *Geri İşlerinin Sevk ve İdaresi, Askeri Matbaa*, İstanbul, 1942, s.14

309 Cihat Arna, *"Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İkmal Hizmeti"*, Askeri Mecmua, İstanbul, 01.09.1941, s. 605

Çünkü düşmanla temas anında erzak ağırlıklarına gerek olmayacağı gibi düşman için öncelikli hedef teşkil edecektir. Ayrıca kıtanın manevra kabiliyeti üzerine de olumsuz tesir eder.

Ağırlıklar aynı zamanda kendi emniyetlerini almaktan sorumludurlar. Özellikle hava saldırılarına karşı kendilerini korumak için mümkün olduğunca gündüz hareket etmekten kaçınmalıdır. Gündüz yapılacak mecburi yürüyüşler için mutlaka hava gözcüleri çıkarılmalıdır. İntikal esnasında doğal bitki örtüsünün koruyacağı ağaçlık bölgelerden geçilmelidir. Savaş yıllarında hava saldırılarına karşı kullanılacak uçaksavar kullanımı çok yaygın olmadığı için, dönemin lojistik talimnameleri de baskın ve saldırılardan korunmanın temel yolu olarak ateş ve muharebeden ziyade saklanma, yakalanmamayı esas alan pasif korunma tedbirlerinin uygulanması gerekliliğinden bahsetmektedir.

Yukarıdaki değerlendirmelere baktığımızda ağırlıkları hep muharip unsurlardan uzak bir şekilde konumlandırdık. Ancak unutulmamalıdır ki birliğimizle ağırlıkların arasındaki her uzayan mesafe ikmal faaliyetlerimizi o oranda yavaşlatacaktır. Komutan harekâtı planlarken düşman tehdidine karşı ağırlıkları hep birliğin en uzağında tutmalıdır, aynı zamanda ağırlıklar kıtaya o kadar yakın olmalıdır ki, ikmal faaliyetleri süratle yapılabilsin. Bu iki zıt hususu komutan ikmal faaliyetlerini planlarken sürekli olarak göz önünde bulundurmalıdır. Emniyet ile ilgili bahsedilen hususlar sadece Erzak ağırlıkları için değil tüm ağırlıklar için geçerlidir.

3.1.1.2. Eşya Ağırlıkları:

Eşya ağırlıkları muharebede kıta için ihtiyaç duyulan malzemeyi ihtiva eder. Birliklerin kayıt defterleri, harp cerideleri, kırtasiye malzemeleri, ordugâh malzemeleri, çadır, zabitlerin şahsi eşya sandıkları,³¹⁰ erat için bir miktar elbise ve teçhizat bulundurulur.³¹¹

3.1.1.3. Muharebe Ağırlıkları:

Kıtaların muharebede cephaneye ihtiyaçlarını temin ve ikmal eden, onların muharebe kudretlerini arttıran muharebe malzemelerini ihtiva eden ağırlıklardır.

---

310 Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.45

311 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.16

Eratın hareket yeteneklerini kısıtlamaması için üzerinde sınırlı sayıda ve düşmanla temasın ilk anında kullanabileceği kadar mühimmat taşınmaktadır. Muharebenin sürdürülmesi için gereken cephane ise muharebe ağırlıkları olarak taşınmaktadır. Birliğin yapısı ve silahlarına göre gerekli miktarda cephane muharebe ağırlıkları içerisinde taşınmaktadır. Bununla beraber bölüklerin ilk cephane ihtiyaçlarını temin eden ağırlığa “cephane kademesi” ve taburdakilere de “muharebe ağırlığı” denir.

Cephane Kademeleri ile muharebe ağırlıklarında şunlar bulunur:

- Her cins tüfek ve top için kâfi miktarda yedek cephane ve mermi
- El ve tüfek bombaları
- İstihkâm kazma ve kürekleri

Bunlardan başka taburların muharebe ağırlıklarında ayrıca şunlarda bulunur:

- Tüfekçi ustasının yedek parça sandığı
- Seyyar Mutfaklar
- Sıhhiye Malzeme Sandığı
- Saka Hayvanları veya arabaları
- Yedek binek hayvanları
- Bir miktar gaz maskesi, dikenli tel, gizleme ağı

Muharebe ağırlıkları, erzak ve eşya ağırlıklarından farklı olarak bünyesinde bulunduğu birlikte hareket etmelidir. Muharebe ağırlıkları bağlı buldukları kıtaların yürüyüş kolundaki sırasına uygun olarak sıranın en arkasından takip eder.³¹²

3.1.2. Hafif Kollar:

Muharebede cephane, her cins muharebe vasıtası ve malzemesini taşımak için teşkil edilmiş olup, cephane kademeleri ile tümen cephane dağıtım noktası arasında irtibat vasıtasıdır.³¹³ Piyade ve süvari sınıflarında alaylarda, diğer sınıflarda taburda, motorlu topçu, dağ topçusu ve süvari topçusunda ise bataryada³¹⁴ bulunur.

Her sınıfta farklı malzemeler bulunmakla birlikte bir piyade hafif kolunda bulunması gereken mühimmat:

---

312 Ahmet Hilmi, *a.g.e*, 1, s.48-149

313 Salih Erkuş, “*Modern Ordularda Geri Hizmet*”, Askeri Mecmua, İstanbul, 01.09.1939, s.623

314 Batarya: Topçu sınıfında bölük eşiti birliği temsil etmektedir.

- Piyade ve makineli tüfek cephanesi
- Piyade havan cephanesi
- Tanksavar cephanesi
- El ve tüfek bombası
- Gizleme malzemesi
- Dikenli tel, tahkim edevatı, kazma kürek
- Muhabere malzemesi, işaret ve aydınlatma tabanca ve fişekleri³¹⁵

3.2. Seferde İkmal Kolları ve Nakliye Faaliyetleri:

İkmal faaliyetlerinin sıhhatli bir biçimde sürdürülebilmesi için gerek duyulan bir diğer hususta nakliyatır. Bir birlik ne kadar büyük olursa o kadar çok silah, cephane, yiyecek, malzemeye ihtiyaç gösterecektir. Tüm bu ihtiyacın ise geri bölgelerdeki birçok kaynaktan temin edilip kıtaya ulaştırılması, önemli miktarda nakil vasıtasının birliklerin emrine verilmesini zorunlu kılar. Bu nedenle ikmal faaliyetlerinin istenilen yer ve zamanda teminini sağlamak için demir ve deniz yolu kullanılmadığıdır. Ancak bu iki ulaşım şebekesinin de yetersiz olduğu birçok durum ortaya çıkacaktır.

Kıtaların her halde ikmalini sağlamak ve özellikle hareketli kıtaların ikmal faaliyetlerini tesis etmek üzere tümen ve daha büyük birliklerin emrinde nakliyeden sorumlu ikmal kolları meydana getirilmiştir.

İkmal kollarının teşkili de bağlı buldukları kıtanın kuvvetine, görev bölgelerinin coğrafi koşullarına, ülkenin genel iktisadi durumuna vb. birçok kısıtlayıcı unsura bağlıdır. Biraz önce değindiğimiz gibi ülkedeki deniz ve demiryolu şebekesi bir noktaya kadar ikmal faaliyetlerinde kullanılmalarına izin verirken, diğer bir nakliye vasıtası olan motorlu taşıtların ise ülke dahilinde temininde o dönemlerde güçlük çekilmektedir.

Birliklerin ikmal kolları, ya motorlu ya arabalı ya da mekkâreli olur. Arabalı kollar dört atlı, çift atlı, tek atlı veya öküz arabalarından oluşur. Motorlu kollar 1,5 , 2 ve 3 tonluk kamyonlardan ibarettir. Mekkâreli kollar ise beygir ve katırlardan teşkil

---

315 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.17

edildiği gibi develerden ve merkeplerden dahi bir takım ikmal kolları teşkil edildiği olmuştur. İkmal kolu hangi vasıtalarından meydana gelirse gelsin kolu teşkil eden nakil vasıtalarının hepsinin aynı türden olmasına dikkat edilmelidir.

Mekkâreli kollarda, bir mekkâre ancak 80 kg yük taşıyabilir.³¹⁶ İkmal faaliyetlerinin mekkâreli kollarla yapılmasının ikmal akışına getireceği tahdit ve olumsuzluklar çok fazladır. Örneğin 3 tonluk bir kamyonun taşıyacağı yükü ortalama 38 mekkâre taşıyacaktır. Bu hesaplamada yolların hayvanların yürüyüşüne olumsuz etkisi olmadığını ve hayvanların sağlıklı olduğunu değerlendirilmiştir. Yine aynı şekilde normal bir arazide mekkâre kolu bir kilometrelik yolu kat etmesi 12-15 dk civarındadır.³¹⁷ Dağlık ve sık bitki örtüsü ile kaplı intikal güzergâhları ise mekkâre kolların süratlerini ciddi anlamda düşürecektir. Ancak bunun yanında da intikal güzergâhı çeşitli sebeplerle yollar dışına taşınmışsa ileri harekâtını sadece mekkâreli kollar sürdürebilir. Mekkârelerden teşkil edilen her bir kolun taşıma kapasitesi 5 tondur.

Araba kollarının yollara bağlı olması önemli bir tahdit oluştursa da, mekkârelere göre hem sürat hem taşıma kapasiteleri bakımından birçok üstünlükleri bulunmaktadır. Arazinin fazla arızalı olmadığı durumlarda, hatta fazla yükleri bulunmadığı durumlarda tarlalarda dahi hareket edebilirler.

Bir çift atlı arabanın taşıma kapasitesi 250 kg olup, saatte ortalama 5 km yürüyebilir. Günlük hareket kabiliyeti ise 25-30 km civarındadır.³¹⁸ Öküz kolları kısa mesafelerde gidip gelmek suretiyle yapılan nakliyatlarda faydalıdır. Bunlar günde ortalama 20-25 km, ertesi gün istirahat vermek şartı ile 30 km.de yürütülebilirler.³¹⁹

Bir araba kolunun ne kadar yük taşıyacağını o kolu terkip eden arabaların ve hayvanların kabiliyeti tayin eder. Buna göre araba kolları üç kısma ayrılır;

a. Hafif Araba Kolları

b. Normal Araba Kolları

---

³¹⁶ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.175-177

³¹⁷ Binbaşı Sabri, “*Levazım Tabiyesi: Yürüyüş*”, Levazım Mecmuası, İstanbul, 01.03.19933, s.39

³¹⁸ İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.6-7

³¹⁹ Binbaşı Sabri, *a.g.m.*, 01.03.19933, s.39

c. Ağır Araba Kolları

Arazinin yapısına göre hangi araba kolunun kullanılacağı belirlenir. Dağlık arazide hafif araba kollarının kullanılması daha uygunken, müstahkem mevkiye ve yolları muntazam olan sahalar içinde ağır araba kolları kullanılmalıdır. Hafif araba kollarının taşıdığı yük miktarı ortalama olarak 15 ton, normal araba kolları 30 ton, ağır araba kolları ise 40 tondur.

Motorlu kollar hem sürat hem de yük kapasitesi bakımından mekkâreli ve arabalı kollara göre çok üstündür, özellikle uzun mesafelerde ve düzgün ulaşım şebekesi olan yerlerde tercih edilmelidir. Ancak uygun yollar bulunsa dahi kısa mesafelerde otomobilden ziyade arabalı kollar kullanılmalıdır. Motorlu kolların hareket sahası günde 90-100 km civarındadır. Bir saatteki ortalama süratleri 12 km'dir.³²⁰ Motorlu kolların yollara bağımlı olmasının dışında, çok fazla bakım gerektirmesi yedek parça sıkıntıları önemli tahditleri arasındadır.

Bir tümen motorlu kolunun taşıma kapasitesi 15 ton, kolordularda ise 60 tondur. Ayrıca 30 tonluk motorlu kollarda teşkil edilebilir. 30 tonluk bir otomobil kolunun araç derinliği 500 m'dir ve araçlar arası mesafe ortalama 40 m olmalıdır. Bir motorlu kolun standart kuruluşu olmayıp bu durum tamamen taşıma kapasitesine göre ayarlanmaktadır. Örneğin 60 tonluk bir kolordu motorlu kolu 3'er tonluk kamyonlardan 15 kamyon, 2 ve 1 tonluk 5'er kamyonlardan meydana gelebilir.

9 piyade taburu, 2 süvari bölüğü, 9 sahra ve 3 ağır topçu bataryasından oluşan bir tümenin günlük cephanesi ve iaşe ihtiyacı ortalama 300 tondur. 30 tonluk 10 kolla taşınacak bu ağırlıklardan 60 tonu iaşe maddeleri, 240 tonu cephanedir. Buradaki hesaplama her biri 30 ton taşıma kapasitesine sahip motorlu kollar içindir. Araba ve mekkâre ile taşındığını değerlendirirsek sadece temin edilmiş olan iaşe maddeleri ve cephanenin nakil işlemlerinin bile ne kadar zor bir faaliyet olduğu ortaya çıkacaktır.

İkmal kolları için sınırlayıcı hususlardan bir tanesi de ikmal kollarının sürekli olarak çalıştırılmayacağıdır. Mütemediyen çalıştırılan bir ikmal kolu ya tamamen

---

³²⁰ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.181-182 Başka kaynaklara göre de Otomobil kollarının sürati 12-20 km arası değişmekte, günlük hareket kabiliyeti 120 km olup zorunlu durumlarda 160 km'ye kadar çıkmaktadır. Bkz: İsmail Hakkı Alpay, *Geri İşlerinin Sevk ve İdaresi*, Askeri Matbaa, 1942, İstanbul, s.6

elden çıkar ya da hayvanların gündün güne yük taşıma kapasiteleri düşer. Bu nedenle haftalık olarak bir veya iki gün ikmal kollarına istirahat verilmelidir.³²¹

Ayrıca ikmal kollarında motor ve hayvandan istifade edildiği gibi gerektiği durumda hamal kolları kurularak insandan da faydalanılabilir. Hamal kollarının günlük hareket kabiliyeti 12,5 km ve taşıyabileceği ağırlık 30-40 kg civarındadır. Bu duruma göre 2 ton yük taşımak için 50 hamala ihtiyaç duyulur.³²²

3.3. Seferde İaşe İkmali:

İaşe ikmal, ikmal faaliyetlerin en önemli kısmını teşkil etmektedir. Harp sahasında bir komutan taktik olarak karar vermeden önce idari olarak birliğin ikmalini temin edip edemeyeceğini sorgulamalıdır ve her şeyden önce birliğin aç kalmamasını temin etmelidir.

Seferde eratin tayın istihkakı hazaardaki gibidir. Yürüyüş ve muharebe sebebi ile fazla yorgun düşülen zamanlarda emirle en çok beş günlüğüne kuvvetli tayın istihkakı verilebilir. Hiçbir suretle erzak tayın edilemediği zamanlarda da demirbaş erzaktan yenir. Kuvvetli tayın istihkakı ve demirbaş erzak hakkında detaylı bilgi ilgili bölümde açıklanmıştır.

3.3.1. İaşe Maddelerinin Temini:

İaşe maddeleri üç yerden temin edilir;

- Yerel kaynaklardan
- Memleket içinden gönderilenlerden
- Birliğin beraberinde taşıdıklarından³²³

3.3.1.1 Yerel Kaynaklardan İaşe İkmali:

Yerel kaynaklardan istifadenin, birlikleri ikmal nakliyatından kurtarmak gibi büyük bir faydası olduğundan mümkün olduğunca bu usul tercih edilmelidir. Bu

---

³²¹ Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.183-185

³²² İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.7

³²³ İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.59

suretle artacak olan nakil vasıtaları da başka yerlerde kullanılabilir.³²⁴ Yerel kaynaklardan istifade, özellikle zırhlı ve motorlu birliklerle süvari birlikleri gibi seri ve müstakil birliklerde daha fazla önem kazanır. Bu önem birliklerin düşman içerisinde ilerlediği takdirde daha da artacaktır.

Yerel kaynaklardan istifade üç yöntemle yapılır;

- Satın Alma
- Müsadere
- Tekâlifi Harbiye

3.3.1.1.1. Satın Alma:

Satın almalar küçük birliklerde iâşe subayı, büyük birliklerde levazım heyeti tarafından yapılır. Satın almada genel kaide olarak ücret peşin verilir, bu nedenle genellikle savaşan tarafın kendi ülkesinde icra edilen bir usuldür.

3.3.1.1.2. Müsadere Usulü:

Savaşta kendi ülkesinde başka bir surette iâşe maddeleri temini imkânı bulunmadığı zaman ve bu husustaki kanun hükümlerine göre yapılır. Müttelik bir devlet arazisinde hareket edilyorsa, ittifak anlaşmasının buna dair hususi maddesine göre hareket edilmelidir.

3.3.1.1.3. Tekâlifi Harbiye Usulü:

Muharebe sahalarında ve özellikle düşman ülkesinde lojistik faaliyetleri yürütmenin en verimli yolu tekâlifi harbiye usulüdür. Tekâlifi harbiyeyi, küçük birliklerin ihtiyacını temin etmek için iâşe subayları, büyük birliklerde ikmal kollarını ve iâşe ambarlarını doldurmak için levazım heyetleri yapar.

Tekâlifi harbiye de alınan yiyecek ve malzeme mukabilinde para yerine makbuz verilir. Tekâlifi harbiye için tümen ve üstündeki birlik komutanlarınca emir verilmesi gerekir. Ancak zorunlu durumlarda tugay, alay ve tabur komutanı da karar verebilir. Keşif kolu gibi müstakil ve münferit hareket eden ve başlarında subay bulunmayan küçük birliklerde gerektiği takdirde, tekâlifi harbiye

---

324 Cihat Arna, *a.g.m.*, s. 603

yapabilirler.³²⁵Burada önemli olan husus yağmaya denk gelebilecek biçimde disiplinsizce yapılacak münferit hareketlerin önüne geçmektir.

Aslında yukarıdaki yerel kaynaklardan elde etme usulüne bakıldığı zaman ülkenin dönem içindeki ulaştırma imkânları, depolama kabiliyetleri direkt olarak ikmal sistemine şekil verdiğini görürüz. Ulaştırma şebekesini ve vasıtalarının yetersiz oluşu, sağlıklı ve uzun süreli depolama imkânlarından yoksunluk en basit örnekle et ikmal için birliklere yanlarında hayvan sürüleri taşıma zorunluluğu doğurmuştur. Hâlbuki savunma harbi haricindeki diğer harp çeşitlerinde durağanlıktan ziyade hareket ve sürat esastır. Ancak iaşenin temini için beraberinde taşıdıkları hayvanlar onların beslenmesi için zorunluluk olsa dahi hareket kabiliyetlerini kısıtlayıcı önemli bir unsurdur.

3.3.1.2. Memleket İçinden Gönderilenlerden İaşe İkmali:

Memleket içinden temin edilen ikmal maddeleri, her ordu için teşkil edilen “ikmal maddeleri toplama bölgesinde” toplanır. “İkmal maddeleri toplama bölgesinde” toplanacak ikmal maddeleri, ilgili bölgelere sevk edilmeden önce ileri sevk merkezlerinden geçer. İleri sevk merkezinde bulunan görevliler tarafından ikmal maddelerinin hangi birliklere gideceğinin tayin ve tespiti yapılır.

Demiryolu ile taşınan ikmal maddeleri tesis edilecek ikmal maddeleri indirme istasyonlarında indirilir. İkmal indirme istasyonları her ordu ve kolordu, mümkünse her tümen için tahsis edilmelidir. Ayrıca demiryolları tümene kadar gidiyorsa kolordu ikmal kademesi olmaktan çıkar.

Nereye ne kadar erzak getirileceği, yığınak planları ile alakalıdır. Her birlik komutanı harekât planları ile birlikte geri hizmet ve ikmal planı da yapmalıdır. Yığınak planlarının ilk ihtiyacına tekabül eden iaşe maddelerini Milli Müdafaa Vekâleti, muhtelif olarak tertip edilmiş erzak istihkakları halinde gönderir. Fakat harekât ilerledikçe vekâlet, ihtiyaç duyulan erzakın miktar, cins ve nereye gönderileceğini bilemeyeceği için ordu bu bilgileri içeren listelerini vekâlete gönderilir ve ikmal buna göre yapılır.

---

325 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.59-60

Ordunun iaşe depolarında daima en az bir günlük demirbaş erzak bulundurulmalıdır. Bunun haricinde Genelkurmay Başkanlığı ilave olarak ordu depolarında kaç günlük iaşe maddeleri bulunması gerektiğini emreder. Ordu geri sahasındaki iaşe işleri nokta komutanlıkları tarafından yürütülür.³²⁶

3.3.1.3. Beraber Taşınanlardan İaşe İkmali:

Garnizondan yürüyüşe geçen bir tümenin yanında 1 günlük erzak bölüklerin seyyar mutfaklarında, 2 günlük erzak taburların erzak ağırlıklarında, 1 günlük erzak tümenin ikmal kollarında ve 3 günlük demirbaş erzak olmak üzere toplamda 7 günlük erzak bulunur.³²⁷ Hayvanlar içinde yem ortalama olarak 6 günlük hesap edilmiştir.³²⁸

Birliğin günlük istihkakı seyyar mutfaklarda veya kazanların taşındığı arabalarda taşınır. Günlük ekmek istihkakı ise eratin üzerinde bulunur. Birlikler günlük istihkaklarını, seyyar mutfaktan veya kazandan pişmiş olarak alırlar. Daha öncede söylediğimiz gibi iaşe ağırlıkları iki kademedir ve bu iaşe ağırlıkları iki günlük erzak taşırdı. Tümen ikmal kolları da iki günlük iaşe maddesi taşımaktaydı.³²⁹

3.3.2. Ekmek İhtiyacının Temini:

İaşe maddelerinin en önemlilerinden birini teşkil eden ekmeğin üretimi için tümenlerin kuruluşunda iki adet motorlu seyyar fırın bulunmaktadır. Gerektiği durumlarda takım halinde alayların emrine verilebilir.

Hazarda ve seferde sabit konumda bulunan kıtalar için kışlalardaki fırınlardan ihtiyacın karşılanamadığı durumlarda konak ve ordugâh yakınında bulunan meskûn mahallerdeki fırınlardan istifade edilebilir ancak hareket halindeki bir kıtanın ekmek ihtiyacını karşılamak için seyyar fırın olmazsa olmazdır. Bu nedenle tümenlerin bünyesine verilen “ekmekçi kolları” hareketli ve seyyar kollar olmak üzere iki şekilde faaliyet gösterirler.

Hareketli olarak görev yapan ekmekçi kolları seyyar fırınlardan müteşekkil

---

326 İsmail Hakkı Alpay, a.g.e., s.8-61

327 Ferid Birtek, a.g.e., s.112

328 Binbaşı Bozkurt, a.g.m., s.135

329 İsmail Hakkı Alpay, a.g.e., s.64

olup, emrine verilen kıta ile hareket etmektedir. Sabit kollar ise bir yerde yeniden teşkil edilerek veya kasaba ve köylerde bulunan sabit fırınlardan istifade edilmek sureti ile oluşturulan ekmekçi kollarıdır.

Hareketli kollar, araba üzerinde taşınan ve ihtiyaç hâsıl olduğunda hemen kurularak işletilmeye başlanan seyyar fırınlardan ibarettir. Bir seyyar fırının 24 saat için üretim kapasitesi her biri 750 g olacak şekilde 1920 ekmektir.³³⁰ Ekmekçi kolları on seyyar fırından oluşmakta olup, bir ekmekçi kolu 24 saatte 19200 adet ekmek üretmektedir.³³¹ Ancak bu rakamlar en uygun şartlara (yeteri kadar usta, işçi, yeterli zaman vs.)göre hesaplanmıştır. Seyyar fırınların bağlı oldukları kıtalarla beraber hareket ettikleri, yürüyüş bittiğinde kurularak faaliyetlerine devam ettikleri, yürüyüşler esnasında üretim yapmadıkları gibi tahdit edici birçok faktörde değerlendirildiğinde on fırından oluşan bir ekmekçi kolunun üretimi ortalama 11000 civarına düşecektir.³³²

3.3.3. Et İhtiyacının Temini:

Et ihtiyacı üç şekilde temin edilir; yerel kaynaklardan istifade, geriden memleket içinden getirmek suretiyle ve eti yenen ve hastalıklı olmayan ağır yaralı hayvanların kesilmesiyle.³³³ Seferde hareket halinde olan birliklerin et ihtiyaçlarının sıralanan ilk iki kaynaktan temin edilmesinin güç olacağından dolayı tümenler bünyesinde “mezbaha müfrezeleri” teşkil edilmiştir. Kıtaların seferde etsiz kalmamaları için mümkün olduğu kadar fazla hayvan temin edilir ve bu hayvanlar kıtaların hareketlerini uzaktan takip ederek adeta seyyar et ambarı vazifesi görürler.³³⁴

Et mezbaha müfrezelerinde kesilir. Mezbaha müfrezeleri ekmekçi kolları ile birlikte ve dağıtım merkezlerine yakın yerlerde kurulur. Fakat ileri yürüyüşte çok

---

330 Başka bir kaynaktan seyyar fırının üretim kapasitesi ile ilgili şu bilgi verilmektedir; “Bir seyyar fırın 24 saatte her defasında 900 gramlık 180 ekmek olmak üzere 12 kez ekmek çıkarır. Yani toplamda bir fırın24 saatte 2160 ekmek çıkarır.” Bkz. İsmail Hakkı Alpay, Geri İşlerinin Sevk ve İdaresi, Askeri Matbaa, 1942, İstanbul, s.66

331 Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.166-168

332 Binbaşı Sabri, *a.g.m.*, s.39

333 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.67

334 Ahmet Hilmi, *a.g.e.*, s.172-173

defa bunlardan da istifade edilemez. Kıtalar hayvanları kendileri keser.³³⁵

3.4. Seferde Cephane İkmali:

Cephane ikmalinde en mühim nokta, cephanenin memleket içinden temin ve tedarik edilebilmesi ve memleket sanayinin, kendi ordusunda kullanılan her çeşit silaha ait mühimmatı üretebilecek ve harbin devamınca da bu ihtiyacı tamamen temin edebilecek şekilde teşkilatlandırılmasıdır. Bunun haricinde çeşitli çap ve modelde silah bulunması da hem cephanenin tedarikini hem de tedarik edilen cephanenin naklini güçleştirmektedir.

Cephane ikmal anlaşılacağı üzere barış döneminden itibaren planlanması gereken bir husustur. Bir savaş esnasında askeri fabrikaların düşman hava taarruzları ve gayri nizami harp unsurları tarafından öncelikli hedefler arasında yer alacağı unutulmamalıdır. Düşmanın bu tür teşebbüslerine karşı alınacak önlemler, sabotaj ve saldırı durumuyla karşılaşılınca neler yapılması gerektiği hususu tespit edilmelidir.

Memleket içindeki sivil fabrikalar da, askeri maksatlara uygun olarak yapılmalı, seferde ufak bir değişiklikle cephane ve silah üretebilecek nitelikte olmalıdır. Cephane yapımında kullanılan ve ülkede bulunmayan ham maddeler barış döneminden itibaren gerekli bir biçimde stoklanmalıdır.

Seferde kullanılacak cephane sevk edilmek üzere hazırlanır ve memleket içerisinde uygun yerlerde depolanır. Cephanelerin depolandığı yerlere “cephane toplanma merkezi” denir. Cephane toplanma merkezleri, ordunun ikmal maddeleri toplanma bölgeleri içinde bulunur. Orduya memleket içinden gelen cephane, ordu tarafından ya cephane depolarında depolanır ya da ileriye sevk edilir.

Ordu cephane depo ve parkları, kolordu ve tümenlerin bölgelerinden uzakta ise ordu ileride cephane park şubesi açabilir. Bu uzaklık derecesini kolordu ikmal kollarının imkân kabiliyeti tayin eder. Arabalı ikmal kollarında mesafenin 25 km’yi aşmamasına dikkat edilmelidir. Burada cephane ordu tarafından kolorduların cephane taşıyan ikmal kollarına verilir. Kolordular cephaneyi tümenlere verecekleri yere kadar taşırlar. Buralara kolordu aktarma yeri denir. Kolordular hareket kabiliyeti

---

335 Ferid Birtek, *a.g.e.*, s.112

fazla olan operatif birlikler olduğu için ordu gibi ambar depo açmazlar. Kolordu aktarma yerlerinden cephaneyi alan tümen ikmal kolları aldıkları cephaneyi kendi cephane dağıtım yerine/yerlerine getirirler.

Tümen cephane dağıtım yeri hafif kolların hareket kabiliyeti dâhilinde (koşulu ise 15 normal ise 8-12 km arasında), düşman topçu atışlarının tesiri dışında, uygun yollar üzerinde olmalıdır. Kuruluşunda hafif kolu olan birlikler, daha ast birliklerin cephanelerini alabilecekleri yerde bir cephane dağıtım yeri açarlar. Piyade cephane dağıtım yeri, en ileri hatlardan 6-8 km, topçu cephane dağıtım yeri de 6-12 km mesafede olmalıdır. Taburca toplu bir halde duran bölük muharebe ağırlıkları bu bölgeden cephane ikmalini yapılır.

Bölük kademesi daha önce değindiğimiz gibi takımların hafif makineli tüfek ve piyade tüfeği cephanelerini taşırlar. Bu malzemeleri taşıyan ikişer hayvan bölükte kalır ve tabur muharebe ağırlığında birleştirilmez. Bunlar ile ilk ihtiyaç karşılanır.

Muharebe esnasında er cephanesinin ikmali ilk olarak ölü ve yaralılarından yapılır. Geri bölgelere kendi kendine gidebilecek yaralılara üzerinde sadece kendilerini müdafaa edebilmek için 5 mermi bırakılır geri kalanı bölükte kalır.

Cephane ihtiyacının çeşitli kademelerce uygun bir biçimde hesaplanabilmesi için düzenli olarak cephane mevcut raporları hazırlanır. Cephane isteği cephane mevcut raporları ile yapılır. Tümen kademesine kadar istek adet üzerinden yapılır, tümen ve üstü ise ağırlık birimleri üzerinden istek yapar.³³⁶

Birlikler, muharebede ihtiyaçlarını bildirmek için kadrolarında bulundurulması gereken cephaneyi bilmeleri gerekir. Birliklerin kadrolarında bulunan cephane miktarına, “cephane payı” denir. Cephane payı hesaplanırken, bir tümenin en şiddetli muharebelerde dahi 2-3 gün yetecek kadar mühimmat ihtiyacının karşılaması temel alınır. Cephane payı standart olmayıp birliğin kuruluşu ve kuruluşta bulunan silahlara göre tayin edilmektedir. Ordularda cephane payları I. Cephane Payı ve II. Cephane Payı olmak üzere ikiye ayrılır. I. Cephane Payı; er üzerinde, bölük (veya cephane kademeleri) üzerinde, hafif kollarda ve tümen ikmal kollarında taşınır. II. Cephane Payı; kolordu ve ordu kollarında, cephane park, depo

---

336 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.28-31

ve şubeleriyle cephane trenlerinde bulundurulur.³³⁷

Ayrıca ikmal kollarının, cephane veya iaşe ikmal kolları diye bir tasnif şekli yoktur. Bu ayrılış, başlangıçta vardır fakat muharebenin şekline ve ihtiyaca göre ikmal kolları bazen cephane bazen de iaşe maddeleri taşıyabilirler. Bunu kıtanın ihtiyacı belirler.

Bir piyade alayında süreli olarak çeşitli silahlar için ikmali gereken otuz kalem mühimmat vardır. Ancak o dönem için ikmal faaliyetlerinin ne surette yürüdüğünü şu ifadeler göstermektedir: “Talimnamelerde esaslı bir rakam söylenmemiş olmakla beraber, her silah için er üzerinde veya vasıtada taşınmak üzere tahsis edilmiş bulunan cephanenin üçte ikisi kadar sarf edildiği zaman, vakit gündüz bile olsa, o silaha ait cephanenin geriden ikmaline teşebbüs edilmelidir.”³³⁸

3.5. Seferde Sıhhiye Hizmeti:

Sıhhiye teşkilatı bölükten başlar ve yukarıya doğru her kademedede bulunur. Her subay ve erin üzerinde harp paketi ve kireç kaymağı³³⁹ tüp ve paketi, kıtalarda ise hasta ve yaralı teskereleriyle sıhhiye çantaları ve sandıkları bulunur.

Her piyade ve istihkâm taburunda bir hasta nakliye arabası ile bir sıhhi malzeme arabası vardır. Sıhhiye malzeme arabasında; bir sıhhiye sandığı, 2 sıhhiye çantası ve 4-5 teskere bulunur. Alay ve daha küçük birliklerde sıhhiye hizmeti, “kıtalarda sıhhiye hizmeti” olarak adlandırılırken tümen ve daha üstü birliklerde, “büyük birliklerde sıhhiye hizmeti” olarak adlandırılır. Sıhhiye teşkilleri daha çok büyük birliklerde bulunmaktadır. Tümenlerde sıhhiye teşkili olarak; Sıhhiye bölüğü veya taburu, hasta ve yaralı nakliye takımı, tathir³⁴⁰ müfrezesi bulunur.

Her kolordunun bünyesinde seyyar hastane ve emrindeki her tümen içinde birer seyyar hastane bulunmaktadır. Ancak bu seyyar hastaneler tümen müstakil vazife aldığı zaman emrine verilir. Seyyar hastaneler, evvelce hazırlanmış yerlerde

---

337 C. İskilipligil, “Geri Hizmet ve İkmal İşlerinden Cephane İkmali”, Askeri Mecmua, İstanbul, S:10, 01.03.1939, s. 39-40

338Hidayet Arkun, “Muharebede Cephane İkmali”, Piyade Mecmuası, S:127, 1 Haziran 1945, s.34-36

339 Kireç Kaymağı: İçme sularının dezenfekte edilmesinde kullanılır

340 Tathir: yıkamak, temizlemek

24-48 saat içerisinde çalışmaya hazır olabilirken, çadırda kurulacak seyyar hastanelerin faaliyete hazır olması 3-4 günü bulabilir. Ayrıca seyyar hastaneler her muharebeden sonra en az bir hafta (ameliyat edilen hastaların tahliye edilmesine kadar) hareket kabiliyetini kaybederler.

Ordularda; ordu savaş hastaneleri, ordu laboratuvarları(ordudaki birlik ve müesseselerin bütün tahlil ve tetkiklerini yapmak üzere) ordu sıhhiye parkı (ordu sıhhi malzeme, ilaç vs. ikmalini temin eder), ordu geri saha savaş hastaneleri (her türlü hastaları kabul eder fakat 3 aydan fazla sürecek tedaviler memleket içi hastanelere gönderilir) vardır. Ordularda bunlardan başka, nekahethaneler vardır. Ayrıca ordular demiryolu, denizyolu ve karayolu şebekelerinin bulunduğu tahliyeye elverişli noktalara hasta ve yaralı toplama ve yollama yeri açarlar. Hasta, yaralı ve gaziler buradan ordu harp hastanelerine veya memleket içi hastanelere sevk edileceklerdir.

Hasta, yaralı toplama ve yollama yerinden demiryolu ile sevk edilecekler için hastane ve hasta treninden istifade edilir. Hastane treni; birer seyyar hastane halinde tasarlanmış olup içinde ameliyathane, eczane, röntgen cihazı, laboratuvar, sterilizasyon salonları, mutfak, dezenfeksiyon ve duş vagonu, yaylı yatak tertibatlı yaralı vagonu ile subay ve erat için ayrı ayrı vagonları vardır. Hastane treninin yanlarında ve üstünde Kızılay amblemi bulunur. Hasta Trenleri ise oturarak nakledilecek hastalara mahsustur. Bunlar yolcu ve yük trenleri olup ilave değişikli yapılmamış, sadece sıhhi faaliyetlerde kullanıldığının belli olması için yanlarına ve üstüne Kızılay amblemi basılmıştır. Bu trenler Genelkurmay Başkanlığı'nın emrinde bulunur, hasta nakliyatı için buradan tren istenirdi.

Denizyolu ile hasta taşınması içinde hastane gemileri, hafif hasta gemilerinden istifade edilir. Hastane gemileri, hastane trenleri gibidir. Gemiler beyaza boyanır, gövdesine yeşil bir kuşak çekilir. Yanlarına, üstüne bacasına Kızılay amblemi yerleştirilir. Direğine Kızılay bayrağı çekilir. Hasta gemileri hasta ve yaralıların istirahatlerini temin edecek şekildedir, hastalar oturarak ve yatarak taşınırlar. Bunlarında üzerine Kızılay işaretlemeleri yapılır. Bunlardan başka acil durum gerektiren hallerde hasta uçakları da kullanılabilir. Bu uçaklarda bir yatan hasta ile bir oturan hasta ve birde hasta bakıcı taşınabilir.

Bir ordu için sakin zamanlarda mevcudun % 10'u hesabıyla hastane açılır. Yapılacak harekâtlardan önce hastaneler çok miktarda hasta ve yaralı kabul edebilecek hale sokulmalıdır. Bunun için burada bulunan mevcut hasta ve yaralılar geriye sevk edilmelidir. Eğer hasta ve yaralıları geriye sevk etmek mümkün değilse yeni hastaneler açılmalıdır. Üç ay kadar nekahet ihtiyacı olanlar, ordu nekahethanesinde kalırlar. Daha fazla nekahete ihtiyacı olanlar ise memleket içindeki nekahethanelere sevk edilirler.

Muharebede yararlananlar ilk olarak üzerlerinde taşıdıkları harp paketlerinden yararlanarak ilk müdahaleyi kendilerine yaparlar. Yürüyebilen yaralılar, muharip kıtalardan 1,5-2 km uzaklıkta düşmanın makineli tüfek ateşinden etkilenmeyecek şekilde tabur bünyesinde kurulan kıta sargı yerine kendileri gelirler. Yürüyemeyecek durumda olan yaralılar ise kıta tezkerecileri tarafından kıta sargı yerine taşınırlar. Kıta sargı yerine gelen yaralılar, yaralarının durumuna göre bir ayrıma tabi tutulurlar. Burada yaralılar yaralarının ve hastalıklarının durumuna göre ya tedavi edilirler ya da daha geriye sevk edilirler.

Kıta sargı yerlerinden seyyar hastanelere sevk edilen hasta ve yaralılar için hasta nakil vasıtaları kâfi gelmez ise ikmal kollarından da ikmal faaliyetlerini aksatmayacak biçimde faydalanılır. İkmal kollarının da yeterli kalmadığı durumlarda halkın vasıtalarından istifade edilebilir. Muharebe alanında ve yaralı olarak sevk edildikleri bölgelerde ölürlerse mezarlıklar tesis edilerek bunların defnedilmeleri sağlanmalıdır. Şehitlerin üzerindeki kıymetli evrak ve eşya alınmalı kim nereye gömüldü tespit edilmelidir.

Sıhhiye malzemesi de, cephane gibi memleket içinden tedarik edilir; iaşe maddeleri gibi mahalli kaynaklardan istifade edilmez. Sıhhiye malzemesi ileri sevk merkezlerinden ordunun sıhhiye parkına/depolarına nakledilir. Her ast makam ihtiyacının cins ve miktarını bildirerek üst makamdan ister. Bu isteklere karşılık ordular depolardan çıkan malzemeyi kolordulara, kolordular da tümenlere gönderir. Ancak yeterli demiryolu ağı varsa doğrudan tümenlere de gönderilebilir.

Kıtaların ilk ihtiyacı sıhhiye çantalarından, sıhhiye malzeme sandıklarından ve sıhhiye bölüğünden ikmal edilir. Sıhhiye malzemesi ikmali için ayrıca vasıta tahsis edilmez. Geriden ileriye giden her vasıta sıhhiye ikmal malzemelerin nakliyesi

için kullanılabilir. Ancak hasta nakil arabalarının geriden ileriye dönüşleri boş olacağından dolayı onlarda istifade edilmesi daha doğru bir karardır.³⁴¹

3.6. Seferde Veteriner Hizmeti:

Ordu kadrosunda bulunan muhtelif cins ve miktardaki hayvanın tedavisi, hastalıklardan korunması, itlaf edileceklerin sıhhi kurallara uygun olarak itlaf edilmesi, nallama ve tırnak bakımı vs. gibi hizmetlerin seferde aksatılmadan yürütülmesi gerekir.

Veteriner teşkili olarak tümende, tümen seyyar hayvan hastanesi; kolorduda, kolordu hayvan hastanesi, hayvan deposu, hasta ve yaralı hayvan nakil vasıtaları; ordularda, ordu hayvan hastanesi, ordu hayvan deposu, hasta ve yaralı hayvan nakil vasıtası, savaş hayvan hastaneleri ve hayvan kan muayene yerleri vardır.

Kıtaların azami 10 günde tedavi edebileceği hafif hasta ve hafif yaralı hayvanlarını tedavi edeceği yerler kıta hayvan revirleridir. Bu revirlerde tedavisi olmayanlar yerinde itlaf ve imha, şifa bulanlar bölüğüne iade, ağır hasta ve yaralılarda geriye sevk işlemine tabi tutulur. Tümen seyyar hastanelerinde ise azami 15 gün içerisinde tedavi edilecek hayvanlara bakılmaktadır. Tümen seyyar hastanesi tedavi edebileceklerini tedavi eder, tedavi edemeyecekleri hayvanları ise ya itlaf eder ya da geriye; Kolordu/Ordu hayvan hastanesine yada harp hayvan hastanesine sevk eder.

Hayvan hastaneleri Cenevre Anlaşması maddelerine giren ve devletlerarası kanunlarla himaye edilmesi gereken müesseselerden olmadığından dolayı düşman ateşinden ve gözünde koruncak şekilde tesisi edilmelidir.

Yaralı ve hasta askerlerin sıhhi hizmetinde de olduğu gibi hayvanlar içinde kıta hayvan sargı yerleri, tümen hasta ve yaralı hayvan toplama yerleri bulunur. Hasta ve yaralı hayvan toplama yerlerinde de hayvanların geriye naklini gerçekleştirmek için gerekli nakil vasıtaları ve yeterince veteriner bulunmaktadır.

Kolordu hayvan hastaneleri de en az 30 gün müddetinde tedavi edilecek hayvanlar için tesis edilmiştir. Bu süre zarfından tedavi edilemeyecek hayvanlar ise

---

341 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.34-43

ordu hayvan hastanelerine sevk edilir. Kolordu hayvan hastaneleri cepheden 15 km ve daha uzakta açılır. Ordu hayvan hastaneleri ise 45 gün içerisinde iyi olabilecek hayvanlara bakmakla mükelleftir. Bu süreden daha fazla süreyle tedaviye ihtiyaç duyulan hayvanlar ise memleket içi hastanelere sevk edilir.

İtlaf edilen hayvanlar için toplu bir hayvan mezarlığı tahsis edilmelidir. Bulaşıcı hastalıklara tutulan veya bulaşıcı hastalığa yakalandığından şüphe edilerek öldürülen-kendiliğinden ölen hayvanlar petrolle veya diğer bir vasıta ile yakılmak suretiyle 1-2 metre derinliğinde bir çukura atıldıktan sonra üzerine kalın bir tabaka sönmemiş kireç ve su dökülerek veya diğer dezenfektanlar kullanılarak gömülürler.

Hayvan harp hastaneleri, ordu komutanlığının ihtiyacı üzerine Genelkurmay Başkanlığı'nın teklifi ile MMV'nce kurulur. İhtiyaç duyulan husus temin edildiği takdirde gerektiğinden tekrar kurulmak üzere kapatılır. Memleket içi hayvan hastaneleri tümen seyyar hastaneleri ile kolordu ve ordu hayvan hastanelerinden sevk edilen ve tedavisi 45 günden fazla sürecek hayvanlar için tesis edilmiştir.

Kıtaların hayvan ikmaline yarayan veteriner teşkillerine hayvan depoları denilmektedir. Memleket içinden ileriye sevk edilen hayvanlarla muhtelif hayvan hastanelerinde iyi olan hayvanlar, düşmandan ele geçirilen hayvanlar ve mahalli kaynaklardan ele geçirilen hayvanlar hayvan depolarına verilir. Ayrıca hayvan ikmali hususuna köpeklerle, muhabere güvercinleri de dâhildir. Ancak bunlar hayvan depolarında bulunmazlar. Muhabere güvercinleri muhabere parkında veya güvercinliklerde, köpeklerden de muhabere işinde kullanılanlar muhabere parkında, sıhhi işlerde kullanılanlar sıhhiye parkında bulunurlar.

Hayvanların üzerinde bir giyim yedek nal ve mih ile beraber birer harp paketi vardır. Bunlardan sonra ihtiyaç tümen seyyar hayvan hastanesinden, kolordu ve ordu hayvan hastanelerinden, veteriner malzeme deposundan ikmal edilir. Gerek duyulursa ordu ileri hatlarına yakın yerlerde veteriner ecza ve malzeme park şubeleri açar. Nalbant malzemeleri ve nal mih ihtiyacı ordu hayvan depolarından temin edilir.

Hasta ve yaralı hayvan nakil vasıtaları 4 hayvan koşulu arabalar veya kamyonlardır. Bir arabaya 2, bir kamyonu 4 hasta veya yaralı hayvan konulabilir. Bu arabalar iki işlevi yerine getirirler. Hasta ve yaralı hayvanı geriye sevk ederek

tahliye, geriden ileri hatlara yanaşırken de nalbant ve veteriner malzemesi getirerek ikmal faaliyetlerini icra etmiş olurlar.³⁴²

3.7. Seferde Giyecek, Teçhizat ve Ordu Donatım Malzemesinin İkmali:

Elbise ve teçhizat ihtiyacı iâşe ve mühimmat ihtiyacında olduğu gibi devamlılık arz eden bir ikmal maddesi değildir. Bu nedenle elbise ve teçhizat ikmalinin ana kaynağını memleket içinden gönderme usulü oluşturur. Bir ordu deposunda her zaman için emre hazır olarak ordu mevcudunun % 10'u nispetinde elbise ve teçhizat bulunmalıdır. Her birlik elbise ve teçhizata olan ihtiyacını ayda bir defa kendi üst makamına bildirmelidir. İhtiyaçların hepsi orduda birleşir ordu bu ihtiyaçlar nispetinde elbise ve teçhizatı sırasıyla kolorduya oradan da tümen iâşe dağıtma yerine kadar gönderir. Kıtalar da belirttikleri ihtiyaç kadar malzemeyi buradan alır. Elbise ve teçhizatın sevki için özel bir nakil kolu tahsis edilmez. Her arabanın üzerine bir elbise ve teçhizat balyası konsa ihtiyaç giderilebilir.³⁴³

Ordu malzemesinin ikmali için olması gereken esas bu malzemenin memleket içinde üretilmesidir. Ancak harp sanayinin birçok girdinin birleşip tek bir mamulü oluşturduğu bir sistem olduğunu varsayarsak, dünyanın en gelişmiş ekonomilerinin dahi bir harp esnasında ordularını gerektiği düzeyde destekleyemediklerini zaman zaman görmekteyiz. Bir muharebede milyonlarcası sarf edilen bir adet piyade tüfeği mermisi için bile birçok bileşenin bir araya gelmesi gerekmektedir.

Ordunun ihtiyaç duyacağı malzemeler ülke içinde yapılabilmelidir. Ülke içinde yapılamayacaklar içinse daha barış zamanından gerekli stoklar yapılmalıdır. Ayrıca ülke sanayinin sadece ordu malzemesini yapması yeterli değildir. Aynı zamanda kullanılan silah ve teknolojiyi sürekli olarak yenilemelidir. Düşmanın ürettiği yeni silah ve malzemeye denk gelecek yeni üretimlerde yapabilmelidir. Silah ve malzemedeki tip birliği malzemenin tedariki konusunda büyük faydalar sağlayacaktır.

Ordu malzemeleri yani her türlü silah ve muharebe malzemesi ikmali Milli Müdafaa Vekâleti Harbiye Dairesi tarafından yürütülmektedir. Her birliğin muharebe

---

342 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.45-52

343 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.67-68

ağırlığında muhakkak ordu malzemesi bulunmaktadır. Kıtaların ordu malzeme ihtiyaçları ilk olarak buradan temin edilir. İhtiyaç olduğunda malzeme isteği üst makamlara iletilmek suretiyle Milli Müdafaa Vekâletinde birleşir. Vekâlet ihtiyaç duyulan malzemeleri temin eder ve ordu sahra harp malzemeler, depo ve tamirhanesine gönderir. Sahra harp malzemeleri depo ve tamirhaneleri demiryolu civarına açılmalıdır. Bu yerler ile kıtaların arasındaki mesafeyi kısaltmak ve ikmal faaliyetlerini hızlandırmak için ara bölgelerde park ve depo şubeleri açılmalıdır.

Kıtada tamir gereksinimi duyulan ancak tüfekçi, kamacı ve makinistler tarafından tamiri mümkün olmayan silah ve malzeme tümenlerin açtıkları malzeme ve ganimet toplama yerlerine gönderilirler. Burada da tamir edilemeyen malzeme ordu sahra harp malzeme depo ve tamirhanesine gelir. Kıtalar üst birliklerden silah ve malzeme ihtiyacını Tümen veya Ordu Harp Malzeme Deposuna gönderdikleri listeler kadar isteyebilirler.³⁴⁴

---

344 İsmail Hakkı Alpay, *a.g.e.*, s.71

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE TSK'DA LOJİSTİK FAALİYETLER (1936-1939)

Avrupa'da kendisini hissettiren savaş rüzgârları Türkiye'yi de etkilemeye başlamış, Türk Ordusu'da beliren savaş tehlikesine karşı gerekli hazırlıkları başlatmıştı. Atatürk 1 Kasım 1938 tarihinde Celal Bayar tarafından okunan meclis açılış konuşmasında bu hazırlıktan açıkça bahsetmektedir:

"Sayın arkadaşlarım, vatanın ve rejimin koruyucusu olmakla kalmayıp, en geniş ve gerçek anlamı ile bir barış etkeni ve bir eğitim ve öğretim ocağı olan yenilmez ordumuzun geçen yıl da belirttiğim ve açıkladığım gibi, son sistem silah ve motorlu araçlarla donatılması yolundaki çalışmalara hız verilmiştir. Geçen yıl büyük Kamutayın kabul buyurduğu ödenek ile bir genel silahlanma programı yapılmıştır. Uygulaması ilerlemektedir."³⁴⁵

Türkiye'nin silahlanma programına bakıldığında II. Dünya Savaşı öncesi Türkiye dış ticaretinde olduğu gibi, askeri malzeme alımlarında da öncelik kliring anlaşması olan ülkelere verilmiştir. Ödeme kolaylığından kaynaklanan bu öncelikli durum, İngiltere ve Fransa ile ittifak müzakereleri yapılana ve Almanya sipariş edilen ağır silah teslimatında sorun çıkarana kadar devam etmiştir.

Almanya 1938 yılında Türkiye'ye, değeri yaklaşık 91 milyon Alman markı (yaklaşık olarak 45 milyon Türk Lirası) bulan silâh sevkiyatı gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte Çanakkale Boğazı'na 30,5 cm'lik İngiliz Vickers-Armstrong ve Çekoslovak Skoda topları yerleştirilmisti. Papan, 1 Mayıs 1939 tarihi itibariyle askerî malzeme sevkiyatına ilişkin Türk siparişlerinin, yaklaşık olarak 124.529.000 Alman markını bulduğunu belirtmektedir.

---

³⁴⁵ Bağlantı Tarihi: 16.02.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/5d4yy.htm

Alman Krupp firması, 1936-1937 yıllarında imzaladığı antlaşmalarla 15 cm'lik toplar, hafif topçu malzemesi, römork ve özellikle denizaltı satışlarıyla, Türk-Alman silah ticaretinde ön sırada yer almıştır. Krupp fabrikasının Türkiye'deki en önemli yatırımlarından bir tanesi de Gölcük Askerî Limanı'nın yapımı projesidir. 21 Nisan 1939'da bir Alman sanayii grubu olan, Krupp öncülüğündeki bir Alman konsorsiyumuna (Gutehoffnungshütte, Philip Holzman AG, Siemens- Bau- Union ve Julius Berger Tiefbau AG) verilen ihalenin yaklaşık bedeli, 30 milyon Alman markı olarak belirlenmiştir.³⁴⁶

Bir ordunun, modernizasyonu en yavaş ilerleyen ancak buna mukabil en pahalı kısmı olan donanmadır. 1937'de İngiliz Deniz Ataşesi, Türk donanması için şu izlenimi aktarıyordu: “Çağdaş deniz kuvvetlerinin en küçükleri ile kıyaslandığında bile donanmanın durumu tatmin edici olmaktan uzaktır.” Aynı belgede donanmada bulunan gemilerin I. Dünya Savaşı'ndan bu yana savaş filolarına eklenen saldırı ve savunmaya yönelik birçok yenilikten yoksun olduğu vurgulanıyordu.³⁴⁷

Oysaki Cumhuriyetin kurulduğu yılda bir eğitim donanması hüviyetinde olan Cumhuriyet donanması, modernizasyon çalışmaları neticesinde 1933 yılında bir savaş donanması görünümünü almıştır. Yeni alınan gemi ve denizaltılarla birlikte donanmanın hızı saatte 12 milden 35 mile, top çapı 15'likten 28'liğe, etkili top menzili 6 kilometreden 16 kilometreye çıkıyor, donanma elektrikli ölçme, hesap ve kontrol aletlerine kavuşuyordu.³⁴⁸

Savaşın başlamasına değin geçen sürede Türkiye'nin tehdit algılamasında İtalya birinci sıradaydı. Özellikle İtalya'nın Habeşistan seferinden sonra, Türk donanmasının güçlendirilmesi gündeme gelmiş ve bu konuda İngiltere ile görüşmeler başlamıştır. İngiltere 1937 yılı sonunda Türkiye'nin on bin tonluk iki kruvazör, on iki muhrip ile on denizaltıdan oluşan donanma gelişim planına başlangıçta sıcak bakmıştır, ancak savaşın beklenenden erken başlaması nedeniyle bu planlama iptal

---

³⁴⁶ Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, TTK Basımevi, Ankara, 1991s. 190-191

³⁴⁷ Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 34

³⁴⁸ Ali İhsan Kurtulan, “*Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk)'in Katıldığı Harp Oyunları Ve Askerî Manevralar*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2010, s. 83

edilmiştir.³⁴⁹ Fakat savaşın başlamasına birkaç ay kala 1939'da İngiltere'ye dört muhrip, dört denizaltı sipariş edilecektir. Yavuz gemisinin uçak topları için de 1938 yılında İsveç Bofors firmasından 500 adet mühimmat alınmıştır.³⁵⁰

Türkiye'nin savaş öncesi dönemde modernizasyonu üzerinde önemle durduğu bir diğer alansa havacılıktır. İsmet İnönü, Türk Hava Kurumu'nun altıncı kurultayında yaptığı konuşmada, 1935'te yalnız Türk hava sahasının korunması için gerekli olan 300 uçak için 30.000.000 liraya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir, Oysa Türkiye 1928 yılında hava bütçesine ancak 4.526.991 lira ayırabilmiştir.³⁵¹

Mevcut bütçenin, hava kuvvetleri silahlanma programına cevap verememesinden dolayı Türk Hava Kurumu 1925-1940 yılları arasında halkın bağışlarıyla Türk Hava Kuvvetleri'ne uçak alınması sorumluluğunu üstlenmiştir. 15 yıllık süre içinde kurum, elde ettiği 72 milyon lira gelirin 54 milyon lirasını Türk Hava Kuvvetleri bütçesine aktarmıştır. Kampanyalarda toplanan 54 milyon liraya yaklaşık 350 civarında uçak alınmıştır.³⁵²

Hava kuvvetleri için alınacak uçaklar arasında seçim yapmak maksadıyla 1936 yılında bir müsabaka düzenlenmiştir. Polonya'ya ait P.Z.L.-24 modeli av uçağı diğerlerine nazaran daha üstün özellikleri olduğu değerlendirilmiş ve hava kuvvetleri için o model uçağın alınmasına karar verilmiştir.³⁵³

1937'ye gelindiğinde Türkiye'nin 131 savaş uçağı vardı, bu uçakların ancak yarısı çağdaş denilebilecek nitelikteydi. 1938'de ise uçak sayısının 300'e çıkarılması amaçlanıyordu. 1937'de hava kuvvetlerine şu uçaklar katılmıştı; Polonya'dan alınan 40 avcı uçağı, ABD menşeli 20 Martin tipi bombardıman uçağı, 10 adet Alman Heinkel bombardıman uçağı ve İngiltere'den alınan 2 Bristol bombardıman uçağı. Ayrıca bu dönemde 300 pilot eğitilmişti.³⁵⁴

---

³⁴⁹ Güzide Gezgın, "İnönü Dönemi Türk Denizciliğı (1938-1950)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007, s. 98

³⁵⁰ BCA 17/2/1938 Sayı: 81972/ Dosya: 66-101 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.12..18.

³⁵¹ Osman Yalçın, "Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri", Gazi Akademik Bakış, C.3, S:6, Yaz 2010, s.204

³⁵² Osman Yalçın, a.g.m., s. 200

³⁵³ BCA 30/3/1936 Sayı: 42802/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 63.24..4.

³⁵⁴ Selim Deringil, a.g.e., s.33 Başka bir çalışmada 1937 yılında 20 adet Amerikan Martin 139WT tipi bombardıman uçağı, Almanya'dan 24 Adet Heinkel He111F-1 çağdaş bombardıman uçağı sipariş

16 Eylül 1936'da alınan kararlarla bedelleri 1936 ve 1937 bütçelerinden verilmek üzere İngiltere'den 12 adet Bristol Blenheim hafif bombardıman uçağı sipariş edildi.³⁵⁵ Bu uçaklar 1938 yılı başlarında teslim aşmasına gelmiştir. Türkiye teslim edilecek bu uçaklara ilave olarak 12 adet daha Blenheim uçağı istediğini bildirmiştir. 30 Nisan tarihinde İngiliz Hava Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığına Türkiye'nin uçak alımları ile ilgili şu durumu bildirmiştir: "12 Bristol uçağı daha önce istenmişti. Bazıları derhal gönderildi ve geri kalanı da kısa zaman içerisinde gönderilecektir. İkinci olarak ilave Bristol uçağı sipariş edildi ve gelecek yıllarda gönderilecektir. Türkler, 6 tane daha Bristol uçağı için başvurular. Hepsi birlikte toplam 30 olacaktır. Hava Bakanlığı, bunların satılması için izin vermek üzeredir ve uçaklar yaklaşık 1939 Şubat ayında gönderilecektir."³⁵⁶ Belgeden de anlaşıldığı üzere Türkiye ikinci kez 12 adet uçak sipariş vermiş, ardından bu siparişe 6 adet daha ilave ederek toplamda Bristol uçak sipariş sayısını 30 adede yükseltmiştir.

1937 yılında tespit edilebildiği kadarıyla İngiltere, Almanya ve Amerika'ya uçak siparişinde bulunulmuştur. İngiltere'ye yedek parçalarıyla birlikte 6 adet Supermarine Walrus deniz uçağı sipariş edilmiştir.³⁵⁷ ABD'ye ise mart ayında 2.900.000 lira bedelinde 40 adet Vultee-VII bombardıman uçağı sipariş edilmiştir.³⁵⁸ ABD sipariş edilen bu uçakları 1937 Kasım'ından itibaren ayda 4-5 adetlik partiler içinde gönderilmeye başlamıştır.³⁵⁹

1 Mart 1937'de alınan karara göre bedeli 4.645.000 lira tutan 24 adet Heinkel III bombardıman uçağı ile, 6 adet Fockewulf bombardıman talim uçağı Almanya'ya sipariş edilmiştir.³⁶⁰ 1938 yılında da Almanya Rostok'ta bulunan Heinkel uçak fabrikasından 8 adet daha Heinkel III.P tipi bombardıman uçağı ve yedek parçası

---

edildiği; bunlardan 8'i 1937'de, 6'sı 1938'de teslim edildiği bildirilmektedir. 1936 yılında ise İngiltere'den 12 Bristol Blenheim Mk.1 bombardıman uçağı sipariş edilmiş; bunlardan ikisi 1937'de geri kalanı da 1938'de teslim edilmiştir. Bkz.: Mesut Hakkı Çaşın, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkisi", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara, 1998, c.II, s.132

³⁵⁵ BCA 16/9/1936 Sayı: 53622/ Dosya: 61-41 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 68.78..1. 12

³⁵⁶ Erdoğan Karakuş, *İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004, s.106

³⁵⁷ BCA 11/11/1937 Sayı: 76662/ Dosya: 61-48 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 80.93..14.

³⁵⁸ BCA 3/3/1937 Sayı: 61042/ Dosya: 61-48 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 72.16..10.

³⁵⁹ Tarih: 23/11/1937 Sayı: Dosya: 6140 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 59.399..7.

³⁶⁰ BCA 1/3/1937 Sayı: 60892/ Dosya: 61-47 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 72.15..15.

alınmıştır.³⁶¹ 1938 yılında yapılan diğer bir anlaşma ile de Almanya'dan 8 adet Fock Wulf 58 bombardıman eğitim uçağı alınacaktı.³⁶²

Almanya'dan görüldüğü gibi çok sayıda malzeme alınmakla birlikte ancak o dönem Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Numan Menemencioğlu, Türkiye'nin ekonomik ve askerî yönden Almanya'ya çok bağımlı kalmaması için büyük çaba göstermiştir. 1938 yılında Ribbentrop'a Türkiye'nin tarafsız bir politika izlemek istediğini belirtmiş ve Türkiye'nin askerî araç ve gereçlerinin tamamını Almanya'dan almak istemediğini, özellikle hava kuvvetlerini, İngiliz Kraliyet hava kuvvetleri modeline uygun teşkilatlandırılacağını ifade etmiştir.³⁶³ Yapılan alımlara bakıldığında da bu doğrultuda hareket edildiğini görürüz. 27 Mayıs 1938'de 16 milyon sterlinlik İngiliz-Türk Kredi Anlaşması imzalandı. Bunun 6 milyon sterlini silahlanmaya, 10 milyonu ise mamul maddelere ayrıldı.³⁶⁴

15 Şubat 1938 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi arasında yapılan görüşmede, Türkiye'de uçak üretimi konusu ele alınmış ve Türkiye'nin 300 uçaklık çağdaş bir hava gücüne erişmesi için İngiltere'den uçak temini konusunda gerekli desteğin verilmesi istenmiştir. Ayrıca savaş zamanında yapılacak olan yardımların tehlikeli olacağı bildirilerek, Kayseri Uçak Fabrikası'nın kapasitesinin geliştirilmesi, uçak ve motor ihtiyacının bu fabrikadan karşılanması ve İngiliz firmasından fabrika kurulması konusunda isteklerde bulunulmuştur.³⁶⁵

Lisansı alınarak Kayseri Uçak Fabrikası'nda yaptırılması düşünülen 18 adet Bristol seri bombardıman uçağı lisansının ancak 1938 senesi sonunda verilebileceği anlaşıldığından bunların mamul olarak alınmasına karar verilmiş ve İngiltere'ye sipariş edilmiştir.³⁶⁶ Bristol firması sipariş edilen bu 18 adet uçağın 4 Kasım'da teslim aşamasına geleceğini ve tecrübe uçuşları yapılarak teslim edileceğini bildirilmiştir.³⁶⁷

---

³⁶¹ BCA 20/10/1938 Sayı: 97882/ Dosya: 61-53 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.92..3.

³⁶² BCA 21/6/1938 Sayı: 90272/ Dosya: 63-96 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.54..7. 8

³⁶³ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.39

³⁶⁴ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.24

³⁶⁵ Erdoğan Karakuş, *a.g.e.*, s.107

³⁶⁶ BCA 21/6/1938 Sayı: 90382/ Dosya: 63-98 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.54..18. 18

³⁶⁷ Erdoğan Karakuş, *a.g.e.*, s. 107

Savaş öncesi dönemde sadece yurt dışından uçak alınmamış, Kayseri Uçak Fabrikası'nda da uçak üretimi yapılmıştır. 1936 yılında Alman Gothaer Waggonfabrik A.G. firması ile lisans anlaşması yapılarak ilk üç adedi kit halinde getirilip monte ve kalan 43 adeti yerli imal olmak üzere, 1936-1939 yılları arasında toplam 46 adet Gotha 145A uçağı üretilmiştir. Yine 1939 yılında Plonya Panstwowe Zakłady Lotnicze firması ile lisans anlaşması yapılmış ve 1939 yılından itibaren PZL-24A ve 24C uçaklarından 24 adet üretilmiştir.³⁶⁸ Hava fotoğrafı çekmek amacıyla, 29.06.1938'de alınan kararla Hollanda'nın Koolhoven Uçak Fabrikası'ndan bir adet F.K.49 tipinde uçak alınmıştır.³⁶⁹

Bu dönemde sadece uçak alınmamış, önemli miktarlarda mühimmat alımı da gerçekleştirilmiştir. 21.04.1938 tarihinde yapılan mukavele ile Şakir Zümre'nin sahibi olduğu Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası'na 2160 adet 50 ve 210 adet 100 kg'lık tahrip bombası siparişi yapılmıştır.³⁷⁰ Sipariş edilen miktarlarda bomba teslim edilmiş olup, fabrika tarafından fazlalık olarak üretilen 292 adet 50 kg ve 50 adet 100 kg'lık bombalar da 1939 yılında satın alınmıştır.³⁷¹

Heinkel bombardıman uçakları için lüzumlu olan bombalar İstanbul Zeytinburnu'nda bulunan Nuri Killigil Demir Eşya Fabrikası'na 1938 yılında sipariş edilmiştir.³⁷² Hava kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla alınan uçakların telsiz ihtiyaçlarını temin için de 1938 yılında Almanya'dan Heinkel bombardıman uçaklarında kullanılmak üzere 24 adet telsiz alınmıştır.³⁷³

Uçaksavar toplarını çekmek için 1936 yılında Çekoslovakya'dan Ç.K.D. marka 80 traktör alınmış, traktörlerin bedelleri tütün ihracatı karşılığı ödenmiştir.³⁷⁴ Aynı yıl Hollanda'nın Vlessing firmasından sekiz adet 28/45 cm'lik sahil topu alınmıştır.³⁷⁵ Mayıs 1938'de Genelkurmay Başkanlığı; Ataşelik vasıtasıyla, 64 adet

---

³⁶⁸ İsmail Yavuz, *Mustafa Kemal'in Uçakları- Türkiye'nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Temmuz 2013, s.38

³⁶⁹ BCA 29/6/1938 Sayı: 91392/ Dosya: 63-100 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.59..18.

³⁷⁰ BCA 21/4/1938 Sayı: 86082/ Dosya: 63-93 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.33..8.

³⁷¹ BCA 8/3/1939 Sayı: 105242/ Dosya: 63-108 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.19..18.

³⁷² BCA 12/5/1938 Sayı: 87672/ Dosya: 63-95 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.41..7.

³⁷³ BCA 21/4/1938 Sayı: 86102/ Dosya: 63-94 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.33..10.

³⁷⁴ BCA 18/4/1936 Sayı: 44062/ Dosya: 46-271 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 63.30..11.

³⁷⁵ BCA 27/11/1936 Sayı: 56462/ Dosya: 41-118 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 70.92..3.

hafif tank, 32 adet zırhlı aracı, 350 adet kamyon ve 150 adet arazi aracının teminine yönelik İngiltere’de araştırma yapılmasını istemiştir.³⁷⁶

Ordunun yeni teşkil edilen bazı birlikleri için 18 adet 3,7/50’lik tanksavar topu, bedeli Almanya ile Türkiye arasındaki kliring anlaşması hükümlerince ödenerek 1938 yılında Rheinmetall firmasından alınmıştır.³⁷⁷ Askeri fabrikalarda imal edilecek topçu mühimmatı için gerekli olan 50 ton nitrogliserinli barut, 5 ton pentrit ve 20 bin adet tahrip kapsülü bedeli yine kliring yolu ile ödenmek üzere 1938’de Alman Askeri Barut Fabrikasından alınmıştır.³⁷⁸ Savaş çıkma olasılığına karşı Kızılay’da gerekli önlemleri almıştır. Savaş çıkınca kurulacak hastahanelerde kullanılmak üzere 1939 yılında 15253 kg. saf alkol alınmıştır.³⁷⁹

Dünya savaşı arifesinde hem Almanya’nın hem de Türkiye’nin dış politikasındaki değişiklikler, Türk-Alman silah ticareti ilişkilerinde dengenin İngiltere tarafına bozulmasına yol açmıştı. Almanya, Türkiye’nin İngiltere ile yakınlaşmaya başlaması ile birlikte silah ve askeri malzeme sevkiyatı konusunda sıkıntı çıkarmaya başlamıştır. Ribbentrop, 7 Mayıs 1939’da Türkiye’nin Almanya’ya sipariş ettiği tüm savaş malzemelerinin sevkiyatının dış politika sorunları nedeniyle durdurulmasını emretmiş, ancak Hitler 14 Mayıs’ta sadece önem arz eden savaş malzemelerinin teslim edilmesini yasaklamıştır. Yani uçak, top gibi önemli savaş malzemelerinin dışında kalanların sevkine devam edilmiştir.

Alman Dışişleri Bakanlığı İktisat Politikası Dairesi yöneticisi Wiehl ise 22 Temmuz 1939 tarihli raporunda, “Türkiye’ye savaş malzemesi sevkiyatı sorununa değinmiş, soruna ilişkin bir ilke kararına varmakta ve savaş malzemesi sevkiyatının ilgili ülkenin temel politik kararlarına bağlı olduğunu açıklamıştır”.

Bu tarihlerde Türkiye’ye 20 adet 15 cm’lik Krupp topu (sadece 3’ü sevk edilmişti), 12 adet 21 cm’lik Skoda topu, 6 adet 24 cm’lik Skoda obüsü (sadece 2’si sevk edilmişti), 5 adet modern askerî uçak, 60 adet Messerschmidt–109 ve 8 adet Heinkel–III uçağı verilmesi gerekmekteydi. Bu sevkiyat bizzat Hitler’in talimatıyla

³⁷⁶ Erdoğan Karakuş, *a.g.e.*, s. 112

³⁷⁷ BCA 21/3/1938 Sayı: 83722/ Dosya: 41-134 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.21..13.

³⁷⁸ BCA 7/4/1938 Sayı: 85062/ Dosya: 60-96 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.28..7.

³⁷⁹ BCA 10/6/1939 Sayı: 111792/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.52..7.

durdurulmuştur. Bu silahlara ilave olarak hafif toplar, hafif topçu malzemesi, optik araç ve traktör de dâhildi. Tüm antlaşmanın değeri yaklaşık olarak 120 milyon marktı.³⁸⁰

---

³⁸⁰ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s.192-196

BEŞİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TSK'DA LOJİSTİK FAALİYETLER

II. Dünya Savaşı gibi topyekûn bir nitelik taşıyan savaşlarda ülkeleri askeri ve sivil sektör olarak ayırmak olası değildir. İki unsurda birbirini tamamlayıcı nitelik taşımaktadır. O nedenle sadece ülkelerin askeri yeterliliğine bakmamak gerekir. Çünkü bu tür harpler çok uzun sürelerde ve ülkenin tamamını kapsayacak şekilde gerçekleştiği için ülkenin kaynaklarının hem ordusuna hem de sivillerin ihtiyaçlarına karşılık verip veremeyeceği değerlendirilmelidir. Bu bağlamda savaş öncesinde her ülke harp ekonomisine yönelik planlamalar yapmalıdır. Karşılaşabileceği her bir durum için ülkenin alacağı kararlar üzerinde ülkenin sivil ve askeri durumu, bu kaynakların orduya ve halka yeterlilik durumu çok büyük etken olacaktır.

II. Dünya Savaşı, cephe ve cephe gerisi kavramını ortadan kaldıran ve ülkeleri, milletleri bir bütün halinde hareket etmeye mecbur kılan bir karakterdedi. Bu nedenle bu savaş öncesinde çok ciddi hazırlıklar yapılması gerekirken, o dönem devlet yöneticileri yaklaşan savaşı ve karşılaşılabileceğimiz durumları iyi analiz edememişlerdi. Avrupa'da savaşın başlangıcından 20 gün önce bile, yani 11 ağustos 1939'da Başbakan Refik Saydam, Meclis açılış konuşmasında şöyle diyordu: "Biz bu savaşın dışındayız. Tedbirlerimiz ihtiyat tedbirleridir. Dış münasebetlerimiz dostanedir. Memlekette en az bir senelik iâşe maddelerimiz vardır. Zirai istihsal emin ve sağlamdır..."

Savaş ekonomisini kısaca, üretim ve tedarikin savaş ihtiyaçlarına ve savaş şartları içinde halk ihtiyacı da gözetilerek ayarlanması, istikametlendirilmesi olarak tarif edebiliriz. İş bu bakımdan alındığı zaman, Türkiye'de ve savaş öncesinde, bu işlere yönelen ne görevli bir merkezin, ne de resmi ve özel yayınların bulunmadığı bir gerçektir.³⁸¹

Avrupa'da yaklaşan bir savaşın belirtileri hissedilmeye başladıktan sonra, siyasal bir takım önlemler alınmaya çalışılmıştır. Daha sonra barışı sürdürmenin

³⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.71-72

teminatı olan güçlü bir ordu gerekliliğinden hareketle çağın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ihtiyaçlarının giderilmesine çalışılmıştır. Ancak, topyekûn bir savaşın gerektirdiği hazırlıklar savaşın başlamasından sonra yapılmaya başlamıştır. Savaş ekonomisi kavramı ise topyekûn harbin temel prensipleri içinde yer almasına rağmen Türkiye’de bu konuda savaş öncesi dönemde herhangi bir girişim olmamış savaş içinde ise bu manada atılan en önemli adım 1940’da kabul edilen Milli Korunma Kanunu’dur. Bu kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte savaş ekonomisi kurallarının nispeten işlerlik kazandığı Türkiye’de, alınan önlemler etkiye tepki prensibinden hareketle yapılmıştır.

Bilindiği gibi savaş süresince kabinede görev alan kişilerde çok ciddi değişikliğe gidilmeden iki hükümet görev yapmıştır. Refik Saydam hükümeti, daha çok polisi önlemleri, fiyat kontrolünü ve sıkı denetimi tercih eden bir politika izlemiştir. Özellikle iaşe sorununun çözümü için İaşe Müsteşarlığı, Ticaret Ofisi, Halk Dağıtma Birlikleri, Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmuştur. Saraçoğlu hükümeti serbest fiyat politikası benimseyerek üretimin arttırılmasını hedeflemiştir ve belirli oranların dışında tarım ürünlerine el konulması uygulamasından vazgeçilmiştir. Bir önceki hükümet döneminde ekonomiyi denetleme işlevi ile kurulan örgütler kaldırılmıştır. Saraçoğlu döneminde ise Varlık ve Toprak Mahsulleri Vergisi çıkarılmıştır. İki farklı yaklaşımla hareket eden Saydam ve Saraçoğlu’nun ana gayesi halkın ve ordunun iaşesini sağlamak olmuştur. Bu yıllarda alınan kararlara bakıldığında hepsinin temelinde iaşe sorununun yattığını görürüz.

Savaş yıllarında İktisat İşleri Müdürü, İktisat Bakanlığı Sanayi Teşvik Dairesi Başkanlığı, İaşe İşleri Müsteşar Yardımcılığı gibi görevlerde bulunan Şevket Süreyya, bulunduğu görevler gereği elde ettiği izlenimi şöyle aktarmaktadır; “Memleket bir savaş ihtimali karşısında, hemen her cephesiyle halsiz ve yetersizdir. Herhangi bir savaş halinde, milletin kahramanlık geleneği, tahammül ve fedakârlık gücünden başka dayanacak amilleri azdır.”³⁸²

Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın gerektirdiği çağdaş savaş şartlarına hazır olmadığı gibi aynı zamanda ordunun ihtiyaç duyacağı ikmal maddelerinin sürekliliği içinde sanayileşmiş güçlü bir müttefike tümüyle ihtiyacı vardı. Böyle bir müttefike

---

³⁸² Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.131

dayanmadığı sürece akıbeti tüm direnişlerine rağmen 1 ay dayanabilen Yugoslavya'dan farksız olmayacaktı.³⁸³

Seferberlik hazırlıkları I. Dünya Savaşı'nın ilkel usulleri ve alışkanlıkları içinde yürütülüyordu. Savaş ekonomisi üzerindeki anlayış yoksunluğu ile teşkilatsızlık ve hazırlıksızlık, II. Dünya Savaşı yıllarında ordu ve halkın iâşesini sonuna kadar etkiledi. Savaş boyunca ülke içi meselelerde politik çekişme yaşanmamıştı. Hükümetlerin yaşadığı en büyük sorun ekonomiye ilişkin ve bir anlamda da ülke dışta savaşa girmemenin mücadelesini verirken içte ise ordunun ve halkın iâşesini sağlamanın mücadelesini veriyordu.

Türkiye'nin savaş hazırlıkları ve bu kapsamda karşılaştığı sorunlar sadece iâşe konusu ile sınırlı değildi. Silahaltına aldığı askerlerin barınmasını sağlamak, silahla donatmak, çağın savaş geleneklerine sahip bir ordu kurmak, bu ordunun ihtiyaç duyacağı akaryakıt, yedek parça gibi malzemelerin bütünlemesini yapmak, hepsi Türkiye'nin savaş boyunca uğraşmak zorunda olduğu konulardır. Savaşın başından sonuna kadar Türkiye hep bir eksiğini kapatmakla uğraşmıştır.

1944 yılında Amerika 1500'ü savaş gemisi olmak üzere 52.000 gemiye sahipti ve Amerikan sanayisi ayda 9.000 uçak üretebiliyordu.³⁸⁴ Oysaki her an savaşa girme ihtimali olan ve Müttefikler tarafından sürekli savaşa girmeye zorlanan Türkiye'nin toplam uçak miktarı Amerika'nın aylık üretiminin neredeyse 9'da biri bile değildi. Ancak Türkiye stratejik konumunu çok iyi kullanmış ve bu konumdan kaynaklanan pazarlık gücü sayesinde ordunun silah, araç ve malzeme ihtiyaçlarını bu yolla çözmeye çalışmıştır. Savaşa taraf olan her iki kampta Türkiye'nin konumunun farkındaydı ve onu kaybetmek istemiyordu. Özellikle İngiltere, savaşın başından beri Türkiye'nin muharip olarak savaşa katılmasını istemişse de Türkiye'nin savaş dışı durumuna karşı hiçbir zaman önemli bir yaptırımında bulunmamıştır. Almanya ile ittifak tehlikesine karşı Türkiye'nin etkin tarafsızlık politikasını benimsemiştir. Hatta Almanya ile yapılan saldırmazlık anlaşmasına dahi tepki göstermemiştir. Aynı durum Almanya içinde geçerli olmuştur.

---

³⁸³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.37

³⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.206-277

Bu sebeple Türk diplomasisinin savaş boyunca en büyük başarılarından birisi de savaşın her iki kamptan da silah temin etmiş oluşudur. Örneğin Türkiye Almanya'nın saldırısına uğramaktan kendisini kurtarmakla kalmamış, Almanların çıkarlarının Türkiye'ye silah verilmesi gerektirdiği konusunda da ikna etmiştir.³⁸⁵ Yine aynı şekilde 1939 yılında yapılan İngiliz-Türk-Fransız Saldırmazlık anlaşması gereği İngiltere Türkiye'ye 25.000.000 sterlinlik askeri malzeme için kredi açmıştı. Bu kredi gereği 1943 yılına kadar 18 milyon sterlinlik yardım sağlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı ise geriye kalan 7.000.000 sterlinlik kısım ile akaryakıt, ham madde ve sanayi tesisleri için malzeme gönderilmesini talep etmiştir.³⁸⁶ Türkiye 1938-1945 döneminde 127 milyon doları ekonomik, 187 milyon doları askeri kredi ve hibe olmak üzere toplam 314 milyon dolar kredi sağlamıştır.³⁸⁷

İngiltere her ne kadar Türkiye'yi savaşa sokma taraftarı olsa dahi, savunma durumunun pek sağlam olmadığına da bilincindeydi. Foreign Office için hazırlanan 17 Temmuz 1940'da hazırlanan bir rapor da Alman kuvvetlerinin Türkiye'ye girdiği takdirde Irak sınırına ulaşmalarının en çok on altı hafta alacağı bildiriliyordu.³⁸⁸

Bir ülke ve ordunun savaş gücünü artık gizli kasalardaki planlar ve hatta silah, cephane ihtiyatlarından ziyade; hiçbir suretle gizlenmesi mümkün olmayan ekonomik gücü, mesela akaryakıt depolarının toplam kapasitesi tayin etmektedir. İş bu yönden ele alındığı zaman, hemen hemen bütün ihtiyaçlarını dışarıdan tamamlayan Türkiye gibi açık ve az gelişmiş memleketler için, aslında hiçbir zaman askeri sır yoktur. II. Dünya Savaşı başlangıcında Türkiye'nin bu açıdan durumu, cesaret verici değildi. Öyle anlaşılıyordu ki, Türkiye bir savaşa sürüklenirse, hemen birkaç hafta içinde savaşın gerektirdiği birçok imkân ve kabiliyetini kaybedecekti. Yani Türkiye'nin savaş stratejisi I. Dünya Savaşı'nın veya İstiklal Savaşı'nın "kanının son damlasına kadar" dayanmak formülünde ifade bulan yiğitlik manzarasına dönecektir.³⁸⁹

1930'ların ortalarında, Avrupa ve Dünya olaylarının tehlikeli bir görünüm almasından sonra Türk devlet adamlarınca savunmaya daha fazla önem verilmekle

---

³⁸⁵ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.175

³⁸⁶ BCA 18/10/1943 Sayı: Dosya: 46181 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.343..27.

³⁸⁷ Murat Biçer, *a.g.t.*, s.148

³⁸⁸ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.124

³⁸⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.130

birlikte, Avrupa standartlarına göre Türk ordusu halen ilkeldi. 1938’de yıllık raporunu İngiltere’ye yollayan İngiliz büyükelçisi raporunu şu şekilde tamamlamıştır; “Silahlanma politikası sürüyor fakat tamamlanmaktan çok uzaktır...” Aynı rapor ordunun 22 tımenden oluştuğunu ama makineleşmenin yavaş ilerlediğine işaret ediyordu. Tank ve zırhlı araçların eksikliğine dikkat çekiyor ve bazı zırhlı birliklerin tatbikat ve teftişlere katılmak için Trakya’dan Anadolu’ya sonra Anadolu’dan tekrar Trakya’ya yer değiştirdiğinden bahsediyordu.³⁹⁰

Büyük kısmı Trakya’da konuşlandırılan askeri kuvvetlerin lojistik desteklerinin ne kadar kötü olduğunu şu iki örnek ortaya koymaktadır; "Birincisi, yiyecek ve hayvan yemi kıtlığından atlar ve katırlar birbirlerinin kuyruklarını yemeye çalışıyorlardı. İkincisi, 1943 yılında Çekmeceler bölgesinde yapılan askerî bir manevrada kolordu ikmal yollarını at arabaları ve deve kolları teşkil etmekteydi."³⁹¹ Birliklerin ağırlıklarını ve cephanesini çift hayvan koşulan Adapazarı yapısı, 250 kg’lık at arabaları taşımaktaydı.

Savaş yıllarında takım ve bölük komutanlığı görevlerinde bulunan Muzaffer Erendil o dönemin düzenli bir ikmal sistemi olmadığını vurgulamaktadır: “İhtiyaç duyulan malzemeler yurt içi depolarından istenir; çoğunlukla mevcutsa da bulunamaz ve ikinci yazışmada, malzemenin bir de resmi yapılarak istek tekrarlanırdı.”

Askerlerin bir harekât esnasında intikalinin motorlu ya da hayvan koşulu nakil vasıtaları ile taşınması olasılığı düşük olduğundan yapılan eğitimlerle üç gün içinde 100 km yürüme yeteneği kazandırılmaya çalışılıyordu. Aynı şekilde Alman uçaklarının gürültülerinden korkarak darmadağın olan Polonya Süvarilerinin durumuna düşmemek için hayvanlara ürkekliği giderme ve gürültüye alıştırma eğitimi veriliyordu.³⁹²

Seferberlik hazırlıkları dolayısıyla ordunun mevcudunda meydana gelen artmalar, aslında tek bir erin günlük yaşamını sürdürebilmesi ve akabinde muhtemel bir savaşta savaşabilmesi için gereken onlarca kalemlik malzeme ihtiyacını da

---

³⁹⁰ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.21-22

³⁹¹ Burhan Demişbaş, *a.g.t.*, s.24

³⁹² *Türk Subaylarının ...*, s.35-222

beraberinde getirmiştir. Şöyle ki ülke nüfusundan her 18 kişiden birini beslemek, barındırmak, gerekli teçhizatı, kılık, kıyafeti sağlamak TSK'nın sorumluluğuna verilmişti. Ordunun o dönem ki görevinin savaşacak kuvvetler yetiştirmek olduğunu düşünmek çok büyük yanlış olur. Tek bir askerin bile evinden alınıp, Trakya sınırında bir mevziye yerleştirilmesi o kadar ciddi bir sistemdir ki, o sistemi yürütmek dahi ciddi bir başarının sonucudur. Gerçekçi gözle bakmak gerekirse o dönemin Türk ordusu için geri planda boğuşulan onca sorunun yanında cephede savaşa katılmak ya da o savaşı yöneten komutan olmak belki de işin en basit kısmıydı.

Savaşa hazırlık bakımından sadece Türkiye'yi suçlamamak gerekir çünkü biz değerlendirmelerimizi emsal büyüklükteki bir ülke üzerinden yapmıyoruz. Çünkü savaş hazırlıkları konusunda Türkiye'ye yönelik olarak yapılan tüm saptama ve eleştiriler, Almanya ve Sovyet Rusya'nın gücü üzerinden yapılmaktadır. Türkiye'nin savaş başlarken mevcut olan askeri gücü, Balkan ülkelerinin hiç birinden az değildi. Oysa o yıllarda savaşa riskimizin bulunduğu iki ülke bulunmaktaydı, bunlardan birisi Almanya diğeri ise Sovyet Rusya'dır. Fevzi Çakmak'sa Kabineye Türk ordusunun durumunu açıklarken şu sözleri kullandığı söyleniyor: "Almanların ölüsü bile bizi yener..."³⁹³

Alman-Sovyet savaşının 22 Hazirandan 22 Ağustos'a kadar geçen 2 aylık süre içerisindeki kayıpları Almanlara göre, Ruslardan 1.250.000 esir alınmıştı, 14.000 tank, 15.000 top, 11.250 uçak ya ganimet alınmıştı ya da tahrip edilmişti. Sovyetlerin kendi açıkladıkları rakamlar ise, Almanların insanca kayıpları 2.200.000'den fazladır. 10.000 top, 7.200 uçak kaybetmiştir. Sovyetler, 150.000 ölü, 440.000 yaralı ve 110.000 kayıp vermişlerdir. Malzeme kaybı ise 5.500 tank, 7.500 top, 4.500 uçaktır.³⁹⁴ Bu rakamlar sadece iki aylık ve iki devlet arasında cereyan etmiş bir savaşın bilançosudur.

İşte bu nedenle Türkiye'nin 1939-1945 yılları arasında savaş hazırlığı hiç bitmemiştir. Türkiye'nin bütçesinin yarısından fazlası bu nedenle savunma giderlerine harcanmıştır. Tarım ülkesi olan Türkiye, yukarıda bahsedilen ülkelerle savaşacağı için tahıl stoku yapmak zorunda kalmış bu nedenle halk tam olarak

³⁹³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.233

³⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.189

beslenememiştir. Camiler dâhil olmak üzere, tüm tesisler tahıl ambarı olarak kullanılmıştır. Türkiye elindeki tüfek mevcudundan çok daha fazla askeri silahlaltına almış, sonrasında ise bu askerlere silah, silahlara da mühimmat temin etmek zorunda kalmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin savaş hazırlığı kapsamında yaptığı faaliyetleri ortaya koymaya çalışacağız.

1. II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK'da İaşe Faaliyetleri:

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda ana politikası savaş dışında kalmak olmuştur. Cumhuriyeti kuran kadro uzun süren savaşları yaşadığı ve onun bir ülke üzerindeki yıkımlarını gördüğü için ülkeyi yeni bir maceraya sürüklemek istemiyordu. Türkiye izlenen denge siyaseti ile savaş dışında kalmayı başarmıştır. Ancak ekonomik olarak güçsüz olan ülkenin olanakları çıkan savaşın getirdiği olumsuzluklarla birlikte daha da kötüye gitmiştir. Bununla birlikte savaşın dışında kalma politikasına rağmen güçlü bir orduyu hazır bulundurmak zorunluluğu savaşın bir gerekliliğiydi. Bu gerekliliği yerine getirmek için, öncelikle terhisler durdurulmuş sonrasında ise yeni teşkil edilen birlikler için ardı ardına asker alımları yapılmıştır. Savaşın başladığı günlerde 300 bin dolayında olan ordunun mevcudu savaşın ortalarında neredeyse 1,5 milyonu bulmuştu.

1940 yılı için toplam nüfus 17.821.000 iken bu rakamın % 49,9'u yani 8.899.000'u erkekti. Yine aynı şekilde 1940 yılı için köylü nüfus 13.474.701, şehirli nüfus ise 4.346.249'dur.³⁹⁵ Bu istatistiklerden hareketle neredeyse her 8 erkekten biri askere alınmıştır. Yine köylü ve şehirli oranlarına bakılırsa askere alınanların ciddi bir kısmını köylüler oluşturmuştur. Bu verilere yaş grupları itibari ile nüfusun dağılımı eklendiğinde 1945 yılında 15-39 yaş aralığında kadın ve erkek yaklaşık 6.600.000 kişi bulunmaktadır.³⁹⁶ Bu rakamların ışığında, üretimde ve iş yaşamında etkin bir biçimde kullanılabilecek genç erkek nüfusunun ortalama % 25'i silahlaltına alınmıştır.

Yüz ölçümü 780.623 km² ve 1940'da nüfusu 17.869.901 olan Türkiye, savaş döneminde bir tarım ülkesiydi. Toprakların ancak %10'u işlendiği halde, nüfusun

³⁹⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1963)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969, s 100-101

³⁹⁶ a.g.e., s. 102

%70'i tarım alanında çalışıyordu. Tarım ürünleri 1935 ile 1945 yılları arasındaki dönemde Türkiye ihracatının % 91'ini ve ulusal gelirin % 70'ini sağlıyorsa da, çiftçilik genellikle ilkel yöntemlerle yapılıyordu.³⁹⁷

Savaş yıllarındaki temel ipe maddeleri olan buğday ve arpanın yıllık üretimi aşğıdaki gibiydi:³⁹⁸

Yıllar	Buğday	Arpa	Toplam Tahıl (ton)
1938	4.279	2.387	8.303
1939	4.191	2.275	8.161
1940	4.068	2.249	8.280
1941	3.483	1.758	6.828
1942	4.263	2.165	8.408
1943	3.510	1.665	6.986
1944	3.148	1.403	5.908
1945	2.189	934	4.013

Yıllık üretim rakamlarına bakıldığında 1942 yılı hariç olmak üzere savaşın başından sonuna doğru ciddi düşmeler yaşanmıştır. Bunun en büyük nedeni yukarıda da izah edildiği gibi tarımdaki etkin iş gücünün silahlıya alınması olarak değerlendirilmektedir. Dönemin en büyük tüketicisi konumunda olan ordunun ihtiyaçlarının çok ciddi boyutlarda artması ve acil durumlar için stok bulundurma zorunluluğu birleşince ipe maddelerine olan talep karşılanamaz hale gelmiştir.

Vakit gazetesi yazarı Asım Us, zirai üretimin savaş yıllarındaki önemini şu sözleriyle anlatmıştır; “Harp zamanında gıda maddelerinin ehemmiyeti harp malzemeleri tedarikinden geri kalmadığına göre zirai istihsal işini de Milli Müdafaa tedbirleri arasında saymaktan başka çare yoktur.”

Savaşın ülke içindeki en büyük tesiri ipe konusunda olmuştur. Ahmet Hamdi Başar bu durumu şu sözleriyle özetlemektedir; “İpe davasının doğuşu çok

³⁹⁷ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.75

³⁹⁸ Murat Biçer, “*İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Kamuoyu(1939-1945)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı, 2005, s.143

enteresandır. Birdenbire duvara çarptıktan sonra karanlıkta yürüdüğünü anlayan insan gibi iâşe davası önümüze gelinceye kadar ne halkımızın öteden beri beslenemediğinden ve ekonomik kifayetsizliğinden, ne de harp halinin çıkışından sonra mal yetiştirme ve harcama muvazenesini bozan şartlar dolayısıyla mal yokluğundan ve istihlâk çokluğundan dolayı bu buhrana savaş yıllarında düşeceğimizden haberdar olmadık.” Bu dönemde askere almaların artması, çift hayvanlarına ordu tarafından el konması gibi nedenlerden dolayı üretim azalmış, bunun sonucu olarak da hububata olan talep oldukça artmıştır.³⁹⁹

Ahmet Hamdi Başar’ın yukarıda yer alan tespitini, savaş yıllarında İaşe Müsteşar Yardımcısı olarak görev yapan Şevket Süreyya’da doğrulamaktadır: “I. Dünya Savaşından sonra bir bilim kolu halinde gelişmeye başlayan savaş ekonomisi, halkın değilse de, devletin ele alması gereken bir örgütlenme işi olmalıydı. Bizde işte bu olmamıştı. Biz II. Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda, ne hükümetçe, ne aydınlar tarafından ne de orduca bu konuya yönelmedik. Bu yüzden de Türkiye savaş yıllarına, savaş ekonomisi anlamından ve örgütlerinden tamamen yoksun olarak girdi.”⁴⁰⁰

Hakkı Ugan 13.09.1939’da İsmet İnönü’ye gönderdiği mektupta, yapılacak bir askeri hazırlıkta iâşe konusunun önemini belirtmiş ve tavsiyede bulunmuştur. Mektupta, “II. İnönü savaşı için iki aylık hazırlığın olduğu düşünülürken, bu erzak ancak on altı gün yetebilmiştir. Sakarya Savaşı için yalnız Polatlı’da üç milyon kilo un depolanmış ancak kısa süre sonunda sıkıntı baş göstermiştir” gibi İstiklal Savaşı’ndan verilen örneklerle iâşenin önemini vurgulamıştır. Ülke içindeki ekmeçlik, yemeçlik, yemlik hububat; değirmenler ve fırınlar için tedbirler alınması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bunların İstiklal savaşı tecrübelerine dayanarak üç dört katına çıkarılması gerekliliğini belirtmiştir.⁴⁰¹

Bu noktada şunu eklemek gerekir ki bir ordunun kendisine verilen muharebe vazifesini yerine getirebilmesi için karşılanması gereken en temel ihtiyacı beslenmedir. Napolyon’un da belirttiği gibi, “ordular mideleri üzerinde yürür.”

³⁹⁹ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerinde Etkisi”, Tarihîn Peşinde, 2011,S:5, s. 32-35

⁴⁰⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.206

⁴⁰¹ BCA 13/9/1939 Sayı: Dosya: 4237 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 50.322..3.

Lojistik faaliyetler arasında sürekliliği olan tek kalem iâşe faaliyetleridir. Yeterli iâşe savaşan ya da savaş hazırlığında olan bir ülkenin siyasi ve askeri yöneticilerinin en çok dikkat etmeleri gereken hususların başında gelir. II. Dünya Savaşı yıllarında alınan kararlar ve devlet müdahalelerinin genel yapısı incelendiğinde, odak noktasının iâşe sorununun çözülmesi olduğu görülür. Bunun en büyük nedeni daha öncede belirttiğimiz gibi ordudur. İkinci nedense büyük şehirlerdir. Bu nedenle savaş döneminde alınan iâşe kararlarının büyük bir çoğunluğu doğrudan ordunun ve büyükşehirlerin iâşesini temin etmek maksadı güdülmüştür. şu noktada belirtmek gerekir ki alınan bazı önlemler doğrudan orduyu ilgilendirirken bazıları ise dolaylı olarak orduyu ilgilendirmektedir.

Refik Saydam zamanında kabul edilen ve Saraçoğlu zamanında da çeşitli değişikliklere uğrayarak işlevini sürdüren Milli Korunma Kanunu, hükümetin ekonomiye müdahale konusunda en büyük aracı olmuştur. Daha öncede gördüğümüz gibi Saydam Hükümeti'nin ana gayesi mevcut imkânlar dâhilinde başta ordu olmak üzere büyükşehirlerde yaşayan insanların iâşesini temin etmek diğer taraftan ekonomiyi sıkı bir denetim altında tutarak savaşın yarattığı olumsuz koşulların etkisini en aza indirmektir.

Hükümete, ekonomiyi yönlendirme konusunda çok ciddi yetkiler tanıyan bu kanununa dayanılarak ordunun iâşesi bahsinde alınan en önemli karar 28 Kasım 1940 tarihli hububata el koyma kararıdır. 14710 sayılı kararname ile 28 Kasım 1940'da TMO; buğday, çavdar, arpa ve yulaf mahsullerinden memleket ihtiyatı olarak stok yapmakla görevlendirilmiştir ve Bakanlar Kurulu'nun belirlediği fiyat üzerinden bahsi geçen ürünlere el koymuştur.⁴⁰² Tarım ürünlerinin piyasanın çok altında fiyatlarla satın alınması ile kentli nüfusun ve ordunun ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Bu ekonomi politikası ile kentli nüfusun ve ordunun iâşe ihtiyacı karşılanmış, fiyatların yükselişi durdurulmuş ise de kontrol uygulanan her alanda istifçiliğin, rüşvetin karşı konulmaz yükselişinin önüne geçilememiştir.⁴⁰³

Saraçoğlu, Refik Saydam döneminde alınmış olan hububata el koyma kararından vazgeçmiş, belirli şartlar dâhilinde hububatın satışını serbest bırakmıştır.

⁴⁰² T.C. Resmi Gazete, 5 Kasım 1940, sayı:4678, s.129

⁴⁰³ Sevilay Özer, *a.g.m.*, s.216

Halk arasında “%25 kararı” olarak da bilinen 15 Temmuz 1942 tarih ve 2/18365 numaralı Kararname ile devlete zorunlu olarak yapılacak hububat satışı sınırlandırılmıştır. Bu kararnameye göre elli tona kadar üretimde bulunan üreticiler %25; elli tondan yüz tona kadar üretimde bulunan üreticiler ilk elli ton için %25, elli tondan yüz tona kadar olan kısım için %35; yüz tondan fazla üretim gerçekleştiren üreticiler ise elli tona kadar olan kısım için %25, elli tondan yüz tona kadar olan kısım için %35 ve yüz tondan fazla olan kısım için %50 oranındaki ürünlerini devlete satmak zorunda olup, geri kalan miktarlar üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabileceklerdi.⁴⁰⁴

13 Mayıs 1943’de yürürlüğe giren 452 sayılı karar ile % 25 sistemine yönelik bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu karara göre devletin el koyma yetkisi tekrar genişletilmiştir. Hububat ürünlerinde oranlar altı tona kadar olan kısım için %20, altı tondan on beş tona kadar olan kısım için %30 ve on beş tondan yukarı olan kısım için %50 olarak belirlenmiştir. Bakliyat ürünlerinden ise genel olarak %25 oranında devlet hissesi ayrılmasına karar verilmiştir. Bu karar mucibince de devlete verilmesi gereken ürün, % 25 kararında olduğu gibi çiftçi tarafından teslim edilecektir.⁴⁰⁵

04 Haziran 1943 tarih ve 4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu, hububat ve bakliyat başta olmak üzere muhtelif tarımsal ürünlerden elde edilen kazançlar üzerinden alınan olağanüstü, aynî bir vergiyi beraberinde getirmiştir. Bu düzenlemenin daha önceki hububat ürünlerinin belirli yüzdelerine devletçe, bedeli karşılığında el konulmasını hükme bağlayan düzenlemelerden farkı, üretilen hububat ve başka birçok mahsulden doğrudan vergi alınması olarak saptanabilir. Verginin konusu Türkiye’de yetiştirilen çeşitli tarımsal ürünler ile ipek kozasıdır. Kanun’da verginin konusunu oluşturan tarımsal ürünlerin belirli bir yüzdesine doğrudan devletçe el konulması ve sınırlı sayıdaki mahsulün de nakdî olarak vergilendirilmesi öngörülmüştür. Toprak Mahsulleri Vergisi’ne göre mükellef hububat ve bakliyat için % 8, diğer fındık, fıstık, pamuk, tütün, zeytin vb. ürünler için ise % 12 oranında vergi verecekti.⁴⁰⁶ Daha sonra bu vergi kanununda çeşitli tadillere gidilmiş ve yürürlükten kaldırılarak benzer esaslarda olan 26 Nisan 1944 tarih ve 4553 sayılı Toprak

⁴⁰⁴ T.C. Resmi Gazete, 17 Temmuz 1942, S:5060, s.3371

⁴⁰⁵ T.C. Resmi Gazete, 15 Mayıs 1943, S:5405, s. 5026

⁴⁰⁶ T.C. Resmi Gazete, 07 Haziran 1943, S:5423, s.5241

Mahsulleri Vergisi kabul edilmiştir. Buna göre vergi oranı sabitlenmiş ve tüm ürünler için % 10 olarak belirlenmiştir.⁴⁰⁷

Toprak Mahsulleri Vergisi yürürlükte olduğu süre boyunca küçük bir kısmı nakdi olarak teslim alınmış, büyük bir kısmı aynen alınmıştır. Bu vergi diğer kararlarda olduğu gibi özellikle ordu ve büyükşehirlerin iâşesinin karşılanmasında ve hazineye sağladığı gelir bakımından çok önemli bir kaynak sağlamıştır. Zaten Saydam ve Saraçoğlu dönemlerinde devlete verilmek zorunda kalınan ürünlerin birim fiyatları piyasa şartlarının çok çok altındaydı. Birde aynen alınan bu vergi ile iâşe sorunu bütçenin üstüne çok fazla yük bindirilmeden hafifletilmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili verilebilecek küçük bir örnek durumun daha kolay anlaşılmasını sağlayacaktır. 40 ton buğday üreten bir çiftçi 452 numaralı Karar doğrultusunda ilk 6 ton için (%20) 1200 kg, 6 tondan 15 tona kadar olan 9 tonluk kısım için (%30) 2700 kg, 15 tondan 40 tona kadar olan 25 tonluk kısım için de (%50) 12500 kg olmak üzere toplamda 16400 kg buğdayı devlete satma mükellefiyeti altındadır. Ayrıca Toprak mahsulleri vergisinin 40 tonluk toplam üretim üzerinden %8 oranında 3200 kg aynı ürün olarak alınması öngörülmektedir. Devletçe bedeli karşılığında alınacak olan 16400 kg buğdayın 3200 kg'ı vergi olarak tahsil edilmekte ve çiftçiye 13200 kg'lık kısım için ödeme yapılmaktadır.⁴⁰⁸ Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş döneminin olağanüstü masraflarının bir bölümünü karşılarken aynıyat şeklinde alındığı için ordunun, sabit ve dar gelirliyle, şehirlinin iâşe ihtiyaçlarını karşılamada olumlu etkisi oldu.⁴⁰⁹

II. Dünya Savaşı döneminde ordunun lojistik faaliyetlerinin ne şekilde yürütüldüğünü görmüştük. Özellikle iâşe ve ibate maddeleri birlikler bünyesinde kurulan satın alma komisyonları vasıtası ile alımları gerçekleştiriyor ve ast birliklere dağıtımını sağlıyordu. Savaşla birlikte üretim oranlarında düşme buna mukabil fiyat artışları, savaş zengini olma hevesindeki toptancı ve üreticilerin stok yapmaları vs. nedenlerle ordunun iâşe maddelerinin temininde çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır.

⁴⁰⁷ T.C. Resmi Gazete, 28 Nisan 1944, S:5693, s.6810

⁴⁰⁸ Şefik Taylan Akman- İnci Solak Akman, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretimine Vergilendirilmesi", Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2011, S: 12 , s.83

⁴⁰⁹ Türkan Çetin, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Tarım Politikaları", Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C. II, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999, s.290

Savaş boyunca hükümetinde ihtikâr ve fiyat artışlarıyla yaptıkları mücadelede başarılı olamamaları hem sivil vatandaş hem de orduyu ciddi bir beslenme sorunu ile karşı karşıya getirdi.

Bir askerin günlük alması gereken besin miktarı ve nitelikleri belli iken mücbir sebepler dolayısı ile gerek kanuni uygulamalar yolu ile gerekse ilgili birlik komutanlarının zorunlu anlık müdahaleleri nedeniyle, kimi zaman askerler belirlenmiş olan bu miktarların çok altında istihkak almak durumunda kaldılar.

Ordunun iâşe sorununu çözmek ve özellikle her gün aynı miktarda tüketilmesi zorunlu olan ekmek, yem ve diğer besin maddelerinin temin edilmesinde birlikler bünyesinde bulunan satın alma komisyonlarının yaşayabileceği sıkıntılar değerlendirilerek, merkezi olarak çözüm bulma yoluna gidilmeye çalışılmıştır. Bu konuda ilk düzenleme Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması ile gerçekleşmiştir.

Toprak Mahsulleri Ofisi, 24 Haziran 1938'de kabul edilen 3491 sayılı kanunla kurulmuştur. Ofisin kuruluş gayesi kanunda belirtilen hususlar doğrultusunda ülkedeki buğday piyasasını, üretimini, dağıtımını ve stoklanmasını kontrol etmektir. Ancak sonradan yapılan değişikliklerle, çalışma alanları genişletilmiştir. TMO Kanununun 21. maddesi ordunun buğday ihtiyacının karşılanmasını düzenlemektedir. Bu maddeye göre, "Ordu, mektepler ve diğer resmî daire ve müesseseler buğday, un, ekmek ve afyon bileşenleri ihtiyaçlarını ofisin vaziyeti müsait bulunan yerlerde ofisten temin etmeğe mecburdurlar."⁴¹⁰ Ancak, ulaşım güçlükleri, TMO teşkilatının bölgede bulunmaması gibi nedenlerle bazı birlikler yine ihtiyaçlarını satın alma komisyonları vasıtasıyla karşılamışlardır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Refik Saydam, yaptığı açıklamalarda hububat stok seviyesinin yeterli olduğundan bahsediyordu. Bu nedenle Hükümetin iâşe konusunda izlemiş olduğu ilk politika mevcut stokların tüketilmesi oldu ve 1939-1940 yılları mevcut hububat stoklarına dayanılarak geçirildi. 1940 yılının sonlarına doğru iâşe sıkıntısı baş göstermeye başlayınca, hükümet hububatın belirlenen fiyatlar üzerinden TMO'ya satılmasına karar verdi.⁴¹¹

⁴¹⁰ T.C. Resmi Gazete, 13 Temmuz 1938, S:3958, s.10251

⁴¹¹ Murat Metinsoy, *a.g.e*, s.156

Ayrıca 14710 sayılı kararname ile 28 Kasım 1940'da TMO; buğday, çavdar, arpa ve yulaf mahsullerinden memleket ihtiyatı olarak stok yapmakla görevlendirilmiştir. Bu stoklar, Milli Korunma Kanunu'nun 14'üncü maddesi olan, "Hükümet mal ve malzeme stok edebilecek, bunlara değer fiyatı üzerinden el koyabilecek ve bunları bu tür mal ve malzemeye ihtiyacı olan kuruluşlara karsız dağıtabilecektir" maddesine istinaden, Bakanlar Kurulu'nun belirlediği fiyat üzerinden el koyarak stoklayacaktır.⁴¹²

Toprak Mahsulleri Ofisinin savaş yıllarındaki hububat alımı aşağıdaki gibidir:⁴¹³

Yıllar	Buğday	Arpa	Çavdar	Mısır	Yulaf	Çeltik	Toplam (ton)
1938	121,633	0	0	0	0	0	121,633
1939	194,170	0	0	0	0	0	194,170
1940	156,505	19,413	4,325	0	23,156	0	203,399
1941	491,440	137,066	24,416	0	48,366	0	701,288
1942	471,173	141,652	17,766	55,747	40,321	4,016	730,675
1943	368,286	224,249	42,211	37,939	58,855	10,562	742,102
1944	912,267	221,064	67,234	41,427	64,122	6,854	1,312,968
1945	389,695	77,101	35,695	31,406	18,957	3,879	556,733

1939 ve 1940 yıllarındaki buğday üretimi arasında büyük fark bulunmamasına karşın Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 1940 yılında üreticiden aldığı buğday miktarının 1939 yılından daha az olması dikkat çekicidir. Çünkü bu süreçte hem üretici, hem de tüccar ürünlerini farklı beklentiler içinde stoklama gayreti içine girmiştir.⁴¹⁴

⁴¹² T.C. Resmi Gazete, 5 Kasım 1940, sayı:4678, s.129

⁴¹³ Bağlantı Tarihi: 11.04.2013 http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/istatistikler/tablolalar/7_urunbazi.ndaemanetalim.pdf

⁴¹⁴ Sevilay Özer, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), Bahar 2012, yıl 8, S:15, s.33

Ordunun buğday ve un gibi ihtiyaçları Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından karşılanırken arpa ve yulaf gibi hayvan yemi ihtiyacının önemli miktarlara ulaşması sonucunda, bu maddelerin de temini 27 Kasım 1939 tarihli ve 12234 sayılı karar ile TMO'ya verilmiştir.⁴¹⁵ Sadece batıdaki askeri birliklerde hayvan mevcudu sayısının yüz bin olması yem ihtiyacının miktarını aylık on beş bin tona çıkarmıştır. 1940 yılı itibariyle ne Ofisin elinde bu kadar yem mevcuttur, ne de askeri birliklerde istenen miktarda yem bulunmaktadır.⁴¹⁶

Ofisin imkânlarının yeterli olmadığı yer ve durumlarda, iâşe faaliyetleri yine satın alma komisyonları ile karşılanmaya devam etmiş ancak bu durum piyasa fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Erzurum Valisi'nin 19 Ekim 1940'da İktisat Vekâlet'ine gönderdiği yazıda bu hususa değinmekte ve fiyatların artmaması için ordunun ihtiyaçlarının doğrudan doğruya TMO tarafında karşılanmasını talep etmektedir.⁴¹⁷

Milli Müdafaa Vekâleti 7 Aralık 1939'da 12830 sayılı genelge ile ordunun ihtiyacı olan buğday ve unu ne şekilde temin edeceğini belirtmiştir. Genelgede ayrılan bütçenin en tasarruflu şekilde kullanılabilmesi için çözüm arandığı görülmektedir. Merkezden uzakta olan ordu birliklerinin buğday ve un ihtiyaçlarını karşılamaları için bedeli Toprak Mahsulleri Ofisi bütçesinden olmak üzere buldukları mahalde ofis temsilciliklerinden buğday olarak temin etmeleri ve o çevrede bulunan değirmenlerde öğütmeleri istenmiştir. Yayınlanan genelge ile ordunun temel ihtiyacı olan ekmek ve orduda bulunan hayvanların yem ihtiyacının en kısa sürede karşılanması amaçlanmış, günün koşullarında merkezden uzak yerlerdeki birliklerin ihtiyaçlarının giderilmesinde doğabilecek gecikmenin önüne geçmek istenmiştir.⁴¹⁸

Milli Müdafaa Vekâletinin Başvekâlet ve Ticaret Vekâletine gönderdiği 20 Nisan 1940 tarihli yazıda, TMO'nun gerek kendi teşkilatı gerekse Ziraat Bankası şubeleri vasıtası ile yapmakta olduğu günlük buğday, arpa, yulaf ve mısır gibi

⁴¹⁵ T.C. Resmi Gazete, 04 Kasım 1939, S:4353, s.12797

⁴¹⁶ BCA 6/8/1940 Sayı: Dosya: 4243 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.322..11.

⁴¹⁷ BCA 4/11/1940 Sayı: Dosya: 216A21 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 184.270..11.

⁴¹⁸ Şinasi Sönmez, "II. Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler", Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2011, S:47, s.611

hububat alımlarında azalma tespit edildiği, bu mevsimde toplanılmayan hububatın kış günlerinde özellikle yolsuz bölgelerden toplanamayacağı, toplama işinin daha hızlı yapılabilmesi için ilgililere bilgi verilmesi talep edilmiştir.⁴¹⁹

Ordunun ekmeklik ihtiyacını karşılamak için buğday stoku da sıkıntılıdır. Milli Savunma Bakanlığı Levazım İşleri Daire Başkanlığı karşı karşıya kalınan sıkıntılı durumu, ihtiyaçların sorunsuz bir şekilde karşılanması gereğini bir rapor haline getirerek Başbakanlığa ve Ticaret Bakanlığına bildirmiştir. Çözüm önerisi olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin aynı sıkıntı ile karşılaşmaması için en az üç aylık stok biriktirmesi gerektiğini raporda işaret etmiştir.⁴²⁰

Savaş yıllarında İaşe Müsteşar Muavini olarak görev yapan Şevket Süreyya ambarlara girmesi gereken hububat miktarının günlük halk için 1.000 ton ordu için 1.000 ton olması gerekirken, ellerine gelen tedarik cetvellerine göre bir gün ve bütün yurttan, ancak 2 tonluk bir tedarik yapılabildiğini aktarmaktadır.⁴²¹

Halkın ve ordunun yemlik ve ekmeklik ihtiyacı TMO tarafından karşılanmasına ve yeterli düzeyde stok yapılmasına karar verilmiştir. Ancak TMO'nun yaptığı alımlar yeterli düzeye ulaşmadığı için 12 Kasım 1941'de halk ve ordunun ihtiyaçları için üretici ve tüccar elindeki buğday, arpa, çavdar ve yulafa el konulması hükümetçe uygun görülmüştür.⁴²²

13 Ocak 1942 tarihli belgede eldeki mevcut hububatın ordunun ve halkın ihtiyacını karşılayamayacağından dolayı dışarıdan tedarik edilmesi yoluna gidildiği yazmaktadır.⁴²³ Ülkedeki iaşe sıkıntısının önüne geçebilmek amacıyla Başvekil Refik Saydam, daha 6 Temmuz 1940 tarihinde umumi müfettişlerin ve valilerin alması gereken önlemleri 1051/3085 sayılı bir tamimle bildirmiştir.⁴²⁴

Başbakan Refik Saydam, 6 Ocak 1941 tarihinde ülkenin iç ve dış siyaseti hakkında verdiği beyanatta bu konuya da temas etmiştir; “Arkadaşlarım, gezerken ve

⁴¹⁹ BCA 20/11/1942 Sayı: Dosya: 42113 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..51.

⁴²⁰ Şinasi Sönmez, *a.g.m.*, s.611-612

⁴²¹ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 204

⁴²² BCA 12/11/1941 Sayı: Dosya: 216A54 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 185.273..5.

⁴²³ BCA 13/1/1942 Sayı: Dosya: 4355 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..1.

⁴²⁴ Sevilay Özer, *a.g.m.*, s.36

tetikler yaparken, Türk köylüsünden çok ama pek çok mahsul istediğimizi bir defa da sizlerin lisanından işitmelerini rica ederim. Görüyorsunuz ki, bazen bir sel afeti yahut tam istihsale yakın bir zamanda fena bir hava vaziyeti, umduğumuz mahsulden bizi mahrum ediyor. Hükümetin çok ekim tavsiyesinin normal zamandan daha fazla, şimdi kıymeti olduğunu Türk köylüsü duymuş ve yapmaktadır.”⁴²⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’de 1 Kasım 1941 tarihinde meclisin altıncı devre, üçüncü toplantı yılının açılış konuşmasında “Memleketin ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için üretimi artırmaya daha çok ehemmiyet vermek zorundayız. Türk köylüsünden bu gayreti bekleriz” demiş ve tüketim konusunda da gereken hassasiyetin gösterilmesini istemiştir.

Tüm bu alınan tedbirlerle birlikte 1942 yılına gelindiğinde ülkenin hububat sıkıntısının önüne geçilememesi üzerine hükümet, 1942 yılı yazlık ekimini iki misline çıkarmak için bir seferberlik havası yaratmıştır. 7 Şubat 1942’de Başvekil Refik Saydam, Parti Genel Sekreteri Fikri Tüzer, Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, iktisat Vekili Sırrı Day, CHP Umumi daire Heyeti üyesi Afyon milletvekili Şevket Râşit Hatipoğlu, Zonguldak milletvekili Hazım Atıf Kuyucak, TMO müdürü Ahsen Bengi’nin katıldığı bir toplantı yapılarak ekim seferberliğine ilişkin kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlar dâhilinde içinde bulunulan darboğazdan çıkmak, yazlık ekimin iki misline çıkarılmasını sağlamak adına bütün vilayetlere Şubat 1942’de bir tamim gönderilmiştir.⁴²⁶

Ordunun iaşesi konusunda hükümetçe el konma kararı alınmış olan ekmeklik ve yemlik gıda maddelerinde sıkıntı yaşanmazken, hükümetçe el koyma kararı olmayan ürünlerin temininde sürekli güçlüklerle karşılaşmaya devam etmiştir. Bundan dolayı Milli Müdafaa Vekâleti birçok defa Ticaret Vekâleti ve Başvekâletten, ordunun iaşesi için gerek duyulan insan ve hayvan gıdalarının (sadeyağ, zeytinyağı, pirinç, nohut, mercimek, fasulye, bakla, kuru ot, saman vb.) ekmeklik ve yemlik maddelerde olduğu gibi Hükümetçe el konularak mevcut

⁴²⁵ TBMM ZC, Devre:6, Cilt:15, İçtima 2, İnikat:25, 06.01.1941

⁴²⁶ Sevilay Özer,*a.g.m.*, s.36-38

teşkilatı biraz daha genişleterek Ticaret Ofisleri veya TMO tarafından bir elden satın alınıp ordunun ihtiyaçlarının temin edilmesini talep etmiştir.⁴²⁷

Milli Müdafaa Vekâletinin başvuruları olumlu sonuç vermiş, 06 Ağustos 1942 tarihli belgeye göre ekmeçlik ve yemlik gıda maddelerinde olduğu gibi, ordunun fasulye, mercimek, nohut ve pirinç ihtiyaçlarının temini de Ticaret Vekâletinin sorumluluğunda TMO tarafından giderilmeye başlanmıştır. Milli Müdafaa Vekâleti, TMO'nun gerekli alımları yapıp ordu birliklerine dağıtım yapmaya başlayınca kadar anılan ürünlerde birliklerin kısa süreli alım yapabilecekleri bildirilmiştir. Bu dönemde TMO'ya bildirilen ordunun yıllık ihtiyacı şu şekildedir: 22.000 ton fasulye, 12.000 ton nohut, 6.500 ton mercimek, 11.000 ton pirinç.⁴²⁸

Barış durumundan sefer durumuna geçen Türk Ordusu yaklaşık 50 tümen ve 1,5 milyon askerden meydana gelmekteydi. Bu büyüklükte bir kuvvetin hem teçhiz edilmesi hem de iâşe edilmesi çok ciddi bir sorundu. Çünkü ülkede yetişkin ve zinde kuvvetlerin savaş nedeni ile silahaltında bulunması üretimi önemli ölçüde etkilemişti. Yeterli üretim düzeyine ulaşılamazken, ülkenin büyük çoğunluğu hazır kaynakları tüketmekteydi. Sorunun sadece günlük ekmeç ihtiyacı kısmına baktığımızda dahi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin iâşesinin ne kadar büyük bir zorluk olduğu ortaya çıkacaktır. Bu zorlukların üstesinden gelmek için de çeşitli tasarruf tedbirlerine gidilmiştir.

Buğday sıkıntısının ülkenin her köşesinde hissedilmeye başlanmasıyla birlikte hükümetin aldığı önlemlerden birisi de vilayetlerde ekmeçin üretim kalitesini kontrol altına almak olmuştur. İçişleri Bakanlığı emri ile valilere birer genelge gönderilerek belediyeler aracılığıyla ekmeçin randıman miktarının bütün fırınlarda aynı ölçüde olması istenmiştir.⁴²⁹ 1940'ta %80 randımanlı ekmeç üretilmesi istenmiştir. Örneğin İstanbul'da halka satılan yüzde seksen randımanlı bir ekmeçin dörtte biri ile %86 randımanlı bir asker tayınının yarım parçası Başbakan'ın

⁴²⁷ BCA 12/1/1942 Sayı: Dosya: 4268 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..5.

⁴²⁸ BCA 6/8/1942 Sayı: Dosya: 4299 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..37.

⁴²⁹ Şinasi Sönmez, *a.g.e.*, s.612

kontrolüne sunulmuştur.⁴³⁰ Belgede de görüldüğü üzere halka yedirilen ekmek orduya yapılandan daha kaliteli bir undan yapılmaktadır.

Ülkedeki ekmek kullanımında tasarrufa gidilmesinin boyutu o noktalara vardı ki, örneğin İzmir’de karne uygulaması ile birlikte lokanta müşterilerine getirdikleri kupon karşılığı ekmek verilmesi kararlaştırıldı. Bu karardan kısa bir süre sonra, 9 Kasım 1942’den itibaren İzmir Belediyesi şehirdeki tüm gazino ve lokantalarda müşterilerine ekmek verilmesini yasakladı. Buna göre müşteriler ekmeklerini beraberlerinde getireceklerdi. Kararın uygulamaya konması ile birlikte İzmir’de günde 40 çuval un tasarruf edildi. Yasaktan önce fırınların günlük un tüketimi 740 çuval iken bu sayı 700 çuvala inmiştir.⁴³¹

1942 yılında Ordu ilinde ise hamurlara % 35 oranında patates karıştırılarak ekmek yapılmaya başlanmıştı. Haşlanıp, et kıyma makinelerinden geçirilen patates un ile yoğurularak 600 g olarak satılan ekmeğin hamuru hazırlanmıştır. Bu ekmeğin 1942 yılı için birim fiyatı 21 kuruştur.⁴³²

Ordunun yemlik ve ekmeçlik ihtiyacını karşılamakla görevlendirilen TMO’nun da bu konuda yetersiz kaldığı durumlar olmuştur. 2’nci Kolordunun, 1940 Haziran’da ekmeçlik ihtiyacı, Balıkesir’deki TMO depolarında buğday kalmadığı için karşılanamamış ve İstanbul Levazım Amirliği kanalıyla Balıkesir’e un gönderilmiştir. Yine aynı dönemde Gelibolu için tahsis edilmesi gereken 2.500 ton buğday TMO tarafından temin edilmediğinden dolayı sırf ordu için faaliyete geçirilen değirmen çalışamaz hale gelmiş ve Çanakkale Müstahkem Mevki gibi önemli bir bölge ekmeç buhranı ile karşı karşıya kalmıştır. Askeri yetkililer İstanbul’dan buğday temin edilmesini sağlayarak soruna çözüm bulmuşlardır.

Görüldüğü gibi TMO’nun mahalli şubelerinden buğday temin edemediği durumlarda imdada İstanbul TMO stokları koşmuştur. Fakat Ağustos 1940’da İstanbul’daki stok seviyesi 4000 ton civarındadır. Halkın ekmeç ihtiyacı için de

---

⁴³⁰ BCA 26/10/1940 Sayı: Dosya: 3756 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 45.290..56.

⁴³¹ Erdoğan Öztürk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004, s. 66

⁴³² BCA 3/10/1942 Sayı: Dosya: 72114 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 65.436..27.

buğday buradan verilmekteydi ve bu stok seviyesi ile İstanbul halkının ancak üç beş günlük ekmeklik buğdayı kalmıştı.⁴³³

1941 yılına gelindiğinde TMO ve tüccarın elinde bulunan buğday miktarının halkın tüketimine ve ordunun ihtiyaçlarına yetmeyeceği yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Ticaret Bakanlığı bir takım önlemlere başvurma ihtiyacı duymuştur. Bakanlık, Başbakanlığa sunduğu raporda ekmek yapılan unun randımanını yükselterek ve buğday ununa çavdar karıştırarak önlem almak niyetindedir.

Hazırlanan raporda un ihtiyacı Türk Ordusu ve 5 milyon kişinin gereksinimleri düşünülerek belirlenmiştir. Verilen sayıdan anlaşıldığına göre, şehir ve kasabalarda yaşayan halkın ihtiyaçları göz önüne alınarak bu tutar hesaplanmıştır. Ülke nüfusunun 17 milyon civarında olduğu göz önüne alındığında fırını olmayan köyler için bir hesap yapılmamıştır. Zira bu tarihlerde fırını olmayan ilçelerde bulunmaktadır. Başbakanlığa sunulan raporda ülkenin ihtiyacı ve ofisin elinde bulunan miktar sayılarla izah edildikten sonra sorunun nasıl aşılacağına da açıklaması örneklerle anlatılmıştır. Un randımanının % 86'ya çıkarılmasıyla % 9–10 oranında bir tasarruf sağlanacağı, buğdayda bulunan maddelerin yapılan ekmekte daha çok olacağından besin değerinin yükseleceği belirtilmiştir. Ancak ekmeklerin biraz esmerleşeceğini, bunun da bir sorun oluşturmayacağı raporda belirtilmiştir.

Ziraat ve Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulmuş bir uzman ekip Ankara Mamak'ta bulunan eski tip bir değirmende istenen randımanda un elde ederek bu unlardan Cebeci Halk ve Sebat fırınlarında ekmek yaptırmıştır. Elde edilen ekmek biraz esmer olmuş, öteki ekmeklere göre daha az kabardığı tespit edilmiş; yine de sonuç olumlu bulunmuştur. İşaret edilen diğer husus ise bu yolla üretilecek ekmeğin maliyetinin 49 kuruş ucuzlayacağıdır. Ekmeklik una çavdar katılması hususuna gelince, raporda, ekmeklik una yüzde otuz beş oranında çavdar katılmasının mümkün olduğu belirtilirken, ofisin elinde bu oranda mevcut çavdar stokunun olmaması, mevcut buğdaylarda yüzde yedi sekiz oranında zaten çavdar olduğu, karıştırılacak miktarın yüzde yedi sekiz olduğu takdirde yüzde on beşe karşılık geleceği belirtilmiştir.⁴³⁴

⁴³³ BCA 6/8/1940 Sayı: Dosya: 4243 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.322..11.

⁴³⁴ BCA 16/1/1941 Sayı: Dosya: 216A30 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 184.272..1.

06 Haziran 1941’de alınan karar ile TMO tarafından temini sağlanan ekmeçlik unun imali esnasında buğday ununa % 15 oranında çavdar unu katılabileceği, zaruret hissedilen anlarda Ticaret Bakanlığının onayı ile bu oran % 20’ye çıkarılabileceği gibi çavdarla birlikte toplamı % 50’yi geçmemek üzere % 30’a kadar arpa unu da karıştırılabilecekti.⁴³⁵

Bu kararın akabinde 15 Haziran 1941’den itibaren ekmek yapımında kullanılan unlar safi buğday unundan yapılmayıp, % 30 nispetinde arpa unu karıştırılmaya başlanmıştır. TMO, ordunun ihtiyacı için tahsis ettiği unları bu tarihten itibaren bu esaslara göre hazırlayıp dağıtmaya başlamıştır. Ancak o ana kadar arpa unu karıştırılmadan verilmiş buğday unlarına, ekmeğın pişirileceği fırınlarda karıştırılmak üzere TMO tarafından 5000 çuval arpa unu gönderilmiş, bu arpa unlarının 1’nci ve 2’nci Ordu birliklerine dağıtılması sağlanmıştır. Birliklere arpa unu verilene kadar birliklerin en yakın TMO şubelerine giderek arpa alıp bunu değirmende öğütüp mevcut buğday unlarına % 30 nispetinde karıştırmaları sağlanmıştır.⁴³⁶ İstenen karışımları yapmayan kurumlar derhal uyarılarak, müdahale edilmiştir. Örneğın Yalova ve İzmit’te bulunan askerî birliklerde saf buğday unundan ekmek yapıldığı tespit edilmiş, bizzat Milli Savunma Bakanı bir yazı ile durumu ve alınan önlemi Başbakanlığa bildirmiştir.⁴³⁷

Ekmeklerin yapımında kullanılan unun randımanı % 86’lara kadar çıkarılması, buğday ununa %30 arpa unu karıştırarak ekmek imal etmeleri⁴³⁸ gibi önlemlerde kâfi gelmediği için Şubat 1942’de günlük ekmek istihkakının gramajı 750 g indirildi.⁴³⁹ Ancak bu önlemdede yeterli görülmeyince sadece 3 ay sonra askerlerin günlük ekmek ihtiyacı 600 g'a indirildi.⁴⁴⁰

02 Şubat 1942’de 4186 sayılı “Askerin istihkakından kesilecek ekmeğe mukabil ilâve edilecek gıda maddeleri hakkında kanun” gereği Bakanlar Kurulu’nun lüzum gördüğü zamanlarda orduda askerlere verilmekte olan muhtelif ekmek

⁴³⁵ BCA 6/6/1941 Sayı: 159562/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.49..1.

⁴³⁶ BCA 30/6/1941 Sayı: Dosya: 4253 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.323..5.

⁴³⁷ Şınasi Sönmez, *a.g.m.*,s. 616

⁴³⁸ BCA 30/6/1941 Sayı: Dosya: 4253 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.323..5.

⁴³⁹ BCA 12/2/1942 Sayı: 173762/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 97.120..3.

⁴⁴⁰ BCA 7/5/1942 Sayı: 179462/ Dosya: 42-219 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.42..13.

istihkaklarından kesilecek her 100 gram ekmeğe mukabil 50 gram pirinç ve 10 gram sadeyağı esas istihkaka ilâve edilecektir.⁴⁴¹

1942'de 600 g'a indirilmiş olan ordunun ekmek istihkakı 01 Ekim 1943'den itibaren 900 g'a çıkarılmıştır. Bu nedenle 02 Şubat 1942 gün ve 4186 sayılı kanun gereğince her yüz gram ekmek kesintisine mukabil verilmekte olan 10g sadeyağ ve 50g pirinç istihkakı kaldırılmıştır. Ancak bazı doğu vilayetlerindeki⁴⁴² birliklerde ekmek istihkakı kanun gereği 950g ve okul, nekahethanelerin istihkakı 960-1000g olduğundan bunlara verilmeyecek ekmek yerine yağ ve pirinç verilmeye devam edecek ve bu da bütçeye çok daha fazla yük olacağından dolayı bahsedilen birlikler ile okul ve nekahethanelere ekmek istihkaklarının tam verilmesine ve ordunun senelik ekmeklik ihtiyacına 2000 ton ilave edilmesine karar verilmiştir.⁴⁴³

Ordunun ihtiyacı olarak TMO tarafından 15 Eylül 1942'den 18 Haziran 1943'e kadar tahsis edilen 1.003.655 ton undan 9327 tonu verilmemiştir. Ticaret Vekâleti verilmeyenlere karşılık olmak üzere %10 mısır unu karışık 5000 ton un tahsis etmiştir. Geri kalanının tahsis edilmesi için TMO Adana mahsulünü beklemektedir. Ancak Milli Müdafaa Vekâleti, gerekli tahsisler yapılmadığı takdirde haziran sonunda batı birliklerinin ekmekliği kalmayacağını bildirmiştir.⁴⁴⁴

II. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığının anlaşılması bir anlamda Türkiye'nin savaş dışında kalacağı umudunu doğurmuştur. Savaşın sona ereceğine dair belirtilerle birlikte ülke içinde temel ihtiyaç maddelerinin temini ve dağıtımı konusunda alınan sıkı tedbirlerin hafifletilmesine yönelik kararlar alınmaya başlamıştır. Milli Savunma Bakanlığı Levazım İşleri Dairesi'nin 31406 sayılı genelgesine göre, isteyen subaylara ekmek yerine un verilmesinin serbest olduğu bildirilmiştir. 21 Ocak 1944 yılında temin edilen hububatın önceki yıllara göre ihtiyacı karşılayacak ölçüde olduğu, maliyetlerin azaltıldığı, günlük ekmek hakkının 900 gram olduğu bildirilmiştir.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ TC. Resmi Gazete, 6 Şubat 1942, S:5026, s.2254

⁴⁴² Bu iller; Van, Bitlis, Hakkari, Muş, Kars, Erzurum ve Ağrıdır.

⁴⁴³ BCA 27/9/1943 Sayı: Dosya: 42128 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..16.

⁴⁴⁴ BCA 18/6/1943 Sayı: Dosya: 42122 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..10.

⁴⁴⁵ Şinasi Sönmez, *a.g.m.*,s. 616

Önceki bölümde detaylı olarak gördüğümüz gibi erat kendine istihkak olarak verilen ve kışla mutfağında pişirilen yemeği yerken subay ve askeri memurlar, erata çıkan karavanadan⁴⁴⁶ yemek yiyemezdi. Bu zevat birliklerde bulunan tabldot sisteminden faydalanmak sureti ile kendi parası ile beslenmesini temin ederdi. Belki barış şartları için sorun teşkil etmeyecek olan bu uygulama o günlerin savaş koşullarında birçok sıkıntıyı da beraberinde getirmiştir. En başta tabldot sistemi olmayan veya geç kurulmuş birliklerde subay ve askeri memurlar sağlıklı beslenme konusunda sıkıntılar yaşamışlardır.

Bu sıkıntıyı, subay olarak nasıp edilip birliklerine katılım yapan her subay yaşamıştır. “... Subaylığa naspedilişimiz gerçekleşti. Bu olayın bendeki izlenimi hem sevinç hem de şaşkınlık oldu. Sevinç hali, doğal olarak subay olmaktan kaynaklanıyordu. Şaşkınlık hali ise, altı yıldan beri alıştığımız karavanadan kesilmemizdi ki, bundan sonra kendi paramız ile beslenecektik. Kazandan kesilince okulun kantininden biraz helva ve ekmek alarak, nefsimi doyurmak imkânı buldum. Tabldot kuruluncaya kadar idare edecektik. Subaylığım bu şekilde garip başladı.”⁴⁴⁷

“Er kazanından erzak almak, ya da yemek yemek, büyük hırsızlık ve suç sayıldığı için, paramızla Sarıyer’den erzak aldırıyor, kendi yemeğimizi pişirtiyor ve yiyorduk. Son iki gündür erzakımızda paramızda bitmişti. Şimdi, elinizi şakağınıza koyun ve düşünün: Bir ordu ki savaş için siperlerde, kar kış, üstüne kar yağın çadırda... Ve subayı, kendi parasıyla erzak bulacak ve karnını doyuracak.”⁴⁴⁸

11 Ağustos 1941’de 4105 sayılı “Ordu mensuplarına bir er tayını istihkakı verilmesi hakkında kanun” ile seferberlikte, seferin devamı müddetince ve fevkalâde hallerde, bu hallerin devamı müddetince askerî kadrolarda çalışan subay ve askeri memurlara birer er tayını istihkak olarak verilmeye başlamıştır. Bu sayede, subayların bahsedilen hallerde karşılaşacakları beslenme problemlerinin önüne geçilmiştir. Bu er tayını istihkakı kazandan yemek verilmesi, bedelinin verilmesi ya da istihkaka konu olan ürünlerin pişirilmeden aynen verilmesi yoluyla hak

---

⁴⁴⁶ Karavana: 1. Genellikle orduda yemek dağıtımında kullanılan büyük metal kap. 2. Bu kaptan dağıtılan yemek

⁴⁴⁷ *Türk Subaylarının II. Dünya Harbi Hatıraları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.68

⁴⁴⁸ Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınevi, İstanbul 2008, s.55

sahiplerine dağıtılmıştır.⁴⁴⁹

Ülkedeki ulaşım ağının ve vasıtalarının yetersiz olması bile iâşe faaliyetlerini çıkmaza sokmaktadır. Ülkede karayolları ulaşım şebekesi gelişmediği gibi motorlu vasıta da yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Denizyolları ise kıyı şeride hizmet edebilmekte, ülke içine aktarmada ise demiryollarına bağlı kalınmaktadır. Demiryolları savaş hazırlığı içinde olan ülkenin artan kapasitesine cevap verememiştir. Gerek vagon gerekse lokomotif yetersizlikleri, lojistik konularda ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Uygun depolama koşullarının bulunmadığından dolayı iâşe maddelerinin çürüdüğü, elden çıktığı dönemler olmuştur. Zamanında ulaşımın sağlanamaması yüzünden de bu tür durumlarla karşılaşmıştır. Milli Müdafaa Vekâleti, Başvekâlete yazdığı yazıda Ankara Merkez Garnizonunda dahi hayvanlar aç kalırken Eskişehir-Afyon gibi yakın merkezlerdeki ot ve saman buralara aktarılamadığı için yerinde çürüdüğü belirtilmektedir. Milli Müdafaa Vekâleti nakliyatın yapılamadığı için iâşe faaliyetlerinin uygun biçimde yürütülemediğinden, binlerce ton ot ve samanın çürürken ordu hayvanlarının aç kaldığından şikâyet etmektedir.⁴⁵⁰ Buna karşılık Devlet Limanları İşletme Müdürlüğü ise Haydarpaşa'dan her hafta kalkan iki askeri tren olmasına rağmen askeri nakliyat için ilave 20-25 vagon daha istendiğini bildirmektedir. Muhtelif merkezlerden yapılan er ve kıtaların nakli için ayrılan vagon ve trenlerin başta Zonguldak Havzasındaki ve batıdaki linyit kömürlerinin nakliyatını ve ot-saman gibi diğer zaruri nakliyatı aksatmıştır.⁴⁵¹

Görüldüğü gibi her iki kurumda işini yapmak istiyor fakat eldeki olanaklar işlerin yürütmesine engel oluyordu. Aynı şekilde günümüzde dönemin yöneticilerine isnat edilen "halk açken binlerce ton buğdayı ambarlarda çürüttüler" iddiaları da burada yaşanan olaylardan farksızdır. Halk ve ordu aç kalmasın diye sürekli olarak stok yapılmasına rağmen imkanların yeterli olmamasından kaynaklanan ve uygun olmayan koşullardaki stoklama nedeniyle lokal olarak görülen çürümeler ise ciddi suçlamaları beraberinde getirmiştir.

⁴⁴⁹ T.C. Resmi Gazete, 15 Ağustos 1941, S:4887, s.1554

⁴⁵⁰ BCA 7/12/1942 Sayı: Dosya: 4381 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..26.

⁴⁵¹ BCA 7/12/1942 Sayı: Dosya: 4381 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..26.

Ticaret Vekâletinin Genelkurmay Başkanlığına 07 Kasım 1940'da gönderdiği yazıda TMO tarafından seferi ihtiyaçlar için Elazığ'da stoklanan 1.389 tonluk buğdayda bitlenmeler başladığı bildirilmiştir. Daha öncede benzer nedenlerle Gelibolu'da 2.500 ton buğdayın kullanılamaz hale geldiği vurgulanmıştır. Elazığ'daki buğdayında kullanılmaz hale gelmemesi için bölgede bulunan kıtalar tarafından sarf edilmesi ya da tohumluk ve yemlik ihtiyaçlarına mukabil muhtaç çiftçiye dağıtılması/satılması teklif edilmiştir.⁴⁵²

Ordu birliklerinin büyük çoğunluğu, muhtemel savaş sahası sayılan Trakya, Marmara ve Ege bölgelerinde tertiplenmişti. Burada bulunan birliklerin günlük iâşe ihtiyaçları çok ciddi rakamlara ulaşmıştır. Özellikle günlük et temini konusunda dönemin saklama koşulları da dikkate alındığında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır. Oysaki ordunun et ihtiyacını karşılayabilecek en büyük kaynak büyükbaş hayvancılığın yaygın olduğu Doğu Anadolu Bölgesidir. Ancak ulaşım olanakları, et temin edecek yüklenici firmaların temin ettikleri hayvanları saklama ve tahliye konusunda yeterli teşkilata sahip olmamaları batı bölgelerindeki birliklere et temini konusunda karşımıza sorun olarak çıkmıştır. Bu sorunların üstesinden gelinmesi ve yüklenici firmaların dönemin koşulları altında sahip olamadıkları nakliye sorununun önüne geçilmesi için Milli Müdafaa Vekâletince, doğu bölgelerinden et temin edilip batıdaki askeri birliklere ulaştırılması vazifesinin Ziraat Vekâletine bağlı Devlet Ziraat Kurumunca yapılması talep ve teklif edilmiştir.⁴⁵³

Bir başka konu ise ülkenin tüm tesislerinin depolama kapasitesinin, bir şehrin birkaç aylık ihtiyacına cevap verebilecek kadar olmasıdır. Ancak savaş kıyısında olan bir ülkenin daha fazla stok yapması gerekmektedir. Bu soruna bulunabilecek en mantıklı çözüm kamu binalarının depo olarak kullanılması olmuştur. Aslında bu çözüm şuan çeşitli iddialarla suçlanan devlet yöneticilerinin o dönemki çaresizliklerinin resmidir. Savaş yılları içinde birçok tesis ve binada yapılmıştır. Fakat her yeni yapılan tesis bütçe için ek gider kalemi anlamı taşımaktadır. Kamu binalarının ve camilerin ambar, kışla vs. nedenlerle milli savunma hizmetinde kullanılması hem depolama, barınma sorununa çözüm olduğu gibi hem de bütçeyi bir masraf kaleminden de kurtarmıştır.

⁴⁵² BCA 7/11/1940 Sayı: Dosya: 216A22 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 184.270..12.

⁴⁵³ BCA 26/4/1942 Sayı: Dosya: 4286 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..24.1.

TMO kurulması ile birlikte, Ziraat Bankası buğday faaliyetlerini ve 45.000 ton kapasiteli silo ve ambarlarını 1938 itibariyle bu kuruma devretmişti.⁴⁵⁴ 1933 yılında “Silo ve Ambarlar Hakkında Kanun” çıkarılmış, buna göre ülkedeki hububatın muhafazası için Ziraat Vekilliğinin belirleyeceği yer ve miktarlarda silonun Ziraat Bankası’na⁴⁵⁵ yaptırılmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁶ Görüldüğü gibi, daha savaş öncesi dönemde hububatın depo edilmesi sorun olmuş bu maksatla kanun çıkarılmıştır. Ancak yapılan bu silolarda savaş koşullarının artan stok ihtiyacına yetmemiştir. Şevket Süreyya’ya göre “Milli stoklar yoktu, olsa bile zaten depolama tesislerine malik değildik.”⁴⁵⁷

1940'larda Türkiye’deki silolar ve kapasiteleri şu şekildedir.⁴⁵⁸

Silonun Bulunduğu Yer	Kapasite (ton)
Atatürk Orman Çiftliği	2.300
Balıkesir	1.000
Akşehir	1.000
Denizli	1.000
Eskişehir	4.000
Sivas	4.000
Konya	4.000
Ankara	4.000
Polatlı	4.000
Yerköy	5.000
Afyon	4.000
Derince	10.000
TCDD Haydar Paşa	15.0000

Devletin yaptırdığı ve yaptırmakta olduğu siloların toplam hacmi 64-65.000 ton civarındadır. Bu miktara Alsancak ambarları ile düzgün niteliklerde olan tüccar ve değirmen depolarını da ilave edersek hepsi tüm Türkiye için 150-200 bin tonu

⁴⁵⁴ Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s.160

⁴⁵⁵ TMO kuruluna kadar ülkedeki hububat işleri ile Ziraat Bankası ilgilenmekteydi.

⁴⁵⁶ T.C. Resmi Gazete, 22 Haziran 1933, S:2434, s.2768

⁴⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.205

⁴⁵⁸ Adnan Şensoy, “*Silolar, Lüzum ve Ehemmiyeti*”, Levazım Mecmuası, 11. Sene, 1942, S:47, s.43

geçmemektedir.⁴⁵⁹ Türkiye'nin ortalama depolama kapasitesini 200 bin ton olarak kabul edersek bu miktardaki tahıl ancak ülke nüfusunun 36 günlük ihtiyacına tekabül etmektedir.⁴⁶⁰ Depolama şartları böyle iken TMO'nun savaşın başladığı yıl olan 1939'da hububat alımı 194.170 ton, en çok alımın yapıldığı yıl olan 1944'de 1.312.968 ton alım gerçekleşmiştir. Savaşın devam ettiği yıllar boyunca TMO'nun alımı ortalama 630.000 ton civarındadır.⁴⁶¹ Hububat stokları 1945 yılı başlarında 900.000 tona kadar yükseltilmiştir.⁴⁶² Bu rakamlar sadece TMO'nun piyasadan alım miktarlarını göstermektedir. Türkiye'deki siloların depolama kapasitelerinin çok çok üstünde olan bu rakamlar devleti bir takım kamu kurumlarının binalarını işgale zorlamıştır. Günümüze değin süre gelen, "İnönü camileri tahıl ambarı yaptı" ifadelerine bu durum kaynaklık etmektedir. Ancak savaş koşullarını ve bu koşullarda doğan stok yapma zorunluluğunu göz önünde bulundurursak bir takım bina ve tesislerinde ambar olarak kullanılmak zorunda olması o dönem için kaçınılmaz olmuştur.

Bir önceki bölümde savaş yıllarında iâşe ve ikmal faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğünü, her bir askerin istihkaklarının neler olduğunu görmüştük. Ancak o bölümde de ifade ettiğimiz gibi bu rakamlar ve bilgiler olması gereken durumu ifade ederken savaş sırasında pek çok kez kanunun, talimname ve talimatların dışına çıkılmak zorunda kalınmıştır. Bir askeri öğrenci anılarında, yemek istihkaklarının miktarları ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır: "Yemekhanelerde ara sıra et yemeği olarak dana eti verilirdi. Bu et çok sertti, çiğnemekte zorluk çekerdik. Bu nedenle de fazla sevmezdik. Bu etin İngiltere'den konserve olarak geldiği söylenirdi. Bu nedenle talebeler bu ete Churchill adını takmışlardı"⁴⁶³ Savaşın son yıllarına doğru ülke o kadar fakirleşti ki erin günlük et istihkaki 250 g'dan 150 g'a indi.⁴⁶⁴

---

⁴⁵⁹ 1938 yılında bazı ülkelerdeki siloların depolama kapasiteleri şöyledir: İsveç 700 bin ton, Norveç 131 bin ton, İtalya 2 milyon ton, Hollanda 270 bin ton, Fransa 2.000.945 ton, Yunanistan 20 bin ton, Cezayir 506 bin ton, Romanya 170 bin ton'dur. Bkz. : Adnan Şensoy, "*Silolar, Lüzum ve Ehemmiyeti*", Levazım Mecmuası, 11. Sene, 1942, S:47, s.47

⁴⁶⁰ Adnan Şensoy, *a.g.m.*, s.46

⁴⁶¹ Bağlantı tarihi 11.04.2013 http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/istatistikler/tablolalar/7_urunbazindaemanetalim.pdf

⁴⁶² BCA 0/0/1945 Sayı: Dosya: F4 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 98.606..1.

⁴⁶³ *Türk Subaylarının II. Dünya Harbi Hatıraları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s. 2

⁴⁶⁴ Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s.84

Başka bir askeri öğrenci ise anılarında beslenme olanakları ile ilgili olarak şunlardan bahsetmektedir: “Harp Okulu’nun ikinci sınıfında idik. Bir gün Cumhurbaşkanı İnönü’nün okula geleceğini ve öğle yemeğini okulda yiyeceğini işittik. Yemekte, okul komutanı ve okulun bir kısım subayları ile öğrencilerden de bazı kimselerin bulunacağı söylenmişti. Masada bulunmak için ben de seçilmiştim. Yemeklerden biri pilavdı. Pirinçler, kırıklı idi ve tam pişmemişti. Dolayısıyla lezzetli değildi. İnönü bu kusurları söyledi. Benim bir iki iskemle ötemde oturan ve yiyecek işlerinden sorumlu olan levazım binbaşısının; biraz yüksek sesle; ‘devlet bunu veriyor, bunu pişirdim ben ne yapabilirim ki’ dediğini duydum.”⁴⁶⁵

Ordunun 1942 yılı için iki aylık yağ ihtiyacı 420 tondur. Ancak Hazirandan, Ağustos’a kadar geçen süre zarfında Kars’tan 39, Van’dan 80, Trabzon’dan 15, Erzurum’dan 3.380, Bitlis’ten 35 ve Muştan 30 ton olmak üzere toplam 202,5 sadeyağ toplanmıştır. Ayrıca uzak bölgelerden tahsis edilen bu yağları toplamak ve ordunun istifadesine sunmakta zamana bağlıdır. Rakamlardan da anlaşıldığı üzere ordunun sadeyağ sarf ve istihkakı en asgari sınıra kadar indirilmiştir.⁴⁶⁶

Ülkenin kimi yerinde ciddi anlamda açlık tehlikesinin baş gösterdiği durumlar olmuştur. Bu durum sadece insanlar için değil, hayvanlar içinde geçerliydi. Ziraat Vekâleti 1942 yılında Erzurum’da yeterince yem temin edilememesinden dolayı 380.000 kasaplık hayvanın telef olma tehlikesinde olduğunu bildiriyordu. Bu kadar hayvanın telef olması, bırakın II. Dünya Savaşının yokluk günlerini, bugün dahi çok ciddi bir milli servet kaybıdır. Bu kaybın önüne geçilmesi için Milli Müdafaa Vekâlet’inin emri ile Erzurum’da konuşlu bulunan 3. Ordu Müfettişliğine, bahsedilen hayvanlardan etlik olabileceklerinin seçilerek alınması ve bunların bir müddet beslendikten sonra günlük et ihtiyacı olarak kullanılması ve kavurma yapılması bildirilmiştir.⁴⁶⁷

Savaşın eşiğindeki bir ülkenin ordusunun beslenmesi Milli Müdafaa Vekâletinin en çok uğraştığı sorunların başında gelmiştir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için birçok çözüm önerileri geliştirilmiştir. Bunlardan bir tanesi de 1943

---

⁴⁶⁵ *Türk Subaylarının...*, s. 3

⁴⁶⁶ BCA 6/8/1942 Sayı: Dosya: 42100 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..38.

⁴⁶⁷ BCA 26/4/1942 Sayı: Dosya: 4286 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..24.2

yılında Müttefik Ordularının Mısır ve Tunus harekâtını görmek için giden heyetin 8'inci İngiliz Ordularının deposundan alınıp yanlarında getirdikleri muhtelif cinsteki konserveler olmuştur. Başvekâlete gönderilen yazıda; konservenin ekonomik oluşundan, yemek yapmanın imkânsız olacağı yer ve zamanlarda ya da ikmalin güçlüğüyle yürütüldüğü birliklerin beslenmesinin rahatlıkla sağlanabileceğinden, ülkenin birkaç yerinde açılacak fabrikalarla satılamayan sebzenin çürümesinin önüne geçileceği, hayvancılığı olumlu etkileyeceği bu nedenlerle ülke ekonomisine de ciddi katkısından bahsedilmiştir ve bu konuda acilen girişimde bulunulması talep edilmiştir.⁴⁶⁸

26 Haziran 1940'da kabul edilen 3887 sayılı Milli Müdafaa ihtiyaçları için yapılacak istimlaklar hakkında kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna göre Milli Müdafaa ihtiyaçları için gerekli olan gerçek şahıslara ait olan gayrimenkullerin istimlakine Bakanlar Kurulu tarafından karar verilecektir. Devlete ait olan gayrimenkuller ise Bakanlar Kurulu kararı ile bir bedel ödenmemeksizin Milli Müdafaa Vekâletine terk ve tahsis olunacaktır.⁴⁶⁹ Bu kanuna dayanılarak Milli Müdafaa ihtiyaçları doğrultusunda istimlak edilen gayrimenkullerin bazıları şunlardır:

Diyarbakır'daki kolordu birliklerinin un ihtiyacını temin etmek için Bitlis'in güneydoğusunda bulunan Süleyman Ziyaretli ve arkadaşlarına ait un fabrikasının istimlakine 14 Kasım 1940 tarihinde karar verilmiştir.⁴⁷⁰ Antalya Korkuteli Askerlik Şubesi yanındaki fırının Milli Müdafaa ihtiyaçları için istimlakine karar verilmiştir.⁴⁷¹

Milli Müdafaa Mükellefiyeti kanunu bağlamında ve yukarıdaki kanuna istinaden 1941 yılında Şanlıurfa'da bulunan bir fırına el konularak 14. Süvari Tümeni emrine verilmiştir. Tümenin 05 Ekim 1949'da şehirden ayrılmasına müteakip fırın boşaltılmış ve Gümrük Muhafaza Teşkilatına teslim edilmiştir. Buradan da sahiplerine devri gerçekleştirilmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁸ BCA 25/9/1943 Sayı: Dosya: 42127 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..15.

⁴⁶⁹ T.C. Resmi Gazete, 29 Haziran 1940, S:4548, s.14165

⁴⁷⁰ BCA 14/11/1940 Sayı: 146882/ Dosya: 58-200 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.106..8.

⁴⁷¹ BCA 13/9/1940 Sayı: 143602/ Dosya: 46-344 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.89..20.

⁴⁷² BCA 9/12/1946 Sayı: Dosya: E3 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 56.344..9.

Gerek barışta gerekse savaşta insanların beslenmesi kadar hayvanlarında beslenmesi çok önemlidir. Bilhassa II. Dünya Savaşı dönemindeki Türk Ordu'sunda olduğu gibi motorlu vasıttan çok, hayvan gücüne dayalı ordularda bu önem kat be kat artmıştır. Ordu'da kullanılan hayvanları besleyecek yeterli miktarda yem olmaması nedeni ile tam olarak istihkakları verilememiştir. Hayvanların harp kudretlerinin muhafazası için yardımcı yemlerden mümkün olduğunca yararlanılmaya çalışılmıştır. Gerekli önlemler alınmazsa sıkıntının artarak devam edeceği değerlendirilmiştir. Örneğin 06 Ağustos 1942'de Milli Müdafaa Vekâletinin satın alınmaları muhtemel olan ot ve saman ordu ihtiyaçlarının yalnızca 1/8'ine cevap verebilecek kadardır. Fiyatların serbestçe belirlenmesi kararı ile birlikte müteahhitler ot ve saman satın almaya başlamış, bu durumda genel fiyatlar düzeyinin çok fazla artmasına neden olmuştu. Milli Müdafaa Vekâleti, Başbakanlığa yazdığı yazıda çözüm olarak hayvanların uygun bir şekilde beslenebilmesi için saman ve ot satış fiyatları için azami satış fiyatı belirlenmesini istemiştir. Ayrıca ordunun saman ve ot ihtiyacının karşılanması için bazı mülki makamların pasif hareketlerde bulunduğu, satın alınan saman ve otun istasyonlarda gereğinden fazla beklediği bildirilmiştir.⁴⁷³

Milli Müdafaa Vekâleti arpa ve yulaftan tasarruf sağlamak ve hayvanların uygun bir biçimde beslenebilmesi için hayvan yemine pancar küspesi, ay çiçeği, incir, üzüm gibi bazı malzemelerin eklenmesini de başka bir çözüm olarak düşünmüş ve bu durumun hayvanlar üzerindeki muhtemel etkileri Ziraat Vekilliğince araştırılmıştır. Zirai Kimya Enstitüsü 30 Kasım 1940'da atlara, özellikle yerli atlara istenilen miktarda üzüm yedirilebileceğini rapor etmiştir. Ayrıca hayvanlara bir kg'ye kadar ay çiçeği verilebileceği, pancar küspesinin de gerek saman ve kepekle karıştırılarak, gerekse yalnız olarak atlara verilmesinde sakınca olmadığı tespit edilmiştir.⁴⁷⁴

Zirai Kimya Enstitüsünün verdiği kararın uygulandığını savaş yıllarında görev yapan subayların anılarında da görmek mümkündür, ancak bu anılar sadece hayvanların beslenmesinde ek besin uygulamasından daha fazlasını anlatmaktadır:

⁴⁷³ BCA 6/8/1942 Sayı: Dosya: 46115 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.341..14.

⁴⁷⁴ BCA 26/2/1941 Sayı: Dosya: 4661 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.339..8.

“1941 senesi çok şiddetli geçiyordu. İnsan ve hayvanların iaşelerinde güçlük çekilmekte olduğundan hayvanlar ağaç ve keresteden imal etmiş olduğumuz tavlaların direklerini kemiriyor ve hatta birbirlerinin kuyruklarını yiyordu. Hayvanlar için arada sırada verilen ıskarta kuru incir ve keçiboynuzlarının erler tarafından yenmesine güçlükle mani olabiliyorduk.”

Başka bir anıda da yukarıda bahsedilen uygulamanın yapıldığı anlaşılıyor, “...Hayvanlara yem olarak küspe, keçiboynuzu, kalitesiz incir verildi. Arpa bulmak imkânsızdı.”

Hayvanların yem ihtiyacının temin edilmesi için sadece merkezi idarenin kararlarına bağlı kalınmamış, birlik komutanları tarafından alınan önlemlerle de yem sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Hayvanların yem sıkıntısı o boyutlara ulaşmıştı ki, ölüm halinde bulunan hayvanlara kepek ve arpa verilerek hayata döndürülebiliyordu.

“Askerlerin ve hayvanların yemek tahsisatı pek azdı. Kadanalar topları müşkülâtle, bazen askerlerin yardımı ile çekebiliyorlardı. Yem az geldiği için hayvanlar kerpiç duvarlardaki samanı kemirmeye başlamıştı. Tedbir olarak her gün civar köylerden ve araziden ot temin ederek biraz rahatladık.”

“Hayvan yemleri ve eratin istihkakları hemen hemen yarıya indi. Hayvanlar mütemadiyen zayıflıyor, ot ve saman yiyeceklerini karşılamak için köy civarında bulunan meşe ormanlarından kuru meşe yaprakları topluyorsak da hayvanlar tatmin olmuyordu. Hayvan ölümleri başlamıştı. Kışı çok ağır şartlar içinde ve birçok hayvan zayıyatı vererek geçirdik.”⁴⁷⁵

Savaşın bittiği 1945 yılının ortalarında dahi hayvanların iaşesi sorununun önüne geçilememişti. 18 Temmuz 1945’de Milli Müdafaa Vekâlet’inden Başvekâlete gönderilen yazıda özellikle 1 ve 2’nci Ordu bölgesindeki hayvanların ot ve saman ihtiyacından söz edilmekte ve devlet çiftlikleri, zirai kombinalar ve ıslah istasyonlarından elde edilecek ot ve samanların bahsedilen birliklere tahsisi talep edilmektedir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ *Türk Subaylarının...*, s.191-236

⁴⁷⁶BCA 18/7/1945 Sayı: Dosya: 42135 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..23.

2. II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK'da Barındırma Faaliyetleri:

Cumhuriyetin kurulmasının ardından 1924 yılında mali yetersizlikten dolayı askerlik görevi iki yıldan bir buçuk yıla indirilmiş ve yılda yalnızca 80.000 kişi askere alınmıştı. 1936 yılında nüfusun artışı ile orantılı olarak ordu mevcudu da 120.000'e ulaşmıştı. Savaşla birlikte ise ordunun er sayısının artırılması yoluna gidilip mevcut savaş ortasında 1,5 milyona yaklaştı. Sorun yalnızca bu kadar askerin beslenmesi değildi, onların askeri malzeme ile donatılması ve barındırılması da başlı başına bir sorundu.

Silahaltına alınan bir askerin 1940 yılı için melbusat⁴⁷⁷ ve teçhizat⁴⁷⁸ masrafı ve verilen istihkak aşağıdaki gibidir:⁴⁷⁹

1940 rayiç değerlerine göre bir askere verilen melbusat ve tutarları:

Cinsi	Tutarı (Kuruş)	Açıklama
Elbise	1150	
Kaput	1000	
Kundura	1760	İki çift
Çorap	160	Dört çift
Çamaşır	250	İki kat
Avcı Yeleği	200	
Yün Fanila	200	
Yün Kuşak	100	
Yün Eldiven	50	
Kundura Boyası	18	200 g.
Toplam	4888	

⁴⁷⁷ Melbusat: Elbise, giyecek şeyler

⁴⁷⁸ Teçhizat: Silah dışındaki savaş gereçleri, donatı

⁴⁷⁹ BCA 12/3/1940 Sayı: Dosya: 4237M Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.322..4.

Yüzde bir hesabı ile verilmesi gereken melbusattan bir ere isabet eden miktar:

İş elbisesi	40
Nöbetçi Kürkü	20
Nöbetçi Muşambası	20
Dağ Melbusatı	600
Ambalaj Masrafı	32
Toplam	712

Bir askere verilmesi gereken teçhizat ve tutarı:

Cinsi	Tutarı (Kuruş)
Kilim	350
Battaniye	950
Arka Çantası	450
Ekmek Torbası	150
Aş Kabı	150
Matara	200
Portatif Çadır	750
Palaska Takımı	600
Tüfek Kayışı	40
Kar Gözlüğü	100
Yatak ve Yastık Kılıfı	250
Yataklık Pamuk veya Yün	500
Mendil	10
Su Maşrapası	50
Ambalaj Masrafı	50
Toplam	4600

Silahaltına alınan bir askerin, teçhizat ve melbusat masrafı sadece 102 liradır. Bu rakamlar bir askerin masrafı olup yukarıda sayılan kalemlerin bazılarının

kullanım ömrü bir yıl olmakla birlikte, askerlik süresi boyunca bir askere birkaç defa daha verilmesi gerekmektedir.

Askere don ve gömlek yılda bir defa olmak üzere iki takım verilir. Yün veya pamuklu fanila, soğuk olan bölgelerde iki yılın kış dönemi için bir adet verilir. Çorap her yıl için dört adet verilir. Yün kuşak soğuk bölgelerdeki askerler için üç yıllığına bir adet verilir. Kışlık elbise, beş parçadan meydana gelip bir yıl için bir takım verilmektedir. Yalnız kış aylarında giyildiği için buradaki bir yıl aslında iki yılın kışı hesap edilerek bir yıl olarak hesaplanmıştır. Yazlık elbise yarım yıl içindir. Yün eldiven üç yıl miatla verilir. Kaput, her askere üç yıllığına verilir. Bir yılda iki adet mendil verilir. Kundura, piyade askerleri ile topçu askerlerinden ata binmeyenlere yarım yıl için verilir.⁴⁸⁰

Savaş içerisinde ordunun mevcudunun 1.300.000'a kadar ulaştığı düşünülürse ve ordunun sadece kıyafet ihtiyacı kişi başı 102 liradan 132.600.000 liralık bir rakama ulaşacaktır. Bu rakamlara daha askerin diğer barınma giderleri, sağlık harcamaları, aylık erat harçlıkları vs. gibi giderler dâhil edilmemiştir.

Avrupa'da savaş rüzgârlarının esmesi ile birlikte Türk Ordusu da gerekli tedbirleri almaya yönelmiştir. 1938 yılında seferi ordunun teçhizat ve melbusat ihtiyacının karşılanması için 3395 sayılı kanunla verilen 125.500.000 liralık ödenekten 20.000.000'lık kısmının bu amaçla kullanılmasına karar verilmiş, yaptırılacak melbusat ve teçhizatın gizli pazarlıkla yaptırılmasına karar verilmiştir.⁴⁸¹

Savaş sebebi ile askeri amaçlarla kullanılabilen her şeyden faydalanılmaya çalışılmıştır. Askeri maksatlarla kullanılabilen değerlendiren maddelerin satış ve ihracatı yasaklanmıştır. Bu kapsamda 18 Mayıs 1942'de pamuklu ürünler ve derinin ihracatı yasaklanmıştır.⁴⁸² Ordunun seferi melbusat ve teçhizat ihtiyacının derhal tamamlanması için 1 ve 2 numaralı dikimevlerinde çalıştırılan işçi sayısı çoğaltılmıştır.⁴⁸³

---

⁴⁸⁰ Şakir Sarıgöl, Sabri Kurdman, *a.g.e.*, s.71-74

⁴⁸¹ BCA 20/10/1938 Sayı: 97902/ Dosya: 42-188 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.92..5.

⁴⁸² BCA 18/5/1942 Sayı: Dosya: 4699 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.340..21.

⁴⁸³ BCA 18/5/1939 Sayı: 110122/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.43..20.

Savaşa hazırlık kapsamında planlanan eğitimlerin çoğu, tank ve motorize birliklerin olmaması nedeniyle yaya olarak yapılıyordu. Kara ordusunun manevra kabiliyeti tamamen yaya yürüyüşlerine bağlı idi. Bu kabiliyeti geliştirmek amacıyla Mareşal Fevzi Çakmak daha savaş öncesinden piyade alaylarının 24 saatte 80 kilometre yürümesini, bu süre içerisinde sadece 3 saat uyunmasını emretmişti.⁴⁸⁴ Fakat bu kez de aşırı kullanımdan dolayı yıpranan ayakkabılar ordu için yeni bir sorun olmuştu. O dönem Türk Ordusunun postal ihtiyacı Beykoz'da bulunan fabrika aracılığıyla karşılanmaya çalışılıyordu. Bu fabrikada yapılan postallar iyi tabaklanmamış sığır derisinden yapıldığı için koku yapıyor ve soğuk bölgelerde ise sabahları kıvrılıyor ayağa giyilmiyordu. Harp esnasında batılı devletlerle yapılan ittifaklarla postal işi de çözülmeye çalışıldı. İngilizlerin çok sağlam fotin ve botları orduya girdi. Bu dönemde İngiliz fotinlerine Çörçil (Churchill), Amerikan fotinlerine de Ruzvelt (Roosevelt) deniliyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında Türk Ordusunda görev yapmış subayların anılarında da giyecek konusunda yaşanan sıkıntılardan bahsedilmektedir: “Askerin bir kısmının postalı yoktu. Alayın ağırlıklarını nakil etmek için teşkil olunan öküz kolundaki bir hayvanın ölümü ile elde edilen deriden erlere çarık dikilirdi. Yeni at nalı bulunamadığından alay komutanı yollarda at nalı ve postal kabarası aratıyordu. Bazen kendisi de bulduğu nalı cebine koyar öğle yemeğinde bize gösterirdi.”

Ordudaki giyecek sorununun önüne geçilmesi için terhis edilen erlerin postal ve elbiseleri alınıp, gerekli tamir işleminden geçtikten sonra yeni gelen erlere dağıtılmıştır.⁴⁸⁵ Başka bir örnekte ise yine eskiyen malzemedan azami derecede faydalanıldığı görülmektedir: “Eskiyen fotin ve elbiseler geri alınır usulüne göre ya satılır veya Kayseri Fabrikasına, yeniden kumaş yapılmak üzere sevk edilirdi.”

11 Ağustos 1941'da seferberlikte, seferberliğin devamı müddetince ve fevkalade hallerde subay ve askeri memurlara bir er tayını istihkak olarak verilmiştir. Yine aynı gün ordunun kara, deniz ve hava kısımları ile jandarma teşekküllerinde görevli subaylardan, barışta takım ve bölüklerde ve sınıf okullarında bulunan asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşıya; erata mahsus birer kat elbise, birer kaput,

⁴⁸⁴ Nurettin Türsan, *II. Dünya Savaşı*, Harp Akademileri Basım Evi, 1998, s.84-85

⁴⁸⁵ *Türk Subaylarının...*, s.52-245

çizme veya potin verilmesi hususu kanunlaşmıştır. Bu husus, seferde tüm subaylar, kısmi seferberlikte seferber olanlar ve büyük manevralarda manevraya iştirak edenler için de geçerliydi.⁴⁸⁶

Giyecek konusunda yaşanan sıkıntılar, subayların üniformalarına da yansımıştı. 1940'dan 1950'ye kadar subaylar kalın, yarı yün yarı pamuk, boyasız doğal renkli üniforma giymişti. Subayların boyasız üniforma giymelerinin nedeni Sümerbank'ın boya ithal edememesi ve bu boyaların satılmamasıydı.⁴⁸⁷

II. Dünya Savaşının bir getirisi olarak, Türkiye'de askerlik hizmet süresi uzatılmış, yeni birlikler kurulmuş, çok sayıda genç silahlı altına alınmıştır. Bu suretle oluşan ekonomik sıkıntıların giderilmesi amacıyla, ülke çapında kampanyalar düzenlenmiş ve yurdun dört bir yanında görev yapan askerlere çeşitli destekler ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu kampanyaların bazıları askerin giyecek sorununu çözmeye yöneliktir. Kızılay Genel Merkezi, 7 Kasım 1940'da silahlı altındaki erlere verilmek üzere kışlık giyecek yardım kampanyası düzenlemiştir. Bu yardım kapsamında hiç kullanılmamış yün fanila, kazak, çorap, eldiven ve pamuklu mintan gibi kışlık giyecek eşyasının aynen kabulü kurumun merkez ve şubelerine bildirilmiş, CHP genel merkezince de partinin tüm teşkilatına yardım kampanyası kapsamında aktif yer almaları yönünde talimat verilmiştir.⁴⁸⁸ Edirne'de yeni teşkil edilen birliklerde bulunan erlerin giydirilmesi için ilk planda halkın hediye ettiği kazak, yün çorap, fanila, eldiven gibi eşyalar verilmiştir.⁴⁸⁹ 30 Ocak 1941 tarihinde ise Konya'da 586 parça pamuklu ve yünlü giyecek, 1430 çift yün çorap, 921 çift yün eldiven toplanarak kentın Kızılay merkezine teslim edilmiştir. Bunların yanı sıra Konya vilayet merkezinde toplananlar hariç, il genelinde biriken teberru miktarı 14.418 parçaya ulaşmıştır.⁴⁹⁰

Muhtemel bir savaşın taarruz istikameti Trakya üzerinden olacağı değerlendirildiği için, kuvvet çoğunluğu Marmara ve Trakya'da toplanmıştı. Bu nedenle birçoğu yeni teşkil edilen veya farklı bir yerden intikal ettirilen birliklerin

⁴⁸⁶ TBMM ZC Devre:6 Cilt:20 İçtima:2 İnikat:77 11.08.1941

⁴⁸⁷ Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınevi, İstanbul 2008, s.87

⁴⁸⁸ BCA Tarih: 7/11/1940 Sayı: Dosya: Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 5.23..10.

⁴⁸⁹ *Türk Subaylarının ...*, s.229

⁴⁹⁰ Çağatay Benhür- Mahir Selim Akçakaya, "II. Dünya Savaşı Sırasındaki Konya'da Alınan Askeri Önlemler", Akademik Bakış, Kış 2011, C.5, S:9, s.184

kışlası yoktu ve bölgede mevcut bulunan yapılardan istifade etmek zorunda kalmıştır. Bulunduğu bölgede bina olmadığı zamanlarda ise birlikler kendi imkânları dâhilinde barınma sorununu çözmeye çalışmışlardır. Birlikler ise kendi imkânları ile yaptıkları çatıları saz ile örtülü, duvarları ağaç kabukları ile örülü ve çamur sıva ile kaplanmış koğuşlarda barınıyorlardı. Bazı birlikler ise çadırlı ordugâhlara yerleşmiştir. Bursa’da konuşlu bulunan 5’inci Kolorduya bağlı Kolordu süvari grubu, halktan kiralanan ahır, han vb. yerlerde barınmaya çalışıyordu. Yine Kolordu muhabere taburu, Çekirge’de bir değirmene yerleşmişti.

Ayaş’ta kurulan 241’inci Piyade Alayı kalacak bir kışlaları olmadığı için önce çadırlı ordugâha geçmişti. Alay daha sonra kendilerine tahsis edilen inşaat malzemeleri ve birliklerin kendilerinin dökmüş olduğu kerpiçlerle kışlasını inşa etmeye başlamıştır. Ayrıca hayvanlar için tavlalar, mutfak, fırın, hamam, kantin binaları ve revir yapıldı. Alayın kendi gücü ve emeği ile gece gündüz çalışarak kerpiç kışla binalarını tamamlamasına müteakip 1942-1943 kışından önce binalara girildi.

1940 yılında ilk görev yeri olan ve Beykoz Abraham Paşa korusunda bulunan birliğine giden Cemalettin Oğuztan’ın birliği de diğer birliklerde olduğu gibi kendi imkânları ile derme çatmada olsa barınma sorununa çözüm bulmaya çalışmıştır: “Alay koru içinde çadırlı ordugâh kurmuş, her bölük çadırın arkasına düşen yerde, bir kapı girişi olan kerpiçten örülmüş dört duvarlı, üstü açık bina taslağı vardı. Sonradan kışlamak üzere bunların bölüklere ait koğuşlar olacağını öğrendim.” Anı sahibi devamında kendisine bir kg çivi ve 3 m uzunlunda 1 m eninde bir tomruk verildiğini ve bu sayede koğuş olarak kullanacakları yapının üstünü kapattıklarını anlatmaktadır.

İnşaat malzemeleri, kereste, çivi ve gerekli gereçler bulunmuyordu. Yangın yerlerinden çivi toplatılıyordu.⁴⁹¹ Ormanlık bölgelerde konuşlu bulunan birlikler ise yasak olmasına rağmen kereste bulamadıklarından dolayı, ormandan ağaç kestirmek zorunda kalmışlardır. Hatta bazı tabur komutanları Devlet Orman İdaresi tarafından ormandan ağaç kestirdikleri için mahkemeye verilmiştir. Ancak devlet hizmetinde

---

⁴⁹¹ *Türk Subaylarının...*, s.78-245

çalışan insan ve hayvan ile malzemenin korunması için ağaç kestirdiklerinden dolayı beraat etmişlerdir.⁴⁹²

Savaş sırasında Belgrad örneği başta olmak üzere şehirlerin bombalanması sivil halk üzerinde ciddi bir güvenlik sorunu yaratmıştı. Sivil halkın olası bir savaştan zarar görmemesi için birçok güvenlik önlemine başvurulmuştur. Bunların başında karartma uygulamaları, evlerin bahçelerine veya ulaşılabilecek yakınlıktaki alanlara sığınaklar yapılması, hava savunma tedbirleri, gazlara karşı savunma vs. gelmektedir. Ancak en radikal karar ise herhangi bir saldırı olasılığına karşı şehirlerin boşaltılması kararı olmuştur. Güvenlik sorunu nedeniyle İstanbul'da bulunan askeri okullar da savaş sonuna kadar Anadolu'nun çeşitli bölgelerine intikal etmişlerdir. Anadolu'ya taşınan askeri okulların akıbeti de yeni teşkil edilen veya kışlalarından farklı bölgelerde konuşlandırılan birliklerle aynı olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında Deniz Harp Okulu Mersine taşınmıştır. Savaşın başlaması ile birlikte Mersinde konuşlu bulunan 23'üncü Alay Trakya'ya sevk edilmiş, bu alaydan boşalan kışlaya da Deniz Harp Okulu yerleşmiştir. Kışla işgal yıllarında bir Fransız Alayı tarafından kullanılmıştır. Ahırlar için tanzim edilmiş olan kışla binasının zemin katı, koğuş olarak kullanılmaya başlanmıştır. Deniz Harp Okulu ile beraber Deniz Gedikli Okulu da Mersine, Ziraat Bankası tarafından 1938 yılına kadar Zeytin Yağı Fabrikası olarak kullanılan binaya taşınmıştır.⁴⁹³

İstanbul Topkapı mevkiinde bulunan Maltepe Askeri Lisesi 1940 yılında Konya Akşehir'e intikal ettirilmiştir. O tarihlerde küçük bir kasaba olan Akşehir'de 500 kadar öğrencisi olan askeri liseyi tamamen içine alacak kapasitede bir tesis yoktu. O dönemde askeri lise öğrencisi olan H. Hüsnü Çelenkler taşındıktan sonraki durumu şu şekilde anlatıyor: "Akşehir'deki yerleşim için, bir kısım kamu binaları boşaltılarak bize tahsis edilmişti. Tahsis edilebilen binalar birbirinden oldukça uzaktı. Üçüncü sınıfların ders görmesi için tahsis edilen bina, yatma yerimiz ve yemekhanelerimizden bir km kadar, revirimiz ise iki km kadar uzaktı."⁴⁹⁴ Maltepe Askeri Lisesinde okumuş başka bir öğrencide anılarında, okulun Akşehir'e

⁴⁹² *Türk Subaylarının, ...*, s.237

⁴⁹³ İsmail Sözen, "Mersinde Askeri Deniz Okulları" Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2008, s. 38

⁴⁹⁴ *Türk Subaylarının ...*,s. 1-18

taşınmasından sonrasını, “Akşehir’de yeterli yer olmadığı için biz üçüncü sınıf öğrencileri camilerde ve okullarda yattık, temizlenmiş tavlalarda yemek yedik” şeklinde aktarmıştır.

Harp Okulundan mezun olduktan sonra topçu sınıfına seçilip bu konuda eğitim almak üzere 1941’de İstanbul Metris’ten Polatlı’ya taşınan Topçu Okuluna giden subayların okulla ilgili ilk izlenimleri; “...çadırdan çıkanlar çevreyi incelemeye başladılar. Yüz metre kadar ileride, hayvanların sulandığı kıta yapısı dört köşe, beton bir çeşmede yıkanılacak ve burada tıraş olunacaktı. Yol boyunca, topçu alayının tavlaları sıralanmıştı. Bu ahırlar boşaltılmış ve içine dersane masaları ile yemek masaları sıralanmıştı. Tavlanın birinde ders yapılacak, birinde yemek yenecekti. Çadırların karşısında, asker gücü ile yapılmış, tek katlı bir bina berber, gazino ve ot bürümüş bahçesi ile yegâne istirahat yeri gibi görülüyordu.” Polatlı’ya yeni taşınan okulun şartları kışı geçirmeye uygun görülmediğinden okul kısa süre sonra Ankara’ya Harp Okulu komutanlık binasına taşınmıştır.⁴⁹⁵

Savaş koşulları içinde birçok konuda sıkıntı yaşanmıştır. Bu sıkıntıların çözümü noktasında birliklerin kendi imkânlarından yararlanmak zorunda kaldığı birçok örnekler olduğu gibi ordunun da bu dönemde barınma sorununa çözüm bulmak için merkezi olarak birçok girişimi olmuştur. Özellikle satın alma komisyonları vasıtasıyla önemli miktarlarda inşaat malzemesi alımı yapılmış ve birçok kışla binasının inşası için ihaleler açılmıştır.

28.07.1939’da, ihale bedeli 777.563 lira olan Ankara’da konuşlu bulunan piyade alayı Kışlası için inşaat ihalesi yapılmıştır.⁴⁹⁶ Yine Ankara’da 1939 Haziranında 32. Alay hayvanları için bir tane ahır için ihale yapılmıştır.⁴⁹⁷ Ekim 1940’da kereste ve inşaat malzemesi ihalesi yapılmıştır.⁴⁹⁸ Eskişehir’de 1942 yılında erbaş yatakhane ihalesi yapılmıştır.⁴⁹⁹

---

⁴⁹⁵ *Türk Subaylarının ...*, s.6-65

⁴⁹⁶ T.C. Resmi Gazete, 12 Temmuz 1939, S:4256

⁴⁹⁷ T.C. Resmi Gazete, 26 Mayıs 1939, S:4216

⁴⁹⁸ T.C. Resmi Gazete, 5 Ekim 1940, S:4630

⁴⁹⁹ T.C. Resmi Gazete, 4 Mayıs 1942, S:5097

Ordunun depo ve iskân ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla, Trakya ve Batı Anadolu'da Milli Müdafaa Vekâletince gerekli görülen yerlerde bulunan binaların 3644 sayılı Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'na uygun olarak bedelleri sahiplerine nakden teminat verilmek sureti ile temin edilmesine 9 Kasım 1939'da 2/12293 sayılı kararname ile izin verilmiştir.⁵⁰⁰

O dönem içerisinde orduda kullanılan harp malzemesi gibi günlük yaşamın devamı için kullanılan malzemelerde çok eskiydi; “karyola orduya girmemiş olup, tahtadan yapılmış iki kat ranzalarda yatılırdı. Yataklar veya yastıkların içi otla, kırpıntı denilen bez parçaları ile doldurulurdu.” Askeri birliklerden çağının gereklerine uygun, kaliteli malzeme ile donatılmış birliklerde bulunmaktaydı. Dönemin gazetelerinde yer alan satın alma komisyonlarının ihale ilanlarına bakıldığında askeri birliklerin ihtiyacı için metal karyola ve ranza ihaleleri yapıldığı da olmuştur. Ancak bunlar çok küçük ölçekte kalmıştır. Bugünün askeri için zaruri ihtiyaç olan metal ranza, yatak o dönem için ciddi bir konfor ölçüsü sayılmaktaydı. Çünkü o dönem daha zaruri ve hayatı ihtiyaçlar vardı ve örneklerinde gördüğümüz gibi onların dahi karşılanmasında birçok güçlükle karşılaşılıyordu.

Sivas'ta bulunan topçu eğitim alayında 1941 yılında staj yapan Harp Okulu öğrencisi Sabri Tavazar oradaki barınma koşullarını, “tahta ranzalar üzerinde ot yataklar ve yastıklar ve bir tek battaniye giyimli olarak -34/-43 derecelerde uyuduk. Üç ay süre içinde bulgur ve mercimek yemeklerinin çeşitlerini yedik” şeklinde aktarmaktadır. Ancak hatıra sahibi, anılarının devamında bu şartların iyi olduğunu haftada bir yıkanabildiklerini ve elbiselerinin temizlendiğini, yakınlarında bulunan piyade alayındaki şartların daha kötü olduğunu belirtmektedir.⁵⁰¹

Muzaffer Erendil anılarında askerlerin yatma yerlerinden şu şekilde bahsetmektedir: “Ordugâhtan acemiler kışlasına intikal ettiğimizde ilk önce, koğuş sorunu ile karşılaştık. Kış geliyordu, koşulu topçu taburunun terk ettiği kışlada, ahırları koğuş haline getirdik. Önce, yılların birikimi tavlaların idrar kokusunu kaldırmak gerekiyordu. Toprağı birkaç karış kazmak gerekiyordu. Bu iş kolaydı da, ranza nasıl yapılacaktı, malzeme yoktu. Kantin parasından alınan birkaç tahta ve

⁵⁰⁰ BCA 30/3/1940 Sayı: 131482/ Dosya: 6-1568 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.29..8. 7. ve 9.

⁵⁰¹ *Türk Subaylarının ...*,s.1-6

levazımdan alınan kara odunlardan direkler kesilerek, yerden 60 cm yüksek bir ranzanın yapılması günler alıyordu. Koşuşların tamamına ranza yapılamadığından, bazı erat mecburen yerde yatacaktı.” Dahası anılarının devamında Alayın tuvaletinin olmadığından, bu ihtiyacın temini için bitişik tarlalara helalar yapıldığını ancak bu nedenle de alayın bu tuvaletler yüzünden mahkemelik olduğundan bahsedilmektedir.⁵⁰²

Askeri birliklerin birçok defa kışlık yakacakları da tam olarak temin edilememiştir. Birlikler 1942 yılı eylülünde Türkiye Kömür Satış ve Tevzi Müessesinden yıllık yakacak ihtiyacının % 20’si dahi alınamamıştır. Bu ay içerisinde orduya tahsis edilen miktar 3500 tondur. Kışlık yakacak temini maksadıyla taş kömürü yerine linyit kömürü temini yoluna gidilmiş, fakat linyit kömürü demiryolları ve sanayi kuruluşlarına tahsis edildiğinden ordu bu kaynaklardan da yararlanamamıştır.

Eratın iaşe ve sağlık durumları düşünülerek son çare olarak birliklere kendi mıntıklarından imkânlar nispetinde odun satın almaları bildirilmiştir. Ülkenin her yeri ormanlık olmadığından, odun temini konusunda güçlüklerle karşılaşmış birçok birliğe ihtiyaç için ayılan kömürün onlara öncelikli olarak verilmesi yoluna gidilerek yakacak tedariki konusunda yaşanan sorunların çözümlenmesine çalışılmıştır.⁵⁰³

Görüldüğü gibi iaşe maddelerinin eksik verildiği gibi ısınma ve giyecek maddelerinin de az ve yeterince verilmediği durumlar olmuştur: “1942 yılında kış, tarihte nadir geçmekte olan bir şiddette idi. Eskiden olduğu gibi her yıl yeni elbise, ayakkabı ve çamaşır vs. verilmesi mümkün olmadığı gibi ısınma için yerli miktarda yakacak verilmediğinden sıcak yemeklerin dağıtılır dağıtılmaz donması ciddi bir sorundu. Bu soğuklar yüzünden zatürre olanların sayısı her geçen gün artmakta idi.”⁵⁰⁴

Gelibolu’da konuşlu olan 66’ncı Topçu Alayı’nın ekmekleri, Bolayır İskelesi bölgesindeki askeri fırında pişirilip, birliklere dağıtılırdı. Bu birliğin su temini de

---

⁵⁰² *Türk Subaylarının ...*,s.79

⁵⁰³ BCA 24/9/1942 Sayı: Dosya: 46127 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.341..27.

⁵⁰⁴ *Türk Subaylarının ...*, s. 18

sakalar vasıtası ile Bolayır köyünün birkaç km ilerisindeki çeşmeden sağlanırdı. Banyo ihtiyacı ocağı çok fazla tüttüğü için içinde fazla kalınamayan odun ocaklı bir hamam vasıtası ile giderilmiştir.

O dönemin şartlarında, motorlu birliğe sahip olmak, hayvan yerine motorlu vasıta koşulu topçu birliklerinde çalışmak önemli bir ayrıcalıktı. Çünkü motor koşulu topçu birlikleri dönemin modern silahlarından oluşmaktayken, hayvan koşulu birliklerin çoğu kullanım ömrünü doldurmuş eski silahlardan müteşekkildi. Hal böyle iken çoğu zaman motorlu vasıta bulunan birliklerde bu araçların kullanabileceği bir garaj bulunmazdı. Erendil anılarında görevli olduğu alayda bulunan traktörlerin, korunması için kolordudan malzeme istendiğini, kolordunun da malzeme olarak bir miktar telefon direği gönderdiğini belirtmiştir. İşin ilginç olan yanı kolordu bu direkleri kesilmemek ve gerektiği durumlarda geri alınmak üzere vermiştir. Yine de o dönem bu direklerle traktörler için, çevredeki tarlalardan toplanan tütün sapları ile üstü örtülmüş bir garaj yapılmıştır.

Birliklerin sürekli yer değiştirmeleri, çadırılı ordugâhta kalıyor olmaları evli rütbeliler için ayrı bir sorun haline gelmiştir. Ordugâhları ve birlikleri köy gibi yerleşim yerlerine yakın olanlardan köylerde bir oda kiralayarak ailelerini yanlarına getirenler olmuştur.⁵⁰⁵ Böyle bir imkanı olmayanlar ise, savaşın devamı müddetince ailelerinden ayrı kalmışlardır.

Ordunun ortalama 200.000 olan mevcudu birkaç yıl içinde 1.300.000'e çıkınca bırakın o askere silah vermeyi, ilk yemekte eline çatal vermek bile ciddi bir başarıdır. Ordu mevcudunda meydana gelen yaklaşık yedi kat artış ülkenin tüm kaynaklarının milli müdafaa hizmetlerine ayrılmasına neden olmuştur. Ordunun mevcutlarında yaşanan bu artış tüm ikmal maddelerine olan ihtiyacı arttırmıştır. Örneğin Ordunun yemek malzemelerinin imalinde kullanılmak için 1940'da 100 ton bakır Eti Bank'tan alınarak Milli Müdafaa Vekâletine satılmıştır.⁵⁰⁶

Sorunlar sadece askerin barınması ve giydirilmesi hususunda yaşanmamış, aynı durum askeri hizmetlerde kullanılan havyanlar içinde hasıl olmuştur. 1941

⁵⁰⁵ *Türk Subaylarının ...*,s.79-196

⁵⁰⁶ BCA 10/8/1940 Sayı: 143472/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.89..7.

yılında 61'inci Tümen 8'inci Alay 9'uncu Bölük Komutanı olarak görev yapan Talat Özdoğan anılarında; yurt içinden satın alınarak bölüklere verilen binek hayvanlarının, yular, velense olmadan gönderildiği gibi bazılarının nalları düşmüş bazılarınınna nakil esnasında yaralanmış olduğunu belirtmektedir. Bölüklerde hayvanların eksikliklerini tamamlayacak malzeme olmadığından gelen hayvanlara zaman zaman çıplak olarak binilmektedir. Bu durum bir askerin onuruna dokunmuştur ve bir gece sınırı gizlice geçerek Bulgar sınır karakoluna gitmiş, oradaki erlere 'üç gün içinde şu sınır taşına bir eyer takımı getirmezseniz karakolunuzu bombalar hepimizi kurşundan geçiririm demiş. Eğer takımı bulamayan askerler korkudan bu durumu kendi komutanlarına bildirmişler. Sonuçta Bulgar Hükümeti bu durumu Türk Dışişlerine bildiriyor ve olay kademe kademe anı sahibinin bölüğüne kadar intikal ediyor. Talat Özdoğan, bu olayı yapan askeri buluyor ve tüm detaylarıyla bir rapor hazırlayarak gönderiyor. Rapor, kolordu komutanı Korgeneral Mustafa Muğlalı'ya kadar ulaşıyor. Muğlalı, "Bir ay kadar önce Kanada'dan 300 eyer takımı gelmişti. Bunları Selimiye Camisine depo ettirdim. O bölüğe hemen bir tane verilsin diğerlerinin dağıtımı içinde emir vereceğim" şeklinde emir vermiştir.⁵⁰⁷

Ordu'nun her türlü malzemeye, maddeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bağlamda çıkabilecek bir savaşta en çok kullanılacak maddelerin başında gelen sağlık alanında da birçok alım yapılmıştır.⁵⁰⁸ Ülke nezdinde temin edilmeyen sağlık malzemelerinin de dışarıdan alımı gerçekleştirilmiştir. Filistin'den sargı yapmak için gazlı bez alınmış karşılığında buğday ve konserve verilmiştir.⁵⁰⁹ 1939 yılında ordunun sıhhi ihtiyaçlarını temin için 3 adet Fort marka hasta nakil aracı alınmıştır.⁵¹⁰

Bursa askeri sağlık hizmeti bakımından savaş yıllarında önemli bir merkez haline gelmiştir. Savaşın başlaması ile birlikte burada bazı binalar ve kaplıcalar hastahane olarak askeri kullanıma alınmıştır. Bursa'da Splendid Oteli ve Çekirge

---

⁵⁰⁷ *Türk Subaylarının ...*, s.179

⁵⁰⁸ BCA 10/4/1940 Sayı: 132572/ Dosya: 42-196 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.34..17.

⁵⁰⁹ BCA 23/10/1939 Sayı: 121962/ Dosya: 46-319 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.102..17.

⁵¹⁰ BCA 9/10/1939 Sayı: 121172/ Dosya: 46-317 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.98..18.

Palas olarak bilinen binalar askeri hastahane olarak kullanılmıştır. Kaplıcalarda hem hamam hem de hastahane olarak kullanılmıştır.⁵¹¹

Savaş yıllarında askerlerin sıhhi olarak yaşadıkları sorunların başında bitlenme gelmiştir. Özellikle eratin üzerinde bit çıktığından belirli zamanlarda, DDT⁵¹² dağıtılmış ve bu, suyla karıştırılarak elbise ve yataklara serpilerek, bitlenmenin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

“Bit içinde yüzüyorduk. Bunlara karşı herhangi bir ilaç ve DDT yoktu. Mevcut buharlı etüvlerde elbiseleri, yatak ve yastık kılıflarını kaynatmak kar etmiyordu. Tathir treninden istasyon ve demiryolu üzerinde bulunan birlikler istifade edebiliyordu. Tathir treni bir lokomotif, beş buhar kaçırmayan vagonun ibaret olup, birliklerin isteğine göre herhangi bir kör hatta çekilir ve o birlik komutanlarının nezaretinde erler anadan doğma birinci ve ikinci vagonlarda yıkanmaya giderken, erlere ait yatak, yastık, battaniye, elbise ve çamaşır diğer buhar vagonlarına doldurulur, buhardan geçirilirdi.”⁵¹³ Bazı birliklerde, tabur seviyesinde etüv makinesi vardı ya bunlardan faydalanılırdı ya da küçük birlikler kendi imkanları nispetinde teneke içinde ısıtılan suyla birlikte bitli elbiseler kaynatılırdı.⁵¹⁴

Savaş sırasında bataryası ile birlikte Cizre’de ordugahta bulunan batarya komutanı Haydar Ilgaz’ın anılarında sıtma tehlikesinden de bahsedilmektedir: “Geceleri Dicle Nehri’nin hâsıl ettiği bataklıktan gelen milyonlarca sivri sinekten rahat uyumak imkansızdı. Subay ve askerlerin kısmi azamisi sıtma illetine yakalanmıştı. Doktor, ilaç ve tahsisat yoktu. Bataryada çok eskiden kalma bakır parçaları Mardin’e gönderdim. 9 liraya sattım. Bu paranın tamamıyla atebrin⁵¹⁵ aldirdim. Her akşamüzeri bu ilacı bütün erlere içirdim. Bu sayede bataryada vefat eden asker olmadı.”⁵¹⁶

Askerler gibi toplu yaşam alanlarını kullanan grupların sıhhatlerini korumalarının temel şartı genel temizlik ve barınma imkânlarının yeterli olmasıdır.

---

⁵¹¹ *Türk Subaylarının ...*, s.84

⁵¹² DDT: Diklorodifeniltri-klore-tan’ın kısa yazılışı, 1939’da bulunan çok kuvvetli böcek ilacı

⁵¹³ *Türk Subaylarının ...*, s.73-245

⁵¹⁴ Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınevi, İstanbul 2008, s.57

⁵¹⁵ Atebrin: Kinin yerine kullanılan sıtma ilacı

⁵¹⁶ *Türk Subaylarının ...*, s.191

Savaş yıllarında yaşanmış bir başka anı barınma olanaklarının önemini ortaya koyuyor: “Arka arkaya üç erim zatürre oldu, hastaneye gönderdim. Çavuşları topladım. Birisi utanarak söyledi: Erler soğuk suda yıkanarak gusül abdesti alıyorlarmış. Hemen bir benzin bidonu buldurdum. Koku ve havasını iyice sabunla yıkattım. Orduda benzin bidonu ile suyu ısıtmak isteyen çok er ölmüştür. Artık ahırda her akşam ateş yakılıyor, su kaynatılıyordu. Zatürrenin arkası kesildi.” Ordunun genel sağlık durumunu etkileyen kararlardan biriside günlük 250 g olan et istihkakının 150 g’a indirilmesi olmuştur. Yeterli beslenemeyen askerlerde tüberküloza yakalanma oranı artmıştır.⁵¹⁷

3. II. Dünya Savaşı Yıllarında TSK’da Silah, Araç Ve Malzeme Temin Faaliyetleri:

II. Dünya Savaşı öncesinde ve özellikle savaş esnasında Türk Ordusunun ciddi bir modernleşme faaliyetlerine giriştiğini görmekteyiz. Dönemin Türk Ordusu komşu ordularla kıyaslandığında güçlü bir yapı arz etse de o günlerin koşullarında ve II. Dünya Savaşı ile birlikte gelişen yeni savaş doktrinine göre modern bir nitelik taşımamaktaydı. Bilindiği gibi komuta kademesinin ciddi bir savaş tecrübesi bulunmaktaydı. Hemen silahaltına alınabilecek dinamik bir nüfusu vardı ve savaşın başlaması ile birlikte mevcudu kademe kademe yedi katına kadar arttırıldı. Ancak II. Dünya Savaşı’nın birlikte getirdiği birçok savaş yeniliğinden de yoksundu. Çok hızlı hareket yeteneğine sahip zırhlı ve motorlu kuvvetler, kara savaşları ile birlikte savaşın sonucunu etkileyecek üstün bir hava gücü, denizlerden gelecek saldırıları bertaraf edecek nitelikte savaş gemi ve deniz altıları, tüm bu kuvvetleri zinde ve ayakta tutacak ulaşım olanakları, motorlu vasıtalara dayanan lojistik sistem... Kısacası iptidai koşullara dayanan bir ordu yerine dinamik ve motor gücünü her alanda kullanan bir ordu. Bu orduyu teşkil etmek hiçte kolay bir uğraş değildi. Özellikle tarım ülkesi olan Türkiye için bunu sağlamak çok zor bir uğraş olmuştur.

Şevket Süreyya ülkenin savaşa hazırlık durumunu şu şekilde özetler: “[...] Memleket bir savaş ihtimali karşısında hemen her cephesi ile halsiz ve yetersizdir.”⁵¹⁸ Churchill’e göre, Türkiye’nin tanka, cephaneye ve silaha gereksinimi

⁵¹⁷ Nurettin Tursan ,a.g.e., s. 57-58

⁵¹⁸Şevket Süreyya,a.g.e. ,s.131

vardı; bir de bunları kullanmak için eğitime. “Türk ordusunun görüntüsü karşısında hayal kırıklığına uğradım”, diyen Churchill, “Savaş alanından kesin sonuç alınmasında çok önemli olan modern donatımdan yoksun olan ordunun, savaşa giremeyecek durumda olduğunu” söylüyordu.⁵¹⁹ 15 Temmuz 1939 tarihinde Sir Knatchbull Hugessen’den Lord Halifax’a gönderilen mesajda: “35 milyon sterlin Türkiye’nin modern silahlarını karşılamak için ancak yeterlidir” diyordu.⁵²⁰

II. Dünya Harbi tamamen motorlu vasıtaların hareket yetenekleri üzerinde gelişirken Türk Ordusu topları çekmek için manda, ikmal faaliyetlerini yürütmek için tekerlekli hayvanlı vasıtalar kullanıyordu. Orduda muhabere sınıfı da çok zayıftı. Piyade alaylarında telsiz yoktu. Tek irtibat aracı ise telli hat döşemek sureti ile kullanılan sahra telefonları idi.⁵²¹

Zırhlı birlikler birkaç günde dünyanın ve ülkelerin kaderini değiştirirken, Türkiye’nin 3 süvari kolordusuna karşılık bir zırhlı tugayı mevcuttu. Hava kuvvetleri, hem Türkiye’de yapılan uçaklarla hem de dışarıdan alınan uçaklarla modern bir görünüme kavuşturulmaya çalışılsa da, birçok eksiklik devam etmekteydi.

Avrupa’da yaşanan gelişmelerle birlikte, Türkiye’de savaşa yönelik olarak hazırlıklarını arttırmıştı. Bu kapsamda ikmal planları hazırlanmış, ordunun eksiklikleri ekonomik düzeyin el verdiği ölçüde giderilmeye çalışılmıştı. Savaş öncesi dönemde hazırlanmış son ikmal planı olan “Dördüncü İkmal Planı” çerçevesinde kuruluş değişikliklerine gidilmiş, yeni birlikler teşkil edilmişti. Birlikler yeni alınan silah ve malzemelerle donatılmaya başlanmıştı.

Savaş dışı kalmayı esas alan Türk dış politikası aynı zamanda muhtemel bir savaşta ne yapabileceğiniz cevabını da aramaktaydı. Yaptığı tüm diplomatik girişimlerde siyasal olarak savaşa girmemenin mücadelesini verirken, anlaşmanın ekonomi temelli bölümlerinde ise savaşa hazırlık kapsamında askeri yardım ve işbirliği anlaşmaları yapıyordu. Ayrıca savaşa hazırlık düzeyi bir yandan eksiklik ve

⁵¹⁹ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.122

⁵²⁰ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kıtış Yayınları, İstanbul, Mayıs 1969, s.298

⁵²¹ Nurettin Türsan, *II. Dünya Savaşı*, Harp Akademileri Basım Evi, 1998, s.84

can sıkıcı olurken, bir taraftan da Türk devlet adamlarının politika belirlemede önemli bir aracı oluyordu. İngiltere'nin savaşa gir çağrılarının hepsini Türk sınırına dayanan Alman tehdidi ve savaşa girmek için yeterli olanakları olmadığı nedeniyle ertelerken, İngiltere'den sürekli olarak savaş malzemesi akışı sağlıyordu. Türkiye'nin Almanya ile yapmış olduğu 1941 tarihli saldırmazlık anlaşmasının da en önemli gerekçesi İngiltere'nin taahhüt ettiği askeri yardımı yeterli düzeyde yapmamasıydı. Almanya ise Türkiye'nin tamamen Müttefik güdümüne girmemesi için tarafsızlık politikalarına sıcak bakmak zorunda kalmış hatta silah kredisi dahi vermişti.

Türkiye askerinin iâşe ve barınma gibi sorunlarını yurt içi kaynaklara başvurarak belli bir düzene sokabilmişti. Silah ve teçhizat sorunu ise ülke içindeki Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlı fabrikalar ve birkaç özel girişimcinin fabrikaları ile çözülebilecek boyutta değildi. Zaten bahsi geçen bu fabrikalarda, mühimmat üretimi ve hafif piyade silahları üretimi yapabilecek imkân ve kabiliyetlere sahipti. Bu nedenle savaş boyunca ordunun modernize edilmesi, yeni teşkil edilen birliklerin silahlandırılması için dış kaynaklara başvurulmuştur. Savaş boyunca tel örgüden, tanka, uçağa, denizaltına varana kadar her türlü malzeme gerek ülkede üretilerek, gerek dışarıdan satın alınarak gerekse askeri yardım yoluyla temin edilmeye çalışılmıştır.

Bu konuda çarpıcı bir örnek olmak üzere, savaş yıllarında teminde güçlük çekilen maddelerden birisi de çuvaldır. Sivil maksatlarla özellikle hububat ve un için kullanılan çuval temininde yaşanan güçlükler dolayısıyla çuval fiyatlarında artış olmuştur. O dönem 45 kuruşluk boş çuvallar 110 kuruştan satılmaya başlamıştı. Piyasanın ihtiyacı olan çuvallar daha çok Hindistan'dan geliyordu. Fakat savaş dolayısıyla dünya piyasalarının da çuval ihtiyacı artmıştı. Savaşa dâhil olan ülkeler çuval stok ve üretiminin büyük bir kısmını askeri maksatlarla kullanıma ayırmıştı.⁵²²

İkmal maddelerinin stoklanmasının dışında, tahkimat yapılırken kum torbası vazifesi görmesi için kullanılan çuvala özellikle müstahkem mevkiilerde şiddetli ihtiyaç duyulmaktaydı. Ordunun savaş döneminde her türlü malzemeye ciddi

---

⁵²² Murat Metinsoy, *a.g.e.*, s.123

anlamda ihtiyacı vardı. Milli Müdafaa Vekâletinin 9 Ekim 1940'da başbakanlığa gönderdiği yazıda, ordu için tahsis edilen 500.000-600.000 çuvalın ihtiyaçları karşılamaktan çok uzak olduğu, halen fabrikalarda çuval yaptırıldığı, eğer İngilizler kabul ederse 25.000.000'lik krediden bir milyon çuval alınması talep edilmektedir.⁵²³

3.1. Kara Kuvvetleri:

3.1.1. Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler:

II. Dünya Savaşı'na kadar savaşan kuvvetler tel örgülerin ve toprakla tahkim edilmiş mevzilerin arkasına sığınmış bir biçimde, durağan devam savaş stratejisi sürdürmekteydiler. Savunan taraf makineli tüfeklerin, tahkim edilmiş mevzilerin ve tel örgülerin arkasında emniyet içinde bekler iken, taarruz eden kuvvetlerin ise en etkili manevra elemanı süvari birlikleriydi. II. Dünya Savaşında ise "mevzi harbi" fikrinden vazgeçilmiş ve "yıldırım harbi" yeni savaş doktrini olmuştu. Bu yeni doktrinle birlikte savaş alanının vurucu gücü süvarilerin yerini zırhlı birlikler almıştı.

Süvari aslında yaya piyade askerinin ata bindirilmiş halinden başka bir şey değildi. Çağın savaş geleneklerine ise kesinlikle uymuyordu. Ağır makineli tüfek ateşleri ve uçak taarruzları için imha edilmesi çok basit bir hedef olan süvari birliklerinin üstlendikleri işlev, motorlu vasıtaların savaş alanlarında kullanılmaları ve yaya piyadenin motorlu vasıtaya bindirilmesi ile birlikte tamamen ortadan kalkmıştı.

Savaş alanlarında ilk tanklar 15 Eylül 1916'da kullanılmaya başlandı.⁵²⁴ Tankların bir takım teknik yetersizliklerine rağmen düşman cephesini kısa bir zamanda yarabilmeleri, yaya piyadeye nazaran üstün hareket kabiliyetleri ve süvarinin korumasızlığına karşın piyade silahlarına karşı üstün zırh koruması tankların savaş alanlarının vazgeçilmez unsuru haline gelmesini sağladı.

Daha önceki bölümde de incelediğimiz üzere Türk ordusunun ilk tankla tanışması 1928 yılında Fransızlardan, 1918 yılında üretilmiş 37 mm. toplu bir Renault FT-17 tankı satın alınıp, tank ve tank savunması eğitimi amacı ile İstanbul

⁵²³ BCA 16/10/1940 Sayı: Dosya: 172117 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 163.138..16.

⁵²⁴ Behçet Özdemir, *Tek Tanktan Zırhlı Orduya*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s.4

Maltepe’de bulunan Piyade ve Atış Okulu’na tahsis edilmesi ile başlamıştır. Türkiye’de ilk tank birliği ise Cumhuriyetin 10’uncu yıl kutlamaları dolayısı ile 1932 yılında Türkiye’yi ziyaret eden Rus Harbiye Komiseri Mareşal Voroşilof’un hediye ettiği 1931 yapımı 4 adet T-26, 6 adet T-27 tanket⁵²⁵, 1 adet T-35 yüzücü tank ile kuruldu.⁵²⁶ Bu araçlarla Piyade ve Atış Okulu emrinde bir bölük teşkil edilerek, eğitim ve tatbikatlarda kullanılmaya başlandı. Müteakiben Ruslarla yapılan anlaşma gereğince Türkiye, 64 adet T-26 tankı ve 42 adet de zırhlı otomobil satın almıştı. Bu araçlar 1934 yılında 2’nci Süvari Tümeni emrine verilmek suretiyle ilk tank taburu Lüleburgaz’da kuruldu. Bu taburun kuruluşunda iki tank bölüğü ile iki de zırhlı oto bölüğü ve depo halinde bir tank bölüğü bulunmaktaydı. Tank ve Zırhlı Oto bölükleri dört takımlıydı. Her takım beş tank veya zırhlı otodan teşkil edilmişti. Bir tank da bölük komutanı tankıydı. Yani her bölükte 21 tank veya zırhlı oto bulunmaktaydı. Tank ve zırhlı otolarda telsiz bulunmuyordu. Bunun neticesi olarak bölükler arasında irtibat tamamen el-kol, ışıklı flama işaretlerine ve motosikletli habercilere bağlı kalıyordu. Ayrıca tank taburu kurulduğu zaman akaryakıt ikmali bir iki sivil benzin şirketinden çok ilkel usullerle yapılıyordu⁵²⁷ 1937 yılında tank taburu, zırhlı tugay haline dönüştürülmüştür. 1940 yılı başlarında ise, zırhlı tugayın tank taburu yeni tanklarla tank alayı haline dönüştürülmüştür.

Zırhlı Tugayın kuruluşunda bulunan T- 26 Tank Taburunu tank alayı şekline getirmek için 1938 yılında yeniden tank almak üzere harekete geçildi. 1939 yılında, II. Dünya Savaşı başlamadan önce İngiltere ve Fransa’dan tank alımı kararlaştırıldı ve Fransızlardan 10 tonluk, 37 mm çapında topa sahip 100 adet Renault R35 tankı ile İngiltere’den 1x12.7 ve 1x7.7 Mk.Tf. sahip 16 adet Vickers tankı satın alındı. İlk tank alayı kurulduğu zaman II. Dünya Savaşı başlamış bulunuyordu. 1940 yılı başında Zırhlı Tugaya bağlı tank taburu yeni tanklarla tank alayı haline getirildi ve bu alaya “Zırhlı Alay” adı verildi. Alay komutanlığına, evvelce tank tabur komutanlığı yapmış olan Süvari Yarbay Tahsin YAZICI getirildi.⁵²⁸

Tank taburlarında 49 adet tank, tank bölüklerinde ise 16 adet tank vardı. Zırhlı alayın kuruluşundan kısa bir müddet sonra, 16 tanklık bir T-26 Tank bölüğü

---

⁵²⁵ Tanket: Bir kişilik tank

⁵²⁶ Erdal Akkaya ,*a.g.t.*,s.102

⁵²⁷ Behçet Özdemir, *a.g.e.*, s.26-30

⁵²⁸ Erdal Akkaya ,*a.g.t.*,s.102-103

1940'da 3'üncü Ordu Bölgesine gönderildi.⁵²⁹ Zırhlı tugayın, özellikle zırhlı alay tank taburlarının en büyük sıkıntısını bakım ve yedek parça ikmal oluşturuyordu. Birçok değişik tip tank, zırhlı oto ve kamyonlardan oluşan bu birlikte, iyi bir ikmal yönteminin bulunmaması nedeniyle, özellikle diğerlerine nazaran daha eski olan T-26 tanklarını ayakta tutabilmek büyük bir özveri ve geceli gündüzlü çalışmayı gerektiriyordu. T-26 tankları 1934 yılında Rusya' dan 64 adet alınmış, 1942 yılında da envanterden çıkartılmıştır.

Zırhlı Tugay II. Dünya Savaşının çok kritik, gerilimli ve sıcak çatışmalarla dolu olarak geçen 1940-1942 yılları arasında Trakya'nın çeşitli bölgelerinde görev yaptı. 1942 yılı sonlarında Tugay, intikalle İstanbul Davutpaşa Kışlası'na konuşlandırıldı.⁵³⁰ 1943 ilkbaharında biri Niğde'de, diğeri İstanbul Selimiye'de olmak üzere 2 zırhlı alay teşkil edildi. Selimiye'deki 1'nci Zırhlı Alay, Niğde'de ki 2'inci Zırhlı Alay olarak isimlendirildi.⁵³¹ Bu alaylar daha sonra tugay halini aldı, Davutpaşa'daki ilk zırhlı tugay ise 3'üncü Zırhlı Tugay oldu. 1944 yılına gelindiğinde Davutpaşa' da bulunan 3'ncü Zırhlı Tugay tümene dönüştürüldü ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin ilk zırhlı tümeni böylece kurulmuş oldu.⁵³²

Savaş içinde de özellikle İngilizler vasıtası ile çok sayıda tank alımı gerçekleştirilmiştir. İngiliz Askeri Ataşesi 27 Kasım 1942'de gönderdiği şifreli mesajda Orta Doğu'da bulunan İngiliz Komutanlığından 210 adet Stuvart tipi hafif tank ve 200 adet Valentine orta tank verilmesi için Londra'dan emir aldıklarını ve bu tankların Mısır ve Basra'dan yola çıktığını bildirmiştir. Bu mesaja cevaben yazılan yazıda bu tankların envantere girmesi ile birlikte Türk Ordusundaki hafif ve orta tank almasına gerek kalmamakla birlikte ağır tank ihtiyacı devam etmekte olduğu bildirilmiş, verilecek olan bu 410 tanktan başka gönderileceği bildirilen 80 tankın ağır tank sınıfından olması talep edilmiştir.⁵³³

İngiliz yetkililer gönderilen bu tankların Mısır'da revizyondan geçtiğini ve bozulabilecek tanklar için de bir adet tank çekicisi göndermeye çalışacaklarını

---

⁵²⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı savaş döneminde Erzincan'da konuşludur.

⁵³⁰ Teoman Engin, "Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2007, s. 31-37

⁵³¹ İDH, 5-102-2

⁵³² Teoman Engin, *a.g.e.*, s.41-43

⁵³³ İDH, 6-020-1

bildirmişlerdir. Ayrıca tank ve motorunun parçalarını gösterir bir sözlükle, uçak motoru kullanan Stuvart tankı için gerekli teknik tarifnameyi Kayseri Uçak Fabrikasında hazırlatacaklardır.⁵³⁴

24 Kasım 1942’de Churchill’in Stalin’e gönderdiği mesajda: “[...] Biz halen Türkiye’ye Ortadoğu’dan içinde iki yüz tankın da bulunduğu önemli bir mühimmat sevkiyatı yapmaktayız. Kış süresinde kara güzergâhı Levant kıyısını izleyerek, Türkiye’ye mühimmat ikmali sevk etmeye devam edeceğim.”⁵³⁵ şeklinde bahsettiği tankların tarihsel yakınlığı itibariyle yukarıda bahsedilen tanklar olduğu değerlendirilmektedir.

Son gönderilen 410 tank geldikçe Selimiye’de ki 1’nci Tank Alayı ile Niğde’de bulunan 2’nci Tank Alayı’na tertip edilmeye başlanmıştır.⁵³⁶ Selimiye bölgesinde bulunan garajların sayısı birlik kuruluşunda bulunan tanklar için yeterli olmadığından dolayı, kışlada bulunan ahırlar tank girecek şekilde tadil edilmiş ve 36 tanklık garaj hazırlanmıştır.⁵³⁷ Ayrıca 410 tank için yeterli sayıda kullanıcı yetiştirmek için kurs açılmıştır.⁵³⁸

Türk Ordusunu savaşa sokabilmek amacıyla, Amerika’nın o tarihlerdeki “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu” çerçevesinde İngiltere üzerinden Türk Silahlı Kuvvetlerine Amerikan ve İngiliz yapımı çok değişik model ve tipte tank, zırhlı araç, top, çeşitli cins ve miktarda silâh ve teçhizat verilmeye başlanmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz; 25 adet Amerikan yapımı 30 tonluk 75 mm lik toplu Sherman tankı, İngiliz yapımı Daimler Scout modeli lastik tekerlekli zırhlı keşif aracı ve Bren Gun Carrier denen üstü açık tam tırtıllı zırhlı keşif ve personel taşıyıcı araçları. Ayrıca 1943 yılı başlarında Almanya’dan krom madeni karşılığında 23 tonluk 50 mm toplu T-3 tankı ile 24 tonluk 75 mm toplu T-4 tankı alındı. Bunların miktarı 75 adetti.⁵³⁹

Adana Listelerinde, Müttefiklerden 100 komuta tankı, 1470 ağır tank, 500 orta tank, 45 hafif tank, tank başına 1348 tank mühimmatı, tank başına 30000

---

⁵³⁴ İDH, 6-045-1

⁵³⁵ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *Stalin-Roosevelt ve Churchill’in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*, Havass, İstanbul, Ocak 1981, s.80

⁵³⁶ İDH, 6-045-1

⁵³⁷ İDH, 5-102-2

⁵³⁸ İDH, 5-141-1

⁵³⁹ Teoman Engin, *a.g.e.* ,s.38

makineli tüfek mermisi ile 75 keşif devriye otosu istenmiştir.⁵⁴⁰ İstenilen rakamlardan da görüldüğü gibi Türkiye'nin hafif tank ihtiyacı mevcut olan ve daha önce Müttefikler tarafından gönderilen 410 Stuvart ve Valantine tankları ile karşılanmışken orta ve özellikle ağır tank ihtiyacı devam etmektedir. 1943 Mayıs'ın sonuna kadar Türkiye'ye martta 81, nisanda 131, mayısta 151 olmak üzere toplamda 262 tank gelmiştir.⁵⁴¹

Verimli kullanım ömrünün doldurulmasına müteakip envanterden çıkarılan T-26 tanklarının, tankçı birliklerindeki görevleri bitmişti ancak, ordunun diğer birliklerinde faydalanılmaya devam edilmiştir. Çatalca ve Erzurum savunma hatlarında, kulelerine kadar toprağa gömülerek sabit kule halinde tanksavar görevi yapacak şekilde mevzilendirilmiştirler. T-26 tanklarıyla beraber alınan zırhlı otolar ise bir kaç yıl daha hizmet etmiş, müteakiben onlar da muhtelif mevzilere yerleştirilmiştir.

1943 yılında verilen malzemeyle beraber zırhlı birliklerde muhabere ve irtibat mevzusunun ilkelikten kurtulduğu görülür. Zırhlı birliklerde önceleri her tank bölüğünde 3 takım komutanı ve 1 bölük komutanı telsizi olmak üzere 4 telsiz bulunuyordu. Daha sonra her tanka bir telsiz vermek mümkün olmuştur. Başlıca telsiz cinsi, BR 19 İngiliz telsizi idi.

1944 yılında zırhlı tümenin kurulması ile beraber, Renault tankları zırhlı birliklerin kadrolarından çıkartılarak hava indirmelerine karşı savunma amacıyla her hava alanına 2' şer adet olacak şekilde verilmesi kararlaştırıldı. Ne yazık ki muhtelif hava alanlarına dağıtılan bu tanklar, kullanmasını bilen kimsenin olmaması sebebi ile kendi kaderlerine terk edilmiş oldular.⁵⁴²

Kuruluşa dahil edilen her yeni malzeme ile birlikte yeni teşkilatlar kurulmuş ve var olan teşkilatların eksiklikleri giderilmiştir. Eski nesil olan malzemelerin yerine yenileri konulmuş, ancak eski malzemeler hurdaya çıkarılmamıştır. T-26 tanklarının müstahkem mevkiilerde kullanılması örneğinde olduğu gibi diğer savaş araçlarından da tamamen elden çıkana kadar kullanılmasına çalışılmıştır.

---

⁵⁴⁰ İDH, 2-105-1

⁵⁴¹ Güngör Cebecioğlu, *a.g.e.* ,s.359

⁵⁴² Teoman Engin, *a.g.e.* ,s.37-44

Dönemin savaş teknolojisine uygun niteliklere haiz Şerman tankları Türkiye'ye verildiği takdirde önceden kuruluşumuzda bulunan Valantine ve Stuvart tanklarının hurdaya ayrılarak, muharebe alanlarından çekilmesi İngiliz yetkililerce teklif edilmiştir.⁵⁴³ Ancak Türk Genelkurmayı, birlik kuruluşlarında bulunan 200 Valantine ve 176 Stuvart tanklarının muharebe etkinliklerini yitirdiklerini kabul etmekle beraber, bunları hurdaya ayırmamıştır.⁵⁴⁴ Bu tanklar da hava alanlarının korunmasında, keşif birliklerinde, hafif tank bölüğü olarak zırhlı tugaylarda ve eğitim maksatlı okullarda kullanılmasına karar verilmiştir.⁵⁴⁵

Zırhlı tümenin yapısı içindeki ana ast birliklerin kuruluşları şöyleydi; tümenin tank alaylarından biri T-3 ve T-4 Alman tanklarından kurulmuştu. Diğer tank alayı da 2 taburlu idi. Bir tabur Sherman, diğer tabur Valantine Mark 9 tanklarından oluşuyordu, Bindirilmiş⁵⁴⁶ alay 3 taburluydu. Bu alayda Zic ve Renault ordu kamyonları kullanılıyordu. 1943 yılından itibaren tekerlekli araçların durumu, evvelce mevcut sivil tip çeşitli araçların tasfiye edilerek yerlerine Fransız, İngiliz, Alman ve ordu tipi Amerikan tekerlekli araçlarının konmasıyla askeri bir standart aldı. Fakat buna rağmen çeşitli milletlerin yapısı araçlar 1947 yılında Amerikan yardımı başlayıncaya kadar kullanılmıştır.⁵⁴⁷

Zırhlı birliklerin ihtiyacı olan tanklarla birlikte, gerek muharebede gerekse eğitim esnasında çeşitli sebeplerle hareket kabiliyetini yitiren tanklar için İngiltere tarafından 33 adet tank kurtarıcısı verilmiştir.⁵⁴⁸

Ayrıca 1943 yılında, şasisi Kırıkkale'de yapılan Ford motor ile donatılmış Türk yapısı tankın tecrübesi yapılmıştır. Fakat o zamanlar endüstrimizin gelişmemiş olması nedeniyle bu tecrübeden arzu edilen sonuç alınamamıştır.⁵⁴⁹

---

⁵⁴³ İDH, 2-034-2

⁵⁴⁴ İDH, 2-037-1

⁵⁴⁵ İDH, 2-034-2

⁵⁴⁶ Bindirilmiş birlik kavramı zırhlı veya zırhsız motorlu taşıtlarla donatılmış piyade birliklerini ifade etmektedir.

⁵⁴⁷ Teoman Engin, *a.g.e.*, s.44

⁵⁴⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, C.1, s.521

⁵⁴⁹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s. 95

3.1.2. Piyade Tüfeği:

Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başlayan savaş sınırlarımıza kadar gelmişti. Buna mukabil Türk ordusu da kademe kademe yeni teşkilatlandırma çalışmaları ile büyütülmüştü. Ancak ordunun elinde yeterli miktarda silah ve malzeme olmadığından dolayı ordu önce teşkilat ve mevcut olarak büyütülmüştür, sonrasında alınan silah ve malzeme ile donatılmaya çalışılmıştır.

Bazı yabancı kaynaklarda Türk Ordusu'nu değerlendiren yazılarda, “Bir Milyon Süngü” gibi ifadeler yer vermektedir.⁵⁵⁰ Aslında bu ifadeler II. Dünya Savaşı dönemindeki Türk Ordusu için önemli bir gerçeği yansıtmaktadır. Daha önceki bölümlerde de aktardığımız gibi ordunun ciddi bir modernleşmeye ihtiyacı vardı ve savaş öncesi dönemlerde yaptığı girişimler yeterli olmamıştı. Bu nedenle savaş yıllarında ordunun omurgasını sayısı 40'ı bulan piyade tümenleri oluşturmuştur. Dönemin koşullarına uygun zırhlı ve motorlu birliklerden teşkil edilemeyen ordunun en azından temel savaş aracı olan tüfeklerle donatılması gerekmektedir. Bu sebeple savaş yıllarında çok sayıda da piyade tüfeği alımı yapılmıştır.

O dönemde orduda çok çeşitli çap ve markada piyade tüfeği bulunmaktaydı. Kalibrasyon konusundaki sıkıntının önüne geçmek için silahların büyük kısmı Almanya'ya gönderilerek, namluların standart kalibreye dönüştürülmesine gerek duyulmuştu.

1940 gibi ileri tarihte dahi bir İngiliz belgesinde; “Türk Ordusunun ciddi bir piyade tüfeği açığı vardır ve bunlardan 150.000 adet temin etmemizi istediler” denilmektedir.⁵⁵¹ Ayrıca savaşan ülkelerden başat konumda olanların 1939-1945 arasındaki dönemde Türkiye'nin piyade tüfeği ihtiyacı kadar uçak, tank ürettiklerini düşünürsek Türk Ordusu'nun durumu netlik kazanacaktır.

1940 yılında ordunun tüfek ihtiyacının karşılanması amacıyla 23.09.1940 tarih ve 2/14422 sayılı kararnameye istinaden pazarlık sureti ile Yugoslav

⁵⁵⁰ *Türk Subaylarının ...*, s.53

⁵⁵¹ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.32-33

Hükümetinin Karakoyvaç'daki tüfek fabrikasından yedi bin tüfek ile yedi milyon fişek alınmıştır.⁵⁵²

Bir subaya, subay naspedilişini müteakip, askeri yaşamında kullanılmak üzere bir takım standart teçhizat verilir. O dönem subaylara verilen elbise, kılıç, manevra sandığı, hurç, harita çantası gibi gereçler sağlanırken savaş nedeniyle tabanca ve dürbün gibi ihtiyaçları karşılanamamıştır.⁵⁵³ Bazı subaylar ise kendilerine istihkak olarak verilmesi gereken tabancalar verilmediği için kendi paralarıyla aldıkları tabancaları kullanmak durumunda kalmışlardır. Her ay maaştan 4 lira kesilmek suretiyle 24 liraya Kırıkkale yapımı tabanca verilmiştir.⁵⁵⁴ 1941 yılında Nuri Killigil fabrikasında yapılmak üzere orduda kullanılmak için tabanca siparişi verilmiştir.⁵⁵⁵

Jandarma birlikleri içinde İtalyan ordusu subaylarına mahsus 1940 modeli 9 mm çaplı Pistola Beratta marka tabancanın, İtalya ile Türkiye arasında mevcut ticaret ve kliring hükümleri dairesinde bedeli ödenerek alınmasına 20 Mayıs 1940'da onay verilmiştir.⁵⁵⁶

3.1.3. Motorlu Vasıta Ve Hayvanlar:

II. Dünya Savaşı'ndan önceki Türk Ordusu, teknolojik yoksunluklar içerisinde tamamen insan gücüne dayanan bir yapıda idi. Orduda yeterli düzeyde motorlu vasıta bulunmadığından dolayı manevra yeteneği sınırlıydı. Aynı şekilde ikmal sistemi de çoğunlukla hayvanlarla çekilen araçlara dayanmaktaydı. Ancak savaşla birlikte ordu önemli bir biçimde modernize olmaya başlamıştır. Diğer silah ve malzemeler gibi bu dönemde çok sayıda motorlu vasıta alımı yapılmıştır. Savaşa bu yönüyle bakıldığında II. Dünya Savaşı, Türk Ordusu'nun modernleşmesine önemli katkı sağlamıştır.

Ordunun motorlu taşıt sorunu sadece az olması değildi. Aynı zamanda az olan bu motorlu taşıtlar 28 farklı markadan meydana gelmekteydi.⁵⁵⁷ Bu kadar farklı

---

⁵⁵² BCA 14/11/1940 Sayı: 146712/ Dosya: 41-146M Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.105..11.

⁵⁵³ *Türk Subaylarının ...*, s.68

⁵⁵⁴ Nurettin Türsan, *Anılar*, Arma Yayınevi, İstanbul 2008, s.55

⁵⁵⁵ BCA 21/8/1941 Sayı: 164592/ Dosya: 42-213 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.74..4.

⁵⁵⁶ BCA 30/5/1940 Sayı: 135832/ Dosya: 106-143 Fon Kodu: 30..18.1.2Yer No: 91.51..3.

⁵⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.132

marka model olması da zaman içinde önemli yedek parça ve bakım onarım sıkıntılarına sebebiyet vermiştir. Özellikle bugünkü anlamda bildiğimiz bir tedarik sisteminin ve yedek parça stoklamasının olmadığı bir orduda her farklı marka ve model en basit bir arızalanmada bile araçların çalışmaz hale gelmesine sebep olmuştur.

Ordunun motorlu vasıtalara kavuşturulması o kadar büyük bir sorundu ki tümen komutanlarının bile binek otomobili olmadığı, fayton kullandığı olmuştur. Bursa'da konuşlu 5'inci Kolorduya bağlı olan oto bölüğünün araçları halktan satın alınmış olan kamyon, otobüs ve binek araçlardan oluşmaktaydı. Bu araçlar o dönemin gizleme esaslarına göre sarı, eflatun ve gri renklere boyanmış yedek parçası bulunmayan araçlardı. Şoförler ise bölüğün kendi imkânları içinde yetiştirilmeye çalışılmıştır.⁵⁵⁸

Alman Büssing-NAG Fabrikasından 1938'de 130 arazi kamyonu alınmasına dair anlaşma yapılmış, teslimat tarihinde 74 adet kamyon teslim alınmıştır. Geri kalan 56 kamyon savaş nedeni ile getirilememiştir. Almanya ile 1941 yılında yapılan ticaret anlaşması neticesinde geriye kalan 1.5 tonluk 56 kamyon yerine aynı marka olmak kaydı ile yeni tip 4.5 tonluk 56 adet arazi kamyonu alınmasına karar verilmiştir.⁵⁵⁹

Ordunun ihtiyaçlarını temin için 1939 Nisanı'nda 150 adet otomobil alınmıştır.⁵⁶⁰ Aynı yılın Temmuz ayında 30 adet kamyon, 6 su tankı ve 4 adet otobüs sipariş edilmiştir.⁵⁶¹ Yine 1939 yılında Çanakkale Müstahkem mevkiinin tahkimatında kullanılmak üzere 35 adet Ford ve Chevrolet marka kamyonu alınmasına karar verilmiştir.⁵⁶²

Savaş boyunca en çok modernize edilmeye çalışılan unsurlar hava kuvvetleri ve zırhlı birlikler olmuştur. Hava kuvvetlerinin uçak ihtiyaçlarının dışında çok fazla motorlu vasıtaya ihtiyacı vardı bunların temini için 1940 yılında 40 adet kamyon

---

⁵⁵⁸ *Türk Subaylarının ...*, s.78-194

⁵⁵⁹ BCA 13/4/1942 Sayı: Dosya: 4691 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.340..13.

⁵⁶⁰ BCA 24/4/1939 Sayı: Dosya: 4317 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.327..6.

⁵⁶¹ BCA 7/7/1939 Sayı: 2/11483 Dosya: 63-117 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.67..9.

⁵⁶² BCA 7/7/1939 Sayı: 2/11493 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.67..19.

sipariş edilmiştir.⁵⁶³ Aynı yıl kolordu komutanlıkları için Amerika'dan 4 adet binek otomobil alınmıştır.⁵⁶⁴

Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu kapsamında, ordunun her türlü ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Bu kanunun gereği birçok motorlu vasıtaya da milli müdafaa ihtiyaçları için el konulmuştur. Örneğin Çocuk esirgeme kurumuna ait iki kamyon ve bir kamyonet bu kanun kapsamında ordunun ihtiyaçları için kullanılmış, kurumun milli müdafaa mükellefiyetinden istisna tutulmalarına dair istekleri reddedilmiştir.⁵⁶⁵

İngilizler 1942 Kasımından itibaren Stuvart ve Valantine marka 410 hafif ve orta tankla birlikte 150 adet kamyon ve otomobilde göndermiştir.⁵⁶⁶ Adana Listesinde Türkiye her ay 1.000 adet olmak üzere toplamda 21.000 kamyon istemiştir. İngilizlerse her ay 300 adet kamyon verileceğini taahhüt etmişlerse de, bu meblağda tam olarak gönderilmemiştir. Ayrıca Türkiye 2,5-3 tonluk kamyon isterken genelde 1.5 tonluk kamyon gelmiştir. Amerika'nın Ödünç Verme ve Kiralama Yasası yoluyla yardım olarak 2,5 tonluk G.M.C.⁵⁶⁷ kamyonunda verilmiştir.⁵⁶⁸

7-8 Haziran 1943'de İngiliz Korgeneral Lintsel ile görüşen Orgeneral Asım Gündüz, İngilizlerin Adana Listeleri doğrultusunda gönderdikleri kamyonlarla hayvanlı ikmal kollarını kaldırıp yerine motorlu ikmal kolları kurduklarını belirtmiştir. Öncelikle Kolordu ve Ordu ikmal kolları motorlu vasıtalarla teşkil edilmiştir. Türkiye'de o dönemin şartları içinde en hızlı ve etkin ulaşım ağı trendir. Ancak bir savaşta tahrip edilerek savaş dışı kalması muhtemeldir. O nedenle Asım Gündüz, İngilizlerin biran önce taahhüt ettikleri kamyonları vermelerini talep etmiştir.⁵⁶⁹

Ordunun güçlendirilmesi sorunu sadece II. Dünya Savaşı'nın getirdiği bir zorunluluk olmaktan çıkmıştır. Almanya'nın mutlak mağlubiyeti üzerine Avrupa'da

⁵⁶³ BCA 12/2/1940 Sayı: 128302/ Dosya: 63-123 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.14..2.

⁵⁶⁴ BCA 19/1/1940 Sayı: 127152/ Dosya: 236-70 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.129..7.

⁵⁶⁵ BCA 27/8/1942 Sayı: Dosya: 203106 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 179.235..29.

⁵⁶⁶ İDH, 6-045-1

⁵⁶⁷ General Motors Of Company, O dönem askerlerin ve halkın dilinde bu araçlar Cemse olarak geçmektedir. Hatta dönemi konu alan birçok edebi eserde de bu şekilde kullanılmaktadır.

⁵⁶⁸ *Türk Subaylarının II. Dünya Harbi Hatıraları*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.78

⁵⁶⁹ İDH, 6-142-6

tek güç olarak kalan SSCB'nin Türkiye üzerindeki baskılarını göğüslemek için de güçlü bir ordu bulundurmak ve bunu idame ettirmek zorundaydı. Bu nedenle savaşın biteceği belli olmasına rağmen gelen yardımlar haricinde savunma ihtiyaçları için alım yapılmaya devam ediliyordu. Temmuz 1945'de 80 adet kamyon alınmıştır.⁵⁷⁰

Savaşın sonuna doğru özellikle 3. Ordu'da motorlu vasıta noksanı çok fazladır ve ikmal nakliyatı masrafları milyonlarca lirayı bulmuştur. Bu nedenle Ticaret Vekâletince alınmış olan 80 kamyonun 3. Ordu'ya verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak 80 kamyon dahi ihtiyacı karşılamaktan hayli uzaktır. Ordunun motorlu vasıta sorununun çözülmesi için 24 Ağustos 1945'de Başbakanlığa yazılan yazıda, çeşitli sebeplerle alınıp yurda gelecek araçların % 25'inin ordu birlikleri için tahsis edilmesi talep edilmiştir.⁵⁷¹

Ordu, II. Dünya Savaşı ile birlikte yeniden bir modernizasyona girdi. Bu kapsamda en çok önem verilen husus binek gücüne dayanan orduyu motor gücüne dayandırmak olmuştur. Bu kapsamda ciddi adımlar atılmış olsa da, bu birden bire gerçekleşemediği için geleneksel usullere de devam edilmiştir. Bilindiği gibi savaşın başlarında kurulan tek zırlı tugaya karşılık bir süvari kolordumuz vardı. Aynı zamanda birçok kamyon alınmasına rağmen ordunun ikmal sistemi hâlâ hayvan gücüne dayanmaktaydı. Topçu birlikleri de hayvan koşulu toplardan müteşekkildi. Böyle bir kuruluştaki ordunun hayvan ihtiyacı büyük bir yekûn tutmaktaydı. Gerek savaş başlamadan önce gerekse savaş esnasında birçok alım gerçekleşmiştir. Bu maksadın ifası için 18 Şubat 1939'da bedeli üç yıl içinde ödenmek üzere 2500 dağ top katırı alınmasına karar verilmiştir.⁵⁷² Ancak verilen ödenekle bu hayvanlardan 1630 adedi satın alınmıştır. Geri kalan 870-1000 baş hayvan için ilave ödenek 15.06.1940'da çıkarılmıştır.⁵⁷³ Yine 1939'da Irak ve Suriye'den 200.000 liralık süvari binek hayvanı alınmıştır.⁵⁷⁴

Ordunun ihtiyacı için satın alınacak top hayvanlarını yerinde görmek amacıyla Slovakya, Macaristan, Yugoslavya ve Romanya'ya üç kişilik heyet

⁵⁷⁰ BCA 27/7/1945 Sayı: 28943/ Dosya: 5133 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 108.46..7.

⁵⁷¹ BCA 9/8/1945 Sayı: Dosya: 46206 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.344..20.

⁵⁷² BCA 18/2/1939 Sayı: 103842/ Dosya: 43 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.12..18.

⁵⁷³ BCA 15/6/1940 Sayı: 137172/ Dosya: 43-78M Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.57..17.

⁵⁷⁴ BCA 6/9/1939 Sayı: 118892/ Dosya: 43-78 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.87..14.

gönderilmiştir.⁵⁷⁵ Milli Müdafaa hizmetlerinin ifası için 1939'da 2.000 baş top koşum hayvanının alınması için Polonya, Macaristan ve Yugoslavya ile anlaşma yapılmış ancak savaş başlaması ile anlaşmalar feshedilmiş, bahsi geçen hayvanların Amerika ülkelerinden alınmasına karar verilmiştir.⁵⁷⁶

Görüldüğü gibi Türkiye, binek hayvanları da ithal etmektedir. Aslında 1931-1936 yılları arasında atçılığın geliştirilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Karacabey'de bulunan haralarda sahra toplarının çekilmesi için "Karacabey Noniusları"⁵⁷⁷ yetiştirilmeye girişilmiş, Karacabey yarım kan Arap atları da orduda subay bineği olarak kullanıma sokulmuştur. Ancak her iki girişimde ihtiyacı karşılamaya yetmemiştir.

Türkiye'nin at ithal etmesinin en önemli nedeni, Türkiye'de yetişen at neslinin yüksekliğinin küçük kalmasıdır. Süvari talimnamesine göre, bir süvari erinin atı için teçhizatı ile beraber muayyen ağırlık 131,480 kg olarak gösterilmiştir ve istenilen hizmeti görece atın yüksekliği ise 1.48 m olmalıdır. Oysa Türkiye'den tedarik edilebilecek hayvanların üçte ikisinin yüksekliği 1.43 m'yi bulmamaktadır.⁵⁷⁸

Savaş ithalat ve ihracat dengesini de bozmuştur. Vuku bulacak bir savaşta kullanılacak ürünlerin büyük kısmının ihracatı yasaklanmıştır. İhracına izin verilen ürünlerin ise karşılığında savunma ihtiyaçları giderilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi başta süvari birlikleri için olmak üzere dışarıdan çok sayıda hayvan alımı da gerçekleşmiştir. Bu alımları en az düzeye indirmek için de daha savaş başlamadan 22 Mayıs 1939'da eşek ve katırların ihracı yasaklanmıştır.⁵⁷⁹ 1941 yılında Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu kapsamında Türkiye'nin doğusunda bulunan birliklerin takviye edilmesi için, birliklerin bulunduğu bölgedeki her köyden 5 katır ve 5 at verilmesi istenmiştir.

Orduda hayvan kullanımının, motorlu vasıtalara göre çok yaygın olması ordunun bu konuda ciddi manada yetersiz olduğu anlamına da gelmemelidir. 1942'de

⁵⁷⁵ BCA 17/4/1940 Sayı: Dosya: 25730 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 212.442..13.

⁵⁷⁶ BCA 8/1/1940 Sayı: 126322/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.125..4.

⁵⁷⁷ Nonius: Sıcak kanlı bir at ırkı olup, Karacabey harasında 1924 yılından itibaren ülke ihtiyaçlarını karşılamak için damızlık nonius ırkı at yetiştiriciliği çalışmaları yapılmıştır.

⁵⁷⁸ Tekeli-İlkin, a.g.e., s.108

⁵⁷⁹ BCA 22/5/1939 Sayı: 110582/ Dosya: 172Fon Kodu: 30..18.1.2Yer No: 87.46..6.

bile Alman ordusunda 960 bin at mevcuttur. Bunun 464 bini topçu, 50 bini süvari, 446 binide piyade ve nakliye kollarında kullanılmaktaydı. 1941’de Kızılordu nakliyatının % 80’i de hayvan kuvvetine dayanmaktaydı.⁵⁸⁰

3.1.4. Akaryakıt:

Türkiye’nin ordusunu modernize etmesi, savaşa hazırlanma çabası için bir alanda değişiklik yapması beraberinde onlarca değişiklik yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ordunun hayvan gücünden ziyade motor gücüne dayanması için birçok motorlu vasıta alınmıştır. Ama bu çözüm olmamıştır. Bu motorlu vasıtaların hareket edebilmesi için yakıt temin edilmesi ve bunların depolanması gerekir. Ülkede yeterli sayıda araç olmadığı için nitelikli şoför yetiştirilmesi gerekir. Araçlar arızalandığı veya bakımı yapılması gerektiğinde teknisyen gerekmektedir. Bu teknisyenlerin kullanması için yedek parça şart olup bunların hiç biri ülkede üretilmemektedir. Teknisyen ve yedek parça ile birlikte tamirhane ihtiyacı ortaya çıkar. Tüm araçlar için garaj gerekir. Ayrıca Türkiye gibi ulaşım ağı güçlü olamayan bir ülke için alınan araçlara göre karayolları yapılmalıdır. Görüldüğü gibi Türkiye’nin tüm araç ihtiyacı bir anda karşılanırsa bile bu sorun çözülmemiş aksine daha fazla sorunla birlikte geri dönmüş oluyordu. Ordu bünyesinde bulunan motorlu vasıtaların artması ile birlikte yukarıda sıralanan sorun kalemlerinin her birine çözüm bulunmaya çalışılmıştır.

Savaş yıllarında Türkiye’deki bütün akaryakıt tanklarının (İstanbul, İzmir, İskenderun) depolama kapasitesi ancak 100.000 tondan ibaretti. Nitekim savaş içinde bu stok seviyesi de dönemlik ihtiyaca göre bazen bir haftalık, hatta daha az seviyelere kadar da düşmüştür. Herhangi bir savaş halinde, ordu da, akaryakıt bakımından halk kadar sıkıntı çekecek durumdaydı.⁵⁸¹ Yeni alınan araçlarla birlikte de ordunun akaryakıt ihtiyacı her geçen gün artmıştır.

Akaryakıt sorununa çözüm olması ve yapılan faaliyetlerin daha sistematik bir biçimde yapılması için; 14 Şubat 1941 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile milli

---

⁵⁸⁰ Tekeli-İlkin,*a.g.e.*, s.398-400

⁵⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir,*a.g.e.*,s.132

müdafaa ve halk ihtiyaçları için petrol ve petrol ürünlerini satın almak, depolamakla görevlendirilen Petrol Ofisi kurulmuştur.⁵⁸²

Çeşitli yollarla temin edilen akaryakıtın depolanması için ülkenin gerekli görülen yerlerinde akaryakıt depo ve tankları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu depolar hem gelen akaryakıtın naklini hem de dağıtımını kolaylaştırmak için genellikle demiryolu ve önemli karayolu güzergâhları üzerine yapılmıştır.⁵⁸³ Bu maksatla akaryakıt tanklarının yapılması için gerekli görülen ve hazineye ait olmayan araziler istimlak edilmiştir.⁵⁸⁴

Fevzi Çakmak'ın 6.11.1943 tarihli yazısında, Türkiye'nin olası bir savaşa girmesi durumunda benzin ihtiyacının karşılanması amacıyla aşağıdaki yerlere Sokoni Vakum firması tarafından benzin tank ve tesisleri yapılmasına karar verildiği belirtilmektedir.⁵⁸⁵

Yapılacak Yer	Benzin Kapasitesi (ton) ⁵⁸⁶
Konya	596
Konya	66
Afyon	156
Afyon	150
Eskişehir	596
Eskişehir	92
İzmit	156
İzmit	92
Balıkesir	156
Balıkesir	92
İskenderun	16000

⁵⁸²T.C. Resmi Gazete, 18 Şubat 1941, S:4737, s.495

⁵⁸³İDH, 6-142-2

⁵⁸⁴BCA 21/12/1943 Sayı: 1553/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.4..15. Zile'de yapılacak benzin tanklarına lüzumlu olan şahıs malı bir miktar arazinin istimlakı.

BCA 13/11/1943 Sayı:163/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.1..16. Kütahya'nın Gümüşköyü mevkiinde yapılacak benzin tankları için lüzumlu olan arazinin istimlakı

BCA 25/9/1943 Sayı: 206652/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.71..10. Ulukışla'da yapılacak yeraltı benzin tankları için lüzumlu olan bir miktar şahıs malı arazinin istimlak edilmesi.

⁵⁸⁵İDH, 2-089-1

⁵⁸⁶İDH, 2-089-2, İki kere yazılan illerde iki ayrı benzin tankı yapılacaktır.

Uşak	596
Çardak	596
Çakmak	266
Bandırma	266
Cumaovası	266
Arifiye	156
Etimesgut	156
Ulukışla	92
Tarsus	46
Ankara	56
Karaköy	56
Mersin	184

Adana Listelerinde de savaş için gerekli araç ve malzeme istendiği gibi aşağıda belirtilen miktarlarda akaryakıtta istenmiştir.⁵⁸⁷

Akaryakıt Cinsi	Kara Kuvvetleri	Hava Kuvvetleri	Deniz Kuvvetleri	Toplam (Ton)
Normal Benzin	720.000	37.000	-	757.000
87 Oktan Benzin	5.000	-	-	5.000
77 Oktan Benzin	2.000	-	500	2.500
Muhtelif Ok. Benzin	-	120.000	-	120.000
Mazot	1.000	10.500	10.000	21.500
Vakum	75.000	7.000	-	82.000
Valvalin	22.000	1.100	-	23.100
Gres	16.000	741	50	16.791
Petrol	10.000	-	-	10.000
Kalipsül	75	-	-	75
Dikre Yağı	400	-	-	400

⁵⁸⁷ İDH, 2-095-2

Ayrıca gelen akaryakıtın depolanması ve taşınması maksadıyla aşağıda belirtilen miktarlarda mevzuat istenmiştir:

	Moto. Daire⁵⁸⁸	Hava Kuvvetleri	Deniz Kuvvetleri	Toplam (Adet)
Bidon (150/250 lt)	300.000	500.000	-	800.000
Bidon (400 lt)	20.000	-	-	20.000
Seyyar Sarnıç (500 lt)	500	-	-	500
Sarnıç (500 ton)	50	-	-	50
Benzin Tankı	2000	-	-	2000
Benin Tankı (Sabit 500 ton)	400	-	-	400
Benzin Tankı(Sabit 1000 ton)	50	50	-	100
Sarnıçlı Vagon (25 ton)	150	235	-	405
Su Tankı	1200	-	-	1200
Yer Altı Tankı (100 ton)	-	250	-	250

Malzeme Tahakkuk ve Tespit Ş. Müdürlüğüne⁵⁸⁹ 2 Mart 1943'de gönderilen yazıda Adana listelerine göre verilecek olan akaryakıtın İskenderun'dan İzmir ve İstanbul'daki mevcut akaryakıt tanklarına naklini sağlamak için İngilizlerden asgari beşer bin tonluk iki yağ gemisinin istenmesinin zorunluluğu vurgulanmıştır. Ayrıca Adana Listelerinde askeri ihtiyaçlar gösterilmiş fakat halk ihtiyacı gösterilmemiştir. Bu nedenle birçok sivil fabrikanın akaryakıt bulamadıkları için faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldığı belirtilmiş, aynı zamanda belgede ülkenin zirai üretiminin arttırılması için ziraat aletlerine ihtiyaç olduğu hususuna da değinilmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁸ Belgede bu şekilde geçmekle birlikte deniz ve hava birlikleri hariç Milli Müdafaa Vekaleti ve Genel Kurmay Başkanlığı bağlılarının kast edildiği değerlendirilmektedir.

⁵⁸⁹ Adana Görüşmeleri ardından gelen malzeme ihtiyaç listesinin hazırlanması ve gelecek yardımlarla ilgili işlerin takip edilmesi için kurulmuştur.

⁵⁹⁰ İDH, 2-111-1

Malzeme Tahakkuk ve Tespit Ş. Müdürlüğüne yapılan başvuruyu 7-8 Haziran 1943 tarihinde Orgeneral Asım Gündüz başkanlığında toplanan Türk heyeti, İngiliz Korgeneral Lintsel'e iletmiştir. Ancak, İngilizler sarnıç gemisi veremeyeceklerini, onun yerine demiryolu kanalı ile akaryakıt dağıtımını sağlayabileceklerini belirtmiştir.

Bu noktada Türk yetkililer akaryakıt depolarının inşaatlarının tamamlanmadığını bu nedenle akaryakıtın kendilerine Kuzey Afrika Harekatı sırasında Alman ve İtalyanlardan ele geçirilen bidonlarla verilmesini istemiştir. İngiliz yetkililer ise kendilerinin de bidon konusunda sıkıntıların olduğunu İstanbul'da bulunan kürek vs. imal eden tesislerin bidon imalinde kullanılmasını teklif etmiştir.⁵⁹¹

Orgeneral Asım Gündüz yukarıda bahsi geçen görüşmede Türkiye'nin akaryakıt depo kapasitesini İstanbul'da 68.589 ton alacak 65 tank, İzmir'de 13.712 ton hacminde 18 tank ve İskenderun'da 33196 ton hacminde 9 tank şeklinde bildirmiştir. Ayrıca bunlara ilave çeşitli mevkilerden sökülüp İskenderun'a kurulacak tanklar vardır.⁵⁹²

Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu 7.6.1943 tarihli yazısına istinaden senelik akaryakıt ihtiyacı aşağıdaki gibidir:⁵⁹³

---

⁵⁹¹ İDH, 6-142-2/6-142-3

⁵⁹² İDH, 6-142-1

⁵⁹³ İDH, 2-96-2/2-96-3/2-96-4

	Vekâlet ⁵⁹⁴		Hava Kuvvetleri		Deniz Kuvvetleri		Sivil
	Barış	Sefer	Barış	Sefer	Barış	Sefer	-
Benzin	14.821	130.000	13.000	120.000	Belirtilmemiş	2.637	60.000
Petrol	6.222	-	-	-		-	-
Mazot	18.318	-	-	10.500		107.200	-
Motorin	6.402	2000	-	-		6.872	50.000
Gaz Yağı	-	-	-	-		-	45.000
Yağ			1.300	12.000		-	12.000
Otomobil	-	-	1.300	37.000		-	-
Benzini							

Adana Listeleri dâhilinde Müttefiklerden istenilen akaryakıt mevzuatı haricinde Türkiye, İsviçre'ye 1943 yılında 55 adet⁵⁹⁵, 1944 yılında 429 adet benzin tankı sipariş etmiştir.⁵⁹⁶ Yine 1944 yılında İngiltere'ye 55 adet benzin tankı sipariş edilmiştir.⁵⁹⁷

İngilizlerden gelen akaryakıt yardımlarının dışında Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için çok fazla alım da yapılmıştır. Hava birliklerinin ihtiyacı için Shell Kumpanyasından 1.514.382 kg. uçak benzininin alınmasına 16 Mayıs 1942'de onay verilmiştir.⁵⁹⁸ Zırhlı birliklerin ihtiyacı için 73 oktanlı 200 ton ve 90 oktanlı 400 ton benzinin alınmasına 04.03.1944'de izin verilmiştir.⁵⁹⁹ Hava kuvvetlerinin ihtiyacı olan 19.398 ton muhtelif oktan benzin ve %5 nispetindeki muhtelif madeni yağın alımı için 24.06.1944'de onay verilmiştir.⁶⁰⁰ Yukarıda verilen bilgilerin dışında satın alma komisyonlarının Resmi Gazete'ye verdikleri akaryakıt alımı ve depolama tesisleri ile ilgili olarak çok sayıda ihale ilanı vardır.

⁵⁹⁴ Belgede Vekâlet olarak geçmektedir. Hava ve Deniz Kuvvetleri belirtilip, Kara kuvvetleri belirtilmediği için Vekâlet Kara Kuvvetlerini kapsağı değerlendirilmektedir.

⁵⁹⁵ BCA 25/9/1943 Sayı: 206702/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.71..15.

⁵⁹⁶ BCA 15/5/1944 Sayı: 3/780 Dosya: 7-12 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.29..4.

⁵⁹⁷ BCA 19/4/1944 Sayı: 3/701 Dosya: 7-11 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.25..5.

⁵⁹⁸ BCA 16/5/1942 Sayı: 179132/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.40..20.

⁵⁹⁹ BCA Tarih: 4/3/1944 Sayı: 5073/ Dosya: 5-36 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.15..12.

⁶⁰⁰ BCA Tarih: 24/6/1944 Sayı: 3/1081 Dosya: 5-52 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.44..5.

3.1.5. Müstahkem Mevkiler Ve Tahkimat:

Tahkimat, bir yeri düşman saldırısına karşı koyabilecek duruma getirmek için yapılan her türlü hendek, siper vb. savunma tesisleri demektir. Müstahkem mevki ise tahkimatın yapıldığı bölge anlamında kullanılmaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de ve dünyada çeşitli müstahkem mevkiler oluşturulmuş ve savunma planları bu alanlar üzerinden yapılmıştır. Bu savunma hatlarının en bilinenleri Fransızların yaptığı Maginot ve Almanların yaptığı Siegfried Hatlarıdır. Türkiye'de ise Çakmak Hattı⁶⁰¹, Çatalca Hattı, Demirkapı Hattı yapılmıştır. Ayrıca Doğu Anadolu üzerinden gelebilecek saldırılarda düşünülerek burada da müstahkem mevkiler hazırlanmıştır. Bu savunma hatlarının tesis edilebilmesi için ciddi bir biçimde iş gücü ve malzeme harcanmıştır. Ayrıca bu hatların düşman taarruzlarına karşı bir engel vasfı taşıması için önemli miktarda silah bu bölgelere konuşlandırılmıştır. Bu sebeple çalışma içinde bu konuya da yer verilmiştir.

Türkiye'de yapılan bu müstahkem hatlar, I. Dünya Savaşı'nın ardından Fransa'da yapılamaya başlanılan Maginot Hattı'nın etkisinde yapılmıştı. Peki, bu ciddi maddi emeklerin mahsulü olan ve ülkenin savunma doktrininin omurgasını teşkil eden bu tahkim edilmiş hatlar acaba olası bir taarruzi harekâta düşmanı durdurabilecek miydi? Aslında bildiğimiz gibi bu sorunun cevabı hayır. I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulmaya başlanan Maginot Hattı Alman Orduları tarafından rahatlıkla geçilmişti. Eğer Türkiye'ye yönelik bir düşman saldırısı olsa idi bu hatların akıbeti de aynı olacaktı. Yeni savaşın yeni bir stratejisi vardı; "Yıldırım Harbi". Bu doktrinin temel ögesi olan zırhlı birlikler ve uçak gibi üstün hareket kabiliyetine sahip savaş vasıtaları ile taarruz edilen tarafa baskın etkisi yaratılıyor yarma harekâtı ve hava indirme birliklerinin düşman cephe gerisine el atmaları ile birlikte savunan tarafın mağlup edilmesi sağlanıyordu. Ancak ordu da o dönemde uçak ve tank sayısı taarruzi bir harekât yapılmasını sağlayacak sayıda olmadığı gibi bu saldırılara maruz kalındığında ise bunları bertaraf edecek uçaksavar ve tanksavar etkinliğine de sahip değildi. İşte tüm bu nedenlerle müstahkem hatlar kurmak bir anlamda savunma için bir zorunluluktur. Ama kurulan bu müstahkem hatlar ise ancak bir oyalama

---

⁶⁰¹ Almanya'nın Türkiye'ye taarruz etmesi durumunda, taarruz istikametinin Trakya üzerinden gerçekleşeceği öngörülerek, Trakya'da oluşturulan bu savunma hattına Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın adı verilerek "Çakmak Hattı" denilmiştir. Bkz: BCA 3/10/1939Sayı: 120842/ Dosya: 68-31 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.97..6.

muharebesine olanak tanıyordu. Bunca emek belki Türkiye'ye biraz zaman kazandırabilirdi fakat kısa sürede nüfusun büyük kısmını ve en büyük şehrini kaybedeceği aşikârdı.

Belirttiğimiz gibi Türkiye, Marmara ve Trakya savunmasını Çakmak hattına bağlamıştı. Bu hat, yer yer beton koruganlarla takviye edilen sahra usulü bir tahkimattı ama hiçbir zaman bir Maginot veya Siegfried hattı değildi. Bunlardan başka eldeki mevcut kuvvetle orantılı olmayacak biçimde uzundu. Çakmak Hattı, Karadeniz'de İğneada'dan başlamak üzere, Mahya Dağı, Demirköy, Kırıkkale, Edirne/Meriç'e kadar uzanıyordu. Bu hat Balkanlarda, Bulgaristan ve Meriç Vadisinden Edirne'ye buradan da İstanbul'a gelen ana yaklaşma istikametlerini kapatmak içindi. Bu hat 1'nci Ordunun 3'üncü, 4'üncü, 10'ncu ve 20'nci kolordularıyla, 2'nci Ordu'nun 2'nci Kolordusu tarafından işgal edilmişti. İstanbul Boğazı bölgesi 1'nci Ordunun 15'inci Kolordusunun sorumluluğuna verilmişti. Trakya'da verilecek muharebelerin başarısızlığa uğraması halinde, Türkiye'nin savunması Marmara kıyılarında sürdürüleceğinden, 2'nci Ordunun Trakya'daki 2'nci Kolordusu hariç kalan 1'nci Kolordu Çanakkale Boğazı bölgesinde, 5'inci Kolordu ile Bursa, Mudanya, Bandırma ve Balıkesir Bölgesinde; 12'nci Kolordu Edremit, İzmir, Muğla bölgesinde tertiplenmiş ve 2'nci Ordu Karargâhı da Balıkesir'e intikal ettirilmişti. Doğu Anadolu'yu savunma görevi ise 3'üncü Ordu'ya verilmişti⁶⁰² Burada da Köprüköy, Zivin-Halas ve Erzurum Müstahkem mevki inşa edilmiştir.⁶⁰³

Yunanistan'ın Almanlarca işgal edilmesi üzerine, Bulgaristan sınırının hemen gerisindeki Çakmak Hattının batı kanadı hassasiyet kazanmıştı. Bu nedenle Yunanistan'ın işgaline paralel olarak Çakmak Hattı süratle boşaltılmış, bu mevzinin savunması ile görevlendirilmiş birlikler Trakya'da örtme kuvvetleri bırakarak Çatalca ve Demirkapı mevzileri civarına süratle alınmışlardı. Birliklerin hareket kabiliyeti yetersiz olduğu için çekilme sırasında önemli sıkıntılar yaşanmıştır.⁶⁰⁴ Bu iki yeni savunma hattı, daha az kuvvetlerle, korunmaya imkân veriyordu. Çatalca Hattı İstanbul'un batısındaki Çatalca bölgesinden ismini alır. Terkos Gölü, Çatalca

---

⁶⁰² *Türk Subaylarının ...*, s.51

⁶⁰³ Erdal Akkaya, *a.g.e.*, s.158-1959

⁶⁰⁴ Güngör Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.352

ve Marmara hattıdır. Demirkapı hattı ise Gelibolu yarımadasında Saroz-Kavak-Kazanağzı hattıdır.⁶⁰⁵

Savaş yıllarında İçişleri Bakanlığı yapmış olan Hilmi Uran bu hatları şöyle değerlendirmektedir:

"[...]Zannedirim, harp içinde hiçbir vakit tam manasıyla ve gönül rahatlığı ile kendimizi harbe hazır hissetmedik. Mesela ilkin Çakmak hattı adını verdiğimiz ve ta Kırklareli'nden ve Edirne'den geçerek harbi hudutta karşılayacak olan geniş bir müdafaa sistemi tesis ve kabul ettik. Sonra, buna takatimizin yetmeyeceğini anlayarak müdafaa hattını Çatalca dar sahasına kadar çektik. Daha sonra (Mart 1941 sırasında olmalı) Rumeli'nin hatta İstanbul'un müdafaa edilemeyeceği telkini ile harbi Boğazlar'ın Anadolu yakasında kabul etmeyi düşündük. Bunun için de Balıkesir'den Çanakkale Boğazı olduğu gibi İzmit gerisinde de kuvvetli bir birlik tahsis ederek Şile ve Kandıra sahillerini de kontrol altında tuttuk."⁶⁰⁶

Çakmak Hattının savunulmasının uygun olmadığı değerlendirilmesinin ardından Demirkapı ve Çatalca Hattına çekilerek düşman taarruzlarının burada kabul edilmesi taktiksel açıdan doğru olabilir ancak yapılması gereken hazırlıklar bakımından yanlış olmuştur. Bahsi geçen bu iki hat savaş sırasında teşkil edilmiş Almanya'nın Balkanlara sarkmasından sonra inşasına devam edilmiştir. Hâlbuki bu tarz savunma hatlarının oluşturulmasına barış dönemlerinden itibaren başlanmalı ve gerekli tüm teknik-taktik ayrıntı düşünülmelidir. Türkiye sınırlarında devam eden savaşın gölgesi altında bu hatlar işgal edilmiş ve verilen malzeme ile de alelacele inşaları gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Örneğin savunma hatlarındaki silahların konuşlandırıldığı koruganların havalandırma sistemleri yapılmamıştır. Bir "mazgal ve dört duvardan ibaret olan" bu koruganlar içerisinde bir silah ateşlendiğinde, silahtan çıkan gazlar korugan dışına tahliye edilemediğinden dolayı mürettebatın zehirlenmesine yol açacak mahiyettedir.⁶⁰⁷

---

⁶⁰⁵ *Türk Subaylarının ...*, s.56

⁶⁰⁶ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959, s.359

⁶⁰⁷ *Türk Subaylarının ...*, s.115

Türkiye, 1938 yılında Çanakkale’de yapılan tahkimatın ateşle desteklenmesi ve savunulması için İngiltere’den 15 inçlik top, top kundağı ve araçları satın almak istemiştir. Ancak, İngilizler 15 inçlik topları temin edemeyeceklerini bildirip bunun yerine yedekte bulunan 13,5 inçlik topları önermiştir. Çanakkale’nin tahkimat çalışmaları devam ederken Atatürk Çanakkale’nin tahkimatı ile ilgili olarak Krupps firmasının önerdiği şartnameyi de Londra’ya çok gizli bir haberci ile göndermiştir. 9 Mayıs tarihinde Türkiye, 13,5 inçlik topların İngiltere Deniz Kuvvetleri mevcutlarından karşılanmasını istemiş, bu toplara ilave olarak 8 adet 38 cm’lik top satın alma talebinde bulunmuştur. Ayrıca İngilizler, Türkiye’nin ihtiyaçlarını biraz daha fazla karşılamak için, iki adet tekli 15 inçlik sahil savunma toplarının firma tarafından tasarlanıp üretilmesini ve diğer topların yedeklerden sağlanmasını teklif etmiştir.⁶⁰⁸

03 Haziran 1939 tarihli belgede İngiltere’den satın alınan sahil toplarının mevzilere taşınması ve ateşe hazır hale getirilmesi için incelemelerde bulunacak 3 İngiliz’in Çanakkale Müstahkem Mevkiine girmesine izin verilmiştir.⁶⁰⁹ Ayrıca, 04 Eylül 1939 tarihli “İngiltere’den alınacak 13,5 ve 15 pusluk topların mevzilere yerleştirilmesi için R.G Edkins ve J.W.Ward’ın Çanakkale müstahkem mevkiinde çalışmasına izin verilmesi” konulu belgelerden anlaşılacağı üzere Türkiye İngilizlerin teklifini kabul etmiştir.⁶¹⁰

Çanakkale Müstahkem Mevkiinin tahkimatı ve ateş destek sisteminin oluşturulması için sadece İngiliz topları kullanılmamış, sayıları tespit edilememekle birlikte Skoda fabrikasından da 15/24 ve 24/28 çaplarında obüs satın alınmıştır.⁶¹¹ 1939 yılında Çanakkale Müstahkem mevkiinin tahkimatında kullanılmak üzere 35 adet Ford ve Chevrolet marka kamyon alınmasına karar verilmiştir.⁶¹²

Savaş döneminde, istihbarat faaliyetlerine karşı koymak maksadıyla birçok satın alma ve yaptırılan iş gizlilikle yaptırılmıştır. Bu kapsamda Çanakkale

---

⁶⁰⁸ Erdoğan Karakuş ,*a.g.e.*,s.110-111

⁶⁰⁹ BCA 3/6/1939 Sayı: 111532/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.51..1.

⁶¹⁰ BCA 4/9/1939 Sayı: 118802/ Dosya: 241-153 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.87..5.

⁶¹¹ BCA 6/5/1939 Sayı: 109052/ Dosya: 69-199 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.38..13.

⁶¹² BCA 7/7/1939 Sayı: 2/11493 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.67..19.

Müstahkem Mevkii'nin tahkim edilmesi için 2.500.000 liralık bir ödenek ayrılmış olup harcamaların hangi kalemlerde yapıldığı belirtilmemiştir.⁶¹³

Bu müstahkem hatlar ülke ekonomisi için ayrı bir yük getirmiştir. Hatların inşa edilmesi için birçok arazi istimlak edilmiş, önemli ölçüde para, iş gücü, demir, çimento harcanmıştır. Ülkedeki mevcut demir 1940 yılı için Milli Müdafaa ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle ordunun tüm tahkim ve inşa planları Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının üretim kapasitesine bağlanmıştır. Milli Müdafaa Vekili Saffet Arıkan, Karabük fabrikasının tüm üretiminin, savunma ihtiyaçlarına yönlendirilmesini talep etmiştir.⁶¹⁴

Saffet Arıkan'ın talebi kabul edilmiş, tahkimat işlerinin düzenli olarak yürütülebilmesi için, Milli Müdafaa Vekâletinin gerekli gördüğü miktarda çubuk demir Karabük Demir Fabrikası'nda üretilmesine karar verilmiştir.⁶¹⁵ Bu fabrikanın bütün üretimi askeri ihtiyaçlara ayrılmış ve başka kurum ve kuruluşlara satış yapılmamıştır.⁶¹⁶ O halde dahi tahkimatların yapımı için demir yetiştirilememiş ve Amerika'dan tahkimatlar için demir ithal edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Amerika'dan 4000 ton çubuk demir satın alınmıştır.⁶¹⁷

Çatalca Müstahkem Mevkii için Ağustos 1940'da bir dekovil taburu kurulmuştur.⁶¹⁸ Tahkim faaliyetlerinin kolaylaştırılması, malzeme taşıma gibi nedenlerle bölgede dekovil hattı tesis edildiği değerlendirilmektedir. Yine başta müstahkem mevkiiler olmak üzere tahkimat işlerinin yürütülmesi için İsveç'ten 30.000 kangal düz ve 10.000 kangal dikenli tel alınmıştır.⁶¹⁹ Çatalca Müstahkem Mevkii dâhilinde bulunan Nakkaş, Orcünlü, Bahsayış köyleri güvenlik nedeniyle nakledilmişlerdir.⁶²⁰

---

⁶¹³ BCA 20/6/1939 Sayı: 112852/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.57..13..

⁶¹⁴ BCA 11/6/1940 Sayı: Dosya: 4656 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.339..2.

⁶¹⁵ BCA 25/1/1941 Sayı: Dosya: 4658 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.339..5.

⁶¹⁶ BCA 26/4/1941 Sayı: Dosya: 22990 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..10.

⁶¹⁷ BCA 21/1/1941 Sayı: 150532/ Dosya: 46 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.125..8.

⁶¹⁸ Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.345

⁶¹⁹ BCA 30/1/1941 Sayı: 151042/ Dosya: 41-148 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.127..19.

⁶²⁰ BCA 31/8/1944 Sayı: 16412/ Dosya: 76-108 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.72..5.

1941 yılının sonlarına doğru Türkiye’de imal edilen alev makineleri ile iki bölük teşkil edildi. Daha sonra üretimin artması üzerine müstahkem mevkilere, birer alev makine bölüğü kadrosu eklenmiştir.⁶²¹

Çanakkale Boğazının tahkim edilmesi için, Konya Beyşehir’de bulunan İstihkâm Taburu Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verildi. 1938 yılı başlarında Gelibolu bölgesine intikal ettirildi. Bu birlikte babası bölük komutanı olarak görev yapan Ercüment Gökaydın anılarında o dönemi şu şekilde aktarmaktadır. “Babamın bölüğü Arıburnu’ndaki tahkimatı yapmakla görevli olarak çadıra yerleşti. Bölüğün normal askerlerine ilave doğu ve güneydoğudan, çoğu asker kaçağı Türkçe dahi bilmeyen 200 kişilik, sadece kazma ve küreklerle teçhiz edilmiş bir grup asker daha verilmişti. Hayatlarında hiç zeytinyağı yememiş olan bu doğulu askerler zeytinyağlı yemeklerden hastalandıkları için onlara ayrı yemek pişirilmekte idi. Babamın bölüğünün görevi Arıburnu’nun sahile yakın yerlerde gömülü betonarme ağır makineli tüfek koruganları inşa etmek ve uygun yerlerde sahra tahkimatı siperler hazırlamaktı. Sahra siperlerinin yapılacağı yerlerin seçimi konusunda ciddi sorunlar çıkmıştı. Zira Çanakkale Savaşlarında kazılmış olan siperler o kadar uygun yerlere kazılmıştı ki başka yerlere siper kazılması arazinin yapısı bakımından mümkün değildi. Ancak bu siperler aradan geçen 20 yıl içinde toprakla dolarak derinlikleri azalmış ve şevleri genişlemişti... Ankara’dan gelen özel bir heyet bu konuyu incelemiş ve eski siperlerin ıslah edilmesine karar verilmişti.”⁶²²

Savaşın ilerleme istikametine bağlı olarak Türk Ordusu’nun kuvvet çoğunluğu Trakya ve Marmara bölgelerinde toplanmıştı. 2’nci Kolordu sorumluluk alanında bulunan Çanakkale Müstahkem Mevkiinde de yeni birlikler teşkil edilmiştir. Bunun sonucu olarak bu bölgede de barınma, depolama gibi ihtiyaçlar nedeniyle yeni bina ve tesislerin ihdas edilmesi gerekmiştir. Bu kapsamda bölgede konuşlandırılan makineli tüfek alayları için 14 Aralık 1939’da 5 adet er pavyonu⁶²³ yapılmasına karar verilmiştir.⁶²⁴ Yine ışıldak mevzi, mayın/mühimmat deposu,

⁶²¹ *Cumhuriyetimizin 75. Yılında...* s.60

⁶²² *Türk Subaylarının ...*, s.17-18

⁶²³ Er pavyonu: Askerlerin koğuşlarının bulunduğu bina.

⁶²⁴ BCA 14/12/1939 Sayı: 125092/ Dosya: 46-322 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.118..9.

benzin deposu yapılması için savaş içerisinde çeşitli kereler istimlak yapılmıştır.⁶²⁵ Burada bahsedilen hususlar belgelere geçmiş olanlar olmakla birlikte, bilindiği gibi yapılan faaliyetler bunlarla sınırlı olmayıp ülkenin her yerinde savunma ihtiyaçlarının temini için yeni binalar/tesisler kurulmuş, bu kapsamda birçok istimlak yapılmıştır. Birlikler kendi imkânları nispetinde hem tahkimatı güçlendirmek hem de kendi barınma olanaklarını temin etmek için birçok girişimde bulunmuştur. Örneğin Gelibolu'da ki Demirkapı Hattında konuşlandırılan askeri birlikler barınmak için çevrede bulunan çiftlikleri kullanmak zorunda kalmışlardı. Bunlar yeterli olmadığı için asker gücü ile çokta sağlıklı olmayan geçici binalar yapılmıştır.⁶²⁶

Tahkimat işlerinin bir an önce bitirilmesi için ihtiyat askerlerden de faydalanılmıştır. Çatalca Müstahkem Mevkiinin tahkimatının bitirilmesi için 1940 Haziranında verilen kararlarla ihtiyat erlerinin ihtiyaç oranında silahaltına alınarak çalıştırılmasına karar verilmiştir.⁶²⁷ Bu karar çerçevesinde tahkimat işlerinde kullanılan askerlerin yeterli gelmemesi, tahkimat işlerinin daha hızlı bitirilebilmesi gibi sebeplerle Çatalca ve Demirkapı mevzilerinde çalıştırılmak üzere 1941 yılında 30.000 ihtiyat askeri silahaltına alınmıştır.⁶²⁸

3.1.6. Bakım ve Onarım Faaliyetleri:

Bir savaş vuku bulduğunda yaralanan ve şehit olan askerlerin bütünlemesinin yapılması kadar hasar gören ve kullanılmaz hale gelen muharebe malzemelerinin de bakım onarımı savaşın seyri bakımından çok önemlidir. Bu nedenle savaş öncesinde ve savaş esnasında ülkenin çeşitli yerlerine tamir ve bakım faaliyetlerinin yürütülmesi için tesisler açılmıştır. Bu maksatla 1938 yılında Çorlu ve Çanakkale'de silah tamirhanesi ve Kırıkkale'de muharebe vasıtaları tamirhanesi açılmasına karar verilmiş, bu tamirhanelerde kullanılacak alet ve edevatın bir sonraki yılın

⁶²⁵ BCA13/12/1943 Sayı: 1413/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.4..1. Çanakkale Müstahkem Mevkii'nde karantinada yapılan ışıldak mevziinin bulunduğu yer içine giren arazilerin istimlakı.

BCA 11/9/1943 Sayı: 205692/ Dosya: 46-479 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.66..14. Çanakkale Müstahkem Mevkii mayın depoları için gerekli gayri menkullerin istimlakı.

BCA 4/8/1942 Sayı: 184632/ Dosya: 46-434 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.68..14. Çanakkale'nin Saraycık köyünde yaptırılacak topçu mühimmat ve benzin depoları için bazı gayrimenkullerin istimlakine izin verilmesi.

⁶²⁶ *Türk Subaylarının ...*, s.115

⁶²⁷ BCA 24/6/1940 Sayı: 137842/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.61..4.

⁶²⁸ BCA 8/5/1941 Sayı: 157612/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.39..16.

bütçesinden karşılanmak üzere taahhülle alınmasına karar verilmiştir.⁶²⁹ Ayrıca, Zeytinburnu'ndaki tamirhanenin canlandırılması uygun görülmüş, yeni bir ana bina inşaatına başlanmıştır.⁶³⁰

Ordu'nun II. Dünya Savaşı içerisinde aniden motorlaşmaya önem vermesi ciddi anlamda teknisyen açığını da meydana getirmiştir. Aynı zamanda tamir ve bakım için bir teşkilatlanma yapılmıştır. Örneğin hayvan koşulu araçlar için belli başlı birkaç tamir malzemesi yeterli iken şimdi motorlu malzemeler için onlarca yedek parça ve bunların stok seviyesi sorunu ortaya çıkmıştır.

Motorlu vasıtaların tamir ve bakımı için o döneme kadar sayısı çok fazla olmayan motorlu araç tamirhaneleri açılmaya başlanmıştır. Birçok personel de motorlu araç teknisyeni olarak yetiştirilmek üzere kurslara gönderilmiştir. Zırhlı birlikler tamirhanesi olarak kullanılmak üzere Maltepe İstasyonu yakınında Behçet Toker ve arkadaşlarına ait un fabrikası bütün müstemilatıyla birlikte satın alınmıştır.⁶³¹ Ayrıca İstanbul'da İngiliz teknisyenlerin idaresinde üç tank tamirhanesi bulunmaktadır ve burada birçok teknisyenin yetiştirilmesi sağlanmıştır. Bu teknisyenlerden istifade ile birçok yeni tank tamirhanesi açılması da hedeflenmiştir.⁶³²

Savaşlar durağan bir yapı arz etmediğinden mobil olarak hareket edebilen geri destek birlikleri ordulara ciddi hareket yeteneği kazandırmaktadır. Bu maksatla savaş yıllarında seyyar tamirhanelerde kullanılmaktaydı. Bazı birliklerin Müttefik yardımı olarak gelen "Leyand" marka seyyar tamirhane ve onarım malzemesine sahip olmasına rağmen bunu kullanacak eleman verilmediğinden, çalıştırılmadığı olmuştur. Yine birliklerde tüfek bakımı dışında, düzenli bakım geleneği sağlanamamıştı.⁶³³

Bakım ve onarım faaliyetlerinin etkin bir biçimde yürütülebilmesi için öncelikle teknik personel sonrasında ise yedek parça konusunda sıkıntı

⁶²⁹ BCA 8/8/1938 Sayı: 94262/ Dosya: 60-102 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 84.74..5.

⁶³⁰ İDH, 6-142-9

⁶³¹ BCA 3/12/1943 Sayı: 1083/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.3..8.

⁶³² İDH, 2-037-2

⁶³³ *Türk Subaylarının ...*, s.78

yaşanmamalıdır. 02 Şubat 1944 tarihli belgede tank ve uçaksavar toplarının bakım ve onarım konusunda eksiklikler bulunduğu, bu duruma ise teknik personel eksikliği değil yedek parça ve tamirhane tesisatının eksikliğinin yol açtığı vurgulanmaktadır. Fakat aynı belgede ordunun ihtiyacı olan teknisyenlerin tam olarak temin edilemediği de bildirilmektedir. Teknik eleman sorununun çözülmesi için savaşın başından beri yoğun bir eğitim programı sürdürülmüştür. Kimi yerlerde sorunlar yaşansa da yeni alınan silah ve malzeme ile orantılı olacak şekilde teknisyen yetiştirilmeye çalışılmıştır. Savaş yıllarında bakım faaliyetlerinin önem kazanmasının bir başka sebebi de, Müttefiklerden yardım olarak alınan malzemenin bir kısmının kullanılmış ve bakımının yapılmadan gönderilmiş olması bir kısmının da yedek parçalarının eksik olarak gönderilmesidir. Hatta gönderilen bazı silah sistemleri ana malzeme eksiklikleri ile birlikte gönderilmiş olduğundan atıl durumda kalanlarda olmuştur. Örneğin çeşitli çap ve ebatlardaki topların birçoğunda dürbün, nişangâh, hava tüpleri, cer vasıtaları, atış cetvelleri hatta mühimmatları eksik olarak gönderilmiştir. Yine farklı çaptaki 247 topun cer vasıtası gönderilmemiş, gelen 50 cer vasıtasının da akümülatörü bulunmadığı gibi çok fazla kullanımdan kaynaklı nedenlerle tamirleri de mümkün olmadığı belirtilmektedir. Gelen mühimmatlardan da 30.000 adedinin tapası bulunmadığı tespit edilmiştir.⁶³⁴

İngilizler tarafından kullanılmış olarak verilen Valentine tanklarının çok iyi bakımına rağmen sürekli arıza vermesinden şikâyet edilmektedir. Bu tanklardan 67 adedi tamir edilerek kullanılmıştı. Ayrıca tankların motorları ve mekanik aksamının tamamen pislik içinde olduğu ve çöl kumlarının dolduğu tespit edilmiştir.⁶³⁵ Müttefikler tarafından verilen 348 adet 40 mm Bofors toplarının da revizyonu yapılmıştır.⁶³⁶ Topların küçük çaplı tamir işleri birlik ustaları tarafından yapılırken, büyük çaplı tamir işleri ise askerî fabrikaların İzmir, Zeytinburnu, Erzurum tamirhanelerinde yapılmıştır.⁶³⁷ İzmir Halkapınar'da bulunan askeri fabrikada, savaş yıllarında etkin olarak bakım ve onarım faaliyetlerinde kullanılmıştır. 1942 yılı için 57 sahra topu tamiri, 103 hafif ve ağır makineli tüfek tamiri, 6 motorlu araç tamiri

---

⁶³⁴ İDH, 2-034-5

⁶³⁵ İDH, 2-034-4

⁶³⁶ İDH, 2-034-3

⁶³⁷ Hüsnü Özlü, "II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye Savunma Sanayinin Gelişimi (1939-1990)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s.183

yapılmış ve 400 yeni servis arabası, 215 koşum takımı, 2000 adet değişi türde yedek parça imali gerçekleştirilmiştir.⁶³⁸

Bir ülkenin kendi savunma sanayisine sahip olmaması, her zaman malzeme tedarik edilen ülkenin o anki siyasi durumuna ayak uydurulmasını zorunlu kılar ya da o ülkeden alınan malzemenin kullanımını minimuma indirir. Şöyle ki muhtemel bir savaşta tedarikçi ülkeden harp malzemesi talep edebilmemiz için o ülke ile müttefik olmamız gerekir aksi takdirde zaten herhangi bir silah, malzeme veya yedek parça talep etmemiz mümkün değildir. Müttefik olursa dahi tedarikçi ülke ilk önce kendi ihtiyaçlarını giderecek, sonrasında önem sırasına göre satış yaptığı diğer ülkelerin taleplerine cevap verecektir. Bu sırada ise malzeme satın alan ülkede iki sorun baş gösterir; müttefik olunmayan ülkenin silah ve araçları belli bir müddet sonra yedek parça sıkıntısından dolayı tamire muhtaç bir durumda hangarlar ve depolarda beklerken, müttefik ülkeden alınan silah ve malzeme ise çoğu zaman çok sınırlı bir biçimde gelen yedek parça ve malzemelerle zar zor ayakta durabilecek niteliktedir. Bu durum Türkiye'nin başına II. Dünya Savaşında, Kıbrıs Barış Harekatı sonrası uygulanan Amerikan ambargosu gibi nedenlerle sık sık gelmiştir. Çalışma konusu ile ilgili olarak, İngiltere tarafından sürekli olarak savaşa sokulmak istenilen Türkiye'nin hava kuvvetlerindeki birçok uçak yedek parça sıkıntısı nedeniyle 1944 yılında hazırlanan belgeye göre kullanılamamaktadır ya da kısa bir süre sonunda elden çıkacaktır.

Anılan belgeye göre; Amerika'dan alınan Marten, Wulte, Howk, Felesling ve Fileet uçaklarına 1942 başından beri yedek parça gelmemiştir. Bu uçaklara ait 1940 ve 1941'de alınan yedek parçalarsa bitmek üzere olduğundan faal olmayan uçak sayısının artacağı değerlendirilmektedir. Aynı durum İngiliz uçakları içinde geçerlidir. Bunların yedek parçaları da ya asgari düzeye düşmüş ya da hiç kalmamıştır. Amerikan uçakları gibi İngiliz uçaklarının da faal olmayan sayısında artış yaşanacağı değerlendirilmektedir. Alman imali uçaklar için yedek parça en son 1941 tarihinde yapılan Türk-Alman Ticaret anlaşması ile temin edilmiş, yeniden yedek parça alınması için Berlin'e heyet gönderilmiştir. Fransa'nın savaşın başında savaş dışı kalmasından dolayı Fransız uçaklarının ise, hiç yedek parçası temin

---

⁶³⁸ Tekeli-İlkin,*a.g.e.*, s.461

edilememiştir. Bahsi geçen yedek parçalardan imali yapılabilecek olanlar ülke içindeki uçak fabrikalarında yaptırılmaya çalışılmıştır.⁶³⁹

Görüldüğü gibi savaşın ilerleyen yıllarında hava kuvvetleri için bakım, onarım faaliyetleri önemli bir sıkıntı halini almıştır. Özellikle yeni alınan malzemenin kullanım sürelerini uzatmak, uçakların uçuş emniyetini sağlamak ve ekonomik kullanım ömürlerini dolduran uçakların uçuşa devam etmelerini sağlamak için yapılması gereken en önemli faaliyet iyi bir bakım ve onarımdır. Hava Kuvvetleri'nin bakım ve onarımını sağlamak maksadıyla birçok tesis mevcuttur ve savaş içinde yeni bakım onarım atölyeleri de açılmaya devam etmiştir. 1940 yılında uçak ve motor bakım faaliyetleri, birlik seviyesinde ve fabrika seviyesinde olmak üzere iki basamak halinde yürütülmekteydi. Fabrika seviyesi bakımlar Kayseri ve Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası'nda, birlik seviyesi bakımlar ise alay seyyar tamirhanelerinde yapılmaktadır.⁶⁴⁰

Kayseri Uçak Fabrikası 1937-1947 yılları arasında 24 tip uçak fasbatı⁶⁴¹ ve 14 tip motor revizyonu gerçekleştirmiştir.⁶⁴² Türk Hava Kurumuna bağlı olarak çalışan Etimesgut Uçak Fabrikası'da kuruluş tarihi olan 1942'den itibaren Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının revizyonunda aktif rol oynamıştır.⁶⁴³ İngiltere'den satın alınan uçakların bakım ve onarımını yapmak için Malatya'da da uçak onarım atölyeleri kurulmuştur.⁶⁴⁴

Yapılan tüm bakım faaliyetlerine rağmen birliklerde bulunan faal uçak miktarının eldeki mevcutların %50'sine kadar düştüğü olmuştur. Tamire muhtaç bu kadar çok uçak bulunması iki nedene bağlanmaktadır; eldeki malzemenin eğitim maksatlı olarak sürekli kullanılması ve birçoğu Alman, İngiliz ve Amerikan menşeli olan uçakların yeteri kadar yedek parçasının bulunamamasıdır.⁶⁴⁵

---

⁶³⁹ BCA 6/7/1944 Sayı: Dosya: 6363 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.413..17.

⁶⁴⁰ Sabit Çetin, *a.g.e.*, s.225

⁶⁴¹ Fasbat: Fabrika seviyesi bakım ve tamir, birliklerin bünyesinde bulunan bakım ve onarım olanakları ile yapılamayan işlerin ilgili fabrika bünyesinde yapılmasıdır.

⁶⁴² İsmail Yavuz, *a.g.e.*, s.38

⁶⁴³ Osman Yalçın, "1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayisi", Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu/ On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010, s.188

⁶⁴⁴ Aynur Önder, *a.g.t.*, s.122

⁶⁴⁵ İDH, 2-038-5

Örnekleri ile gördüğümüz gibi savaş malzemesi almak kadar bu malzemenin işlerliğini sağlamak için yeterince malzeme yedeği bulundurmakta önemlidir. Bu dönemde verilen birçok malzeme yedek parça noksanı ile geldiği ve savaş süresi boyunca da muntazam olarak eksiklikler giderilemediği için verilen ana malzemenin bir kısmı yedek parça olarak kullanılmış ve kuruluşa alınmamıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kazım Orbay'ın imzasını taşıyan belgede, Hava Kuvvetleri kuruluşunda bulunan av taburlarının uçak mevcudu 24 olarak belirtilmekte ve bunlara malzeme yedeği olarak 12 uçak verildiği belirtilmektedir. Yine aynı şekilde İngilizlerden istenilen 216 Spitfire uçakları ile 6 bölük teçhiz edilmesi, bu bölüklere 6*24 hesabı ile 144 uçak verilmesi geriye kalan 72 uçağın ise yedek parça olarak ayrılması planlanmıştır.⁶⁴⁶ Bu durum sadece hava kuvvetleri için geçerli değildir, aynı husus tüm orduyu kapsamaktadır.

Deniz Kuvvetlerine ait bakım ve onarım faaliyetleri Taşkızak ve Gölcük Tersaneleri marifeti ile yapılmıştır. Ayrıca, Trakya'da meydana gelecek bir savaşın deniz nakliyatını sağlamak maksadıyla oluşturulan nakliye planı dâhilinde kullanılan deniz vasıtalarının bakım ve onarımında kullanılmak üzere 1941 Haziran'ında Çardak'ta bir tamirhane vücuda getirilmesine karar verilmiştir.⁶⁴⁷

Ordunun envanterinde olan harp silah, araç ve gereci için bilhassa donanma ve hava kuvvetlerinin tamirat işlerinde başta kalay olmak üzere birçok madene ihtiyaç duyulmuştur. Donanmanın yaptığı bir tamiratta 850 kg kalay kullandığı göz önünde bulundurulursa, kalay ihtiyacının önemi anlaşılacaktır. Milli Müdafaa Vekâleti, Ticaret Vekâletine kalay ihtiyacını bildirmiş ancak bundan bir sonuç alamamıştır. Milli Müdafaa Vekâleti, bir İngiliz şirketi tarafından İskenderun veya Mersin'e 60 ton kalay getirildiğini haber almış, bunun 50-55 tonunu başbakanlıktan talep etmiştir.⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁶ İDH, 2-038-5

⁶⁴⁷ İDH, 9-069-1

⁶⁴⁸ BCA 30/3/1942 Sayı: Dosya: 4689 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.340..11. Ordunun kalay ihtiyacının karşılanması.

3.1.7. Topçuluk Ve Diğer Görmeyerek Ateş Eden Silahlar:

Türk ordusu elinde bulunan topların revizyonlarının kendileri tarafından yapıldığını belirten belgede, orduda 114 farklı çeşit top kullanıldığı ve dünyadaki hiçbir orduda bu kadar çeşitli top olmadığından bahsedilmiştir. Bu durum Türk topçusunun savaş yıllarındaki genel görünümünü özetlemektedir. 1943 yılında dahi Türk Ordusunda, 1905 yılında hatta ondan önceki dönemlerde de alınmış olan topların kudret ve kabiliyetlerini muhafaza ederek kullanıldığı belirtilmekte; bu durumun ise ordudaki silah bakımı konusundaki hassasiyet sayesinde sağlandığı vurgulanmıştır.⁶⁴⁹

Yukarıda bahsedilen durum savaş yıllarında görev yapmış subayların anıları ile de teyit edilmektedir. Bir topçu alayının mevcut altı bataryasından beşi İstiklal Harbinde Yunan Ordusundan ele geçirilen 7,5 cm'lik Şinayder marka toplardan, bir batarya da 10,5 cm'lik Alman obüslerinden kuruludur. Savaş yıllarında Türkiye'de at mı, motor mu tartışmaları yapılıyordu. Bu dönemde Türk topçusu bütünü ile koşulu idi. Toplar kadana adı verilen ağır atlarla çekilirdi. Bu hayvanlar Macaristan'dan satın alınırdı. Türk atları ise binek olarak kullanılmaktaydı. Bilindiği gibi motorlu vasıtalar orduya I. Dünya Savaşı öncesi dönemde girmiş fakat çok yaygınlaşmamıştı. O dönemde traktörle çekilen toplarda mevcuttu. Örneğin II. Dünya Savaşı sırasında Gebze'de bulunan topçu alayı kuruluşundaki 15/24'lük Skoda obüsleri traktör ile çekilmekteydi.

Görüldüğü gibi ordunun birçok sınıfında olduğu gibi topçu sınıfının da modern bir savaşa uygun olarak modernize edilmesi gerekiyordu. Bu kapsamda çalışmalar II. Dünya Savaşı öncesi dönemden başlamış ve savaş içinde de kademe kademe değişikliğe gidilmiştir. Her yeni gelen malzeme ile ya mevcut birliklerin eksiklikleri giderilmiş ya da yeni birlikler teşkil edilmiştir. Bu durum anılara da yansımıştır: “Yaz döneminde alay birliklerinde silah, gereç ve malzeme takviyesi yapıldı. Alayda tanksavar takımı (3 adet 470'lik Rheinmetall tanksavar topu), havan takımı (3 adet 81 mm'lik Brand havanı) ve muhabere takımları teşkil edildi..”⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ İDH, 2-034-4

⁶⁵⁰ *Türk Subaylarının ...*, s.32-227

Dönem içerisinde diğer birliklere göre nispeten modern bir yapı arz eden Bursa'daki 105'inci Topçu Alayı iki taburdan kurulmuştu. Her tabur ikişer bataryalı idi. Her bataryada dört top vardı. Bu toplar 15/24'lük Skoda sahra obüsleriydi. Toplar harpten önce Çekoslovakya'dan milli imkânlarla alınmıştı.⁶⁵¹ Toplar, Ç.K.D. traktörleri ile çekilirdi. Topların gerektiğinde, hayvanla çekilebilmesi için yedek malzemesi de vardı. Ancak traktörlerin şoför durumu bir sorundu. Bataryanın yedek malzemesi, dokuz sandık halinde alınmıştı. Her bataryada, dört T-6 traktörü ve bir de daha güçlü T-7 traktörü vardı. Bataryanın diğer motorlu araçları Rusya'dan alınmış Zis kamyonlardı... Bataryada binek olarak bir Alman Ştover marka arazi aracı ile iki NSU marka motosiklet bulunuyordu. Bataryanın mevcudu ise 225 erattı ve bunlar Alman mavzer tüfekleri ile donatılmıştı. Bataryanın hava savunması için iki Hoçkins makineli tüfeği kullanılıyordu.⁶⁵²

21 Ocak 1939 tarihinde Nuri Killigil Demir Eşya fabrikasına ordu ihtiyacı için 480 adet 81 mm'lik piyade havanı ve muhtelif cinsten mermi sipariş edilmiştir. Çeşitli nedenlerle havanların bir kısmının üretilip teslimi gerçekleşmesine rağmen bir kısmını ise üretimi gecikmiş ve 21 Ocak 1943'de teslimat tarihi biraz daha uzatılmıştır.⁶⁵³

1940 yılında Kırıkkale fabrikalarında 3,7/50 cm'lik tanksavar topu yapılmaya başlandı. 1941'de ayrıca, sahra toplarının yedek namluları yapılabiliyor ve topçu mühimmatı fabrikasında, topçu mermi ihtiyacının 1/9'u karşılanabiliyordu. 1940'larda topçunun güçlendirilmesi için Almanya'dan Rheinmetall topları satın alındı. 7,5/42 cm'lik bu toplar, hayvanlarla çekilmekte olup hem kara hem de hava hedeflerine karşı atış yeteneğine sahipti ve atış menzilleri 16 km idi.⁶⁵⁴ 1942 yılında yine bir Alman firması olan Krupp fabrikasından 20 adet top alınmıştır.⁶⁵⁵

Türkiye'ye İngilizler tarafından Adana listeleri hazırlanana kadar toplamda 220 adet 9,4 cm'lik ağır top ile 319 adet 40 mm'lik hafif top verilmiştir. Adana listeleri hazırlanırken ise 423 adet 9,4 cm'lik top, 978 adet 40 mm'lik top istenmiştir. Ancak Genelkurmay'ın savunulması kritik olarak değerlendirdiği mevkiiler için

⁶⁵¹ BCA 12/5/1936 Sayı: 45612/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 64.38..6.

⁶⁵² *Türk Subaylarının ...*, s.78

⁶⁵³ BCA 19/2/1943 Sayı: Dosya: 46148 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.342..18.

⁶⁵⁴ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genelkurmay Basımevi- Ankara, 1988, s.139

⁶⁵⁵ BCA 19/11/1942 Sayı: 190062/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 100.95..17.

çıkarmış olduğu çizelgede 9,4 cm'lik top ihtiyacının 711, 40 mm'lik top ihtiyacının ise 1242 adet olduğu görülmektedir.⁶⁵⁶

Türk Ordusuna uçaksavar silâhlarının girişi 1931-1932 yıllarına rastlar. Bu yıllarda kurulmuş olan uçaksavar taburları İstanbul, Selimiye, Kütahya, Eskişehir ve Diyarbakır'da konuşlandırılmıştı. Uçaksavar taburları dörder toplu üçer batarya ile bir ağır makineli tüfek bölüğünden kuruluydu. Türk Ordusunda tanksavar ve uçaksavar silâhları, hava kuvvetlerinin ve zırhlı birliklerin geniş ölçüde kullanılacağı bir savaş için, yeterli olmaktan oldukça uzaktı. Milli Savunma Bakanlığının bünyesindeki askeri fabrikalar ile özel sektör harp sanayi tesisleri Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildi.⁶⁵⁷ Alman uçakları, Trakya üzerinde keşif uçuşları yaptıkları zaman elde yeterli miktarda uçaksavar olmadığı için bölgedeki birlikler Bofors toplarını uçaksavar gibi kullanarak keşif uçaklarına atış yapıyordu.

Türkiye-İngiltere-Fransa arasında yapılan anlaşmadan sonra, İngilizlerden 68 adet 94 mm'lik uçaksavar topu ile 162 adet 40 mm'lik uçaksavar makineli topu sağlanmıştır. Bu savaşta hava kuvvetlerinin etkinliği değerlendirildiğinde bu silahlar ile hem sanayi tesislerinin hem de askeri birliklerin hava savunmasında etkili olmuştur.⁶⁵⁸ Ayrıca radarların bulunuşu uçaksavar konusunda çok büyük değişiklik yapmıştı. Elektrik dalgalarının hedefe sevk edilip, çarptıktan sonra geri yansımaya esasına göre çalışan radarlar II. Dünya Savaşı ile birlikte Türk Ordusuna girmeye başlamıştır.⁶⁵⁹

İngilizler, Mersin ve İskenderun limanlarının hava savunmasını temin maksadıyla ilk etapta 16 uçaksavar göndermeyi taahhüt etmişti.⁶⁶⁰ Ardından İngiltere Askeri Ataşesi Tümgeneral A.C. Arnold 7 Mayıs 1942'de Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz'e gönderdiği mektupta, Orta Şark Umumi Karargâhının Türkiye'deki İngiliz ikmal hatlarının korunması için 9,4 cm'lik otuz iki adet uçaksavar topu daha göndereceğini bildirmiştir. Daha önceki taahhülle birlikte

---

⁶⁵⁶ İDH, 2-015-4

⁶⁵⁷ Burhan Demirbaş, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de İç Güvenlik", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2008, s.21

⁶⁵⁸ *Türk Subaylarının ...*, s. 52-234

⁶⁵⁹ Muzaffer Erendil, *a.g.e.*, s.143

⁶⁶⁰ İDH, 2-024-1

toplamda 48 adet uçak savar topu verilmesi kararlaştırıldı. Gelecek olan bu topların 8 adedi İskenderun, 8 adedi Adana ve 16 adedi Ulukışla'ya olacak şekilde dağıtılacaktır. Bu sayede İskenderun'da ki uçaksavar topu sayısı mevcut toplarla birlikte 16'ya çıkacaktır.⁶⁶¹ Genelkurmay Başkanlığı'na 16 Haziran 1942'de gönderilen mesajda bahsi geçen 9,4 lük 32 adet toptan dördünün geldiği diğerlerinin de sevkiyatının sürdüğü bildirilmiştir.⁶⁶²

Türkiye'nin en önemli enerji kaynaklarının bulunduğu Zonguldak'ın hava taarruzlarından korunması için 9,4 cm'lik üç adet çakılı ağır hava savunma bataryası istenmiştir. 24 Nisan 1943'de İngiliz Büyükelçiliği kuruluşunda toplam 12 adet uçaksavar topunun bulunduğu 3 uçaksavar bataryasının bir ay içinde gönderileceğini bildirmiştir.⁶⁶³

3.1.8. Mühimmat:

II. Dünya Savaşı'na hazırlık kapsamında alım yapılan harp araç ve gereçlerinden tespit edebildiklerimizi ilgili bölümlerde izah etmeye çalıştık. Bir personelin muharebe vazifesini yerine getirebilmesinin birinci şartı nasıl ki iase faaliyetlerinin aksatılmadan yürütülmesiye silahların muharebe etkinliğinin birincil şartı da mühimmattır. Mühimmat temininde birincil öncelikli kaynak Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlı mühimmat fabrikaları veya Nuri Killigil, Şakir Zümre gibi özel girişimcilerin fabrikaları olmuştur. Bu fabrikaların yetişemediği veya talebe cevap vermediği noktalarda dışarıdan alım yapılmış ya da ikili anlaşmalar gereği askeri yardım faslından temin edilmeye çalışılmıştır.

Şakir Zümre Türk Sanayi Harbiye ve Madeniye Fabrikası'na 1939'da 50 ve 100 kg'lık 300 adet şarjlı su bombası siparişi verilmiştir.⁶⁶⁴ Hava birliklerinin bombardıman eğitimleri için gerekli olan 20.000 adet 10 kg ve 3.000 adet 50 kg'lık eğitim bombaları da 1939'da Şakir Zümre Fabrikasına sipariş edilmiştir.⁶⁶⁵ 1940 yılında ise uçaklarda kullanılmak üzere 8500 adet yangın bombası Şakir Zümre

---

⁶⁶¹ İDH, 1-090-1

⁶⁶² İDH, 2-016-1

⁶⁶³ İDH, 2-015-1

⁶⁶⁴ BCA 18/5/1939 Sayı: 110132/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.44..1.

⁶⁶⁵ BCA 17/5/1939 Sayı: 109492/ Dosya: 41-138 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.40..17.

Fabrikasına sipariş edilmiştir.⁶⁶⁶ 10 Temmuz 1941’de hava kuvvetleri için 3.000 adet 10 kg’lık, 200 adet 100 kg’lık ve 7 adet 300 kg’lık uçak tahrip bombası trotileri Milli Müdafaa Vekâletince verilmek üzere Şakir Zümre Fabrikasında yaptırılmasına karar verildi.⁶⁶⁷

Nuri Killigil Fabrikası’na savaş öncesi ve savaş esnasında ordunun ihtiyacı olan çeşitli tipte silah, teçhizat ve mühimmat siparişi verilmiştir. 06 Ocak 1939 tarihinde çıkarılan kararname ile donanmada mevcut 40 mm uçaksavar topları için gerekli olan ve askeri fabrikalarda temini mümkün olmayan hassas tapa, 6000 tahrip danesi, 1000 adet izli merminin Nuri Killigil Fabrikasından pazarlıkla alınmasına karar verilmiştir.⁶⁶⁸ Yine donanmada kullanılmakta olan 3.7/54 ve 5/38’lik eğitim namlularına ait mühimmatın 1939 yılında Bakırköy Demir Eşya Fabrikası’ndan pazarlıkla alınmasına karar verilmiştir.⁶⁶⁹

Hava kuvvetlerinin envanterinde bulunan Heinkel tipi ağır bombardıman uçaklarında kullanılmak üzere 10.800 adet bir kiloluk yangın, 2500 adet on kiloluk tahrip, 1200 adet elli kiloluk lağım, 654 adet iki yüz elli kiloluk lağım bombasının Nuri Killigil Fabrikasında yapılması için 17 Şubat 1940’da sipariş verilmiştir.⁶⁷⁰ Hava kuvvetleri için bir yıl sonra 03 Nisan 1940’te yine sipariş verilmiştir, bu kez 3719 adet uçak bombası üretecektir.⁶⁷¹ Mayıs 1940’da ise deniz birliklerinde kullanılmak üzere 11.000 adet mermi siparişi verilmiştir.⁶⁷²

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi mühimmat temininde öncelik yurtiçi kaynaklara yönelmek olmuştur. Bu kapsamda fabrikalara mühimmat yapımında kullanılan malzeme ve kimyasalların temini için savaş yıllarında birçok kez ihale düzenlenmiştir. Ancak bazı dönemlerde mühimmat yapımı için kullanılacak maddelerin alımı için yapılan ihalelere istekli çıkamamıştır. Yurt dışından alım yaparken de mal değişim esasına dayandığı için öncelikli olarak kliring anlaşması olan memleketlerden alım yapılmaya çalışılmıştır. Başta Almanya olmak üzere

⁶⁶⁶ BCA 17/2/1940 Sayı: 128642/ Dosya: 63-124 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.15..16.

⁶⁶⁷ BCA 10/7/1941 Sayı: 161772/ Dosya: 41-151 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.60..2.

⁶⁶⁸ BCA 6/1/1939 Sayı: 101942/Dosya: 41-135 Fon Kodu: 30..18.1.2Yer No: 85.112..8.

⁶⁶⁹ BCA 6/1/1939 Sayı: 101852/ Dosya: 66-108 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.111..19.

⁶⁷⁰ BCA 17/2/1940 Sayı: 128662/ Dosya: 63-125 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.15..18.

⁶⁷¹ BCA 3/4/1940 Sayı: 132122/ Dosya: 41-144 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.32..12.

⁶⁷² BCA 20/5/1940 Sayı: 135122/ Dosya: 41-145 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.47..12.

kliring anlaşması olan ülkelerden temin edilmeyen maddelerin 31 Temmuz 1939'da Amerika'dan alınmasına karar verilmiştir.⁶⁷³

Deniz birliklerinde ve top mermilerinin imalinde kullanılmak üzere 1940'da Etibank'tan 7 ton bakır satın alınmıştır.⁶⁷⁴ Hava birliklerinin bomba ihtiyacı için temini gerekli olan 50 ton trotilin İsveç'teki Bofors Fabrikasından 09 Mart 1940 tarihinde alınmasına karar verilmiştir.⁶⁷⁵

Ülkedeki kamu ve özel teşebbüse ait fabrikaların ordunun ihtiyaçlarına cevap veremediği durumlarda yurt dışından mühimmat alımı yapılmıştır. Ordunun piyade tüfeği fişek ihtiyacının temini maksadıyla 23 Ekim 1939'da buğday, canlı hayvan, krom ve palapum ihraç ederek karşılığında 2,5 milyon liralık fişek alınmıştır.⁶⁷⁶ Aynı dönemde Yunanistan'a bedeli 1.850.000 dolar olan elli milyon piyade tüfeği fişegi siparişi verilmiştir.⁶⁷⁷ Eğitim faaliyetlerinde kullanılmak ve denizcilerin hazırlık düzeyini arttırmak için donanmanın en büyük gemisi olan Yavuz için 1939'da 300 adet eğitim mühimmatı alınmıştır.⁶⁷⁸

Türkiye ile arasında kliring anlaşması olan İsviçre'ye 1942'de sipariş edilmiş olan 20 mm'lik Orlikon topları için 50.000 zırh delici, 25.000 yangın ve 25.000 tahrip mermisinin verilmesi için İsviçre Hükümeti 26.169 kg. rafine bakır talep etmiştir. Türkiye İsviçre'nin bu talebini kabul etmiştir.⁶⁷⁹ Yine aynı yıl İsviçre'den muhrip ve denizaltılar için 20.000 adet tahrip ve 10.000 adet izli tahrip mermisi alınmasına karar verilmiştir.⁶⁸⁰ Uçaklarda kullanılmak üzere İsviçre'ye sipariş edilmiş olan yüz bin mermiden sonra yine hava birliklerinin bomba eksikliğini tamamlamak üzere 10 kiloluk 20.000 adet ve 50 kiloluk 5.000 adet bombanın alınmasına 16 Haziran 1942'de karar verilmiştir.⁶⁸¹

⁶⁷³ BCA 31/7/1939 Sayı: 116712/ Dosya: 60-107 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.76..16.

⁶⁷⁴ BCA 30/12/1940 Sayı: 149642/ Dosya: 66-114 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.120..4.

⁶⁷⁵ BCA 9/3/1940 Sayı: 130142/ Dosya: 41-143 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.22..15.

⁶⁷⁶ BCA 23/10/1939 Sayı: 121972/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.102..18.

⁶⁷⁷ BCA 20/11/1939 Sayı: 123562/ Dosya: 41-141 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.110..16.

⁶⁷⁸ BCA 27/6/1939 Sayı: 113352/ Dosya: 66-112 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.60..3.

⁶⁷⁹ BCA 21/5/1942 Sayı: 179452/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.42..12.

⁶⁸⁰ BCA 13/1/1942 Sayı: 171562/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 97.109..3.

⁶⁸¹ BCA 16/6/1942 Sayı: 181432/ Dosya: 63-156 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.52..10.

Donanma ihtiyacı için İsviçre'deki Orlikon Fabrikasından satın alınması kararlaştırılmış olan 30.000 adet mermi ile ikinci posta olarak alınacak 55.000 adet 2 cm'lik orlikon mermisi ve üçüncü parti olarak alınacak 100.000 adet 2 cm'lik orlikon mermisi ile 20 adet orlikon topunun, her 30.000 adedine üç ton bakır olmak üzere bakır ihraç edilmesine, ihraç edilecek bakır bedelinin mermi bedelinden indirilerek geri kalanının döviz olarak ödenmesine 24 Haziran 1942'de onay verilmiştir.⁶⁸²

Hava birliklerinin atışlarında kullanılmak üzere İngiliz tipi 11,5 librelik eğitim bombasından 10.000 adet alınmasına 12 Ağustos 1942'de onay verilmiştir.⁶⁸³ 09 Ekim 1944'de ise boğaz ve limanların denizaltı gemilerine karşı korunması için 2400 adet mayın alınmasına karar verilmiştir.⁶⁸⁴

Mühimmat alımlarının dışında muhtemel bir savaşa karşı ülkenin birçok yerinde mühimmat depoları yapılmıştır. Bunlardan bazıları hazine arazisine yapılırken⁶⁸⁵ bazıları da şahıs arazine yapılmış, sonradan bunların istimlaki gerçekleşmiştir.⁶⁸⁶ 1940 yılında İstanbul Bostancı'da 2 adet cephanelik yapılmıştır.⁶⁸⁷ 1941 yılında Kütahya'da 15 adet cephanelik yapılması kararlaştırılmıştır.⁶⁸⁸ 1942 yılında Çanakkale'de cephanelik ve benzin depoları yaptırılmıştır.⁶⁸⁹ 1944'de Ankara Kayaş'ta 8 adet gömme tip cephanelik yaptırılmıştır.⁶⁹⁰ Aynı yıl Diyarbakır ve Elazığ'da da cephanelikler yapılmıştır.⁶⁹¹

3.1.9. Muhabere:

Muhabere irtibatlarının sağlanması bir ordunun sevk ve idaresi bakımından çok önemli bir husustur. Savaş esnasında kıtaların gelişen durumlara karşı süratli reaksiyon göstermeleri gerekmektedir. Yerinde yapılmayan bir müdahale o harekât

⁶⁸² BCA 24/6/1942 Sayı: 181832/ Dosya: 77-38 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.54..10.

⁶⁸³ BCA Tarih: 12/8/1942 Sayı: 185792/ Dosya: 63-157 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.74..11.

⁶⁸⁴ BCA Tarih: 9/10/1944 Sayı: 3/1594 Dosya: 5-80 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.69..18.

⁶⁸⁵ BCA 27/10/1944 Sayı: 3/1717 Dosya: 19-64 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.76..1.

⁶⁸⁶ BCA 16/10/1945 Sayı: 32003/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2Yer No: 109.61..13.

⁶⁸⁷ BCA 3/4/1940 Sayı: 132092/ Dosya: 46-329 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.32..9.

⁶⁸⁸ BCA 7/3/1941 Sayı: 153522/ Dosya: 46-368 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.19..7.

⁶⁸⁹ BCA 4/8/1942 Sayı: 184632/ Dosya: 46-434 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.68..14.

⁶⁹⁰ BCA 5/8/1944 Sayı: 18815 Dosya: Fon Kodu: 30..11.1.0 Yer No: 169.21..10.

⁶⁹¹ BCA 23/3/1944 Sayı: 6063/ Dosya: 19-11 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.20..10.

BCA 27/10/1944 Sayı: 3/1717 Dosya: 19-64 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.76..1.

için belki de elim sonuçlar doğurabilecek nitelikler alabilir. O döneme kadar muhabere genellikle haberci ve telli hatlar üzerinden sağlanmaktadır. Ancak II. Dünya Savaşı, “Yıldırım Harbi” doktrinine dayanmakta olup belirli bir bölgeye yığılmış sabit birlikler yerine mütemadiyen taarruz eden hareketli birlikleri zorunlu kılmaktadır. Bu hareketli birlikler için telli hatlar döşenmesi kimi zaman olanaksızdır. Aynı zamanda I. Dünya Savaşı’nda daha çok keşif maksatlı kullanılan uçaklar bu savaşın tanklarla birlikte esas unsuru olmuştur. Bunlar içinde haberci ve telli hatlar etkin muhabere vasfı taşımamaktadır. Bu nedenle II. Dünya Savaşı dönemi ile birlikte telsiz muhaberesinin de önemi kavranmış gerekli alımlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Savaş sırasındaki anılardan bir tanesi ordumuzun içinde bulunduğu durumu özetlemek açısından ibret vericidir. Saroz Körfezinin kuzey kıyılarına, bir teneke gaz yağı bir asker ve büyük bir meşaleden oluşturulmuş erken uyarı ikaz sistemi tesis edilmiş, Alman taarruzu gerçekleştiğinde buradaki nöbetçi asker meşaleyi ateşleyecek, bu işaret Bolayır’da bulunan alay tarafından alınarak kolorduya bildirilecektir. Asırlarca önce kullanılan bu yöntem başvurulmuş olması hem acınacak, hem de takdir edilebilecek bir durumdur. Aynı şekilde o dönem bazı uçaklarda hava yer telsizi hatta dâhili telefon dahi yoktu. Uçaktaki makineli tüfeği kullanan silahçı ile iletişime geçmek için ayağına ip bağlanması gibi yöntemlere başvurulmuştur.⁶⁹²

Şu önemli hususu da eklemek gerekir ki uzun yıllardır Türk Ordusunda telli sistemler ve savaş öncesi dönemden başlamak üzere telsiz sistemeler kullanılmaktadır. Fakat yukarıdaki gibi kısmi örneklerle genele yönelik durum tespiti yapabilmektir. Yine belirtmek gerekir ki 200.000 civarındaki bir ordunun bir yıl içinde 7 katı kadar büyümesi, bu tür durumların sıkça karşılaşılmamasını kaçınılmaz kılacaktır. Özellikle Osmanlı’nın son dönemleri ve genç Cumhuriyetin ilk yılları ölçeğinde ülke incelendiğinde II. Dünya Savaşı için her yönden yeterli bir ordu hazırlamak, olanaksız görülmektedir. Ayrıca buradaki meşale örneği, uçak içerisinde muhabere vasıtası olmadığı için birbirlerinin ayağına bağladıkları iplerle haberleşen

---

⁶⁹² *Türk Subaylarının ...*, s.11-118

pilot örneği ile birleştğinde, Türk Ordusunun yaklaşan bir savaş için yaptığı tüm bu çabalar takdir edilecek bir hal alır.

1940 yılında bedelinin %50'si ihraç edilecek bakırdan karşılanacak şekilde Macaristan'dan muhtelif tip ve miktarda telsiz, telefon ve santral alınmıştır. Yine ordunun ihtiyacı için 1943 yılında Macaristan'daki Standart Elektrik AŞ'den telsiz cihazı ile yedek malzemesi alınmıştır.⁶⁹³

Savaş içinde yeni gelen malzemelerle birlikte, tüm askeri birimlerde silah, gereç ve malzeme takviyesi yapıldı. Alayların muhabere takımları teşkil edildi. Alay ve tabur muhabere takımlarına Ericsson tipi santral ve telefonlar, 100 mm'lik zais pırıldaklar verildi.⁶⁹⁴ Ayrıca 2 Şubat 1944 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen yazıda her tankın üzerinde bir telsizin bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁹⁵ Buradan anlaşılacağı üzere muhabere konusunda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

3.1.10. Gaz Ve Kimyasal Silahlar:

Türkiye savaş hazırlıklarını sadece konvansiyonel silahlar boyutunda ele almayıp, kimyasal silahlar ve bunlara karşı korunma hususunda da birtakım girişimlerde bulunmuştur. Halkın kimyasal silahlarla yapılacak saldırılara karşı korunması maksadıyla ciddi anlamda çalışmalar yürütülmüşse de bu konu sivil savunma alanını ilgilendirdiği için burada ele almayıp sadece Türk Ordusu'nun ilgilendiren hususları inceleyeceğiz.

20 Mart 1938'de Türkiye, İngiliz Büyükelçiliği vasıtasıyla İngiltere'den kimyasal savaş, gazın etkilerine karşı savunma ve bunlara ilişkin sorular hakkında bilgi verilmesi amacıyla bir danışman görevlendirilmesini talep etmiştir. İngiliz Dışişleri yetkilileri bu isteğe karşı temkinli davranmayı tercih etmiş ve bir danışman göndermek yerine bu konuda bir Türk subayının eğitilmesini düşünmüşlerse de,

---

⁶⁹³ BCA 4/12/1940 Sayı: 148052/ Dosya: 46 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.112..5.

BCA 26/7/1943 Sayı: 203852/ Dosya: 46-470 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 102.57..11.

⁶⁹⁴ *Türk Subaylarının ...*, s.227

⁶⁹⁵ İDH, 2-037-2

Türkiye'ye bir danışman gönderilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye 1938 yılında, İngiltere'den kimyasal savaş malzemesi satmasını talep etmiştir.⁶⁹⁶

Herhangi bir kimyasal saldırı esnasında kullanılacak olan gaz maskelerinin temini için Orduya 22 Şubat 1939'da bütçeden ilave ödenek ayrılması isteğinde bulunulmuştur.⁶⁹⁷

Türk Kızılay Cemiyetine ait Mamak Gaz Maske Fabrikası öncelikle 04 Temmuz 1940'da seferberlik veya harp esnasında el konulacak fabrikalar arasına dâhil edilmiş⁶⁹⁸ sonra 14 Temmuz 1943'de kabul edilen 4466 sayılı kanun gereği Milli Müdafaa Vekâletine devredilmiştir.⁶⁹⁹ Bu karardan bir yıl sonra fabrika, Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. Fabrika 1935-1950 döneminde yıllık 100 bin adet ordu tipi maske üretme kapasitesine sahipti.⁷⁰⁰

3.1.11. Paraşüt:

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte gelen yeniliklerden biri de hava indirme ve paraşüt birlikleri idi. Sınırı koruyan kara kuvvetlerinin boş bıraktığı geri bölgelerin savunulması büyük önem kazanarak yurtiçi teşkilleri ve yeni emniyet tedbirlerine lüzum duyuldu. Yurtiçi teşkilatının içinde ve dışında kalan ve personeli fazla olan askeri ve sivil tesis ve fabrikaların işçilerine silah dağıtılarak hava indirmelerine karşı jandarma ve halk teşkilatlandırıldı.⁷⁰¹ 1940 yılında ülkeyi düşman paraşütçüleri ve hava indirme harekâtına karşı bilgilendirmek ve bunlarla mücadele esaslarını ortaya koymak için bir yönetmelik yürürlüğe girmiştir.⁷⁰²

Düşman hava indirme birliklerine karşı hem askeri hem de sivil savunmaya yönelik önlemlerin alınması ile birlikte, Türkiye'de de hava indirme birliklerinin kurulmasına yönelik girişimler yapılmıştır. Amerika'dan 1938 yılında 582 adet

---

⁶⁹⁶ Erdoğan Karkuş, *a.g.e.*, s.111

⁶⁹⁷ BCA 22/2/1939 Sayı: 4625 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 51.337..4.

⁶⁹⁸ BCA 4/7/1940 Sayı: 138802/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.65..20.

⁶⁹⁹ T.C. Resmî Gazete 20 Temmuz 1943, S:5460 s.5548

⁷⁰⁰ Aynur Önder, *a.g.e.*, s.123

⁷⁰¹ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.49

⁷⁰² BCA 22/7/1940 Sayı: 140012/ Dosya: 74-111 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.72..1.

Irving Air Cüte paraşütü alınmıştır.⁷⁰³ Bu meyanda THK namına 1940 yılında Amerikan Irving Air Chute firmasından 50 adet eğitim paraşütü ile 50 adet tek sırt paraşütü alınmıştır.⁷⁰⁴ 1945 yılında ise havadan ikmal faaliyetleri ile hava indirme birliklerinin beraberlerindeki malzemenin atılması için 200 adet ikmal paraşütü alınmıştır.⁷⁰⁵

3.1.12. Ulaşım:

II. Dünya Savaşı ile birlikte mevzi harpleri son bulmuş "yıldırım harbi" prensiplerine göre ordular kısa zamanda bir yerden bir yere intikalini tamamlayıp burada kendisine verilen savunma veya taarruz görevini yerine getirebilecek düzeye ulaşmıştı. Bu dönemde Türkiye ise bırakın bir taarruzi harekete girişmeyi ülke içerisinde yapılacak herhangi bir tatbikat için dahi yeterli olabilecek ulaştırma imkânlarına sahip değildi. Ülkeyi doğu batı hattında geçen tek bir demir yolu hattı vardı. Bu koşullarda ordunun seferberlikte çeviklik ve asker sevkiyatında çabukluk açısından büyük kaybı oluyor, bu nedenle sınırlarda büyük sayıda asker tutuluyordu.⁷⁰⁶

Ulaştırma imkânları hem muharip kuvvetler için hem de ikmal faaliyetlerini yürüten geri destek birliklerinin harekâtlarını planlamasında önemli bir yer işgal eder. Bir birliğin sorumluluk sahasında uygun bir ulaşım şebekesi yoksa birlik komutanı harekâtla ilgili her şeyden önce ikmal faaliyetlerini nasıl yürüteceğini planlamak zorunda kalır. İkmal birlikleri yurt içinden gönderilecek ikmal maddeleri kendi sorumluluk alanına ulaşana değin, bağlı buldukları birliklerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için öncelikli maddelerden başlamak üzere ikmal maddeleri stoku bulundurmaya zorundadır. Aynı şekilde stoklamaya uygun depolar ihdas etmeleri gerekmektedir. Tüm bu faaliyetlerde birliğin hareket kabiliyetine ciddi manada etki etmektedir.

Konya Ereğli'den gelecek ve Çumra'da toplanacaklarla birlikte oluşturulan 160 at ve 80 furgon arabasını Konya Çumra'dan Kırklareli'nde bulunan 24'üncü

⁷⁰³ BCA 20/10/1938 Sayı: 98022/ Dosya: 63-105 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.92..17.

⁷⁰⁴ BCA 11/10/1940 Sayı: Dosya: 6288 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.409..3.

⁷⁰⁵ BCA 19/2/1945 Sayı: 22003/ Dosya: 5107 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 107.100..14.

⁷⁰⁶ Selim Deringil, *a.g.e* ,s.32

Tümen'e teslim etmekle görevlendirilen subayın anıları dönemim ulaşım olanaklarını görmek açısından çok aydınlatıcıdır. Kafile 160 at, 80 araba ve 64 askerden oluşmaktadır ve Bandırma'ya kadar trenle oradan Tekirdağ'a denizyoluyla ve sonrasında atlar arabalara koşularak Kırklareli'ne kadar araba kolu halinde nakledilecektir. Trenle, Bandırma'ya giden kafile, kendilerini Tekirdağ'a götürecek olan gemilerin gelmesi için birkaç gün burada konaklamak zorunda kalır. Bu birkaç gün içinde atların kaçmaması için özellikle dikkat edilir. Daha önce böyle bir nakliye işi işle görevlendirilen bir teğmenin atları kaçmış ve teğmen üzüntüsünden intihar etmiştir. Kafileyi götürecek gemi geldiğinde, ürkmemesi için gözleri bağlanan atlar, gemiye bindirilir. Arabalarda istif edilir, koşum takımlarının çalınmaması içinde büyük özen gösterilir. Tekirdağ'a gelen kafile burada gerekli düzenin alınması ve ikmalin yapılması için iki gün konaklarlar. Atlar arabalara koşulur ve kafile Çorlu'ya gider, burada da ikmalini yapar ve Kırklareli'ne doğru intikaline devam eden kafile için yolculuk zor koşullarda geçer. Ulaşım şebekesi toprak yoldan meydana gelmektedir. Atlar, arabalar ve koşum takımları kullanılmış olarak halktan satın alınmıştır. Atların büyük çoğunluğu da zayıf ve araba çekmeye alışık değildirler. Arabalarında yedek parçası olmadığı gibi birçok arızası da mevcuttur.⁷⁰⁷ Görüldüğü gibi savaş vuku bulduğunda düşmanla ilk karşılaşacak olan birinci hat birliklerinin ulaştırma faaliyetleri bu niteliklerdeki araç ve hayvanlarla sağlanacaktı.

Kazım Karabekir Trakya Manevralarının ardından Mecliste yaptığı konuşmada ordunun hazırlığının yeterli olmadığını değerlendirmektedir. Karabekir'e göre Trakya Balkan Savaşları'nda nasıl bırakılmışsa o halde kalmış olup savaş alanının da kullanılacak bir yol bulunmamaktadır. Yalnız Edirne'ye bir şose bulunmaktadır, ancak toprak olan o yolda da bir iki gece yağmur yağdığında ağır toprakların hareket edemeyeceği bir hale gelecektir.⁷⁰⁸

O yıllarda Türkiye'de ki ulaşım ağının temelini demiryolları teşkil etmekteydi. Bu nedenle 1939 yılının sonlarına doğru bir demiryolu inşa alayı için kuruluş emri yayınlanır.⁷⁰⁹ Özellikle askeri amaçlı kullanılacak karayollarının ihtiyaca cevap verebilecek şekilde düzenlenmesi için de birçok girişimde

⁷⁰⁷ *Türk Subaylarının ...*, s.199-200

⁷⁰⁸ Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.81

⁷⁰⁹ Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.340

bulunulmuştur. Askeri amaçlarla kullanılan yolların inşasında kullanılmak üzere 1941 yılında 20 adet silindir sipariş edilmiştir.⁷¹⁰ Ayrıca hali hazırda kullanılmakta olan yolların tamiri için tahkimat faaliyetlerinde olduğu gibi silahaltına almalar olmuştur. İstanbul'daki 1312-1329 doğumlu gayrimüslimlerden 12.000 kişi yolların tamirinde çalıştırılmak üzere silahaltına alınmışlardır.⁷¹¹

Ulaşım konusu Adana Görüşmeleri neticesinde Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan yardım malzemeleri ile birlikte daha da önem kazanmıştır. 25 Şubat 1943'de bir İngiliz kurmay heyeti Ankara'ya gelerek Genelkurmay Başkanlığında, Türkiye'nin ulaşım imkân kabiliyetlerinin verilecek yardım malzemesini kabul edebilecek nitelikte olup olmadığını görüşmüştür.⁷¹²

1939 ila 1945 yılları arasında toplam 72.629.096 liralık bir harcama ile 2.502 km karayolu yapılmış ve 6840 km. yol bakıma alınmıştır. 1942 yazında yapımına başlanan Mersin-Ulukışla asfalt yolu ile Tarsus-İskenderun şosesinin, 1945'e girildiğinde bitirildiği görülmektedir. Yolun açılışı nedeniyle yapılan törende konuşan Bayındırlık Bakanı Sırrı Day, yolun Türk-İngiliz işbirliği ile yapıldığını vurgulamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın tüm hızıyla sürdüğü bir dönemde, bir İngiliz şirketinin (Braithwaite) bu projeye destek vermesi ve Mersin-Ulukışla arasında 152 km'lik asfalt yolun % 90'ının beş ay gibi kısa bir sürede, günde ortalama 6.000 amelinin çalışmasıyla bitirilmesinin⁷¹³ en büyük nedeni Müttefikler tarafından verilen ve İskenderun-Mersin Limanlarına gelen malzemenin yurt içine nakliye edilmesini sağlamaktır.

1943 yılında gerçekleştirilen Adana Görüşmeleri ile birlikte İngilizler, Türkiye'ye yönelik yapmış oldukları savaş malzemesi yardımını artırarak sürdürmüşlerdir. Türkiye'ye toplamda 3.5 milyon ton savaş malzemesi vermeyi taahhüt etmişlerdi. Bu kapsamda savaş malzemeleri denizyolu ve demiryolu üzerinden Türkiye'ye gelmekteydi. Türkiye'ye gelen malzemeler ise yurtiçine kara ve demiryolu marifeti ile dağıtılmaktaydı.

---

⁷¹⁰ BCA 25/7/1941 Sayı: 162822/ Dosya: 159-217 Fon Kodu: 30..18.1.2Yer No: 95.65..7.

⁷¹¹ BCA 22/4/1941 Sayı: 156422/Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2Yer No: 94.33..17.

⁷¹² İDH, 2-062-1

⁷¹³ Efdal As; "Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006, s.250-272

Bu dönemde askerî nakliyat için 4 önemli yol güzergâhı vardı. Bunlar;

- a- Mardin-Diyarbakır,
- b- Mersin-Ulukışla,
- c- İskenderun-Adana-Tarsus,
- d- Silifke-Karaman'dı.

Bu yollardan Mardin-Diyarbakır yolu onarımı yapılanaya kadar malzemeler Meydan-ı Ekbez'e gelmiş ve yükler Mersin-Ulukışla hattına kaydırılmıştır. Yolların tamamlanması ile birlikte aylık 57.000 ton malzeme nakledilmiştir.⁷¹⁴

Adana Listeleri gereğince verilen malzemelerin büyük bir kısmı deniz yolu ile Türk limanlarına gelmekteydi. Bunların Türkiye'ye getirilmesi ve ülke içinde dağıtımın sağlanması için Adana Listelerinde de verilmesi taahhüt edilen 5 nakliye gemisi Türkiye'ye verilmiştir.⁷¹⁵

Savaş döneminde deniz ulaştırması konusunda yaşanan en büyük gelişme İskenderun Limanı'dır. II. Dünya Savaşı yıllarında, *Braithwaite* adlı İngiliz şirketi tarafından inşaatına başlanan İskenderun Limanı, Bayındırlık Bakanı Sırrı Day tarafından Ocak 1945'te açılmıştır. İskele uzunluğu 309 metreyi bulan, aynı anda 6 geminin boşaltma yapabileceği büyüklükteki limanın açılışında İngiliz Büyükelçisinin de bulunması, limanın taşıdığı anlamı gösteren önemli bir detaydır. Limanın açılması, gerek Türkiye ve gerekse Ortadoğu ile ilgilenen devletler açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu limanın, hem ekonomik hem de askeri değeri olup, askeri malzemelerin naklinde stratejik öneme sahiptir.⁷¹⁶

Yapılan faaliyetler sadece lojistik hususlar değerlendirilerek yapılmamış askeri harekâta yönelik çalışmalarda yapılmıştır. 18 Aralık 1940 tarihinde verilen emir gereği, Trakya'da meydana gelebilecek bir muharebenin deniz nakliyat işlerini tanzim etmek için ülkedeki küçük deniz vasıtalarından da istifade edilmek üzere

---

⁷¹⁴ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda, Adana Görüşmeleri Sonrası, İngiltere'den Sağlanan Askeri Yardımların, Türkiye'de Sevkiyat Ve Lojistik Yapılanması" Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S:50, Güz 2012,s.453

⁷¹⁵ İDH, 6-142-13

⁷¹⁶ Hüsnü Özlü,a.g.e.,s.455

Deniz Askeri Nakliyat Genel Komutanlığınca bir plan yapılmıştır. Bu planda Devlet Limanları İşletmesi Genel Müdürlüğüne ait 10 adet yarım güverteli duba, 9 adet İzmir şatı, 18 adet pire dubası, 4 adet şat, 3 adet saç duba, 69 adet mavna, 4 adet motorlu mavna 10 adet römorkör ve ihtiyat olarak 10 adet mavna kullanılmıştır. Bunlardan başka İstanbul Limanına kayıtlı 30 adet A sınıfı, 10 adet B sınıfı, 10 adet C-F sınıfı motorlu araç, 10 adet hayvan kayığı; Devlet Denizyollarına ait 8 adet, Deniz Yollamasına ait 2 adet, Devlet Demiryollarına ait 2 adet ve şahsa ait 13 adet muhtelif tip römorkörle yedek römorkör olarak da Şirketi Hayriye'nin 55.56.47.48 numaralı vapurları kullanılmıştır. Devlet Limanlarına ait 82 adet mavna ve saç dubanın hayvan taşıyacak hale getirilmesine karar verilmiştir.⁷¹⁷

Bu planla birlikte bir gece zarfında bir tümenlik kuvvetin Çanakkale Boğazının bir sahilinden diğerine geçilmesi sağlanacaktır.⁷¹⁸ Nakliye planına dahil edilmek üzere Genelkurmay Başkanlığınca Şirketi Hayriye ait 3 adet vapurla 1 adet arabalı vapurun Çanakkale'ye gönderilmesi bildirilmiştir.⁷¹⁹ Ayrıca 1941 Mayıs'ındaki belgede Şirketi Hayriye vapurlarından 8 adedi Çanakkale'de askeri nakliyat faaliyetlerine iştirak etmek için görevlendirildiği, bu nedenlerle İstanbul'daki seferlerin güçlüğü yerine getirilebildiğinden bahsetmektedir.⁷²⁰

3.1.13. Eğitim-Öğretim Ve Kurslar:

Ordunun barış döneminde ki bölük komutanları, savaş deneyimi bulunan yüzbaşı rütbesinde ki subaylarken, yeni kurulan birlikleri rütbeli personel yönünden dengelemek için tecrübeli personelin bir kısmı yeni birliklere görevlendirilmiştir. Bu nedenle bazı bölüklere komutan olarak teğmen rütbesinde subaylar atanmıştır.⁷²¹ Ancak yine de rütbeli sayısı yeni teşkil edilen birlik ve eratin mevcudu ile kıyaslandığında yetersiz kalmaktaydı. Bu nedenle üç yıl olan askeri lise eğitimi sınıf aralarında çok kısa tatiller vermek sureti ile iki yılda tamamlanmıştır. Yaz tatilleri 15 güne, ders yılı da 10 aydan 8 aya indirilmiştir.⁷²² Askeri liselerde yapılan bu sıkıştırılmış eğitim uygulaması Harp Okulunda da yapılmıştır. Harp Okulu öğrenimi

---

⁷¹⁷ İDH, 9-058-1

⁷¹⁸ İDH, 9-059-1

⁷¹⁹ İDH, 9-072-1

⁷²⁰ İDH, 9-075-1

⁷²¹ Nurettin Türsan, *a.g.e.*, s.54

⁷²² *Türk Subaylarının ...*, s.1-18

iki yıld, ancak eğitim süresi 6 ay kısaltılarak, kıtadaki subay ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır.⁷²³

Ordunun savaşla birlikte çok hızlı bir şekilde modernize edilmesi ve birçok yeni silah ve malzemenin alınması beraberinde bu konularda yetiştirilmiş eleman sorununu doğurmuştur. Özellikle savaş yıllarında en hızlı büyüyen ve gelişme gösteren iki alan havacılık ve tank sınıfıdır. Savaş döneminde açılan kursların önemli bir kısmı bu iki alandaki eksikliği giderme amacını taşımaktaydı. Büyük çoğunluğu İngilizler tarafından verilen bu kurslar Hayfa, İskenderiye, Suriye, Beyrut, Mısır, İngiltere’de verilmiştir. Bu kurslar arasında tanksavar, uçaksavar, tank, uçak, denizaltı vb kurslar bulunmaktadır.⁷²⁴

Kurslar sadece silah sistemleri üzerine olmamıştır. Kan alma, saklama ve yaralıları verme üzerine kurs almak üzere iki subay görevlendirilmiştir.⁷²⁵ Ürdün’e yangın söndürme ve pasif korunma kursu için subay gönderilmiştir.⁷²⁶ Ayrıca bu kurslarda meydana gelen kazalar ve bazı Alman saldırıları neticesinde şehit olan askerlerde olmuştur.⁷²⁷

21 Haziran 1939’da Orgeneral Asım Gündüz imzalı belgede ordu ve askeri fabrikalarda kullanılmak için yetiştirilmesi gereken personel miktarları şöyledir; hava birliklerinde kullanılmak üzere 200 pilot subay ve gedikli erbaş, 50-100 uçak motor makinisti, 20-40 elektrikçi ve telsizci, tank birlikleri için 200 subay ve gedikli erbaş, askeri fabrikalar için 105 yüksek mühendis, 2 kimyager, 73 tekniker.⁷²⁸ Ayrıca bu askeri fabrikalarda kullanılması düşünülen mühendislerin atmış top, tüfek ve bunların mühimmatının imali için yetiştirilmesi istenmektedir.⁷²⁹

---

⁷²³ *Türk Subaylarının ...*,s.46

⁷²⁴ BCA 2/7/1943 Sayı: Dosya: 38137 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 46.297..30.

BCA 12/3/1943 Sayı: Dosya: 39149 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 47.304..2.

BCA 19/1/1938 Sayı: 80842/ Dosya: 238-399 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.7..5.

⁷²⁵ BCA 5/4/1944 Sayı: 3/644 Dosya: 47-18Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.22..8.

⁷²⁶ BCA 5/4/1944 Sayı: 3/643 Dosya: 47-19 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.22..7.

⁷²⁷ BCA 16/9/1943 Sayı: Dosya: 39169 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 47.304..22.

BCA 25/8/1942 Sayı: Dosya: 13741 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 140.5..22.

⁷²⁸ İDH, 3-026-13

⁷²⁹ İDH, 3-026-14

1943 yılında, İngiliz Orta Şark Komutanlığına bağlı olarak Kahire’de yeni verilecek tanklar için 500 kişilik teknisyenlik kursu açılmıştır. Fakat o dönemde gerek teşkilatın tam olarak hazırlanamaması gerekse bütçeden kaynaklanan nedenlerle 192 kişinin tankçılık eğitimi alması sağlanabilmiştir. Ayrıca her tankın üzerinde mevcut bulunan telsizler için 16 teknisyenin Orta Şark Komutanlığına kursa gönderilmesi kararlaştırılmasına rağmen, yeterli personel olmadığından bu kursa kimse gitmemiştir.⁷³⁰ Bu dönemde 40 mm’lik Bofors topları için 67’si batarya komutanı, 61 takım komutanı olmak üzere 128 subay ve 28 kamacı yetişmiştir. Konu ile ilgili belgede yetiştirilen topçu miktarının 603 topluk bir teşkilata yetecek kadar olduğu, şimdiye kadar 378 top geldiği ve bu sayıya göre de 225 topluk kadar fazla yetişmiş subay bulunduğu değerlendirilmektedir.⁷³¹

Kurslar genellikle kullanıcı seviyesinde ve teknik konularda düzenlenmişken, üst seviyedeki komutanların yetişmesi için de kurslar açılmıştır. Tümgeneral Zekai Okan’ın başkanlığında üçü tercüman olmak üzere on beş subay en az iki ay süreyle Mısır, Suriye ve Filistin’de zırhlı birliklerle bunlara ait tamirhane ve diğer ünitelerde kurs görmek üzere görevlendirildiği 26.03.1943 tarihli Genelkurmay Başkanlığı yazısından anlaşılmaktadır. On iki subayın; zırhlı birlikler için biri tümen, dördü alay ve altısı tabur komutanlıklarına yetiştirilmek üzere 2 Nisan’da Ankara’dan hareketle 7 Nisan’da Kahire’ye ulaşacak biçimde hareket etmesi uygun görülmüştü.⁷³²

İngilizlerin açtığı kurslar sayesinde Türk havacılık tarihinde Fransız etkinliği yerini İngilizlere bırakmaya başlamıştır. Savaş yıllarında 300 civarında Türk pilot İngiltere’de pilotaj eğitimi almıştır.⁷³³

Eğitimden dönüp kıtasına katılan personel bazı sorunlarla da karşılaşmaktaydı. Bunların başında da gittikleri yerdeki eğitim şartları ve malzemeleri çok iyi olmasına rağmen Türkiye’ye döndüklerinde harp edecekleri malzemenin eğitim aldıklarından daha kötü olması gelmektedir. Örneğin İngiltere’de

---

⁷³⁰ İDH, 2-037-1

⁷³¹ İDH, 2-034-3

⁷³² İzzet Öztoprak, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, Belleten C. LXII Sayı:237, Ağustos 1999, TTK Basımevi, Ankara, s.613

⁷³³ Osman Yalçın, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 47, Bahar 2011, s. 723

daha üst model olan Blenheim V uçağı ile uçuş eğitimi alan pilota Türkiye'ye geldiğinde Gaziemir'de birliğinde Blenheim I uçağı verilmişti.⁷³⁴

3.2. Deniz Kuvvetleri:

Deniz kuvvetleri bir ülkenin silahlanmasındaki en pahalı kalemi oluşturmaktadır. Bu nedenle deniz kuvvetlerinin modernize edilmesi uzun yıllar süren bir programla gerçekleştirilebilecek bir faaliyettir. Önceki bölümlerde savaş yıllarına kadar deniz kuvvetlerinin hangi aşamalardan geçtiğini ve savaş başlangıcındaki yapısını incelemiştik. Bu bölümde savaş yıllarında deniz kuvvetlerin de yaşanan gelişmeleri ikmal faaliyetleri boyutunda ele alacağız.

Savaşın başlamasıyla birlikte Türk Deniz Kuvvetleri de seferberlik durumuna geçmiş, donanma eğitim faaliyetlerinin aksatılmaması için Gölcük'ten Erdek'e sevk edilmiş ve Marmara'nın batısında düzenli bir şekilde tatbikatlar yapmıştır. Görülen lüzum üzerine Ekim 1942'de "Erdek Deniz Üs Komutanlığı" oluşturulmuştur. Erdek bölgesinin lojistik imkanlarının kısıtlı oluşu nedeniyle bir yıl kadar sonra donanmanın bir kısmı Gölcük'e geri dönmüş, denizaltılar ise Erdek'te kalmıştır.⁷³⁵

Donanma, güvenlik gerekçeleri ile iç deniz olan Marmara'ya çekilmişti. Fakat savaş boyunca bir yandan gerekli hazırlıkları yaparken bir yandan da donanmanın kuruluşuna yeni gemiler katılmıştır. II. Dünya Savaşı arifesinde 3 Şubat 1936 tarihinde meclisten, denizaltı gemisi almak için 2.100.000 TL'lik fevkalade bir tahsisat çıkarıldı.⁷³⁶ Bir Alman firması ile dört deniz altı inşası için anlaşma yapılmış, bu gemilerden ikisi Almanya'da yapılacak, diğer ikisi Almanya'da parçalar halinde hazırlanarak Türkiye'de montesi yapılacaktır. Dört denizaltıda 942,11 ton ağırlığında olup 80 m. Uzunluğunda ve 2.400 HP gücündeydiler.⁷³⁷

Almanya'da yapımına 1936 yılında başlanan denizaltılardan Saldıray'ın inşası tamamlanarak Haziran 1939'da Türkiye'ye getirilmiştir. Gemi Alman personel tarafından getirilmekle beraber, Türk komutan ve çekirdek kadro da Saldıray'da

---

⁷³⁴ *Türk Subaylarının ...*, s.11

⁷³⁵ *Güzide Gezgin, a.g.t.*, s.87

⁷³⁶ T.C. Resmi Gazete, 07 Şubat 1936, S:3226, s.6047

⁷³⁷ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.188

bulunmuştur. Gemi komutanı, Almanların gemiye el koymasından çekindiğinden geminin hareketinde acele etmiş hatta seyir boyunca haberleşmeye engel olmuştur. Yine Almanlar tarafından Kiel tersanesinde inşa edilen Batıray, Hitler'in emriyle Türkiye'ye verilmemiş, II. Dünya Savaşı süresince Alman denizaltısı olarak Atlantik'te savaşmış, toplam ağırlığı 40 bin tonu bulan çok sayıda gemi batırmış ve savaş sonunda 3 Mayıs 1945'te Kiel limanında batırılmıştır.⁷³⁸ Haliç'te Taşkızak Tersanesinde inşa edilen aynı sınıf gemilerden Atılay, 19 Mayıs 1939'da hizmete girmiş, Yıldıray ise 28 Ağustos 1939'da⁷³⁹ denize indirilmiştir. Denizaltıların inşa edilmeleri ve Türkiye'ye teslimleri sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Almanlar makine ve diğer aksamın yurda getirilişinde pek çok zorluklar çıkarmışlardır.

Çanakkale Boğazı'nın Ege tarafındaki yaklaşma sularından gelebilecek denizaltıları tespit etmek üzere boğaz girişinde deniz dibine erken uyarı sistemleri (Loop, Hydrofon) yerleştirilmişti. Bu sistemlerin kontrolü için bölgeye gönderilen Atılay, boğaz çıkışında dalmış vaziyette iken 14 Temmuz 1942 günü Almanların havadan döktüğü antenli mayına çarpmış ve bir daha su yüzüne çıkamamıştır. Atılay'da görev yapan 6 subay, 18 astsubay, 16 er, toplam 40 personel şehit olmuştur. Denizaltının çıkartılması için 15–21 Temmuz günleri yoğun çalışmalar yapılmış, Burakreis, Aydınreis ve Kemalreis gambotları ile Alemdar kurtarma gemisi, Kavak, Çanak ve Turgutalp gemileri bölgeye sevk edilmiş ancak bir sonuç alınamamıştır.⁷⁴⁰ 13 Ağustos 1942'de Atılay'ın battığı ve bu nedenle donanma kuvvetlerinden çıkarıldığı yabancı devletlere bildirilmiştir.⁷⁴¹

Savaş esnasında donanmanın takviye edilmesi için İngiltere'ye de çeşitli siparişler verilmişti. 14 Nisan 1939'da deniz komutanlığı bütçesine 2.500.000 milyon liralık fevkalade tahsisat konuldu.⁷⁴² 3 Ekim 1939 tarihinde, Orgeneral Kazım Orbay Başkanlığında, Londra'ya gönderilen bir kurulun İngiliz Genelkurmayı ile yaptığı görüşmeler olumlu sonuçlanmıştı.⁷⁴³ İngiltere ile yapılan ekonomik anlaşmanın sonucu olarak Türkiye'ye verilecek olan 6 milyon sterlin kredi karşılığında,

⁷³⁸ Güzide Gezgin, *a.g.t.*, s.101

⁷³⁹ Yıldıray'ın donanmaya katılış tarihi bazı kaynaklarda ise ise 15. 01. 1946'dır. Bkz: *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.188

⁷⁴⁰ Mustafa Hergüner, *"İkinci Dünya Savaşında Denizcilik Faaliyetlerimiz"*, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.161, İstanbul, Nisan 2006, s. 107-111.

⁷⁴¹ BCA 13/8/1942 Sayı: Dosya: 6543 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.419..18.

⁷⁴² *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.188

⁷⁴³ Burhan Demirbaş, *a.g.e.*, s.27

İngiltere'ye 4 muhrip, 4 denizaltı, 2 mayın dökücü ve 12 araba vapuru sipariş edildi. Ancak savaştan dolayı İngiliz Hükümeti bu gemileri hemen vermedi, gemiler siyasi durumun müsaadesi nispetinde peyderpey savaş yılları içerisinde donanmaya katıldı.

İngiltere'ye sipariş edilen 4 muhripten Sultanhisar ve Demirhisar, İngiliz mürettebat tarafından 19 Şubat 1942 günü İskenderun'a getirildi ve gemilere sade bir törenle sancak çekildi.⁷⁴⁴ İngiltere'ye sipariş edilmiş olan diğer iki muhrip Gayret ve Muavenet ise savaştan sonra Türkiye'ye teslim edilmiştir. İngiltere sipariş edilmiş olan Gayret Muhribi, İngilizler tarafından savaşta kullanılmış ve tamir edilemeyecek kadar hasara uğramıştı. Bu nedenle İngiltere 05 Ekim 1945'de gönderdiği mektupta, Gayret muhribinin yerine İngiliz donanmasında kullanılmakta olan ve Gayret'ten 200 ton daha büyük Oripi Muhribini vereceklerini ve Gayret Muhribinden çıkarılacak bazı aksam ve teçhizatın yakında teslim edilecek Muavenet Muhribinin yedek parçalarını oluşturmak üzere hediye edeceğini bildirmiştir.⁷⁴⁵ Muavenet Muhribi 07 Mart 1946'da İngiliz refakat gemisi ile gelmiş ve İstanbul'a demirlemiştir.⁷⁴⁶

Denizaltılardan da yine ilk ikisi Oruçreis ve Muratreis, İskenderun'da teslim alınmıştır. Diğer ikisi Burakreis ve Uluçalireis İngiliz bayrağı ile savaşa katılmış, Uluçalireis 18 Nisan 1943'te Atlantik Okyanusu'nun Batı Afrika açıklarında Almanlar tarafından batırılmıştır.⁷⁴⁷ Bu sebeple Uluçalireis'in yerine 5 arama tarama gemisi verilmiştir.⁷⁴⁸

İngiltere'ye sipariş edilen Burakreis denizaltısının Haziran 1945'de teslim edileceği ön görülmüştü. Bu sebeple denizaltını teslim alacak mürettebat Nisan 1945'de İngiltere'ye gönderilmişti. Ancak İngiliz tersanelerinin Pasifik'te gerçekleşen savaşlar için çalışıyor olması, Burakreis'in kontrol ve bakımlarının yapılmasına engel olmuştur. Londra'da bulunan Deniz Ataşesi teslim tarihinin Aralık 1945 veya Ocak 1946'ya ötelendiğini bildirmiş⁷⁴⁹ ve savaş sonunda 18 Ocak 1946'da Türkiye'ye verilmiştir.⁷⁵⁰ Denizaltıların bataryalarını şarj etmek için

---

⁷⁴⁴ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.188-191

⁷⁴⁵ BCA 8/12/1945 Sayı: Dosya: 6643 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.421..28.

⁷⁴⁶ BCA 11/3/1946 Sayı: Dosya: E3 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 56.343..18.

⁷⁴⁷ Mustafa Hergüner, *a.g.e.*, s.105

⁷⁴⁸ *Atatürk'ün Doğumunun...*, s.190

⁷⁴⁹ BCA 20/8/1945 Sayı: Dosya: 6553 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.419..28.

⁷⁵⁰ BCA 11/3/1946 Sayı: Dosya: E3 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 56.343..18.

İngiltere'ye sipariş edilmiş olan Işın İmlâ gemisi 21.11.1943'de Port Sait'ten İskenderun'a hareket etmiştir.⁷⁵¹

Diğer gemilerden olan iki mayın dökücünden Turgutreis Malta'dan İskenderun'a, Sivrihisar ise Malta'dan İstanbul'a getirilmiştir. Bu iki mayın dökücü gemi boğazlarda konuşlandırılmışsa da, Sivrihisar daha sonra Gölcük'e gönderilmiştir. 1939 yılı sonlarında İngiltere tarafından verilen iki mayın tarama gemisi Çanak ve Kavak Mısır'ın İskenderiye limanından İskenderun'a getirilmiş ve Boğazlarda konuşlandırılmıştır. Kavak gemisi 1947 yılında, Çanakkale girişindeki mayınları temizlerken batmıştır.

İngiltere, Türk donanmasına küçük tonajlı ve manevra gücü yüksek tekneler de vermiştir. Donanmada mayın toplama botu (MTB) olarak bilinen ve Birinci Dünya Savaşı'ndan beri kullanılan bu tekneler 1943 yılında toplam dokuz adet verilmiştir. İngiltere'nin verdiği diğer gemilerden sekiz adet liman savunma gemisi 1944–1946 yıllarında, üç adet ağ gemisi 1941 ve 1946 yıllarında, sekiz adet araba taşıt gemisi de 1942 yılında yine İskenderun limanında teslim alınmıştır.⁷⁵²

İngiltere'den ayrıca on beş liman savunma motoru satın alınmıştır. Kafile kafile teslim edilen motorlar, ilk kafilende iki tane gönderilmiş, ikinci kafilneyi teşkil eden L.M.3 ve L.M.4 motorları ise 07.07.1943'de İskenderun'a gelmiştir. Üçüncü kafilneye dâhil olan diğer iki motor ise o tarihlerde yoldadır.⁷⁵³ Ayrıca 19.10.1943'de dört adet motor daha İskenderiye'den yola çıkmıştır.⁷⁵⁴

1943'de İngilizler bir DSA (Denizaltı Savunma Aleti) eğitim masası verdiler. Bu suretle İstanbul'da aynı sene Denizaltı Müdafaa Okulu açıldı. İngilizlerin verdiği DSA aletleri Denizaltı Müdafaa Okulu tarafından İtalyan yapımı 4 muhrip ile 5 denizaltına konuldu. Bu suretle Donanmanın da denizaltı emniyetinde büyük bir tekâmül sağlandı. Gemileri mıknaşisi mayınlara karşı koruyacak olan digavsing malzemesi de İngiltere tarafından verildi. Bu malzeme hemen Yavuz, Hamidiye,

⁷⁵¹ BCA 23/1/1943 Sayı: Dosya: 6464 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.417..12.

⁷⁵² Mustafa Hergüner, *a.g.e.*, s.105-106

⁷⁵³ BCA 7/7/1943 Sayı: Dosya: 6635 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.421..20.

⁷⁵⁴ BCA 21/10/1943 Sayı: Dosya: 6637 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.421..22.

Mecidiye, Erkin, Ülkü ve Kanarya gemileriyle muhriplere takıldı.⁷⁵⁵

Müttefiklerin Sicilya çıkartması sırasında kullandıkları İngiliz yapısı 12 feribot, yardım faslından Türkiye'ye verilmiştir. Bunların sekizi donanmanın emrine verilmiş, dördü de araba vapuru olarak kullanılmıştır. Bunlara Derince, Mudanya, Çardak ve Silivri adları verilmiştir.⁷⁵⁶

İngiltere, Türkiye'ye, sadece askeri gemi değil, ticaret gemisi de vermiştir. ABD'nin Mart 1941'de kabul ettiği ve daha sonra İngiltere tarafından da benimsenen "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" gereğince 1943 yılında İngiltere'den kiralama yoluyla 5 şilep temin edilmiştir. Adana, Aydın, Maraş, Ödemiş ve Trabzon adı verilen bu gemiler genelde İskenderun ile Mısır ve Mersin Limanları arasında nakliyat yapmışlardır. Savaş sonrasında 1947-1948 yıllarında Ödemiş ve Trabzon şilepleri armatörlere satılmış, diğerleri ise İngiltere'ye geri verilmiştir.⁷⁵⁷

Donanmanın geliştirilmesi için sadece dışarıdan alım yoluna gidilmemiş milli imkanlarda devreye sokulmuştur. Hurdaya çıkarılan deniz karakol uçaklarının motorlarından istifade edilerek ahşap gövdeli hücumbotların yaptırılmasına karar verilmiş, Gölcük Tersanesi'nde⁷⁵⁸ 3 Aralık 1941'den itibaren Bora, Kasırga, Fırtına, Tayfun, Şimşek, Yıldırım hücum botları yapılmıştır.⁷⁵⁹ 33 mil hıza sahip bu hücumbotlar uzun ömürlü olmamışlar ve 1951 yılında hizmet dışına çıkarılmıştır. Ayrıca 500 tonluk 40 mayın kapasiteli "Atak" adlı mayın dökücü gemi ile 140 tonluk "Yakıt" adlı akaryakıt gemisi yine bu dönemde Türk tersanelerinde inşa edilen gemiler olup her iki gemi de İstanbul Boğazı'nda konuşlandırılmıştır.⁷⁶⁰

Savaş yıllarında Taşkızak ve Gölcük Tersanelerinde yapılan gemiler aşağıdaki gibidir:

Taşkızak Tersanesinde yapılan gemiler:

Yüzer Havuz (2.500 ton) 1943

Şalopa No.1 (75 ton) 1943

Şalopa No.2 (75 ton) 1944

⁷⁵⁵ Atatürk'ün Doğumunun..., s.191

⁷⁵⁶ Efdal As,a.g.t., s. 281

⁷⁵⁷ Mustafa Hergüner, a.g.m, s.106

⁷⁵⁸ Hüsnü Özlü, a.g.t, s.52

⁷⁵⁹ Atatürk'ün Doğumunun..., s.192

⁷⁶⁰ Güzide Gezgin,a.g.t.,s. 102

Tender No.1 (175 ton) 1945

Gölcük tersanesinin yaptığı gemiler:

Gölcük Yağ Gemisi 1937

Bekirdede Cephane Gemisi 1944

Konca Römorkörü

Torpedo İkmal Tenderi⁷⁶¹

Milli çıkarlar ve seferberlik kanunları uyarınca özel ve tüzel kişilere ait deniz vasıtalarına da el konmuştur. Deniz yollarının Köprü-Kadıköy veya boğaz seferi yapan yolcu vapurları küçük değişikliklerle mayın dökücü gemi haline getirilmiş, bordoları rengarenk boyanarak devrin kamuflaj tekniğine uydurulmuştur. Yine deniz yollarının bazı gemileri de hastane gemisi olarak kullanılmıştır.

Deniz yollarının Etrüsk yolcu vapuru, önce hastane gemisi olarak daha sonra ise İzmir'e giderken batık bir gemiye çarpan Yavuz gemisinin tamiri süresince, donanma komutanı sancak gemisi olarak kullanılmıştır. Sus, Marakas ve Trak yolcu gemileri silahlı mayın gemisine, Pendik sınıfı üç şehir içi yolcu vapuru mayın tarama gemisine çevrilmiştir.⁷⁶² Gerekli ilaveler yapıldıktan sonra bu gemilere savaş flandrası çekilerek deniz kuvvetlerine dâhil edilmiştir.

İstanbul-Mudanya arasındaki deniz ulaşımını sağlamak için üretilen "Sus" gemisi de deniz kuvvetlerine dahil edilmişti. Saatte 16 mil hız yapabilen ve uzun seferler için uygun olmayan bu geminin kış ve baş güvertelerine 7,6'lık eski model uçaksavar topu, köprü üstüne iki makineli tüfek ve baş ambara, sancak-iskeleye birer 53 cm'lik schuwazckopf torpido takılarak harp gemisi haline getirilmiştir.⁷⁶³

Milli Korunma Kanunu'nun 36'ncı maddesine istinaden milli savunma ihtiyaçlarını temin maksadıyla 5 Mayıs 1942'de Genç, Ereğli, Demirtaş, Namazgah, Kutlu, Yılmaz ve Karınca adındaki gemilerin alınmasına karar verilmiştir.⁷⁶⁴

⁷⁶¹ Atatürk'ün Doğumunun..., s.192

⁷⁶² Güzide Gezgin, a.g.t., s.116

⁷⁶³ Türk Subaylarının ..., s.181-182

⁷⁶⁴ BCA 5/5/1942 Sayı: 178252/ Dosya: 263-14 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.36..12.

Belçikalılara ait olup Tuna Nehri üzerinde İstanbul'a gelen Haselt isimli zahire dubası ile City Of York isimli benzin dubası askeri nakliyatta kullanılmak üzere Gilkirt Volker şirketinden alınmasına 10 Kasım 1941 tarihinde karar verilmiştir.⁷⁶⁵ Milli Müdafaa Vekâletince, Poyraz tankerinin donanma bünyesine dâhil edilmesine karar verilmiş, bu maksatla geminin alınması için ilave ödenek çıkarılmıştır.⁷⁶⁶ Yine 1941'de Milli Müdafaa Vekâleti tarafından, Kanarya kömür şilebi de satın alınmıştır. Bu şilebin alınması için Vekalet emrine 275.000 lira ödenek verilmiştir.⁷⁶⁷ Türk armatörlerden 1943 senesinde Ülkü Kömür gemisi alınmıştır. Bu gemi 1919 yılında inşa edilmiş olup 3669 ton ağılığında ve 10 mil sürate sahiptir.⁷⁶⁸

Fransa'nın Alman orduları tarafından işgal edilmesi üzerine bu ülkenin savaş ve ticaret gemilerinin bir kısmı General De Goulle emrinde savaşa girerken bir kısmı intihar ederek kendi kendilerini batırmış, bir kısmı da çeşitli ülkelere iltica etmiştir. Akdeniz'de bulunan beş mayın tarama, iki karakol, iki tanker ve iki römorkörden oluşan on bir gemi ile mazot dubalarının bulunduğu grup, Beyrut'tan İskenderun'a gelerek Türkiye'ye iltica etmiştir. İltica olayı, 10 Temmuz 1941 'de Fransız Komodor Deniz Yarbay Girand Jourdan'ın Hatay Valisi Şükrü Sökmensüer'e müracaat etmesi üzerine, gemilerin silahlarının kontrol altına alınması ve personelinin enterne edilmesi ile gerçekleşmiştir. Personeliyle birlikte her türlü silahtan arındırılmış olan on bir Fransız gemisi sürat ve tonaj durumlarına göre iki gruba ayrılmış, büyük tonajlılar SUS gemisinin rehberliğinde, küçük tonajlı gemiler ise Adour (Akar) gemisinin bordasında yedeklenmek suretiyle Marmara Denizi'ndeki Erdek limanına intikal ettirilmiştir. 3,5 ay süren bu intikal sırasında, zaman zaman İtalyan uçak ve savaş gemilerinin takibine maruz kalınmış ise de önemli bir olay meydana gelmemiş, diğer taraftan seyir boyunca kıyı gözetleme postaları, gemilerimizin hareketlerini yakından takip etmiştir.⁷⁶⁹ Bu gemiler daha sonra 23 Ağustos 1943'te Fransız hükümeti ile yapılan antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından satın alınmıştır. Bunlardan 14.000 tonluk Adour adlı akaryakıt gemisi Akar adıyla donanmaya, 1100 tonluk Başarı adlı akaryakıt gemisi Deniz Yolları İdaresi'ne yıllarca hizmet vermiştir. Diğer gemilerden bazıları; Kepez mayın tarama gemisi, Kalkan

⁷⁶⁵ BCA 10/11/1941 Sayı: 167972/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.91..1.

⁷⁶⁶ BCA 7/4/1941 Sayı: 155512/ Dosya: 43-80 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.29..6.

⁷⁶⁷ BCA 18/1/1941 Sayı: 152272/ Dosya: 263 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.13..2.

⁷⁶⁸ Atatürk'ün Doğumunun..., s. 186

⁷⁶⁹ Türk Subaylarının ..., s.181-186

hücumbotu, Beykoz su gemisi, Bozcaada ve Galata römorkörleridir. Bu gemiler de uzun yıllar Türk donanmasında ve Deniz Yolları İdaresi'nde kullanılmıştır.⁷⁷⁰

Fransız gemilerinin satın alınma gerekçesinde “limanlarımıza sığınmış olan Fransız gemilerinin satın alınması bugünkü ulaşım zorluklarını karşılamaya ve millî müdafaa ihtiyaçlarını karşılamaya yarayacak bir tedbir olmak üzere faydalı bir teşebbüs olduğu gibi, esasen muhtaç olduğumuz birtakım gemilerin elde edilmesini temin etmesi itibarıyla da kabule şayan görülmüştür.” denmektedir.⁷⁷¹

Donanma savaş yıllarında muharebeye yönelik eğitim faaliyetlerinin yanı sıra "Geçit Tatbikatları"da yapmıştır. Kuvvet çoğunluğu ile Trakya'da konuşlu ordunun Anadolu'dan yapılacak personel ve lojistik desteği için deniz geçiş safhası gerektiğinden, Boğazların iki kıyısı arasında yapılacak bu nakliyat için de tatbikatlar planlanmıştır. "Geçit" adıyla yapılan bu tatbikatlarda, donanma gemilerinin yanı sıra Deniz Yolları, Şirketi Hayriye, Haliç İdaresi gibi resmi/yarı resmi kamu kurumları ile özel denizcilik şirketlerine ait 20 civarında vapur/şilep, 10 civarında römorkör, 100 civarında mavna görevlendirilmiştir.⁷⁷²

Müttefiklerin Türkiye'ye gönderdikleri askeri malzemenin boşaltma limanı olarak ve liman emniyetini sağlamak üzere 5 Nisan 1942'de “İskenderun Deniz Üs Komutanlığı” tesis edilmiştir.

II. Dünya Savaşı'na girmeden önceki donanma gemilerinin sayısı 29 ve tonaj toplamı 46.320 tondur. II. Dünya Savaşı sırasında deniz kuvvetinin önemi göz önünde bulundurularak kısıtlı imkânlarla gemilerin ikmal ve idamesi sağlanmış, bununla da kalınmayarak donanma yeni gemilerle desteklenmiştir. 1939 ve 1945 yılları arasında iki muhrip, üç denizaltı gemisi, dokuz mayın tarama gemisi, üç mayın gemisi, sekiz liman savunma gemisi, dört hücumbot ve bir ağ gemisi olmak üzere toplam 30 adet çeşitli tip ve nitelikte savaş gemisi donanmaya katılmıştır.⁷⁷³

⁷⁷⁰ Mustafa Hergüner, *a.g.m.*, s. 108

⁷⁷¹ TBMMZC, Devre: 7, Cilt:5, İçtima, 55. İnikat, 15.09.1943

⁷⁷² Mustafa Hergüner, *a.g.m.*, s. 109

⁷⁷³ Güzide Gezgin, *a.g.t.*, s.88

3.3. Hava Kuvvetleri:

II. Dünya Savaşı'nın tanklarla birlikte en çok kullanılan muharebe vasıtası uçaklar olmuştur. Uçaklar savaş alanlarında ilk kullanılmaya başlandığında keşif faaliyetlerinde verimli bir biçimde kullanılsa da, sınırlı bir ateş gücüne sahip olması muharebe etkinliğini sınırlandırmaktaydı. Ancak iki dünya savaşı arasındaki dönemde harp sanayinde meydana gelen gelişmelerle birlikte uçakların süratleri, manevra yetenekleri artmış ve yüksek bir ateş gücüne sahip olmuşlardı. Bu gelişmelerde uçakları askeri hareketin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmişti. Bu gerçeği fark eden Türkiye savaş öncesi dönemden başlamak üzere hava kuvvetlerini geliştirmek için çok ciddi çalışmalar içine girmiştir.

1940 yılında Hava Kuvvetlerinde kullanılan savaş uçakları şunlardı; Blenheim I, Fair Battle, Vultee V. 2, Heinkel 111, Martin 139 W, Spitfire, Hurricane, Maurane Saulnier 406, PZL, Curtis-Hawk, W. Lysander, Supermarin Southamton, Supermarin Walrus. Savaş ve eğitim uçakları da: Avro ansen, Dragonfly, Falcon, Foche-Wulf, Fledling, Breguet XIX, Gotha 145, Smolik Koolhoven, Monaspar, Henriot 182, Fleet.⁷⁷⁴

1940 yılında yukarıda sıralanan marka ve modelde 298'i muharip, 189'u eğitim tipi olmak üzere 487 uçak vardır.⁷⁷⁵ Savaş boyunca da hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi için uçak alımına gidilmiş, uçak sayısı 1940-1944 yılları arasında 625 savaş, 28 nakliye ve 145 adet eğitim uçağı olmak üzere 798'e yükseltilmiştir.⁷⁷⁶

Hava savunma gücünü teşkil eden av birliklerindeki uçakların yetersizliği savaşın başlarında anlaşılmıştır. Av birliklerinde bulunan Amerikan yapımı Curtis-Hawk ve Polonya imali P.L.Z. uçakları demodeydi. Bu kapsamda 1939 yılından itibaren çok sayıda alım yapılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin öncelikleri arasında yer alan en önemli güç hava kuvvetleridir. Genelkurmay Başkanlığı, hava kuvvetlerinin takviye edilmesi ve Türk havacılığının geliştirilmesi için müttefiklerden ve özellikle İngiltere'den destek istemiştir. 29 Haziran 1939 tarihinde İngiltere'den toplam 258 uçak talep edilmiştir. Bu uçaklar ile 6 adet av bölüğü kurulacak geri kalanlar ise eski

⁷⁷⁴ Atatürk'ün Doğumunun..., s.261

⁷⁷⁵ Sabit Çetin, a.g.e., s.218

⁷⁷⁶ Aynur Önder, a.g.t., s.119

uçakların yerini alacaktır. Ancak, İngiltere bu uçakları vermemiştir.⁷⁷⁷

İngiltere'den alınıp 1939'da gelen uçaklar; 5 adet Avro Anson ulaştırma uçağı, 29 adet Fairey Battle bombardıman uçağı, bir adet F.Battle hedef çekme uçağı, 35 adet Blenheim Mark 1 uçağı, 2 adet Hurricane Mark 1, 72 adet Spitfire Mark1'dir. Fransa'dan da eğitim maksatlı 36 adet Henriot-182 alınmıştır.⁷⁷⁸

Almanya'dan sipariş edilmiş olan 8 adet Messerschmit ağır bombardıman uçağı 2-4 ve 2'şer olmak üzere üç parti halinde Kasım 1939, 4 Aralık 1939 ve Ocak 1940'da⁷⁷⁹ gelecektir. 15 Gotha okul uçağı en son parti Kasım 1939'da gelecek şekilde gönderilecektir. İngiltere'den 36 adet Linsender Keşif uçağı ile 25 adet Avro Anson okul uçağı sipariş edilmiş, keşif uçaklarının son partisi Şubat 1940, okul uçakları ise Aralık 1939'da gelecektir. Amerika'dan ise Curtiss Falcon CW 22 R marka 50 adet okul uçağı sipariş edilmiştir.⁷⁸⁰

Hava kuvvetleri için 15 adedi mamul ve 45 adedi komple malzeme olarak alınıp Kayseri Uçak Fabrikası'nda birleştirilmek üzere Almanya'dan 60 adet Messerschmit ME 109 marka ve modelde uçak alınması planlanmış,⁷⁸¹ daha sonra komple malzeme olarak gelecek uçaklarında mamul olarak gelmesine 30 Mart 1939'da karar verilmiştir.⁷⁸² 1940 yılında İngiliz Philips and Powis Aircraft Ltd. firması ile yapılan lisans anlaşması ile Miles-Magister üretimine geçilmiş ve bu uçaklardan Kayseri Tayyare Fabrikası'nda 24 adet üretilmiştir.⁷⁸³

Ordunun ihtiyacını karşılamak üzere 08 Şubat 1941'de Amerika'dan 4.081.280 lira karşılığında 20 adet av uçağı alınmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁴ Yine Amerika'dan aynı yıl 50 adet Falcon B-22 tipi uçak satın alınmıştır.⁷⁸⁵

1941 Türk-Alman Ticaret Anlaşması ile o dönem içindeki "performansı en

---

⁷⁷⁷ Hüsnü Özlü,*a.g.t.*, s.179

⁷⁷⁸ Sabit Çetin,*a.g.m.*, s.218

⁷⁷⁹ Belgede üçüncü parti geliş tarihi Ocak 1939 geçmektedir, ancak tarih sıralaması göz önünde bulundurulduğunda bu tarihin yanlış yazıldığı değerlendirilmektedir.

⁷⁸⁰ İDH, 3-026-19

⁷⁸¹ BCA 10/3/1939 Sayı: 105462/ Dosya: 61 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.20..20. Ayrıca Almanya'dan 60 adet olarak sipariş edilmiş olan Messerschmit av uçakları ilk parti Haziran 1939'dan başlamak üzere her ay on adet gelecek ve son parti Kasım 1939'da teslim edilecek şekilde planlaması yapılmıştı. Bkz. İDH, 3-026-19

⁷⁸² BCA 30/3/1939 Sayı: 106672/ Dosya: 61-56 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.27..1.

⁷⁸³ Ali İhsan Kurtulan,*a.g.e.*,s.38

⁷⁸⁴ BCA 8/2/1941 Sayı: 151622/ Dosya: 61-63 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.130..17.

⁷⁸⁵ BCA 15/12/1941 Sayı: Dosya: 61101 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 59.400..42.

yüksek” olan Foce-Wulf 190 tipi av uçaklarından 72 adet alınmıştır.⁷⁸⁶ Bu uçaklar sandık içinde Türkiye’ye gönderilmiş, bir Alman personel tarafından montajları yapılmıştır.

1942’de İngiltere’den 38 adet Hurricane-II B, 70 adet Hurricane-II E, 25 adet Miles Master II, 3 adet Bristol Blenheim IV uçakları alınmıştır. Amerikan yapımı 24 adet Curtiss Kittyhawk ile Consolidatör Liberator III B-24 D uçağı Türk Hava Kuvvetlerine katılmıştır.

1943 yılında İngiltere’den 19 adet Blenheim MK-V bombardıman uçağı, 21 adet Beauford Uçağı, 15 adet Beufighter bombardıman uçağı, 60 adet Hurricane II B ve II C ve bir adet DH 89 Rapid uçağı alınmıştır. 1944 yılında İngiltere’den iki adet DH 89 Rapid uçağı, 72 adet Baltimore-187 uçağı, 104 adet Supermarine Spitfire Mk-V uçağı alınmıştır.⁷⁸⁷

İngilizlerden alınmış olan 54 adet Hurricane C II uçaklarının 36 adedi ile bir keşif bölüğünü teçhiz edecek şekilde tertip alındığı, geriye kalan 18 uçak ilde daha sonra yarım bölük teşkil edileceği belirtilmektedir. Bu uçakların keşif maksatlı üretilmediği, ancak yeterince uçak bulunmadığından dolayı bu uçakların üzerine fotoğraf makinesi monte edilmek suretiyle keşif uçağı olarak kullanılacağı hususu vurgulanmaktadır.

Türk hava birliklerinin yeterli eğitim uçağı bulunmadığından dolayı çağın gereklerini yerine getirmekten uzak uçaklarla eğitim yapmak zorunda kaldıkları olmuştur. Bu uçaklar Kittyhawk, Moran 406, Blenheim I, Heinkel III gibi uçaklar olup, Ocak 1943’de hazırlanan ve Müttefiklere verilen ihtiyaç listesinde bulunan modern uçaklar Türk ordusunun eline geçtikçe, bahsedilen uçaklar geri plana alınmıştır.⁷⁸⁸

1945 yılına gelindiğinde Türk Hava Kuvvetlerinin taktik birliklerinde yaklaşık 400 adet savaş uçağı bulunmaktaydı. Bu uçakların yarısı birinci hat uçaklarıdır. Diğerleri hizmet sürelerini doldurmuş, bir kısmı da yedek parça bulunamadığından kullanılmaz durumda olan uçaklardı. 192 adet uçakta Vekâlet

⁷⁸⁶ BCA 6/7/1944 Sayı: Dosya: 6363 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.413..17.

⁷⁸⁷ Sabit Çetin, *a.g.m.*, s.218-219

⁷⁸⁸ İDH, 2-038-4

yedeği olarak bulunmaktadır. 13 Mart 1945 tarihinde Hava Kuvvetlerinin envanterindeki muharip uçak durumu şöyledir:

- Hava Kuvvetleri İrtibat Kıtasında 2 adet Martin 139,
- 1'inci Tümen İrtibat Kıtasında 1 adet Martin 139
- 1'inci Tayyare Alayında 5 adet Libertor, 18 adet Baltimore, 9 adet Martin 139, 15 adet HE-III
- 2'inci Tayyare Alayı'nda 33 adet Baltimore, 25 adet Vultee,
- 4'üncü Tayyare Alayı'nda 24 adet Vultee-II C, 22 adet Vultee-II B
- 103'üncü Keşif Grubunda 12 adet Vultee-II C
- 2'nci Tümen İrtibat Kıtasında 1 adet Blenheim
- 3'üncü Tayyare Alayı'nda 29 adet Blenheim,
- 6'ıncı Tayyare Alayı'nda 12 adet Vultee-I, 45 adet Spitfire, 12 adet Kittyhawk, 23 adet Tomahawk
- 101'inci Keşif Grubunda 12 adet Vultee-II C, 12 adet Lysander,
- 102'nci Keşif Grubunda 12 adet Vultee-II C, 12 adet Lysander,
- 105'inci Keşif Grubunda 2 adet Bizley, 8 adet Beaufort, 3 adet Walrus uçakları mevcuttur.⁷⁸⁹

4 Eylül 1939'da Hava kuvvetlerinde görevli pilotların uygun olmayan görüş şartları altında uçuş melekelerinin artırılması için Amerika'dan beş adet E tipinde Link Aviation Tirener kör uçuş aleti alınmasına karar verilmiştir.⁷⁹⁰

Hava kuvvetlerine alınacak 60 adet av uçağında kullanmak üzere 130 adet orlikon topu ile 60 adet yedek namlu ve yeterli miktarda mühimmatın İsviçre'de bulunan Orlikon fabrikasından alınmasına Bakanlar Kurulunca 22 Mayıs 1939'da karar verilmiştir.⁷⁹¹ Burada bahsedilen 60 adet av uçağı Türkiye'nin İngiliz Vickers firmasından tedarik etmek istediği Spitfire uçakları olabilir. İngiliz belgelerinde Ocak 1938'de Türkiye'nin bu uçaklardan 50 adet istediği, 9 Ağustos tarihli belgede ise bu sayının 60'a yükseltildiği belirtilmektedir.⁷⁹²

---

⁷⁸⁹ Sabit Çetin, *a.g.m.*, s.220

⁷⁹⁰ BCA 4/9/1939 Sayı: 118812/ Dosya: 63-120 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.87..6.

⁷⁹¹ BCA 22/5/1939 Sayı: 110452/ Dosya: 63-112 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.45..13.

⁷⁹² Erdoğan Karakuş, *a.g.e.*, s.106-107

1939 yılında Hava kuvvetlerinde kullanılmak üzere bir başka hafif makineli tüfek alımı ise, bedeli Çekoslovak kliring anlaşmaları mucibince ödenmek üzere “Ceskoslovenska Zbrojovka A.S. Brno” fabrikasına yaptırılan 150 adet hafif makineli tüfek alımı anlaşmasıdır.⁷⁹³

İhtiyat uçakları ile yeni alınacak uçaklarda kullanılmak üzere Polonya'nın PWU devlet teçhizat fabrikasından 400 adet hava hafif makineli tüfeği alınmasına, bedellerinin de Polonya ile Türkiye arasındaki mevcut kliring anlaşmasına göre ödenmesine 31 Mayıs 1939'da onay verilmiştir.⁷⁹⁴

İlgili bölümlerde belirttiğimiz gibi, bir ordunun muharebe etkinliğini kaybetmemesi için insan ve malzemenin bakım faaliyetlerini aksatmadan sürdürmek gerekir. Malzemenin bakımı için de sürekli bir yedek parça stokunun bulunması gerekmektedir. 1941 yılında Almanya ile yapılan 10.000.000 liralık tütün anlaşmasından bedeli karşılanmak üzere uçaklarda kullanılan Plexiglas kırılmaz cam alınmıştır.⁷⁹⁵

Türk-İngiliz-Fransız ittifakından kaynaklanan nedenlerden ötürü İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Türkiye'ye gelmesi durumunda kullanılmak üzere ikmal maddeleri depo edilmiştir. İttifak anlaşmasının ilgili maddeleri Türkiye savaşa girmediği ve gerekli şartlar oluşmadığı içinse işlerlik kazanmamış ve bu malzemeler kullanılmamıştır. Türkiye, Fransızların İzmir ve Antalya'da depo etmiş oldukları hava kuvvetleri için cephane, benzin ve harp malzemesinin ordunun teçhizi için alınmasına karar vermiştir.⁷⁹⁶

Türkiye etkin bir hava gücü oluşturmak için, birçok uçak alımı yapmıştır ancak hava gücünü de etkin kullanabilmek içinde uygun koşulları sağlayan havaalanlarına ihtiyaç vardı. 1942 yılı için yapılan bir saptamaya göre Türkiye'de iniş ve kalkışa uygun olan yerlerin toplamı 139'dur.⁷⁹⁷ Savaş sırasında 38'i İngilizler tarafından yapılan 94 havaalanı hizmete girmiştir.⁷⁹⁸

⁷⁹³ BCA 22/5/1939 Sayı: 110462/ Dosya: 63-113 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.45..14.

⁷⁹⁴ BCA 31/5/1939 Sayı: 111292/ Dosya: 63-114 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.49..17.

⁷⁹⁵ BCA 19/8/1941 Sayı: Dosya: 6344Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.412..30.

⁷⁹⁶ BCA 18/10/1941 Sayı: 167312/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.87..15.

⁷⁹⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin,*a.g.e.*,s.414

⁷⁹⁸ Cemil Koçak,*a.g.e.*,C.I, s.338-339

Türkiye’de bulunan mevcut havaalanları toprak piste sahipti. Bu nedenle yağışlı havalar, birliklerin uçuş yapmasına engel oluyordu. Uçaklarda ağırlıkların artışı, uygun bir biçimde hazırlanmış pistlere olan ihtiyacı artırmıştır. Bu sebeple Eskişehir’den itibaren mevcut havaalanlarında 1000-1200 metre uzunluğunda beton pistlerin yapımına başlanmıştır.

Yine yukarıda belirtilen Türk-İngiliz-Fransız ittifakının ekinde yer alan askeri konuları kapsayan sözleşmenin 5’inci maddesine göre; “Türk makamları ile anlaşıldıktan sonra müttefik kuvvetler, Türk deniz ve hava limanlarında kendilerince kullanmak üzere üsler kurabilecekler ve orada lojistik gereksinimlerini giderebileceklerdir. Bu konuda gerekli aşamalar, barış zamanından başlayarak ilgili kurumlar arasında incelenecektir” hükmü gereğince Boğazlar ‘yakın olan Balıkesir, Bandırma ve Çanakkale ile İzmir’e yakın olan Çiğli ile Manisa’da havaalanı yerleri seçilerek inşaaata başlanmıştır.⁷⁹⁹

İngilizlerce Afyon, Eskişehir, Tavşanlı, Alayunt, Çardak, Dinar, Baladız, Uşak, Akşehir, Konya, Karaman, Çakmak, Mersin, Adana, İskenderun, İzmir, Bandırma, Balıkesir, Karacabey, Ankara, Ulukışla, Gemlik, İnegöl, Yenişehir, ve Çan’da havaalanları hazırlanmıştır. Bu maksatla 239 İngiliz teknisyeni bu alanlarda çalışmıştır.⁸⁰⁰ Bu hava alanlarının yapımı esnasında özel şahıslara ait birçok arazi istimlak edilmiştir.⁸⁰¹ 1942 yılında ise Afyon, Çakmak, Konya, Kütahya havaalanlarına ikinci bir pist inşasına başlanmıştır⁸⁰²

Hava birliklerinin barış ve sefer durumlarında ikmal işlerini etkin bir şekilde ve aksatmadan yürütebilmesi için 1940 yılında Ankara Hava Mıntıka Depo Amirliği,

---

⁷⁹⁹ Sabit Çetin, *ag.m.*, s.224

⁸⁰⁰ Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.361

⁸⁰¹Yapılan bu istimlaklerden bazıları: BCA 11/9/1943 Sayı: 205682/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.66..13. Kütahya ili Tavşanlı ilçesi Moymul Hava Alanı için gerekli gayri menkullerin istimlakı.

BCA 8/7/1943bSayı: 202472/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 102.50..13. Kütahya’daki Alayurt hava alanı için lüzumlu olan arazinin istimlakı ve hazineye ait alanın bedelsiz olarak Milli Müdafaa Vekaleti emrine verilmesi.

BCA 13/1/1941 Sayı: 150112/ Dosya: 63 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.123..6. Kütahya’nın Zığra, Balıkesir’in Büyükbostancı ve Bursa’nın Çeltik ve Çardak köylerinde hava meydanları yapmak üzere bazı arazi ve binaların istimlakı

⁸⁰² İlhan Tekeli-Selim İlkin,*a.g.e.*,s.484

İstanbul Hava Mıntıka Depo Amirliği, Malatya Hava Mıntıka Depo Amirliği kurulmuştur.⁸⁰³

4. II. Dünya Savaşı Dış Politikasının Lojistik Yönü:

Avrupa’da, savaş emareleri belirmeye başlamasından itibaren hatta öncesinde, Türkiye’nin dış politikasının ekseni savaş dışı politikalar izlemek olmuştur. Dünya barışının tehlikeye girdiği, ülkelerin “revizyonist” ve “anti revizyonist” olarak kamplara ayrıldığı süreçte Türkiye’de anti revizyonist politikalar izleyerek, Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi kolektif güvenlik sistemleri içinde yer almıştır. Savaş süresince tarafsız bir ülke olarak, savaş dışı durumunu sürdürmeye devam etmiştir.

Türkiye, özellikle bu dönemde jeopolitik konumunu etkin bir diplomasi aracı olarak kullanmış, savaş süresince hem İngilizlerle hem de Almanlarla siyasi ve ticari faaliyetlerini aktif olarak sürdürmüştür. Savaşın gidişatına göre Türkiye etkin tarafsızlık rolünü ya İngiltere ya da Almanya tarafında kullanarak, savaş ülkesinin dışında tutmayı başarmıştır. Öyle ki Türkiye savaşın son yılına kadar, iki kamp arasındaki dengeyi merkezi konumda tutmuş ve tepkiyi kendi üstüne çekebilecek kutuplaşmalardan kaçınmıştır. Hatta olası bir savaş ihtimaline karşı silahaltında bulundurduğu ordusunu, hem İngiltere hem de Almanya vasıtasıyla güçlendirmeye devam etmiştir.

Türkiye, savaş yıllarında ordunun lojistik yapılanmasında daha çok İngiltere, Almanya ve Amerika’dan aktif destek görmüştür. Ancak Türkiye, sadece bu ülke kaynaklarından yararlanmamış, başka ülkelerden de silah almaya çalışmış veya almıştır. İngiliz raporlarına göre 1940 Temmuz’unda Türkiye, Sovyet Rusya’dan 100 hafif tank alarak Trakya’ya göndermiştir. Çanakkale Boğazı için de top alınmıştır. Japonlar ise İngiliz Büyükelçiliği kanalıyla silah numunesi göndermiştir. Ayrıca Sovyet Rusya 1941 yılının sonuna doğru 15.000 ton petrol vermiştir.⁸⁰⁴

---

⁸⁰³ Sabit Çetin, *ag.m.*, s 225

⁸⁰⁴ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.434-480

4.1. TSK'nın Lojistik Faaliyetlerinde İngiltere'nin Rolü

4.1.1. 1939'dan Adana Görüşmelerine Kadar:

II. Dünya Savaşı yıllarında Türk Ordusunun lojistik yapılanmasında en çok pay sahibi olan ülke kuşkusuz İngiltere'dir. Savaşın hemen öncesi dönemden başlamak üzere İngiltere, Türkiye'nin kendi yanında yer alması için her türlü girişimde bulunmuştur. Hatta kendi yanında yer almasa dahi, tarafsızlığını koruyacak Türkiye'nin güçlü bir orduya sahip olması İngiltere'nin öncelikli amaçları içerisinde yer almıştır. İngiltere'ye göre güçsüz bir Türkiye tarafsız kalmayı tercih etmiş olsa bile, baskı altında bu tarafsızlığından vazgeçmek zorunda kalacaktı.

Kendi politikaları için güçlü bir Türkiye'nin varlığını isteyen İngiliz Hükümeti, savaş öncesi dönemden başlamak üzere kendi içindeki muhalif görüşlere rağmen Türkiye ile birçok anlaşma yapmıştır. 2 Eylül 1939'da imzalanan, Ticaret ve Takas Anlaşması'na ilave edilen anlaşma ile İngiliz mallarının Türkiye'ye ihracatı konusunda Güvence Anlaşması ve Silahlanma Kredisi Anlaşması 27 Mayıs 1938 tarihinde imzalanmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax ve Türkiye Londra Büyükelçisi Fethi Okyar arasında imzalanan anlaşma 10 milyon sterlin ticari, 6 milyon sterlin silah kredisini de kapsamaktaydı.⁸⁰⁵

Türkiye'nin savaş öncesi dönemde ve savaşın başlarında tehdit algılamasının birinci sırasında İtalya gelmekteydi. İtalya tehlikesine karşı başlayan Türk-İngiliz yakınlaşması, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ile daha da hız kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin değeri İngiltere tarafından çok iyi biliniyordu. 12 Nisan 1939'da Ankara'daki elçisi Sir Hugessen'e çektiği telgrafta Dışişleri Bakanı Halifax şöyle diyordu: "Majestelerinin Hükümeti, Türk Hükümeti'nin her türlü ortak savunma projesinde işbirliğine birincil derecede önem vermektedir."⁸⁰⁶

12 Mayıs 1939'da İngiltere ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler Akdeniz'de meydana gelebilecek bir saldırı karşısında karşılıklı yardımı taahhüt eden bir deklarasyonla sonuçlanmıştır. Başbakan Saydam Fransa ile de görüşmelerin

⁸⁰⁵ Erdoğan Karakuş, *a.g.e.*, s.74-90

⁸⁰⁶ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.75

sürdüğünü belirtmiştir.⁸⁰⁷ 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız ortak deklarasyonu yayınlanmıştır.⁸⁰⁸ Ortak bir ittifak anlaşması yapılması için müzakerelere devam edilmiştir. Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında görüşmeler devam ederken, 23 Ağustos'ta Almanya ve Sovyet Rusya arasında bir saldırmazlık anlaşması imzalanmıştı, 1 Eylül'de de Almanya'nın Polonya'ya savaş açması ile birlikte II. Dünya Savaşı başlamıştı. Müzakerelerin anlaşmaya dönüşmediği bu dönemde Türkiye'nin İngiltere ve Fransa tarafından verilecek kredilerin miktarının artırılması hususunda baskısı sürüyordu.

İngiltere, Türkiye Büyükelçisi Hugessen'den, Halifax'a gönderilen 14 Temmuz 1939 tarihli mesajda: "Türk cevabını gönderiyorum, Türklerin sulh cephesi ile iş birliği ancak askerî, mali ve ekonomik yardımla mümkündür. Harp malzemesi için istenen kredi 35 milyon sterlindir. Bu para cephane endüstrisinin kurulması, yeniden organize edilmesi ve inşası için lazımdır. Ordu kumandanları tarafından hazırlanan plânın masrafları Türk bütçesinde ne bugün ne de yarın mevcut olabilecektir" demektedir.⁸⁰⁹

Müzakere sürecinde Türkiye'nin bir başka talebi ise anlaşmaya erteleyici madde koymak istemesiydi. Bu maddeye göre anlaşmadaki yükümlülükler ancak talepler tümüyle yerine getirildikten sonra geçerlilik kazanacaktı. İngiltere'de özellikle erteleme maddesi ve Türkiye'nin 15 milyon sterlin değerindeki altın kredisi tartışma yaratmıştır. İngilizlere göre Türkiye erteleme maddesi ile hiçbir yükümlülük altına girmeden bu altınları talep etmekteydi, hem altın verilecek hem de kendi askerleri için gerekli olan önemli miktarda askeri malzeme Türkiye'ye verilecekti. Ancak tüm bu tartışmalardan sonra kabinenin kesin kararı; "15 milyon altın sterlin çok yüksek bir fiyattır, ama Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayacaksa, ödenmeyecek kadar yüksek bir fiyat değildir" olmuştur.⁸¹⁰

Türkiye Müzakereler sürecinde hem siyasal ortamda Sovyetlerin durumunun açığa kavuşmasını bekliyordu hem de askeri yetersizliklerinin giderilmesi için baskı yapıyordu. Özellikle Polonya'nın Almanya karşısındaki durumu Türkiye'yi savunma

⁸⁰⁷ TBMM ZC, Devre: 5, Cilt: 2, , İçtima 11. İnikat, 12.05.1939

⁸⁰⁸ TBMM ZC, Devre:6, Cilt: 3, 30. İnikat, , İçtima: F 23.06.1939

⁸⁰⁹ Ali Kemal Meram ,*a.g.e.*, s.297

⁸¹⁰ Selim Deringil ,*a.g.e.*, s. 88-90

konusunda oldukça endişelendirmiştir. Türkiye, müzakereler devam ederken Dışişleri Bakanı Saraçoğlu başkanlığında başarısız geçen bir Sovyet Rusya ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret dönüşü 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma özet olarak; Türkiye herhangi bir Avrupa ülkesinin saldırısına maruz kaldığında İngiltere ve Fransa ona her türlü aktif desteği sağlamayı taahhüt ediyordu. Ancak Türkiye, bu iki ülke başka bir Avrupa ülkesi tarafından saldırıya uğradığında onlara aynı desteği sağlamamakla beraber tarafsızlığını korumaya devam edecekti. Eğer savaş Akdeniz'de meydana gelirse Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti.⁸¹¹

Anlaşma'nın birde gizli maddeleri vardı, bu maddeler özellikle üç ülke arasında meydana gelebilecek durumlar karşısında alınması gereken askeri önlemleri içeriyordu. Aynı zamanda alınacak kredi ve yardımlar hakkında da maddeler vardı. Gizli maddeye göre İngiltere ve Fransa, Türk makamları ile anlaştıktan sonra Türk deniz ve hava limanlarında, kendilerince kullanılmak üzere, üsler kurabilecekler ve orada lojistik gereksinimlerini görebileceklerdi. Bu konuda gerekli aşamalar barış zamanından başlamak üzere ilgili Kurmaylar arasında incelenecektir. İngiltere ve Fransa Türkiye'nin savaş malzemesi ihtiyacını karşılamak için 25.000.000 sterlinlik bir kredi açmıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye 15.000.000 sterlinlik altın verecektir. Savaş malzemesi almak için verilen kredinin mucibi olan malzemenin tespiti için üç ülkenin temsilcilerinin oluşturacağı heyet tarafından bir program hazırlanacaktır. Bu komisyonun yapacağı programın bitmesini beklenmeden Türkiye'nin acil olarak ihtiyacı olan malzemelerin tespitine ve teslimine başlanacaktır.⁸¹²

25.000.000 sterlinlik kredinin, 4 milyonu Fransa'dan, 21 milyonu ise İngiltere'den yapılacak siparişler içindi. Bu kredinin yaklaşık % 10'u (2,5 milyon sterlin) nakliye gideri olarak ayrıldıktan sonra, 14 milyonu kara, 5 milyonu hava, 1.5 milyonu deniz birlikleri ve 2 milyonu da askeri fabrikalar için ayrılmıştır.⁸¹³

---

⁸¹¹ TBMM ZC, Dvere:6 İçtima1.; Cilt: 6, 3.İnikat, 08.11.1939

⁸¹² Cemil Koçak, *a.g.e.*,C.1, s.278-280

⁸¹³ Mete Tunçay, *"İkinci Dünya Savaşı'nın Başlarında Türk Ordusu"*, Tarih ve Toplum, S:35, Kasım 1986, s.35; Ayrıca, İlhan Tekeli- Selim İlkin'in İngiliz Belgelerine dayandırdıkları çalışmada ise Kazım Orbay'ın İngiltere'de yaptığı müzakereler sonucunda alım programı toplam 13.823.590 sterline ulaşmıştır. Bunun 2.976.283'ü deniz kuvvetlerine, 5.691.563'ü kara kuvvetlerine,

Anlaşmanın imzalandığı dönemde İngiltere ve Fransa fiilen savaştaydılar, bu durum Türkiye için iki hususta çekinceye yol açmaktaydı. Birincisi bu ülkeler savaş içinde olduklarından Türk ordusunu donatmak için yeterli savaş malzemesi bulmaları sorun olabilirdi. İkincisi ise, anlaşma hükümlerinde yer alan malzemenin sevkiyatı sorunuydu. Ancak anlaşmaya konulan erteleme maddesi sayesinde savaş malzemeleri verilmesini içeren program tamamlanmadan ve 15.000.000 sterlinlik altın verilmeden bu anlaşma işlerlik kazanmayacaktır.

İngiltere ve Fransa arasında yapılan bu anlaşmalar yukarıda bahsedilen hususlarla sınırlı kalmamış birde bu anlaşmaların ekonomik yönü olmuştur. 8 Ocak 1940'da Müttefikler ve Türkiye arasında geçen müzakereler sonucunda krom antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmaya göre yıllık üretimi 250 bin ton olarak sınırlandırılan Türk kromunu İngiltere ve Fransa alacaktı. Anlaşma iki yıl süre için geçerli olmak üzere imzalanmıştı ve krom dışında Türkiye'den 2 milyon sterlin tutarında kurutulmuş meyve satın almayı ön gören başka bir antlaşmayı da içeriyordu. Antlaşma'nın dikkat çeken maddelerinden birisi de Türkiye'nin sattığı bu ürünlerden elde edeceği gelirin Türkiye'ye verilen silah kredilerinin ödenmesine ayrılmasıdır.⁸¹⁴

18-22 Ekim 1939 tarihleri arasında İngiliz ve Fransız Doğu orduları komutanları General Wavell ve General Weygand Ankara'ya gelmiş ve askeri konularda görüşmeler yapmıştır.⁸¹⁵ 31 Ekim 1939 tarihinde İngiliz savaş kurulu toplanmış, İtalya'nın tarafsız kalması Rusya ve Almanya'nın ise Türkiye'ye saldırması durumunda yapılacak olan askerî yardım konusu görüşülmüştür. Toplantıda, özellikle deniz kuvvetlerine acil yardım yapmaya hazır olunması, deniz üslerinin savunma tahkimatının yapılması, Orta Doğu'da bulunan hava kuvvetlerinin ikmali için fabrika kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Türkiye'de bulunacak İngiliz

---

3.938.577'si hava kuvvetlerine, 312.820'si Brassert firmasına (Karabük Demir Çelik Fb.), 4.347'si değişik hammaddelere aitti. Bkz. Tekeli-İlkin, a.g.e., s.414

⁸¹⁴ Nuri Karakaş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları", Tarih İncelemeleri Dergisi, Aralık 2010, C. XXV, S::2, s.457-458

⁸¹⁵ Ahmet Şükrü Esmer- Oral Sander, a.g.e., s.151

kuvvetlerinin hiçbir şekilde Türk başkomutanının emrine verilmemesi kararı alınmıştır.⁸¹⁶

Ankara'da gerçekleşen bu görüşmeler esnasında Türkiye, ihtiyaç listesini de bildirmiştir. Türkiye'nin, General Weygand'a verdikleri listede şunlar yer almaktadır:250 savaş uçağı 100 eğitim uçağı ve bunların uçurulması için gerekli yedek malzeme, 1.350 adet 3,7 cm'lik tanksavar topu, 3.7 cm'lik 1.000 uçaksavar, 7.5-9.4 cm'lik 260 uçaksavar, 300 hafif tank, 7.5 cm-24 cm arası 536 top, 10.000 hafif mitralyöz, 5.000 ağır mitralyöz, 7.9 mm'lik 150.000 piyade tüfeğı (30.000'i yarı otomatik olacak), haberleşme araçları, 400.000 gaz maskesi, 200.000 obüs mermisi, 1.500 kamyon, 120 benzin tankeri.⁸¹⁷

Türkiye'nin Fransa'dan talepleri daha çok kara kuvvetlerini ilgilendirir malzemelerden oluşmaktadır. Fransız listesinde 105 mm'lik 12 Schneider topu, 155 mm'lik 24 top, 240 mm'lik 24 top, 81 mm'lik 500 havan, 25 mm'lik 30 top, 1.500 hafif makineli tüfek, 25.000 8 mm'lik tüfek, 100 orta tank, 6 sahra atölyesi, 21 traktör, 328 adet 3.5 tonluk kamyon, 500 hafif van, 300 sahra kamyonu, değişik miktarlarda muhabere malzemesi, 400.000 gaz maskesi bulunmaktadır. Ayrıca Fransa talep edilen 100.000 adet sahra telefonunu karşılamayacağını bildirmiştir.⁸¹⁸

Almanya'nın Polonya'ya saldırısı sonucu başlayan savaşta, Polonya'nın kısa süre içinde yenilmesi üzerine, İngilizlerin Polonya'ya göndermek için hazırladığı orta bombardıman uçağı 26 adet Battles ve 14 adet Hurricane İstanbul'a gönderilmiştir.⁸¹⁹ Ayrıca Polonya'ya gönderilmek üzere S.S. Lassel ve Clan Menzies isimli gemilere yüklenmiş olan cephanede Türkiye'ye yönlendirilmiştir. Gönderilen cephanede 15.000.000 atımlık makineli tüfek mermisi, 12 adet torpido ve 40 mm'lik top mermileri bulunmaktadır.⁸²⁰

İttifak anlaşması gereğı Türkiye savaşa girdiğinde yardıma gelecek İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin lojistik yapılanması için 1940 yılı başından itibaren bir takım

---

⁸¹⁶ Erdoğan Karakuş, *a.g.e.*, s.176-177

⁸¹⁷ Pub. Rec. Off., T 160-971 aktaran Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.410

⁸¹⁸ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.428

⁸¹⁹ Pub. Rec. Off., T 160-1333, 5 Ekim 1939 aktaran, Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.413

⁸²⁰ Pub. Rec. Off., ADM 116-4396, 1 Nisan 1940 aktaran, Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.413

çalışmalar yürütülmüştür. Fransız Binbaşısı Bizet, 18 Mayıs 1940'da İzmir'e gelmiş ve Fransız kuvvetleri için gerekli keşif ve hazırlıklara başlamıştır. İngiliz ve Fransız kuvvetleri için ilk partide gelecek olan 436 ton bomba, 1711 ton benzin, 100 ton yağ, 12 ton cephane için şehir kenarında ve haricinde uygun binalar bulunmuştur.⁸²¹ İngiliz ve Fransız kuvvetleri için depolanacak olan bu iâşe, cephane, malzeme ve akaryakıt Türk Ordusu namına depolanacak ve yapılan faaliyetler gizlice yürütülecekti. Yukarıda bahsedilen maddeler haricinde Fransızlar 2.000 ton iâşe maddesini 1940 Haziranında İzmir'e göndereceklerini bildirmişlerdi. Gelecek bu maddelerin muhafaza edilmesinden İzmir Müstahkem Mevkii Komutanlığı sorumlu olmuştur.⁸²²

11 Haziran 1940'da İtalya'nın Müttefiklere savaş ilan etmesi ile birlikte Türk-İngiliz-Fransız üçlü anlaşmasının yürürlük kazanması gerekiyordu fakat Türkiye, anlaşma maddeleri arasında yer alan Sovyetlerle savaşa yol açabilecek her türlü girişimden uzak duracağını belirtir maddeye dayanarak savaşa girmemiştir.⁸²³ Türkiye'nin savaşa girmemek için birçok haklı gerekçesi vardı. Bu gerekçeler İngiltere tarafından da biliniyordu. Ancak İngiltere her fırsatta Türkiye'ye müttefik taleplerini iletliyordu. Haziran ayında İnönü ve İngiliz Büyükelçi Hugessen arasında geçen görüşmede İnönü'nün yanıtı sert olmuştur. Fransa'nın çöküşünden sonra bu anlaşmanın uygulanamayacağını belirten İnönü, ancak Türkiye'ye bir saldırı olduğunda gerektiğinde müttefiklerin yardımı olmadan da savaşacağını vurgulamıştır. Müttefiklerin, Türkiye'nin bu tutumuna anlayış göstermedikleri takdirde ülkesinin şimdiye kadar aldığı bütün müttefik yardımlarını iade etmeye hazır olduklarını da belirtmiştir.

Fransızların savaş dışı kalmaları üzerine, onların vermeyi taahhüt ettikleri malzemeyi verme sorumluluğu İngiltere'ye kalmıştı. İngiltere ise bu durum karşısında yapılan anlaşmalar neticesinde verilmesi kararlaştırılan silahların verilmesine ancak yeni bir anlaşma veya taahhüt yapılmamasına karar vermişti.⁸²⁴

---

⁸²¹ İDH, 4-142-1

⁸²² İDH, 5-020-1

⁸²³ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.116

⁸²⁴ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.429

Müttefikler, 1940 yılının Nisan ayına kadar Türkiye'ye göndermeyi taahhüt ettikleri 800 makineli tüfek yerine 200 makinalı tüfek, 350 tanksavar yerine 100 tanksavar ve 200 havan yerine sadece 100 havan teslim etmişlerdi.⁸²⁵ Bunlardan başka 550.000 makineli tüfek mermisi ile 1.000 adette piyade tüfeği gönderilmiştir.⁸²⁶

1939 ve 1940 yılı askeri görüşmelerinde asıl konu İngilizlerin yapacağı yardımın ulaşacağı yol, hava meydanları ve hava üsleri, inşa edilecek depolar üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸²⁷ 13 Şubat 1940 tarihinde Orta Şark İngiliz karargâhından Komutan Wavell'dan, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a yazılan imzalı mektupta; Türkiye'de hava meydanları ve hava üslerinin kuruluş işinin çok acil bir mesele olduğu, Türk Ordusuna yapılabilecek ilk yardımın hava kuvvetlerine yapılacağı ve Yakın Şark Hava Kuvvetleri Komutanı Sir Willam Mitchell'in konuyu görüşmek üzere Türkiye'ye geleceği bildirilmiştir.⁸²⁸

1941 yılında da Türk İngiliz görüşmelerinin odak noktasını Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki baskılar oluşturmuştur. 12 Ocak 1941 tarihinde İngiltere, Türkiye Büyükelçisi K. Hugessen aracılığı ile Almanya'nın, Yugoslavya ve Bulgaristan'a saldırmasını savaş sebebi saymasını ve Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu bu isteğe; "Mısır'a çıkarılmış olan motorize birliğin yeni olan silâh ve mühimmatının Türkiye'ye verilmesi ve bu malzemelerin Trakya'ya nakledilmesinin Türkiye'nin yapacağı her türlü beyanattan daha etkili olacağını", bildirerek Türk ordusunun takviye ihtiyacını ifade etmiştir.⁸²⁹

15-21 Ocak 1941 tarihinde Ankara'da General Cornwall başkanlığındaki İngiliz heyeti ile Orgeneral Asım Gündüz başkanlığındaki Türk heyeti, askeri konularda görüşmeler yapmıştır. Türk hava kuvvetleri kıtalarının eksikliklerini ikmal etmek ve yeni teşkiller yapılması için Türkiye'ye 60 uçak verilecek, ayrıca Amerika'da 20 uçak verecektir. Türk ordusundaki mevcut zırhlı tugay tümen haline

---

⁸²⁵ Cemil Koçak, *a.g.e.*, C.1, s.311

⁸²⁶ Mete Tunçay, *a.g.m.*, s. 38

⁸²⁷ Cemalettin Taşkiran, "1941 yılı başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askeri Görüşmeleri (ocak-Şubat-Mart 1941)" Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 283

⁸²⁸ İDH, 1-092-1

⁸²⁹ Hüsnü Özlü, *a.g.t.*, s.177

getirilecekti. Bunun için tank alayı ile bindirilmiş alay teşkiline gerekli nakil vasıtası ve malzeme İngilizlerce verilecekti. Ayrıca daha önce Fransızlarca verilmesi taahhüt edilen 4 milyon sterlinlik kredi kapsamındaki askeri malzemenin listesi de İngiltere'ye verilmiştir. Bunun dışında Türkiye'nin yeni birlikler teşkil etmesi için gereken malzemelere ait yeni listede verilmişti.

Türkiye'de gerçekleşen askeri görüşmelerin akabinde siyasi görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde askeri görüşmeler esas alınmıştır. Önceki görüşmelere ilaveten, “.. iki ay içinde 36 tomahawk uçağı gönderilmesine karar verilmiştir.”

1941 Şubatında İngiltere Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Wavell'in Libya'da kazandığı zafer sonucunda İtalyanlardan ele geçilen malzemelerden; 20 adet 47/32'lik tanksavar topu, 20 adet 65/17'lik piyade topu, 15 adet 77/28'lik sahra topu, 15 adet 100/17'lik sahra obüsü, 200 orta ağır makineli tüfek, 50 hafif makineli tüfek, 1000 piyade tüfeğı ve 15 hafif tank ve bunların mühimmatının gönderileceğı bildirilmiştir.⁸³⁰

İngilizlere, Türk heyeti tarafından verilen ve Türkiye'ye o ana kadar gelmiş malzemelerle gelmesi beklenenleri içeren liste aşağıdaki gibidir:⁸³¹

Malzemenin Cinsi	İstek (adet)	Gelen	Beklenen	Açıklama
13.9 mm'lik Tanksavar Tüfeğı	1.638	500	1.138	
Mermisi	1.638.000	124.620	1.512.880	
7.7 mmlık Hafif Silah Mermisi	30.000.000	24.000.000	6.000.000	
7.9 mm'lik Vickers Ağır Makinalı Tüfek	1.500	750	750	Belçikadan alınıyordu; işgal altında olduğu için alınamayacak
7.9 mm'lik piyade tüfeğı	75.000			Fransa'ya sipariş ediliyordu, AMERİKA'den istenmesi tavsiye edildi
Piyade Tüfeğı Mermisi	75.000.000			
Eğfer Takımı	25.000	21.250	10.000	Stoktan 2.500 tedarik edilebilir.

⁸³⁰ Cemalettin Taşkıran, *a.g.m.*, s.285-290

⁸³¹ Mete Tunçay, *a.g.m.*, s. 38-40

9,4 cm'lik uçaksavar topu	132	76	68	Ayda 4 top verilmektedir.
Uçaksavar mermisi	132.000	76.000	68.000	Ayda 4.000 tane verilmektedir.
Dinleme Aleti ve 150 cm'lik ışıldak	99	28	77	
7,5 cm'lik Vickers uçaksavar cephanesi	68.000	6.000	62.000	Haftada 5.000 atımlık gönderilecektir
9.4 cm'lik uçaksavar topları için kamyon	45	9-6	30	Şubat ayı içinde 30 tane 4 tekerlekli Amerikan kamyonu verilebilir.
Uçaksavar topları için arazi otomobili	99	99	99	
Tamir otomobili	50	1	49	Tadil edilmiş türde 10 tane verilmiştir. Şubattan itibaren ayda 2 tane verilecektir.
Benzin sarnıç kamyonu	60	-	60	Şubatta haftada 4 tane gönderilecek
Motor dış lastikleri	4.500	4.500	2.500	Sağlanmıştır boyutları bildirilirse dahada fazlası verilebilir.
Benzin varilleri	4.000	1.000	4.000	
Kamyon	500	-	500	Hazirandan itibaren ayda 10 tane sağlanması umuluyor
Motosiklet kombinezonu	200	100	200	Marttan itibaren ayda 10 tane verilecektir.
Telemprimör ⁸³²	26	-	26	6 ay süreyle temin edilemez
Köprü Dubası takımları	2	2	2	Gemiye Yüklendi.
Köprü Dubası Traktörü	40	20	?	
Kompresör	20	-	20	
Kompresör Kamyonu	20	-	20	
Warsop Kaya Matkabı	15	-	15	
Elektrik Jeneratörü	20	-	20	4 Kw.lık 20 tane gönderilebilir.

⁸³² Telemprimör: Telgraf prensibiyle çalışan bir haber gönderme aracı olup, bir metni, yazı makinesinin kine benzeyen klavyesi aracılığıyla matbaa karakterleriyle yazılı olarak alıcı istasyona iletmeye yarar.

Mihaniki Testere	40	-	40	Şubat ayında haftada 3 tane gönderilecek
Avadanlık takımları	40	-	40	Ayda 3 tane verilecek
Patlatıcı	200	200	200	
Galvanometre	400	-	400	
İstihkâm Tipi Kazma	10.000	-	10.000	10.000'er madenci kürek ve kazması verilebilir
İstihkâm Tipi Kürek	10.000	-	10.000	
İstihkâm Tipi Balta	-	-	5.000	
İstihkâm Tipi Satır	-	-	5.000	
Taşıyıcıları ile birlikte siper aletleri	60.0000			60.000 adedi Türkiye tarafından Dublin'e sipariş edildi. İngiltereden istenen 30.000 adedi Martta gönderilecektir.
Köprücü Malzemesi	3	-	3	
6, 10, 15, 20 mm. Çapında demir çubuk ve kirişler	17.000 ton	-	-	Türkiye bu sipariş için Birleşik Krallık Ticaret Komisyonuna başvurmalıdır.
Keçe Ayakkabı	11.640 çift	-	50.000	
Fotin	300.00 çift	160.000	200.000	Geri kalanı Hindistan'dan bekleniyor.
Matara	300.000	190.000	300.000	
Nal	95.000	50.000	95.000	
Nal Mıhı	110.000.000	948.000 libre	110.000.000	

Fransızlar tarafından verilecek olup, Fransa'nın savaş dışı kalması üzerine verilemeyen malzemeler; 810 adet 25mm'lik tanksavar topu, 145 adet mühimmatı, 9.000 adet hafif makineli tüfek ve 92 milyon cephanesi, 82 mm'lik 300 adet havan ve bunun 200.000 adet cephanesi, 3,5 tonluk 406 adet kamyon, 432 araba, 300 adet arazi otomobili, 260 adet 25 mm'lik uçaksavar topudur.

Yukarıdaki silah ve malzemenin dışında müstahkem mevkiilerde kullanılmak üzere malzemelerde istenmiştir. Her birinde 2-4 kg. tnt patlayıcı maddesi bulunan otomatik tank mayınlarından 900.000 adet, 2 metre uzunluğunda 950.000 adet demir kazık, 800.000 adet 1.75 m uzunluğunda demir kazık, 2500 adet 1m uzunluğunda

demir kazık, 50'şer kg'lık kangallar halinde 80.000 kangal galvanizli düz tel, 70.000 kangal 25 kg'lık dikenli tel 1.750.000 adet kum torbası istenmiştir.⁸³³

1941 yılı Ocak 15-21 arasından yapılan görüşmelerde İngiltere'den gelmesi beklenen malzeme haricinde Türk Hava Kuvvetleri için 1500 kamyon, 9,4'lük iki toplu 45 uçaksavar bataryası, 2,5/3,7'lik ikişer toplu 45 uçaksavar bataryası, 135 ağır makineli tüfek, gerekli cephane, 70 bin ton uçak benzini, 30 bin ton otomobil benzini, 70 milyon makineli tüfek mermisi, 3 milyon kum torbası, 80 bomba salan istenmiştir.⁸³⁴ Diğer istenen malzemeler;3.000 adet subay dürbünü, 8.000 adet erbaş dürbünü,100'er fişegi ile birlikte 50.000 adet tabanca, 6.000'er mermisiyle beraber 20 mm'lik 100 uçaksavar, 75 ton vazelin, 10 ton ince yağlama yağı, 10.000 adet benzin varili, 2,3 tonluk 500 kamyon, 300 motosiklet, 100 tane 3'e tonluk benzin sarnıcı, 10.000 km ağır sahra kablosu, 7.000 sahra telefonu, 500.000 kum torbası, 500.000 matara, 500.000 aş kabı, 1.000.000 ayakkabı, 500.000 takım nal, 800 ton işlenmiş meşindir.⁸³⁵

Görüşmelerin yapıldığı tarihe kadar İngiltere'den 10 Bleinern uçağı ve yedekleri, 30 Harricane uçağı ve yedekleri, 30 Batlle uçağı ve yedekleri, 3 spitfire uçağı, 6 avro-Anson uçağı, 3 bin ton bomba, 357 paraşüt, 577 uçuş elbisesi, 15 portatif hangar, 5 silindir, 7 ışıldak, 1 kara telsizi, 6 benzin tankı, 1 tamirhane alınmıştır. İngilizlere bu toplantılarda 216 Av, 216 av pike bombardıman, 36 ağır bombardıman, 36 gözetleme av, 6 deniz keşif olmak üzere 510 uçağa, okul uçağı olarak evvelce sipariş edilen 25 Magister uçağından ayrı 75 adet Magister, 75 adet Falcon, 75 adet Anro-Anson uçağına ihtiyaç olduğu iletilmiştir.⁸³⁶

İngiltere ve Türkiye arasında yapılan görüşmeler, Almanya'nın savaş içindeki durumuna göre şekillenmekteydi. Almanya Türkiye'ye saldırırsa, İngiltere'nin göndereceği yardım kuvvetlerinin nevi ve harekât planları da savaş boyunca sürekli olarak güncellenmiştir. Bu planların güncellenmesi için yapılan müzakerelerde sadece yardıma gelecek birlikler hususu değil sıklıkla Türkiye'ye verilmesi gereken savaş malzemeleri de görüşmelere konu edilmiştir. 1942 yılının kasım ayında yapılan

⁸³³ Mete Tunçay, *a.g.m.*, s.40

⁸³⁴ Güngör Cebecioğlu, *a.g.e.*, s.348

⁸³⁵ Mete Tunçay, *a.g.m.*, s..40

⁸³⁶ Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.348

görüşmelerde İngiliz Hava Ataşesi Robert A. George, Türk Hava Kuvvetlerinde bulunan Hurricane, Norane, PZL, Hawks, Heinkel, Battle, Vultee, Blenheim, Martin marka uçakların eski olduğunu ve savaşma kabiliyetlerinin bulunmadığını söylemiştir. Bu uçakların yenilenmesi maksadıyla yapılan görüşmelerde Türkiye, İngilizlerin “Mareşal Listesi” adını verdikleri listeye göre 564 uçak istemiştir. Türkiye bu uçakları uçurabilecek yeter sayıda pilotu olduğunu da bildirmişti. Ancak İngiltere bu uçakları uçuracak yer ekipmanının bulunmadığı gerekçesiyle sayının düşürülmesini istemiştir ve sayı 90 adet avcı uçağı, 48 adet bombardıman uçağı ve torbido bombardıman filosu için 12 adet olmak üzere toplamda 150 uçağı düşürülmüştür. Ayrıca bu sayıya % 50’de yedek eklenmiştir.⁸³⁷

Türkiye’nin İngiltere’den silâh, malzeme ve teçhizat taleplerinin karşılanması çalışmaları 1938 yılından 1943 yılında yapılan Adana görüşmelerine kadar devam etmiştir. Ancak bu konuda esas önemli faaliyetler Adana görüşmelerinden sonra hızlanmıştır.

4.1.2. Adana Görüşmelerinden Savaşın Sonuna Kadar:

Savaşın gidişatını değerlendirmek için Başkan Roosevelt ile Churchill 14 Ocak 1943’de Casablanca’da buluşmuştu. Görüşmelerde Türkiye meselesi de ele alınmış, harbe katılmasını temin için Türkiye nezdinde teşebbüste bulunulmasına karar vermiştir. Casablanca’da Çin ile ilgili konulardan Amerika sorumlu tutulurken, Türkiye ile İngiltere ilgilenecekti. O kadar ki Türkiye’nin savaşa girmesini sağlamak için yapılacak Amerikan askeri yardımı dahi İngiltere kanalı ile gelmeye başlamıştır.

Churchill, Türkiye’nin 1943 Ağustos’una kadar savaşa katılmasını sağlamak amacı ile Adana’ya gelerek 30 Ocak-1 Şubat 1943 arasında İnönü Başkanlığındaki heyet ile görüşmüştür. Churchill’in kafasında Türkiye’yi savaşa sokma fikri varken; İnönü’nün ise, aklında iki düşünce vardı; Churchill’i, Sovyetlerin savaş sonrası niyetleri üzerine uyarmak ve İngilizlerin savaş gereçleri ve silah yardımlarını arttırmalarını sağlamak.⁸³⁸

---

⁸³⁷ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s. 485

⁸³⁸ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.120

Churchill, İnönü'ye birinci hususta verdiği cevapta, savaş sonrasında Sovyetler Türkiye'ye saldırsa bile, kurulacak olan milletlerarası teşkilatın gereken tedbirleri alacağını belirtti. İkinci hususta ise İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'ye istedikleri yardımları yapacaklarını bildirdi.⁸³⁹

Churchill, görüşmelerin askeri oturumlarına geçmeden siyasi oturumlarda, önce Türk Ordusu'nun teçhiz edilmesini, sonra topraklarından ve üstlerinden yararlanılmasını ve son aşamada Türkiye'nin savaşa girmesini öngören planını sundu. Ayrıca bir savaş anında İngiltere'nin 25 uçak filosu, uçaksavar ve tanksavar birlikleri, iki motorlu tümen, 9 ve 10'uncu İngiliz Ordu Birlikleri ile yardıma geleceklerini vurguluyordu. Churchill'in amacı, savaşa girmemek konusundaki Türk gerekçelerini (yetersiz askeri donatım ve Sovyet tehdidi) temelsiz bırakmaktı.⁸⁴⁰

Adana Görüşmelerinde, iki ülkenin de üst düzey askerlerinden oluşan heyetler tarafından askeri konuların görüşüldüğü iki toplantı yapılmıştır. 30-31 Ocak günleri toplanan Türk ve İngiliz heyetlerinin görüşmelerinin sonunda aşağıdaki kararlar alındı.⁸⁴¹

a. Türk askeri temsilcileri, İngiliz askeri temsilcilerine Türk kara, deniz ve hava kuvvetlerinin ihtiyacı olan evvelce istenmiş ve yeniden istenen savaş malzemelerinin listelerini vereceklerdir. Bu malzemeler her malzeme kategorisinde her isteğe ait öncelik sırasıyla düzenlenecektir. İngiliz temsilcileri bu listeleri tetkik ederek hazırlanması mümkün olan malzemeyi imkân bulur bulmaz derhal gönderecektir.

b. İngiliz temsilcileri ticari gemileri sağlamak, sonra bunları Türk bayrağı altında kullanmak olanaklarını inceleyeceklerdir. Bu gemiler Mısır limanlarından Türk limanlarına mühimmat ve diğer malzemenin naklinde kullanılacaktır. Türk makamları gerek duyulan gemilerin tonaj ve cinsleri hakkında bilgi vereceklerdir.

---

⁸³⁹ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.451-453

⁸⁴⁰ İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", Belleten C. LXII Sayı:237, Ağustos 1999, TTK Basımevi, Ankara, s.600-601

⁸⁴¹ Güngör Cebecioğlu, *a.g.m.*, s.357-358

c. Türkiye'nin en modern cinste savaş malzemelerini teslim alma imkanlarını derhal arttırmak gereği karşısında, Türk Genelkurmayı bu malzemelerin teslim alınması, kullanılması ve iyi durumda devamının sağlanması için bir plan hazırlayacak ve bunu Orta Şark İngiliz Karargahına bildirecektir. İngiliz askeri makamları Türk personelini İngiliz okullarında eğitmeyi, Türk subaylarıyla erlerini zırhlı tümenlerle diğer ihtisas birliklerine kabul etmeyi üstlenecek ve bu konuda Türk Genelkurmayına öneriler yapacaktır.

d. İngiliz kurmay subayları derhal Ankara'ya giderek Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi halinde mevcut nakil vasıtalarının İngilizler tarafından Türkiye'ye yapılacak yardıma ne dereceye kadar imkân verebileceği hususunu Türk Genelkurmayı ile birlikte inceleyeceklerdir. Türk-İngiliz Genelkurmayları, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Türkiye'ye gelecek İngiliz kuvvetlerinin sevki ve sonradan ikmal hususları hakkında bir plan hazırlayacaklardır. Bu plan 1943 yılının her ayındaki İngiliz kuvvetlerinin miktarlarını ve terkiğini göstereceklerdir.

e. Bu plan düzenlendikten sonra günden güne takip edilecektir.

f. Türkiye'nin hava kuvvetleri ile takviyesi planı oldukça ilerlediği için İngiliz kurmay subayları, mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya gelerek Türk Genelkurmayı ile birlikte müşterek hareket planını tamamlayacaklardır.

1 Şubat 1943'de Churchill'in Stalin'e gönderdiği mesajda : "... 30 Ocak'ta Adana'da bütün önemli Türklerle buluştum ve uzun, çok dostça konuşmalarımız oldu. Her ikimize de yakınlaşmakta epey mesafe kat etmiş olduğumuzdan kuşku yok ve Almanya'dan gelen haberler de onları oradaki koşulların kötü olduğuna inandırmış bulunmaktadır. İlk iş, şimdiye kadar çok az verebildiğimiz modern silahlarla onları donatmaktır. Tek yol durumundaki Toros demiryolundan yararlanabilmeleri için gerekli her şeyi vermek ve aynı zamanda Mısır'dan da ikmal taşımak için birkaç gemiyi ödünç vermek üzere anlaştım. Ayrıca, çölde ele geçirilen Alman teçhizatının bir kısmını da onlara vermekteyim. Mühimmatın transit olarak

ulaşmasını sağlamak üzere Ankara’da bir müşterek İngiliz-Türk askeri komisyonu kurılmaktadır... »⁸⁴² denmektedir.

Adana görüşmelerinde alınan askeri kararların birinci maddesi uyarınca Amerikalıların ve İngilizlerin, Adana Görüşmelerine kadar muhtelif şekillerde ve muhtelif sayıda vermeyi taahhüt ettikleri malzemedan şimdiye kadar verilenler hariç olmak üzere geriye kalanlarla yeniden Türk ordusunun ihtiyaçları olarak tespit edilecek malzeme listesi birleştirilecek yeni bir liste oluşturulacaktır. Bu listenin adı “Adana Listesi” olup, bundan sonra yeni listeler tanzim edilmesi gerekirse Adana Listesine zeyl namı altında A,B,C isimlerini alacaklardır. Adana Listesindeki malzemenin alınmasını ve naklini sağlamak üzere direkt Genelkurmay II. Başkanlığına bağlı ve kara, hava, deniz subaylarından oluşan bir malzeme takip ve tahakkuk bürosu kurulmasına karar verilmiştir.⁸⁴³

Türkiye, Adana Görüşmelerinin bitmesine müteakip titiz, yoğun bir çalışmanın içine girmiş, sorumlu bir teşkilat vücuda getirerek gerekli listelerin düzenlenmesini öncelikli iş olarak ele almıştır. Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu kurulmuş, kuruluş ve görevlerini belirten yazıda Adana listelerinin hazırlanmasının dışında, gelecek malzemenin limanlardan ve sınır istasyonlarından ülke içerisine nakil ve sevklarının yapılması da sayılmıştır.⁸⁴⁴

İngilizlerden alınacak malzemelerle ilgili olarak askeri görüşmeler 26 Şubat 1943’den itibaren başlamıştı. İngiliz heyetin başkanlığını askeri ataşe Tümgeneral A.C. Arnold, Türk heyetinin başkanlığını ise Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz yürütmüştür. İngilizler Türkiye’ye günde beşyüz ile bin ton arasında askeri araç ve gereç göndermekte kararlı idiler. İngilizlerin, “Hardihood” olarak adlandıkları Türkiye’yi silahlandırma ve donatım hareketi dört aşamada gerçekleşecekti. Birinci aşamada havaalanlarının savunulması için uçaksavar topları ile birlikte yirmi beş hava filosu gelecekti. İkinci aşamada uçaksavar topları ile birlikte yirmi beş hava filosu daha; üçüncü aşamada, iki ağır, iki hafif uçaksavar bataryası ve iki tanksavar taburu; dördüncü aşamada ise, iki zırhlı alay gelecekti.

---

⁸⁴² S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s.85

⁸⁴³ İDH, 2-068-1

⁸⁴⁴ İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s.612

Ancak Türkiye’de Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin 25 avcı filosunun üslenmesiyle başlayacak ve tam mevcutlu iki zırhlı tümenin yerleşmesiyle tamamlanacak olan Hardihood Harekâtının birinci basamağı dahi gerçekleşmemiştir.⁸⁴⁵

Yapılan görüşmelerde, İngiliz Askeri Ataşesi Tümgeneral Arnold 7,62 mm’lik zırhlı vasıta defî toplarından şimdilik 50 adet, obüs olarak da 15 adet 15 cm’lik obüslerden Orta Şark’ta hazır olduğunu ve bunları muhtemelen verebileceklerini belirtmiştir. Türk heyeti İngiliz Ataşeye, bölüklerde bulunan bir havanı üçe çıkarmak için 3278 adet 50 mm’lik havan, piyade tümen ve tugaylarında birer ağır makineli tüfek taburu teşkil edebilmek için 1404 adet 7,9 mm’lik ağır makineli tüfek ve 1521 adet kamyon, makineli tüfek bölüklerini 12 tüfekli yapmak için 1047 adet 7,9 mm’lik ve 556 adet 7,7 mm’lik ağır makineli tüfeğe, bataryalardaki hafif makineli tüfekleri değiştirmek için 7,9 mm’lik 1064 adet makineli tüfeğe, havan bölüklerini 13 havanlık yapmak için 840 adet 81 mm’lik havana ihtiyaç olduğunu bildirmiştir. Ayrıca hava savunma, tanksavar birliklerinde bulunan hayvanla koşulu birliklerin hareket yeteneğinin düşük olmasından dolayı bunların motorlu vasıtalarla değiştirilmesi istenmiştir. Buna göre 9,4’lük toplar için 200, 40 mm’lik toplar için 398, 7,63’likler için 112, 5,7’likler için 810, 3,7’likler için 847 adet cer vasıtası ile zırhlı ve motorlu birlikler için 2328 adet sepetli motosiklete ihtiyaç olduğu bildirildi. Ordunun ikmal faaliyetlerini sürdürebilmesi için de motorlu vasıtalara olan ihtiyaç izah edildi ve bu vasıtaların temin edilmediği takdirde ikmalin öküzarabalarına dayanacağı, bu durumda ordunun hareket kabiliyetinin ciddi anlamda sekteye uğratacağı bildirildi. Ayrıca 7,9’luk piyade tüfeği mermisine olan ihtiyacın çok fazla olduğu belirtildi. Ordunun elinde bulunan üçüncü sınıf dağ ve sahra toplarının değiştirilmesi için 746 adet topa ihtiyaç olduğu bildirildi.⁸⁴⁶ Bunun yanı sıra hayvanla koşulu toplarda kullanılmak üzere yeterli hayvanında bulunmadığı ve bunların memleket içinden ikmal edilemeyeceği bu nedenle verilecek her bir topun cer vasıtası ile birlikte verilmesi istendi.⁸⁴⁷

1 Mart 1943 tarihinde gerçekleştirilen Türk-İngiliz heyeti ikinci toplantısında, General Arnold şunları söylemiştir; “Sadece harp malzemesi değil, benzin, hububat

---

⁸⁴⁵ Selim Deringil, *a.g.m.*, s.201

⁸⁴⁶ İDH, 2-032-1

⁸⁴⁷ İDH, 2-032-2

vs. karışık olarak ayda 12.000 ton Beyrut-Meydan-ı Ekbez, 15.000 ton Basra-Nusaybin hattından taşınabilir. Sonuç olarak İzmir Limanı hariç olmak üzere aylık İskenderun-Mersin'e 20.000 ton, Meydan-ı Ekbez- Nusaybin arasında 27.000 ton olmak üzere 47.000 ton malzeme taşınacaktır.”⁸⁴⁸

Türk tarafı bu sevkiyatı yetersiz bulmaktaydı. Oysa “yetersiz sevkiyat” yetersiz olan ulaştırma araçları nedeniyle zaten zorlukla yapılabiliyordu. General Henry Maitland Wilson bu sıkıntılı durum ile ilgili olarak “İlerleme, Türklerin yatkın olmayışı, demiryolu şebekelerinin sınırlı imkanlarını takdir etmemekteki tutumları, ya da savaşta sivil ve askeri ihtiyaçlarının ne olduğu üzerine geçerli tahminlerde bulunmamaları yüzünden pek ağır oluyordu” demektedir.⁸⁴⁹

İngilizler yeteri kadar askeri malzeme desteği verecek güce sahip olmakla birlikte, Türkiye'nin ihtiyacının kısa sürede karşılanması, mevcut kara, demiryolu ve deniz ulaşım imkânları ile mümkün değildi. Görüşmelerin de en can alıcı pürüzü aslında yardımların nasıl ve hangi metot ile Türk ordusuna teslim edileceği konusu olmuştur.⁸⁵⁰ Türkiye'nin 1943 yılı başında askeri sevkiyat bazında nakliyat kapasitesi, İskenderun ve Mersin Limanlarında günde ortalama 670 ton, ayda 20.000 ton civarındadır. Demiryollarında ise; İskenderun ve Mersin Limanlarından Kayseri ve Karaman istikametine günde 2.000 ton (altı tren) sevkiyat yapılmıştır. Bu trenlerin dördü askeri nakliyatta, ikisi halkın ihtiyacını karşılamak üzere tahsisli olup, gerekli hallerde 1 tren daha tahsis edilmiştir. Aylık askeri nakliyat kapasitesi günde 4-5 tren ve aylık 33-42 bin tondur. Bu miktarlarda trenlerin yük tanzimi için gerek nakil vasıtalarında ve gerekse yükün cinsindeki farklar dikkate alınarak %10 tolerans verilmiştir.⁸⁵¹

1943 Mart'ında askeri kapasiteyi artırıcı planları tartışmak için Orta Şark Karargâhından bir planlama subayı Ankara'ya gelmişti. Nisan ayında ise Orta Şark Kuvvetleri Başkomutanı Wilson Ankara'ya gelmiş, Fevzi Çakmak ve Asım Gündüz'ün katıldıkları toplantılar yapılmıştır. Karşılaşılan sorunlar içinde en

---

⁸⁴⁸ İDH 6-139-2

⁸⁴⁹ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.141-142

⁸⁵⁰ ⁸⁵⁰ Osman Yalçın, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 47, Bahar 2011, s. 712

⁸⁵¹ İDH, 6-131-1

önemlisi savaş malzemesinin Türkiye'ye taşınmasıydı. Günde yaklaşık olarak 1.200 ton malzemenin taşınması Hardihood Harekatı'nın ilk üç aşamasının gerçekleştirilmesi bakımından çok önemliydi.⁸⁵²

İngilizler, Türk Genelkurmayına 16 Mart 1943 tarihinde gönderdikleri mektupta denizyoluyla Mersin ve İskenderun limanlarına 20.000 ton, Irak ve Suriye'den demiryolu ile 27.000 olmak üzere toplamda 47.000 ton halk ihtiyaçlarının da dâhil olduğu yardım verebileceklerini bildirmişlerdi.⁸⁵³ Buna mukabil Mart 1943 yılı için Türk liman ve demiryollarının İngilizlerin nakliye konusunda yardımı olmadan taşıma kapasitesi; Mersin ve İskenderun limanları için ayda 33.000 ton, İzmir limanı ile İskenderiye arasında faaliyet gösteren iki Türk gemisi marifeti ile ayda 10.000 ton ve demiryolları vasıtası ile 33.000-42.000 tondur. Adana görüşmelerinde ise Türkiye'ye verilmesi planlanan askeri malzeme 3.500.000 tondur.⁸⁵⁴ Bu miktar Türk Ordusunun Müttefikler yanında savaşa girebilmesi için gereken malzemeden oluşmaktadır. Bu nedenle Türk Ordusu'nun savaşa girebilecek bir biçimde teçhiz edilmesi ve teşkilatını buna göre düzenlemesi, gerekli eğitimleri yapabilmesi için en kısa sürede taahhüt edilen malzemenin Türkiye'ye nakli gerekiyordu. Görüldüğü gibi İngilizler, Türkiye'nin aylık taşıma kapasitesinin neredeyse yarısı miktarında yardım göndereceklerini bildirmişlerdir. Oysa ki Türk Ordusunun bir an önce teçhiz edilmesi Türk Genelkurmayına göre için günde ortalama 10.000 ton civarında malzeme nakledilmesi gerekmektedir. İngilizlerin belirttiği gibi ayda 47.000 ton üzerinden yardım yapılırsa yılda 564.000 ton yardım alınabilecekti, bu takdirde 3.500.000 ton malzemeyi almak ancak altı senede mümkün olacaktı.

Bu kapsamda limanlardan, Suriye ve Irak'tan gelen demiryolları üzerinden günde toplam 10.000 ton malzeme alınması için Türkiye'nin hazırladığı plan şu şekildedir:

İskenderun Limanı - 3.000 Ton

Mersin Limanı - 1.800 Ton

---

⁸⁵² İzzet Öztoprak, *a.g.e.*, s.615

⁸⁵³ İDH, 6-131-1 Ayrıca 10 Mart 1943'de Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığında yapılan toplantıda İngilizler 43.500 ton yardım yapabileceklerini bildirmişlerdir. Bkz: a.g.b.

⁸⁵⁴ İDH, 6-131-2

Susanoğlu Limanı - 400 Ton
Antalya Limanı - 100 Ton
İzmir Limanı - 2.500 Ton
Bandırma Limanı - 600 Ton
Derince Limanı - 600 Ton
Irak üzerinden demiryolu - 500 Ton
Suriye üzerinden demiryolu - 400 Ton toplamda 10.000 ton.⁸⁵⁵

Türkiye'ye vaat edilen yardımların zamanında teslimi ve Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar harbe sokulması için;

- a. Limanların yükleme ve tahliye kapasitesinin artırılması,
- b. Sevk için daha fazla deniz taşıtı tahsis edilmesi,
- c. Mersin ve İskenderun Limanlarından iç bölgelere demiryolu nakliyat gücünün artırılması,
- d. Kömür tedarik edilmesi,
- e. Demiryollarının kapasitesinin zorlanması ile birlikte karayollarını geliştirmek ve kara taşıtları için gerekli yakıtın temin edilmesi gerekmedi. Tüm bunlar yapıldığı takdirde Türkiye'ye gelen malzemenin günlük 10.000 ton aylık ise 300.000 tona ulaşması sağlanabilirdi.⁸⁵⁶

İngilizler, Türkiye'nin taşıma kapasitesi ile ilgili problemlerini çözmek amacıyla 1943 yılı Mart ayında 100 lokomotifle 2500 tane 15 tonluk vagon vermeyi kararlaştırdılar. Bunların yarısı hemen teslim edilecek, öbür yarısı ise yedek olarak gönderilecekti. Bu karar taşıt sorununu çözmeye yetmediği gibi, üstelik ortaya yeni bir sorunun çıkmasına yol açtı: Lokomotiflerin yakıt sorunu nasıl giderilecekti? Türkiye'nin bu konudaki en önemli eksiği kömürdü. Fakat bu Türkiye'nin kömür sıkıntısı çekmesinden değil, var olan kömürün güney bölgelerine taşınamamasından kaynaklanan bir sorundu. İngiliz yetkililer kömür sorunundan dolayı çok sayıda lokomotifin güneyde raylar üstünde yattığı görüşündeydiler. Bu soruna çözüm olur umuduyla İngilizler bilindiği gibi birkaç şilepte göndermişlerdi. Fakat savaşa katılması durumunda, ülkesini savunmak için yeteri kadar uçağı barındıracak yeteri kadar hangar, yeteri kadar da havaalanı yapılırsa ve yeteri kadar limandan yeteri kadar

---

⁸⁵⁵ İDH, 6-131-3

⁸⁵⁶ İDH, 6-131-4

İngiliz araç gereci ile teknisyen gelse, yeteri kadar gemi, yeterli sayıda lokomotif yeterli sayıda kömürle beslese bile, Türk politikalarını çizenler, Hardihood harekâtının başarıya ulaşmasını ya da İngilizlerin kafasında kurduğu biçimiyle başarıya ulaşmasını, kuşkusuz istemiyorlardı.⁸⁵⁷

Türk yetkililer Türk Ordusu'nun savaşa girmesini daha öncede söylediğimiz gibi uygun şekilde teçhiz edilmesi şartına bağlamıştı. Ancak yeterli düzeyde alınamayan yardım ordunun istenilen düzeye çıkması önündeki en büyük engeldi. Bu nedenle Türkiye, İngilizlerden nakliye kapasitesinin artırılması yönünde yardım istediler ve İngilizlere bu istek “Bizi azami kabiliyete doğru kısa bir zamanda çıkarmak istiyorlarsa bu nakliyat ve tahliye o kadar kısa zamanda verilmeli ve nakliyat kapasitesinin aldığı bu yükselmeyi karışılacak harp malzemesinin de o kadar kısa zamanda sevkine başlanmalıdır” şeklinde bildirilmiştir.⁸⁵⁸

İngiliz heyeti ile 7-8 Haziran 1943'de yapılan bir görüşmede de Türkiye'nin kömür üretiminin yeterli düzeyde gerçekleşmediği, nakliyatında kömüre bağlı olduğu vurgulanmış ve İngilizlerden Adana Listelinde yer alan kömür isteği tekrarlanmıştır.⁸⁵⁹ İngilizlerse, Türkiye'nin savaşa girmesi için her türlü girişimde bulunuyordu. 7-8 Haziran'da İngiliz heyetiyle yapılan bu görüşmede daha önce Türkiye'ye 20 lokomotif gönderildiği yakın zaman içinde de 24 ağır lokomotif ve günde altı vagon gönderileceği bildirilmiştir.⁸⁶⁰ Ayrıca 500 kadar büyük ve küçük kamyon göndermek için tertibat alınmıştır.⁸⁶¹ Ancak İngilizler her ne kadar uğraşsa da Türkiye bir bahane sunabiliyordu. Bu durum Türkiye'nin yardım almak istememesinden ziyade kendisini savaş dışı tutabilme çabalarından kaynaklanıyordu. İngilizler tarafından Türkiye'ye verilen petrol hariç olmak üzere silah ve malzemenin değeri Ocak-Mayıs 1943 arasında 16 milyon sterline ulaşmıştı.⁸⁶²

10 Mart 1943 tarihinde Türkiye ile İngiltere askeri heyetleri arasında yapılan görüşmede; Adana Görüşmelerinde askeri malzemenin süratle nakledilmesi kararı verildiği ve bu karara uyulması gereği belirtilmiş ve ilk nakledilmesi gereken

---

⁸⁵⁷Edward Weiband, *a.g.e.*, s.145

⁸⁵⁸ İDH, 6-131-4

⁸⁵⁹ İDH 6-142-12

⁸⁶⁰ İDH, 6-142-5

⁸⁶¹ İDH, 6-142-6

⁸⁶² Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.499

malzemelerin liman ve demiryollarının kapasitesini artıracak malzemelerin olması gereği dile getirilmiştir. Türk yetkililer motorlu nakil vasıtalarını Susanoğlu ve Taşucu İskelelerine çıkararak bu suretle Silifke-Karaman yolundan yararlanılabileceğini belirtmişlerdir. Yapılan çalışmalar neticesinde 1 Haziran 1943 tarihinden itibaren Mersin- Ulukışla arasında kamyon seferleri başlamış ve kamyonlar iki gruba ayrılarak seferlerine devam etmiştir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti gümrük kanununu çıkararak, milli müdafaa malzemelerini vergi dışı tutmuş ve bu şekilde işlemler kolaylaştırılmıştır. Limanlarda işçi kıtaları oluşturularak işçi sayısı da sürekli artırılmıştır. İşçiler için barakalar yapılmış ve sıtma ile daha ciddi mücadele edilmeye başlanmıştır. Transit nakliyat için liman ile demiryolu bağlantısı sağlanmış ve bunun için İngilizler, 2 makas ve 500 m ray temin etmişlerdir. Türkiye bu hat üzerinde günde 12 tren tahsisi yapmış ve nakliyat başlamıştır.

Suriye üzerinden gelen malzeme ile Irak'tan gelen malzemeler öncelikle Malatya'ya nakledilmiş, İskenderun'da iki amele taburu ve bir deniz taburu teşkil edilmiş, sonrasında aynı kuruluş Mersin'de de oluşturulmuştur. Susanoğlu'nda bir tabur ve bir bölük, İzmir'de iki hizmet taburu, bir deniz bölüğü, Antalya'da bir tabur oluşturulmuştur. Buralarda malzemeleri çıkarmak ve iç bölgelere sevk etmek için, transit sevk ambarları kurulmuştur. Kayseri, Niğde, Ulukışla, Ereğli, Malatya, Alaşehir'de transit sevk ambarlarının göndereceği malzemeyi almak, depo etmek, monte etmek, revizyona tabi tutmak ve teslim etmek için ayrıca teşkilat kurulmuştur. Bundan başka Mardin- Diyarbakır arasında İngilizler tarafından verilen kamyonlarla 1200 tonluk bir nakliye kolu teşkil edilmiştir. Mersin-Ulukışla arasında 1080 ton, Susanoğlu- Karaman arasında 1560 ton, Antalya-Burdur arasında 360 ton, İzmir'de 360 ton, Bandırma'da 120 ton, İskenderun'da kendi içinde kullanılmak üzere 700 tonluk bir teşkilat kurulmuştur.

Yukarıda sıralanan bir dizi önlemler sayesinde Türkiye'ye gelen askeri yardım oranında ciddi bir artış yaşanmıştır:⁸⁶³

---

⁸⁶³ Hüsnü Özlü, *a.g.m.*, s.463-472

Liman, Demiryolu, Karayolu Sevkiyatı		Mart 1943	Nisan 1943	Mayıs 1943
Liman	İskenderun-Mersin	18.500	24.000	29.000
	İzmir	10.500	10.500	10.500
Demiryolları	Hayfa-Trablus-Halep	12.000	12.000	12.000
	Bağdat-Halep	15.000	15.000	15.000
Karayolları	Halep-İskenderun	3.000	3.000	3.000
Toplam		59.000	64.000	69.500

Yukarıda Türkiye'nin yardımları kabul konusunda İngilizlere yaşattığı sıkıntılardan bahsetmiştik, ancak Türk tarafının da gelen malzemelerle ilgili bir takım sıkıntıları olmuştur. Alınan malzemelerin İngiltere'nin kendi envanter dışı kalmış, kullanılmış ve bir çoğunda arıza durumu tespit edilmiş malzeme olması, yedek parça ve fabrika sıkıntısı olan Türkiye için büyük bir sorundu. Bu doğrultuda daha öncede belirttiğimiz gibi Stuvart ve Valantine tanklarının revizyondan geçmesi, savaşta kullanıldığından dolayı hareketli aksamında kum tanelerinin bulunması vb. örnek olarak gösterilmektedir. Ana malzeme yerine, dikenli tel, oluklu saç ve inşaat malzemeleri gibi yardımcı malzeme gönderilmiştir. Gönderilen malzemelerde birçok eksiklikler de bulunmaktadır. 7,7 mm'lik piyade fişeklerinden yalnız normal olan tipler gönderilmiş, ağır, çelik çekirdekli ve izli fişek gönderilmemiştir. 7,5/31 cm'lik Amerikan sahra toplarının mermileri top adedine göre eksik gönderilmiştir. 8,7 cm'lik sahra toplarının bir kısmının dürbün, nişangah ve cer vasıtaları gelmemiştir. 15.5 cm'lik Amerikan obüslerinin mühimmatından 728 adet geniş ağızlı tapa, 4152 adet beyaz kese, 4151 adet yeşil kese, 222,761 adet füyne gelmemiştir. Süvari teçhizatında mühim derece eksiklikler vardır. 5,8 ve 8,7'lik topların cer vasıtaları gelmediğinden kullanılacak vaziyette değildir. Özellikle top ve diğer motorlu vasitalardan güç ve özellik olarak nispeten daha az olanlar gönderilmiştir. 400 Stuvart ve Valantine tankına mukabil ancak 25 Sherman tankı alınmıştır. 35 mm'lik tanksavar toplarından 1500 adet gönderilmişken, 57 mm'lik toplardan 400, 7,5 cm'lik toplardan da ancak 38 adet gönderilmiştir. Önemli miktarda 87 mm'lik sahra

topları gönderilmiştir. Ancak bu gönderilen toplar kudret olarak ne tümen nede kolordu topçusunda kullanılmaya elverişli değildi.

Diğer bir husus ise malzemelerin gönderilme trafiğidir. Müttefikler gönderdikleri bu malzemeleri gerek harp durumuna gerekse siyasi vaziyetin durumuna göre bazen hızlandırmış bazen de yavaşlatmıştır. Ayrıca Müttefiklerin malzemeleri gönderirken Türkiye'nin ihtiyaçlarından ziyade ellerinde mevcut olanları gönderdikleri anlaşılmıştır. Bu durum Türk Ordusunun teşkilat, talim ve terbiyesi üzerinde gevşetici bir etki yaratmıştır.⁸⁶⁴

Aralık 1943'de Kahire Konferansı'nda İngiliz heyetinden General Wilson Amerikan heyeti başkanı Harry Hopkins'in de bulunduğu bir toplantıda Numan Menemencioğlu'na, Türkiye'ye Adana Görüşmelerinden beri 350 tank, 48 motorlu top, 200 havan, 50 tanksavar, 300 adet orta menzilli top, 99.000 adet muhtelif piyade silahı ve 1 milyon antitank mayın gönderildiğini söylemiştir.⁸⁶⁵

II. Kahire Konferansı öncesi Türk devlet adamlarında Sovyetlerin İngilizler aracılığıyla kendilerini savaşa girmeye zorladıkları, öte yandan da İngilizlerin Sovyet baskısı yüzünden yeteri kadar araç, gereç ve silah yardımında bulunmadıkları görüşü oluşmaya başlamıştır.⁸⁶⁶

II. Kahire Konferansında İnönü Türkiye'nin askeri durumu hakkında bilgi verdi. Silahlanma programının yerine getirilmemesi yüzünden zor durumda olduğunu açıkladı. Ortak bir Bulgar-Alman saldırısını karşılamak için silah istedi. Zira bu sırada Balkanlar ve Ege adalarında en modern silahlarla donatılmış en aşağı 17 Alman tümeni vardı.⁸⁶⁷ Menemencioğlu da Kahire'de bir fırsatını bulup Roosevelt'e, Adana'da hazırlanan listenin anlamsız kaldığını, gönderilen yardımın aslında söz verilenin pek küçük bir bölümü olduğunu ileri sürmüştür. Roosevelt, 4 Aralık 1943 günü Churchill'e: "Eğer ben Türk olsaydım, Türkiye'yi savaşa sokmadan önce İngiltere'nin verdiğiinden daha çok yardım isterdim" demiştir.⁸⁶⁸

---

⁸⁶⁴ İDH, 2-043-1

⁸⁶⁵ Selim Deringil, *a.g.e.*, s.33

⁸⁶⁶ Edward Weisband, s.191

⁸⁶⁷ Ahmet Şükrü Esmer- Oral Sander, *a.g.e.*, s.185

⁸⁶⁸ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.191

Kahire’de gerçekleşen Eden-Menemencioğlu görüşmesi ise Türk-İngiliz ilişkileri açısından bir dönüm noktasıdır. 17 Kasım 1943’te Türkiye ilke olarak savaşa girmeyi kabul etti. Türk diplomasisinin savunma hattında böylelikle bir taktik geri çekilmeden söz edilebilir.⁸⁶⁹ Türk tarafının böyle bir karar vermiş olması aslında savaşa girmeye niyetli olduğu anlamına gelmemektedir. Yine yeterli hazırlık düzeyi olmadığını bahane edecektir. Ayrıca İngilizlerin istedikleri Balkanlardan cephe açılması fikrine Amerikalıların karşı çıktıklarını da biliyordu.

Kahire görüşmelerinin sonucu olarak İngilizler ocak ayı başında Hava Mareşali Linnell’in başkanlığında bir askeri kurulu Ankara’ya göndermişti. Yapılan görüşmelerde İngilizler, Müttefik hava üslerinin hazırlanması sorunu ile uğraşırken, Türk kurulu da daha çok askeri yardım peşindeydi. Türk kurulu kendilerine hemen 500 Sherman tankı, 300 savaş uçağı ve en az 180.000 ton araç ve gereç verilmesini istemiştir.⁸⁷⁰

Kahire sonrası Türkiye’nin İngilizlere yeni listeler verdiği görülmektedir. Bu listeler yazışmalarda Aralık Listesi olarak geçmektedir. 18 Aralık 1943’de verilen listede 500 Sherman tankı, 9000 kamyon ve traktör, 486 top, 60 Bishop kundağı motorlu top, 400 adet 40 mm Bofors top, 1000 adet tanksavar, 13.400 ton petrol, 500 ton değişik malzeme, 130 milyon piyade tüfeğı mermisi, 2000 hafif makineli tüfek, 1500 orta makineli tüfek, 50.000 tabanca, 10.000 T.M.G., 1.000.000 el bombası, 230.000 adet Anti tank bombası, 400.000 adet anti tank mayını, 216 adet Spitfire avcı uçağı, 48 adet Mitchell hafif bombardıman uçağı, 36 Mosquito uçak, 53.400 ton uçak yakıtı, 23.000 ton bomba, 2.500 ton inşaat malzemesi talebinde bulunulmuştur.⁸⁷¹

16 Aralık 1943’de ise deniz kuvvetleri için bir liste verilmiş, bu listede ise 5 karakol gemisi, 8 denizaltı avcı botu, 6 refakat gemisi, 4 filo mayın tarama gemisi, 4 açık deniz römorkörü, 1 yağ tankeri, 1 kablo gemisi, 10 hücum bot, 2 ağ gemisi, çeşitli mayın ve cephanedir.⁸⁷²

---

⁸⁶⁹Selim Deringil, *a.g.e.*,s.33

⁸⁷⁰Edward Weisband, *a.g.e.*, s.191

⁸⁷¹İzzet Öztoprak, *a.g.m.*, s.626

⁸⁷²Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.511

Türkiye, İngiliz yetkililere Aralık Listesi'nde yer alan malzemelerin Trakya'da savaş vaziyeti alınabilmesi için gerekli olduğunu ve bu listedeki taleplerin tek defada ve başlangıçta sağlanması gerektiğini bildirmiştir.⁸⁷³ İngiltere 28 Ocak 1944 tarihli yazıda Aralık Listesi'ndeki 500 Sherman tanklık isteği haklı gösteren analiz yapmaktadır. Türk tarafı karşı saldırı için Trakya'da 3 zırlı tugay kurmak istemektedir. Bu tugaylardan biri Demirkapı, biri Çatalca, üçüncü tugay ise bu iki hat arasında yer değiştirici olarak görev yapacaktır. Bu tugaylarda üçer tank taburu bulunacaktı. Her taburda 174 Sherman tankı ve keşif için 18 Stuvart tankı bulunacaktı. Üç tugay için 522 Sherman ve 52 Stuvart tanka ihtiyaç vardı. Halihazırda Türkiye'de 25 Sherman tankı bulunmaktadır, dolayısıyla 500 tanklık istek açıklık kazanmaktadır.⁸⁷⁴

Linnell'in Başkanlığında Ankara'da bulunan İngiliz askeri kurulu görüşmelerde yeterli ilerleme kaydedemedikleri için 3 Şubat 1944'te müzakereleri kesmiş ve Ankara'dan ayrılmıştır.⁸⁷⁵ Bu dönem savaş yıllarında Türk-İngiliz ilişkilerinin en kötü noktaya vardığı andır. Bu süreçte gerek diplomatik gerek sosyal yönden ilişkiler en az düzeye indirilmişti. Dahası İngilizlerle, Amerikalıların Türkiye'ye yaptıkları silah yardımı da birden kesilivermişti. İngilizler, Türkiye ile olan ilişkilerini sertleştirmekte o kadar kararlıydılar ki, Port Sait'ten ayrılan silah yüklü bir Türk gemisi çevrilip, yükünü boşaltmadan gidemeyeceği bildirilmişti.⁸⁷⁶

İngiltere Türkiye'ye yedek parça gönderimini de yasaklamış, Türkiye'nin yedek parça olmadan ellerindeki savaş araçlarının işe yaramadığını görmesini istemiştir. Gönderilmesi yasaklanan malzemeler arasında kinin, atebrin gibi ilaçlarda yer almaktadır. İngilizlerin bu sert tutumunun arkasında İngiliz Dışişleri varken, İngiliz askeri yetkilileri daha yumuşak bir tavır takınmıştır. Örneğin, Gölcük tersanesi ve Türk Donanmasının geliştirilmesi için verilen siparişlerin çoğu Türkiye'ye özel olduğu için, şimdiye kadar yapılan imalatların ziyan olacağı ve daha sonra verilen bu kararlardan vazgeçilirse, tekrar o anki noktaya gelinmesi için 12 aylık süre geçmesi gerektiği değerlendirilmekteydi.⁸⁷⁷ Türkiye'de bu durum

---

⁸⁷³ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.516

⁸⁷⁴ Pub. Rec. Off., WO 204-4238, Freedom CCF/385. 28 Ocak 1944 Aktaran Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.518

⁸⁷⁵ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.518

⁸⁷⁶ Edward Weisband, *a.g.e.*, s.212-213

⁸⁷⁷ Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.520

karşısında tepkisini göstermiş ve 1938 kredi anlaşması kapsamında kıyı savunması için sipariş ettiği 13,5 ve 15 inch'lik topları almaktan vazgeçtiğini bildirmiştir. Türkiye toplam bedeli 430.000 sterlin olan bu toplar için 175.000 sterlinlik bir ödeme yapmıştır. Üretimi yapılan ancak Ege ve Akdeniz'de ki durum nedeniyle teslim edilemeyen toplar, İngilizlerin işine yaramadığı gibi, hurda değeri de 20.000 sterlindir. İngiltere, Türkiye'nin parasını verdiği topları Türkiye'ye teslim ederek geri kalan zararı yüklenmeyi kabul etmek durumunda kalmıştır.⁸⁷⁸

Churchill 1944 Mayıs'ında yani 12 adalardan bazılarının işgali için İngiltere tarafından başarısızlıkla sonuçlanan taarruz girişiminden sonra verdiği demeçte: "[...] Türkiye'ye yalnız 1943'de 20 milyon İngiliz liralık Amerikan ve İngiliz silahları verdik[...] Türkiye'nin silahlanması işine büyük bir teessüfle son verdik." demiştir.⁸⁷⁹ İngiliz yazışmalarında ise Churchill'in belirttiği rakamın çok daha üstünde bir silah yardımı yapıldığından bahsedilmektedir. İngiliz belgelerine göre 31 Ocak 1944'e kadar Adana Listeleri'nde bulunan silah ve malzemelerden kara kuvvetleri için olan küçük silahların % 86'sı, piyade silahlarının % 69.2'si topların % 58.3'ü zırhlı araçların % 49.5'i, tekerlekli araçların % 22'si, traktörlerin % 23.1'i; hava kuvvetleri için olan uçakların % 56.7'si yardımcı teçhizat ve yedek parçasının % 50'si, meteorolojik teçhizatın % 33.1'i uçak yakıtının % 45,4'ü, yağların % 100'ü; donanma için olan teknelerin % 80'i, donanma teçhizatının % 72'si, topların % 44'ü, cephanenin % 20'si, donanma stoklarının % 65'i, mayınların % 65'i, ağların % 56'sı, torpido ve ilgili malzemenin % 92'si Türkiye'ye teslim edilmişti.⁸⁸⁰ İngiliz Dışişleri'nin yaptığı kaba bir hesaba göre 31 Ocak 1943'le 6 Şubat 1944 arasında Türkiye'ye gönderilen malzemenin 800.000 sterlinlik kısmı donanmaya, 31.000.000 sterlinlik kısmı kara kuvvetlerine, 2.869.000 sterlinlik kısmı ise gönderilen uçaklara aittir. Ayrıca uçak alımları dışında hava kuvvetlerine alınacak ilave malzemelerle ayrılan bu rakamın 8.000.000 sterline çıkacağı tahmin ediliyordu.⁸⁸¹

Türk-Alman ilişkilerinin kesildiği 2 Ağustos 1944'ten sonra İngiltere Türkiye'ye tekrar yardım göndermeye başladığı görülmektedir. 1944 Ağustos'undan

⁸⁷⁸ Pub. Rec. Off., FO 371-44169, 14 Nisan 1944 tarihli yazı, aktaran Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.520

⁸⁷⁹ Ahmet Şükrü Esmer- Oral Sander, *a.g.e.*, s.189

⁸⁸⁰ Pub. Rec. Off., FO 371-44083, Ankara'da ki Büyükelçiden Foreign Office 9 Şubat 1944 tarihli yazı; aktaran Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.522

⁸⁸¹ Pub. Rec. Off., FO 371-44083, Foreign Office'den Ankara'ya gönderilen 4 Mart 1944 tarihli yazı; aktaran Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.522

1945 yılı Haziran'ına kadar geçen sürede 100 Valantine tankı, 350 uçaksavar, 20.000 tüfek ve 250 adet muhtelif araç, 92 Spitfire, 72 orta bombardıman, 12 torpido bombardıman uçağı gönderilmiştir.⁸⁸²

4.2. TSK'nın Lojistik Faaliyetlerinde Almanya'nın Rolü:

Savaş öncesi dönemde Almanya kliring yönteminin ortaya koyduğu ödeme avantajları dolayısıyla Türkiye'nin hem dış ticaretinde hem de askeri malzeme alımı konusunda etkin bir konumdaydı. Dünya savaşı arifesinde hem Almanya'nın hem de Türkiye'nin dış politikasındaki değişiklikler nedeniyle, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması, Türk-Alman silah ticareti ilişkilerinde dengenin İngiltere tarafına bozulmasına yol açmıştı. Almanya, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmaya başlaması ile birlikte silah ve askeri malzeme sevkiyatı konusunda sıkıntılar çıkarmıştır.

Hugessen'den Halifax'a gönderilen 23 Ağustos 1939 tarihli mesajda belirtildiği üzere, “[...] Alman Hükûmeti Türk Hariciye Vekâletine aşağıdaki üç maddelik notayı vermiştir: 1. Türk Hükûmeti dış politikası yüzünden Alman firmalarına ısmarladığı bütün malları almaktan vazgeçsin. 2. Alman Hükûmeti Türkiye'ye kredi vermeyecektir. Bilhassa 60 milyon marklık harp malzemesi verilmeyecektir. 3. Türk Hükûmeti bu şartlara razı gelmezse Alman Hükûmeti Türkiye ile olan ticaret anlaşmasını yenilemeyecektir[...]⁸⁸³

12 Mayıs 1939 tarihinde Türk-İngiliz ortak deklarasyonu yayınlanınca Almanya 31 Ağustos 1939 tarihinde sona erecek olan ticaret anlaşmasını yenilememe ve askerî malzeme sevkiyatını durdurma kararı almıştır.⁸⁸⁴

Türkiye'nin 1939 Eylül ayı ortalarında, Almanya'dan ve işgali altındaki Çekoslovakya ile Polonya'dan alınacak savaş malzemesinin durumu şöyleydi:⁸⁸⁵

---

⁸⁸² Pun. Rec. Off., FO 371-48696, Re-Armament of Turkey, 12 Temmuz 1945; aktaran Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.531

⁸⁸³ Hüsnü Özlü, *a.g.t.*, s.187

⁸⁸⁴ Yulug Tekin Kurat, “İkinci Dünya Savaşında Türk Alman Ticareti”, *Bellekten*, Cilt XXV, No.97–100, s.99

⁸⁸⁵ Mete Tunçay, *a.g.m.*, s.35

“a. Krupp fabrikasına ısmarlanan 10.5/52 cm’lik 28 tane top ve mühimmatı gelmişti; ancak 7.5-42 cm’lik 120 tane koşulu ve 8 tane motorlu sahra topundan, 16 koşulu ve 4 motorlusu gelmemisti.15.55 cm’lik 20 tane top siparişinin 18’i hâlâ bekleniyordu. 16 tane 7.5/60 cm’lik ve 41 tane 7.5/50 cm’lik uçak topundan hiçbiri gelmemiştir.

b. Rheinmetall fabrikasına üç partide mühimmatıyla birlikte 378 tane olarak ısmarlanan 3.7/50 cm’lik zırhlı araç savaş topundan 278’i hâlâ gelmemiştir. Ama 10.5/30 cm’lik 56 sahra obüsü ile 3.7cm çaplı 12 kara ve uçaksavar topu gelmişti. III. Skoda fabrikasına ısmarlanan 15/24 cm’lik 80 obüs de gelmiş, fakat 24/28 cm’lik 12 ağır obüsten 10’u ile 21/45 cm’lik 12 topun hiçbiri gelmemiştir.

c. Bohemia fabrikasından beklenen 7.5/20 cm’lik 12 dağ topu ile 7.5/30 cm’lik 64 tane sahra topu namlusu gelmemiştir.

d. Zeiss fabrikasına ısmarlanan optik malzemedden, 7.5/60 cm’lik uçaksavar topları için 9 tane atış komuta aracı gelmişti. Ama 7.5/42 cm’lik sahra toplarına mahsus 160 tane hava hedef dürbününden 26’sı, Ncd. 3 marka 34 tane komuta âletinden 33’ü, 200 tane Zeiss topçu teodolitinden 80’i, (7.5/40 cm ‘lik toplar için)2 metre kaideli 32 telemetrenin 23’ü ve 3 metre kaideli 7 tane inver telemetrenin hiçbiri gelmemiştir.

e. Siemens fabrikasından beklenen (17/55 cm’lik toplar için)10 şakuli telemetreyle 10 komuta âleti ve Skoda fabrikasına ısmarlanan(21 ve 24 cm’lik toplara mahsus) 12 komuta aleti gelmemiştir.

f. Ç.K.D. fabrikasına ısmarlanan 434 tane T.6 tipi, 40 tane T.7 tipi ve 62 tane T.8 tipi traktör gelmiş, ama 76 tane T.9 tipi traktörün 60’ı beklenmekteydi.

g. Polonya’ya ısmarlanan 670 ağır ve Çekoslovakya’ya ısmarlanan 2.000 hafif makineli tüfek gelmişti.

h. Yine Almanya’dan beklenen biri 120, öteki 80 metrelik iki köprücü kolu da gelmemiştir.”

Almanya, silah ticareti konusunda her ne kadar Türkiye'ye yönelik sorunlar çıkarmış olsa da, Türkiye'nin tarafsızlığını bozarak tamamen İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almasından endişelenmiştir. Papen, 27 Nisan 1939'da Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede, "Türkiye'nin tarafsızlığını kabul edebiliriz. Bu yüzden Türkiye'ye askeri bakımdan yardım etmeye hazırız. Ancak, tarafsızlıktan ayrılma politikası güdüürse bu fena sonuçlar doğurabilir" demiştir.⁸⁸⁶

1940 yılında Türkiye, Almanya ile askeri malzeme alımında bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Almanya Türkiye'ye uçak top, motorlu araç ve muhabere malzemesi, gemi aksesuarları ihraç edecek ve bunun karşılığında 5.200.000 sterlinlik deri, debagat maddesi, meyan kökü, zeytinyağı, tiftik alacaktı.⁸⁸⁷

1941 yılı Türk-Alman ilişkileri için önemli bir yıldır. Sovyet Rusya'yı işgal etme niyetinde olan Almanya, Balkanları ele geçirmiş Türkiye sınırına kadar gelmişti. Bu bölgede inisiyatifi ele geçiren Almanya, güney sınırını da emniyete almak için Türkiye'nin tarafsızlığına ihtiyaç duymuştu. Bu maksatla 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştı. Almanya ve Türkiye arasında imzalanan bu antlaşma iki ülke arasında ticari ilişkilerin gelişmesi yönünde de uygun bir zemin hazırlamıştı. Özellikle İngiltere'den yeteri miktarda askeri malzeme alamayan Türkiye için önemli bir fırsattı. Aynı şekilde Almanya'da silah üretimi için Türk kromuna ihtiyaç duymaktaydı. Çünkü savunma sanayi için çok önemli olan krom üretiminde Türkiye çok önemli bir yere sahipti. 1939'da Türkiye, dünya krom üretiminin %16,4'ünü, yani yaklaşık olarak 190.000 tonunu sağlamıştı, savaş boyunca da üretim hep böyle yüksek düzeyde kaldı.⁸⁸⁸

Özellikle krom satışının odak noktasını oluşturduğu Türk-Alman Ticari görüşmeleri Eylül 1941'de Clodius'un başkanlığında bir Alman heyetinin Türkiye'ye gelmesiyle başlamıştı. Numan Menemencioğlu başkanlığındaki Türk heyeti, krom satışlarının ancak askeri malzeme karşılığında gerçekleşeceğinin altını çizmiştir. Müttefiklerinde zaman zaman müdahalelerinin bulunduğu müzakere süreci 9 Ekim

⁸⁸⁶ GÜNGÖR CEBECİOĞLU, *a.g.m.*, s.333

⁸⁸⁷ YULUĞ TEKİN KURAT, *a.g.m.*, s.100

⁸⁸⁸ EDWARD WEISBAND, *a.g.e.*, s.97

1941’de tamamlanmış ve Clodius Antlaşması olarak anılan ticaret antlaşması imzalanmıştı. Anlaşma gereği krom satışı, Müttefiklerle 1940’da yapılan krom antlaşması bittikten sonra 15 Ocak 1943 itibariyle başlayacaktı. Ancak krom satışından önce 31 Mart 1943’e kadar iki ülke karşılıklı olarak 96 milyon Türk lirası değerinde ihracat yapacaktı.

Anlaşma karşılıklılık esasına dayanmaktaydı. 15 Ocak -31 Mart 1943 tarihlerinde 18 milyon lira karşılığındaki askeri malzemeye karşılık, krom gönderilecekti ve krom gelen malzeme tutarında gönderilecekti. Bu 18 milyon lira tutarındaki askeri malzeme; Alman menşeli uçaklar için yedek parça, mühimmatıyla birlikte 20 adet 7.5 cm’lik Krupp topu, 64 adet 7.5 cm’lik Bochumer Vereins marka topu içermektedir. Almanya eğer ilk etapta planlanan malzemeyi gönderirse Türkiye, 1943 yılı için ek 45 bin ton ve 1944 yılı için 90 bin ton olmak üzere toplamda 135 bin ton krom vermeyi kabul etmişti. Ancak belirtildiği gibi 1 Nisan 1943’den itibaren 135 bin tonluk krom gönderimine başlanması 18 milyon lira tutarındaki malzemeni gönderilmesine ve yeni bir silah kredi anlaşmasının yapılmasına bağlanmıştı.⁸⁸⁹

Almanya, Türkiye ile Nisan 1943’ten itibaren 1944’ün sonuna kadar 135 bin ton krom almasını sağlayacak antlaşmayı 31 Aralık 1942’de imzalamıştı. Bu antlaşmaya göre Almanya, 1943 yılının şubat ve ağustos ayları arasında Türkiye’ye 100 milyon marklık askeri malzeme sevkiyatı gerçekleştirecekti. Bu yeni kredi antlaşması on yıllıktı ve kredi borcu 1943 ve 1944 yıllarında yapılacak krom sevkiyatıyla ödenecekti.⁸⁹⁰ Almanya bu antlaşmalarla Türk kromlarını kâğıt üzerinde garantiye alsa da fiili olarak kromların gönderilmesi, askeri malzemelerin Türkiye’ye gönderilmesiyle mümkün olabilmektedir. Türkiye’ye gönderilen askeri malzemenin yetersiz olduğu dönemlerde krom gönderimi de o oranda azalmıştır. 8 Ocak-1 Haziran 1943 yılları arasında krom gönderimi yalnızca 12.207 tondur. Sonraki aylarda ise Almanya’nın yaptığı sevkiyat nispetinde krom gönderimi de artmıştır. 1943 yılı için Almanya toplam 46,783 ton krom alabildiği. Sonuç olarak Almanya’nın Clodius Antlaşması çerçevesinde alması gereken krom miktarı

---

⁸⁸⁹ Nuri Karakaş, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Aralık 2010, C. XXV, S::2, s.463-474

⁸⁹⁰ Cemil Koçak, a.g.e., C.1 , s.641

toplamda 180 bin ton olsa da , 8 Ocak 1943 ile Mart 1944 arasında eline 67.550 ton krom geçmiştir.⁸⁹¹

Almanya ile yapılan ticaret antlaşması neticesinde 9 Şubat 1942’de Menemencioğlu ile Papen’in Almanya’dan silah tedariki konusunda yaptığı görüşme ile ilgili olarak Foreign Office’nin yorumu: “Numan’ın her zamanki gibi Türk tarafsızlığını korurken Türkiye’ye azami kazanç sağlama çabalarını göstermektedir. Numan’ın Türkiye’nin görmüş olduğu en iyi pazarlıkçı olarak böyle bir silah tedariki fırsatını kaçırmayacağı aşikârdır” şeklindedir.

Almanya’nın Türkiye’ye silah vermesi konusunda Von Papen’in büyük ölçüde desteği olmuştur. Alman Büyükelçisi bu konuda Hitler’i ikna etmiş ve ona Türkiye’nin savaşa girmesi doğrultusunda uygulanan Müttefik baskısına karşı koyabilmesi için en iyi yolun daha bağımsız hareket etmesini sağlayacak silahların verilmesi olduğunu söylemiştir. Almanya’nın bu dönemde Sovyetlere karşı zafer kazanamayacağı belli olmuştu. Papen’e göre, Türkiye’nin en acil ihtiyaçları karşılanırsa, yani bir veya iki zırhlı tümen kurabilecek malzeme verilebilirse, Türkiye iki taraf arasında çok daha bağımsız bir tavır takınabilmesi mümkün olabilirdi.

Eden, Almanya ile yapılan 100.000.000 marklık kredi anlaşması ile ilgili olarak Savaş Kabinesi’nde; Türkiye’nin en büyük savaş ve ağır sanayi malzemesi tedarikçisinin Almanya olacağını ve bu antlaşmanın İngiltere’yi ikinci plana itmesi gerektiği sonucunu doğuracağını savundu. Eden yaptığı açıklamada; “Önerilen savaş malzemesinin miktarı çok büyüktür. Almanlar bu malzemeyi altı ay içinde teslim edecekleri vadini yerine getirdikleri takdirde, Türkiye’ye bizim verdiğimiz sürenin altıda birinde vermiş olacaklardır. Bizim şimdiki durumumuz bu öneriden fazlasını gündeme getirmemizi olanaksız kılmaktadır ve yapabileceğimizde pek bir şey yok gibidir.” demiştir.⁸⁹²

Almanya’nın, Türkiye’ye kredi açtığı dönemde ki durumu şöyledir; Afrika’da İngilizlere yenilmiş, Rusya’da taarruzları durmuş ve müteakip Rus karşı taarruzları

---

⁸⁹¹Nuri Karakaş,*a.g.m.*, s.475 Ayrıca, Başka bir çalışmada 1943’te 13.564, 1944’te 56.649 ton krom satışı gerçekleştiği bildirilmektedir. Bkz.: Yuluğ Tekin Kurat,*a.g.m.*,s.102

⁸⁹² Selim Deringil,*a.g.e.*,s.175-176

karşısında savunmaya çekilmiş, müttefiki İtalya mağlup olmak üzere, diğer müttefiki Japonlar ise Pasifikte zor durumdadır. Bu kötü duruma rağmen Almanya'nın Türkiye'ye kredi açması ancak Türkiye'yi Müttefiklerden yana kendisine karşı bir harekâttan alıkoymak istemesi ile açıklanabilirdi.

İngilizlerin saptamalarına göre, 1943 yılı Mayıs'ında 12 uçak ve 72 Alman tankından 12'si teslim edilmişti. Teslim edilen malzemenin hepsi çok iyi durumdaydı ve modern silahlardı. Gelen 12 tanklık alay Ankara Çubuk'a yerleştirildi. Gelecek diğer tanklarında Konya, Afyon ve Eskişehir'e yerleştirileceklerdi. Ayrıca 10 kadar subay ve teknisyende bu tanklarla ilgili gerekli eğitimi almak üzere Almanya'ya gönderilmiştir.⁸⁹³

Almanya ile yapılan 100 milyon marklık kredi sonucu 04 Mayıs 1944'e kadar gelen malzeme listesi aşağıdaki gibidir:⁸⁹⁴

---

⁸⁹³Tekeli-İlkin, *a.g.e.*, s.499

⁸⁹⁴BCA 5/5/1944 Sayı: Dosya: 46195 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.344..9.

Malzemenin cinsi	Miktarı (Adet)
5/60 cm'lik tanksavar top ve yedek namlu	66
Tanksavar topu zırh mermisi	18.000
Ağır Makinalı tüfek	265
Ağır Makineli Tüfek Mermisi	17.160.000
0.7 metrelik telemetre	130
Makaslı Batarya dürbünü	20
Ağır Makineli Tüfek Nişan Dairesi	50
T-3 Tank	32
T-3 Tank Yedek Malzemeleri	Geldi
Komuta Tankı	3
T-4 Tank	35
T-4 Tank Yedek Malzemeleri	Geldi
Ağır Seyyar Tamirhane ve Malzemeleri	1
Tanklar için 7.5 cm'lik zırh mermisi	10.500
Tanklar için 7.5 cm'lik tahrip mermisi	7.000
Tanklar için 5 cm'lik zırh mermisi	9.600
Tanklar için 5 cm'lik tahrip mermisi	6.400
Tanklar için Makineli Tüfek Mermisi 7.92 mm'lik	2.808.000
Fock-Wulf 190 Tipi Av Uçağı	60
Uçak için 2 cm'lik izli tahrip, yangın mermisi	180.000
Uçak için 2 cm'lik yangın mermisi	180.000
Uçak için yardımcı aksamı	Geldi
Uçak için 2 cm'lik Zırh Mermisi	240.000
7.92 mm'lik Ağır Makineli Tüfek Mermisi çeşitli tip	2.160.000

04.05.1944'e kadar gelen malzemelerin toplam ederi 99.994.544 mark olup 58.000 marklık bir kısım gönderilmemiştir.

4.3. TSK'nın Lojistik Faaliyetlerinde ABD'nin Rolü:

Savaş yıllarında Türkiye'nin Amerika'dan aldığı askeri malzeme yardımının temelinde "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" yatmaktadır. Amerikan Başkanı

Roosevelt'in önerisi olan bu yasa Amerikan Kongresinde 11 Mart 1941'de kabul edilmiştir. Ödünç Verme ve Kiralama Yasası ile Kongre, Başkana "korunmasını Başkanın Amerika'nın savunması için çok önemli saydığı herhangi bir ülkeye" yiyecek maddeleri de dahil, tüm savaş maddeleri ikmalinde bulunma yetkisi verdi. Savaşın sonuna kadar yürürlükte kalan yasa çerçevesinde 40 ülkeye yapılan toplam 49.1 milyar dolarlık yardımdan en büyük payı 31 milyar dolarla İngiltere aldı. Bunu 11 milyar dolarla Sovyet Rusya, 3 milyar dolarla Fransa ve 1.5 milyar dolarla Çin takip etti. Türkiye bu yasa kapsamında Amerika'dan savaş boyunca 95 milyon dolarlık savaş malzemesi aldı.⁸⁹⁵

Amerika'nın ve İngiltere'nin ortak stratejisi altında, Amerika Ortadoğu'nun savunmasını İngiltere sorumluluğuna bırakmıştır. Bu sebeple 1941 yılından başlayarak askeri yardımların tamamı, ekonomik yardımların da büyük bir bölümü İngiltere aracılığıyla Ortadoğu Tedarik Merkezi tarafından yapılmıştır. Türkiye ihtiyaç duyduğu askeri teçhizatı İngiltere bildirdikten sonra, İngiltere bu talepleri, uygun görürse, Amerika'ya bildirmektedir. Askeri teçhizat Türkiye'ye teslim edilirken de aynı yol izlenmektedir. Amerika 1943 yılına kadar Türkiye'ye yaptığı yardımları bu yolla göndermiştir.

Türkiye'ye yapılan bu Amerikan yardımı kısa bir dönem hariç olmak üzere hep İngiltere üzerinden gerçekleşmiştir. Türkiye ise doğrudan Amerika ile görüşerek bu yardımları almak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi Türkiye, savaş sonrası dönemde de Amerika ile ikili ilişkileri sürdürmek yolunda etkili bir adım olacağı ikincisi ise İngiltere'nin verilen malzemeleri kendisine tam olarak teslim etmediğini düşünüldüğündendir.

Muzaffer Erendil anılarında ikmal kursu görmek üzere Mısır'a gittiğinden bahseder ve buradaki depoları, İngiliz ikmal teşkilatını detayları ile inceler. Ancak Mısır'da ki anılarında en dikkat çekici nokta açıkta ambalaj halinde depolanmış malzemelerin bazılarının üzerinde "for Turkey" ibaresi olmasıdır. Erendil'in konuştuğu bazı Amerikalı subaylar "sizin için gönderdiğimiz malzemeler uzun süredir burada duruyor bunları istesenize" demiştir. Amerika'dan gelen yardım

---

⁸⁹⁵ Mustafa Aydın, *a.g.e.*, s.411

İngiltere kanalı ile geldiğinden dolayı burada İngilizlerin malzeme akışı konusunda ciddi müdahaleleri olduğu değerlendirilmektedir.⁸⁹⁶

1943 yılı başında, savaşın Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da ve Sovyet cephesinde Müttefikler lehine dönmesiyle, ABD daha önce İngiltere üzerinden yaptığı yardımları direkt yapma kararı almıştır. Suudi Arabistan, İran, Mısır ve Türkiye'ye yaptığı yardımları doğrudan yapmaya başlamıştır. 1943 yılı başında Türkiye'ye yapılan askeri yardım en üst düzeye çıkmıştır. Müttefikler Ortadoğu'daki üstlerinden Türkiye'ye tank, uçak ve askeri malzeme sevkiyatını hızlandırmıştır.

29 Ekim 1942 yılında yapılan Cumhuriyet kutlamalarda kullanılan Dodge araçlar, General Motors marka kamyonlar ve askerlerin giydiği botlar ve şapkalar Türkiye'ye yapılan yardımı somut bir şekilde göstermeye başlamıştır. Ancak 1944 yılının başında Amerika Türkiye'ye yaptığı yardımları durdurmuştur. Türkiye'nin savaşa girmemesi ve özellikle Almanya'ya krom sevkiyatına devam etmesi İngiltere ile ilişkilerini bozmuştur. Amerika ve İngiltere'nin birlikte yürüttükleri savaş politikası gereği olarak Amerika'da Türkiye'ye yaptığı yardımları kesmiştir.⁸⁹⁷

Türk-Alman Saldırmazlık Paktı nedeniyle, Amerika tarafından yardım gönderilmesi askıya alınmıştı, bu kapsamda gönderilmeyen malzemeler şunlardır: "15.000.000 dolar değerinde 155 mm'lik havan topu için 520.000 ton cephane, 67.000 siper malzemesi, 406 adet 7 ve 9 tonluk yük kamyonu, 108 adet 75 mm. silâh, 300 adet yarım tonluk kamyon, 50 adet su tanklı kamyon, 7900 adet sahra telefonu, 10.000 km'lik ağır sahra kablosu, 900 adet kamyon ve araba lastiği, 1200 paket eyer takımı."⁸⁹⁸

Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom satışını durdurmasının ardından Eylül ayında yardımlar tekrar başlamıştır. Herhangi bir anlaşmaya bağlı olmadan gönderilen bu yardımlar ancak savaşın sonu yaklaşırken 23 Şubat 1945'de iki ülke arasında bir anlaşmaya konu oldu. Buna göre Türkiye savaş sürdükçe Amerika'dan

---

⁸⁹⁶ *Türk Subaylarının ...*, s.98

⁸⁹⁷ Murat Özata, "İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Anabilim Dalı,2011, s.92-98

⁸⁹⁸ Gül İnanç Berkay, *ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940-1943*,Büke Yayınları, İstanbul, 2001, s.59

yardım almaya devam edecek, buna karşılık, “T.C. Hükümeti, sağlayabilmek vazifesinde bulunduğu ve müsaade edebileceği maddeleri, hizmetleri, kolaylıkları ve bilgileri ABD’ye temin edecektir.” Anlaşmaya konu olan “hizmet ve kolaylıklar” ne olduğu ifade edilmemiş ve ucu açık bir yükümlülüktür. Bu anlaşma kapsamında Türkiye’ye verilmiş malzemeler ise savaş sonunda imha ve kayıp olmamış olanlardan Amerikan Hükümetinin lüzum göreceklere geri verecekti. Ancak, 7 Mayıs 1946’da imzalanan anlaşma gereğince Türkiye, anlaşmanın yürürlüğe girmesini takip eden 30 gün içinde Amerika’ya 4.5 milyon dolar ödeyerek Ödünç Verme Ve Kiralama Yasası çerçevesinde “İster Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine”, “İster herhangi diğer bir hükümete devredilmiş olup bu hükümetçe bilahare Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine devri teslim edilen” malzemelerin mülkiyetini devralmıştır. Anlaşmanın bu ikinci hususu, İngiltere’nin aldığı yardımın bir kısmını Türkiye’ye vermesi suretiyle elde edilen malzemeye yöneliktir.⁸⁹⁹

5. II. Dünya Savaş Yıllarında TSK İçin Yürütülen Lojistik Faaliyetlerin Topluma Etkileri Ve Sonuçları:

II. Dünya Savaşı’nın dışında kalan Türkiye, ne yazık ki bu savaşın getirdiği olumsuz etkilerin dışında kalamamıştır. Savaşın getirdiği temel zorunluluk olarak çok büyük bir orduyu silahaltına almak zorunda kalmış ve 1939-1945 yılları arasında ülke her an savaşa girilecekmişçesine idare edilmiştir. Savaş yıllarında alınan kararların perde arkasına baktığımızda doğrudan veya dolaylı olarak Türk Ordusunun temel alındığını görürüz. Özellikle iç politikayı ilgilendiren kararların hemen hemen hepsi orduyu ve bilhassa ordunun lojistik faaliyetlerini ilgilendirmektedir.

Bir ordunun muharebe alanındaki başarısının temel nedenlerinden birisi de lojistik alt yapıdır. Geçmişten itibaren savaşlar incelendiğinde çok ciddi sevk ve idare hataları olmadığı takdirde lojistik faaliyetlerin savaşın sonuca doğrudan etki ettiğini görürüz. II. Dünya Savaşı gibi topyekûn nitelikteki savaşlarda ise lojistik faaliyetler sadece ordu ile sınırlı kalmamış doğrudan halkıda ilgilendirir hal almıştır. Artık savaş alanı kavramı değişmiş ve savaşa giren ülkenin topraklarının tamamı neredeyse savaş alanı içinde yer almıştır. Bu nedenle ülkelerin yöneticileri savaş

---

⁸⁹⁹ Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Ekim yayınları, Ankara, 1969, s.23-36

öncesi dönemden başlamak üzere hem ordunun hem de halkın lojistik ihtiyaçlarına yönelik hazırlık yapmak durumundadırlar.

Türkiye'nin savaş öncesi dönemden başlamak üzere aldığı önlemlerin ağırlık noktası ordunun modern silahlarla donatılmasını sağlamak olmuştur. Fakat bu konuda da yeterli başarıyı elde ettiğini söylemek zordur. Savaş öncesi dönemde başlanan silah ve savaş malzemesi alım faaliyetleri savaş içerisinde de artarak sürmüştür. Ancak silahlanma dışında kalan diğer lojistik hususlardaki girişimlere özellikle iaşe konusundaki girişimlere ağırlık olarak savaş yıllarında başlanmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'de savaş ekonomisine yönelik hazırlıklar yapılmadığını, halk ve ordu ihtiyaçları içinde yeterli miktarda stok yapılmadığını görürüz. Savaşın başlaması ile birlikte ülkenin savaş ekonomisi kurallarına göre yürütülmesini esas almak üzere “Milli Korunma Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kapsamda önlemler alınmaya çalışılmıştır. Temelde, dönemin en büyük tüketicisi konumunda bulunan ordunun lojistik faaliyetlerinin yürütülmesi yolunda alınan kararlar toplumu önemli derecede etkilemiş hatta etkilerini günümüzde dahi hissettiğimiz sonuçlar doğurmuştur.

Ordunun lojistik faaliyetlerinden kaynaklanan ve dönemin toplumsal sorunların başında gelen ve günümüzde hala birçok siyasi kaynaklı tartışmaya yol açan konu camilerin askeri amaçlar için kullanılmasıdır. Savaş yıllarında bilindiği gibi birçok cami halk kullanımına kapatılmış ve askeri maksatların tahakkuku için kullanılmıştır. Belgeler ve döneme ait anılar incelendiğinde camiler temel olarak depolama ve barınma yeri olarak kullanılmıştır. Fakat bu konunun temeline inildiğinde ise bu durumun bir keyfiyetten ziyade zorunluluk içerdiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu camilerin tahsisi yapılırken de mümkün mertebe tarihi ve mimari niteliği olmayanlara öncelik verilmiştir.⁹⁰⁰ Örneğin Kayseri'de bulunan Hunat Cami'nin askeri maksatlarla kullanılması talebi, caminin birinci dereceden tarihi eser olması nedeniyle reddedilmiştir. 1943 yılında askeri ihtiyaçlar için

---

⁹⁰⁰ BCA 4/11/1940 Sayı: Dosya: 22986 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..6. Giresun'da Kadro harici, tarihi ve mimari kıymeti bulunmayan camilerin ordu emrine verileceği.
BCA 1/4/1939 Sayı: Dosya: 25927 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 213.447..11.
Selçuklu eseri olan ve 1. dereceden korunması lazım gelen Kayseri'deki Hunad Camii'nin askeriyeeye verilmemesi.

kullanılan cami sayısı dört yüzün üstündeydi. Bu camilerin bazılarında çeşitli tahribatlarda meydana gelmiştir.⁹⁰¹

Ülkenin tüm tesislerin depolama kapasitesi, bir şehrin birkaç aylık ihtiyacına cevap verebilecek kadardır. Ancak savaş kıyısında olan bir ülkenin daha fazla stok yapması gerekmektedir. Dönemin şartları dikkate alındığında bu soruna bulunabilecek en mantıklı çözüm kamu binalarının depo olarak kullanılması olmuştur. Aslında bu çözüm şu an çeşitli iddialarla suçlanan devlet yöneticilerinin o dönemki çaresizliklerinin resmidir. Savaş yılları içinde birçok tesis ve bina yapılmıştır. Ancak her yeni yapılan tesis bütçe için ek gider kalemi anlamı taşımaktadır. Kamu binalarının, camilerin; ambar, kışla vs. nedenlerle milli savunma hizmetinde kullanılması hem depolama, barınma sorununa çözüm olduğu gibi hem de bütçeyi bir masraf kaleminden kurtarmıştır. Ayrıca savaş yıllarında silo ve ambar inşaatları da yapılmış ancak savaş koşullarından doğan olağanüstü stok ihtiyacına yetmemiştir.

Dönemin ulusal gazeteleri ve Resmi Gazete incelendiğinde, Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından çok sayıda yerde silo yaptırılması için birçok ihale ilanı verildiği görülmektedir. Örnek olmak üzere; 10.01.1940 tarihinde TMO'nun Karaman istasyonunda silo yapılması için ihale düzenlenmiştir.⁹⁰²

1943 yılı için devletin yaptırdığı ve yaptırmakta olduğu siloların toplam hacmi 64-65.000 ton civarındadır. Bu miktarlara düzgün niteliklerde olan tüccar ve değirmen depolarını da ilave edilirse hepsi tüm Türkiye için 150-200 bin tonu geçmez. Ortalama depolama kapasitesini 200 bin ton olarak kabul edersek bu miktardaki tahıl ancak ülke nüfusunun 36 günlük ihtiyacına tekabül etmektedir.⁹⁰³ Depolama şartları böyle iken TMO'nun hububat alımı ortalama 630.000 ton civarındadır.⁹⁰⁴ 1945 yılı başlarında ise hububat stokları 900.000 tona kadar yükseltilmiştir.⁹⁰⁵ Bu rakamlar sadece TMO'nun piyasadan alım miktarlarını

---

⁹⁰¹ BCA 26/7/1943 Sayı: Dosya: 229104 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..25.

⁹⁰² Cumhuriyet, 5 Ocak 1940

⁹⁰³ Adnan Şensoy, *a.g.m.*, s.43-46

⁹⁰⁴ Bağlantı Tarihi: 11.04.2013 http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/istatistikler/tablolari/7_urunbazindaemanetalim.pdf

⁹⁰⁵ BCA 0/0/1945 Sayı: Dosya: F4 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 98.606..1. Hububat ve ekmek fiyatları, dağıtımı, fiyat murakabesi, hayat pahalılığı ve harp sonu meseleleri hakkında not

göstermektedir. Türkiye'deki siloların depolama kapasitelerin çok çok üstünde olan bu rakamlar devleti bir takım kamu kurumlarının binalarını işgale zorlamıştır. Günümüze değin süre gelen "İnönü camileri tahıl ambarı yaptı" ifadelerine bu durum kaynaklık etmektedir.

Kamu binaları ve camilerin ambar olarak kullanılmasından başka, barınma maksatlı kullanımlarda olmuştur. Bunun en büyük nedeni ordunun mevcudunda meydana gelen ciddi artış ve ülkenin Trakya ve Batı Anadolu olmak üzere birçok bölgesinde yeni birliklerin teşkil edilmesidir. Ayrıca bazı birliklerde muhtemel savaş için hazırlanan harekât planlarına uygun olarak farklı bölgelere nakledilmişlerdi. Yeni teşkil edilen veya farklı bir yerden intikal ettirilen birliklerin ilk etapta karşılaştıkları en önemli sorun, barınabilecekleri bir kışlarının olmamasıydı. Bu sorunun çözümü için öncelikli olarak bölgelerinde mevcut bulunan yapılardan istifade etmek zorunda kalmıştır. Bazı birlikler ise çadırlı ordugâhta kalmıştı. Bursa'da konuşlu bulunan 5'inci Kolorduya bağlı Kolordu süvari grubu, halktan kiralanmış ahır, han vb. yerlerde barınmaya çalışıyordu. Yine Kolordu muhabere taburu, Çekirge'de bir değirmene yerleşmişti. Bulunduğu bölgede bina olmadığı zamanlarda ise birlikler kendi imkânları dâhilinde barınma sorununu çözmeye çalışmışlar, derme çatma barakalarda kalmak zorunda kalmışlardı. Bu şartlar altında camilerin kullanıldığı durumlar da olmuştur.

Maltepe Askeri Lisesi, savaş içinde güvenlik endişesi ile İstanbul'dan Akşehir'e taşınmıştı. O yıllarda öğrenci olan bir subay savaş yıllarında Akşehir'deki barınma imkânlarını: "Akşehir'de yeterli yer olmadığı için biz üçüncü sınıf öğrencileri camilerde ve okullarda yattık, temizlenmiş tavlalarda yemek yedik" şeklinde aktarmıştır.⁹⁰⁶

Diyarbakır'daki camiler askeri nedenlerle Milli Savunma Vekâleti emrinde kullanılmıştır. Örneğin Hüsrev Paşa Cami dikimevi haline getirilmiştir. Ordunun ihtiyaçları için kullanılan camilerden Şeyh Matar Cami halkın ihtiyaçları için Milli Müdafaa Vekaletince boşaltılmıştır.⁹⁰⁷ Diyarbakır Valisi MMV'ne gönderdiği yazıda Ulu Cami, Hüsrev Paşa Cami, Melek Ahmet Paşa, İskender Paşa, Ali Paşa

⁹⁰⁶ *Türk Subaylarının ...*, a.g.e., s.6-78

⁹⁰⁷ BCA 20/6/1940 Sayı: Dosya: 13350 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 139.998..6.

Peygamber Cami, Kala Cami, Arap Şeyh Cami, Nasuh Paşa Camilerinin de askeri ihtiyaçlar nedeniyle kullanımının devam ettiğini, kira ile de olsa başka yer bulunamayacağından dolayı camilerin kullanılmasının kaçınılmaz olduğunu yazmıştır.⁹⁰⁸

Camiler, sadece askeri masatlar için kullanılmamış, TSK harici kurumlar tarafından da depo olarak kullanılmıştı. Örneğin, muhtemel bir savaşta bombalanma veya işgal edilme riski taşıyan İstanbul'da bulunan tarihi eserler, kutsal emanetler Konya, Niğde gibi İç Anadolu'da bulunan illere taşınmış ve burada bulunan camilere, kiliselere depo edilmiştir.⁹⁰⁹

1939 yılında Vakıflar Genel Müdürünün, Başvekalete yazdığı yazıda Çankırı'daki Yeni Cami'nin TMO tarafından buğday ambarı olarak kullanılmak üzere kiralanmak istendiği ancak zaten memleketin birçok yerinde askeri icaplar nedeniyle zaten birçok caminin kullanıldığı, her idarenin kendisine lüzumlu aracı tedarik etmesi gerektiğini ve caminin verilmesini uygun olmadığını belirtmiştir.⁹¹⁰ Diyanet İşleri Başkanı'nın 23 Aralık 1944'de de Başvekâlete gönderdiği yazıda, Ofis tarafından içlerinde tarihi önemi olanlarında dâhil olduğu bazı camilerin TMO tarafından kullanıldığı bildirilmektedir.⁹¹¹

Bilinenin aksine sadece camiler değil birçok özel ve kamuya ait bina, tesis ve arazi askeri maksatlarla kullanılmak zorunda kalınmıştır. Hatay'da camilerin yanı sıra kiliselerde askeri maksatlarla kullanılmıştır.⁹¹² Balıkesir'in Manyas ve Bandırma ilçelerinde de askeri maksatlarla okullarda kullanılmıştır.⁹¹³

Bunun dışında mücbir sebeplerle askeri ve diğer kamu kuruluşlarının kullanımına açılan bu yerler ihtiyaç ortadan kalktığında ya da başka sebeplerle

⁹⁰⁸ BCA 11/10/1940 Sayı: Dosya: 22985 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..5.

⁹⁰⁹ BCA 26/5/1941 Sayı: 158782/ Dosya: 259 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.45..3.

BCA 21/6/1940 Sayı: Dosya: 25934 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 213.448..7.

⁹¹⁰ BCA 8/11/1939 Sayı: Dosya: 22981 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..1.

⁹¹¹ BCA 23/12/1944 Sayı: Dosya: 2265 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 26.151..22.

⁹¹² BCA 19/11/1941 Sayı: Dosya: 22995 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..15.

⁹¹³ BCA 25/4/1941 Sayı: Dosya: 13356 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 139.998..12.

boşaltılmıştır.⁹¹⁴ Boşaltılanlar olduğu gibi boşatılma talebinde bulunulup, reddedilenler de olmuştur.⁹¹⁵ Askeri maksatlarla kullanılan camilerin kira bedelleri ise Vakıflar Müdürlüğü'ne ödenmiştir.⁹¹⁶

Savaş yıllarında camiler sadece askeri maksatlarla kullanılmamış, birçok caminin de bu dönemde restorasyonunun yapıldığı tespit edilmiştir. Konya'da bulunan İplikçi Camisi'nin restorasyonu yapılmıştır. Ramazan dolayısıyla camilerde hazırlık yapılarak, Şerafettin, Sultan Selim, Kapı, Aziziye Camilerinin bütün elektrikleri tamir ettirilmiş, hademesi olmayan camilere hademe verilmiş, şehirde mevcut 50 caminin temizlik ihtiyaçları Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden temin edilmişti. Yine Konya'da 1942 yılında Eşref oğlu Süleyman Bey Camisi 20 bin lira harcanarak tamir ettirilmiştir. Konya Ereğli'de bulunan Karamanoğlu Mehmet Bey'in yaptırmış olduğu Ulu Cami de Vakıflar İdaresi tarafından bir hayli masraf ile onarılmış ve eski zamanlarda üzeri kat kat kireçle sıvanmış olan mermer sütunlar tamir ettirilmiştir.⁹¹⁷

Halkı en çok etkileyen hususlardan biriside iaşe sorunu olmuştur. Savaş boyunca görev alan Saydam ve Saraçoğlu Hükümetleri aldıkları kararlarla sürekli olarak şehirlerde yaşayan halkın ve ordunun iaşesini temin etmeye çalışmışlardır. Saydam döneminde iaşe ihtiyaçlarını karşılamak için tahılın tamamına devlet tarafından belirlenen fiyatlar üzerinden el konmuştur. Saraçoğlu döneminde ise halk arasında “%25 kararı” olarak bilinen kanun değişikliğiyle de devlete zorunlu olarak yapılacak hububat satışı sınırlandırılmıştır. Her iki uygulamada da görüldüğü gibi ülkenin iaşe yükü küçük toprak sahibi köylünün üzerine yıkılmıştı. Kendi ürününü devlete piyasa koşullarının çok altında belirlenen bedellerle devlete satarken kendi ihtiyaç duyduğu ürünleri ise piyasadan çok yüksek fiyatlara temin etmektedir. Ayrıca

---

⁹¹⁴ BCA 5/12/1941 Sayı: Dosya: 22995M Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..16. Üsküdar'da askeri işgal altındaki Atik Valide Camii ve Tekkesi ile Cinili'deki Efgan tekkesinin vakıflara terkedilmesi.

BCA 6/9/1941 Sayı: Dosya: 22992 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..12. Askeri işgal altında bulunan Antalya'daki Muratpaşa Camii'nin boşaltılarak Mahalli Vakıflar Müdürlüğü'ne teslim edildiği.

⁹¹⁵ BCA 6/11/1941 Sayı: Dosya: 22993 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..13.

⁹¹⁶ BCA 28/5/1943 Sayı: Dosya: 229103 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..24.

⁹¹⁷ Mahir Selim Akçakaya, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Konya'da Günlük Yaşam”, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2010, s.67-68

bu kanunlarla köylü devlete vermesi gereken ürünleri teslim alma noktasına kendisi taşımak zorunda bırakılmıştır.

Bu kararlar sayesinde küçük köylü ezilirken çok toprağı olanlar ise ciddi anlamda zenginleşmiştir. Saydam döneminde, hububatın tamamına el konulması kararı olmasına rağmen, TMO tarafından görevlendirilen ölçme memurlarının rüşvet sonucu teslim edilmesi gereken miktarı az ölçtükleri, büyük toprak sahiplerinin bazıları ürünlerinin önemli bir kısmını kaçırmışlardır. % 25 kararından sonra ise az toprak eken üretici ürünün yarısından fazlasını tohumluk ve devlet payı olarak ayırmak durumunda bırakılmıştır. Kalan hububat ise üreticinin ancak bir yıllık tüketimini karşılayabilmiştir. Buna karşın büyük çiftçiler kazançlı çıkmıştır. Çünkü çok fazla toprak ettikleri için ellerinde kalan hububat miktarı da bir o kadar artmaktadır. Böylece büyük üretici ürünlerini pazara çıkarıp elinde kalanları ise oldukça yüksek fiyatlara satma imkânına kavuşmuştur.

Köylünün üzerine yüklenen diğer bir büyük yük ise Toprak Mahsulleri Vergisi'dir. Bu kanuna göre hububat ve bakliyat başta olmak üzere muhtelif tarımsal ürünlerden elde edilen kazançlar üzerinden vergi alınmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi yürürlükte olduğu süre boyunca küçük bir kısmı nakdi olarak teslim alınmış, büyük bir kısmı aynen alınmıştır. Bu vergi diğer kararlarda olduğu gibi özellikle ordu ve büyükşehirlerin iaşesinin karşılanmasında hem de hazineye sağladığı gelir bakımından çok önemli bir kaynak sağlamıştır. Zaten Saydam ve Saraçoğlu dönemlerinde devlete verilmek zorunda kalınan ürünlerin birim fiyatları piyasa şartlarının çok çok altındaydı. Birde aynen alınan bu vergi ile de iaşe sorunu bütçenin üstüne çok fazla yük bindirilmeden hafifletilmeye çalışılmıştır. Ancak köylü diğer kararlarda olduğu gibi çok zor durumda kalmıştır.

Köylüler en çok, vergi miktarını belirleyen memurların keyfi tutumlarından şikâyetçi olmuşlardır. Kimi zaman rüşvet alarak vergi miktarını düşük belirleyebilen görevli memurların, kimi zamanda üreticinin tarlasında ürettiğinden fazlasını vergi miktarı olarak tespit ettiği görülmüştür. Köylü bu durumda vergisini ödeyebilmek için öküzünü, tarlasını satılığa çıkarmak durumunda kalmıştır. Bunun yanı sıra toplanan buğdayların depo edilebileceği depo, silo yeterli olmadığı için istasyon civarlarında yol boylarına hububatların yığıldığı olmuştur. Bunların düzenli sevki

zamanında sağlanamadığı için yağışlar nedeniyle çürüdüğü dahi görülmüştür. Bir taraftan ekme bulamayan halk, diğer tarafta yanlış uygulamalarla değerlendirilemeyen hububat köylünün yönetime karşı büyük tepki göstermesine neden olmuştur. O döneme tanıklık edenler, bahar gelince köylülerin tarlalara koştuğunu ot toplayarak yemek yaptıklarını hatta buğdaylar daha olgunlaşmadan başaklarının ateşte pişirilip danelerinin yenmeye başladığını anlatmışlardır. Açlık nedeniyle küspe yemek durumunda kalanların olduğuna benzer anlatımlara da rastlanmaktadır.⁹¹⁸

1941 yılında 14.162.000 hektar toprak işlenmekte ve ekilen diğer hububatlar içinde 4.394.000 hektar ile buğday ilk sırada yer almaktadır. Bu toprakların ancak 80.000 hektarı traktörle işlenirken, 13.298.000 hektarı hayvan gücü ile işlenmektedir.⁹¹⁹ Tarımsal üretimde hayvanın rolü bu kadar büyükken Milli Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu'nun 41. Maddesi, küçük toprak sahibi köylünün öküzünün elinden alınabileceğini öngörüyordu. Bu maddeye göre ekilen her 40 dönüm arazi için bir çift öküz Milli Müdafaa Yükümlülüğünde istisna edilecekti. Yani 40 dönümden az toprağı olan köylü elindeki öküzünü devlete vermek durumundadır. Bu madde ile küçük köylünün çiftçilik yapma imkânının ortadan kaldırıldığına değinen Tokat Mebusu Galip Pekel bu madde üzerinde şunları söylemiştir:

“Binaenaleyh Harp Mükellefiyeti Kanunu'nun vesaiti nakliye üzerine koyduğu bütün ağırlığı 40 dönümden az hububat eken çiftçiler üzerine çökecektir. Netice itibariyle zenginler öküz mükellefiyetinden kurtulacak ve fakirler bunu çekecektir. Hâlbuki memlekette en büyük miktarı 40 dönümden az ekenler teşkil eder. Çiftçilerimizin belki % 75'i bu vaziyettedir ve asıl bunların himaye edilmesi lazımdır. Beri taraftan, on öküzü olandan bir tanesini almazken, diğer tarafta, bütün servetin bir tek öküzü olanın elinden bunu alacağız”

Kocaeli Mebusu İbrahim Dıblan ise: “Arkadaşlar, küçük arazi sahibi olan çiftçiler hangi vesaitle ziraat yapacaklardır, nadas yapacaklardır. 4 hektara bir çift

⁹¹⁸ Sevilay Özer, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerinde Etkisi”, Tarihî Peşinde, 2011,S:5, s.229

⁹¹⁹ Tülay Alim Baran, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi”, Altıncı Askerî Tarih Semineri Bildirileri C. II, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999 s.231

öküz verildiğine göre az olanlar ne yapacaktır? Bunlar sağdan soldan vasıta dilenip mi arazisini ekmeğe çalışacaktır...” demiştir.⁹²⁰

Ülke nüfusunun % 70'ini teşkil eden köylü zaten etkin iş gücü olarak üretimde kullandığı asker çağındaki erkeklerden yoksundu, bu kararlar da hayvanına el konulmuştur. Görüldüğü gibi devlet bir savaş vuku bulduğunda kullanacağı orduyu teşkil edebilmek için onun en önemli besin kaynağını kısıtlamak zorunda kalmıştır.

Karne sistemi de devletin iâşe sorununun çözülmesi için başvurduğu yöntemlerden birisidir. Karne sistemi savaş sırasında piyasada az bulunan bir tüketim maddesine halkın görece eşit bir biçimde ulaşmasını sağlayabilirdi. Piyasada fiyatı çok fazla artan malların talebini ve tüketim seviyesini azaltabilir ve fiyat artışı önlenebilirdi. Karne sisteminin diğer bir işlevi de halkın tüketimini sistemli bir biçimde kısıtlayarak ordunun iâşesinin sağlanmasını kolaylaştırmaktı.⁹²¹ Ancak bu sistemde bilindiği gibi işlevini yerine tam olarak getirememiştir.

Özetle savaş yıllarında işçi ve küçük toprak sahibi kıtlık ve enflasyon yükü altında ezilirken tüccar ve büyük toprak sahibi de karaborsadan elde ettiği yüksek gelirlerle sınıf atlama telaşına koyuldu. Bu dönemde siyasal edebiyata giren “Hacığa” tipi ekonomiye de egemen oldu. Bu yeni sınıf, savaşın sonunda, savaş sayesinde sermaye biriktirmiş yeni burjuvazi olarak daha sonra siyaset sahnesine çıkacaktır.⁹²²

Şehirde yaşanan büyük kitleleri etkileyen önlemler, karne uygulamasında ve özellikle vergilendirme alanında olmuştur. Maaşlı çalışanlar vergi borçlarını tam olarak öderken, çok sayıdaki özel kuruluş sahibi (savaşta bunların sayısı hızla artmıştı) kazançlarını gizleyerek çok az miktarda vergi vermişlerdir.⁹²³

Köylerde yiyecek darlığına ek olarak insanların yaşamlarını güçleştiren bir başka sorunda devletin sağlık hizmetlerinin köylere kadar ulaşmamasıydı. Savaş

---

⁹²⁰TBMM ZC., Devre:6, Cilt:8, 18.1.1940

⁹²¹Murat Metinsoy, *a.ge.*, s.105

⁹²²Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, c.1, s.391

⁹²³Edward Weisband,*a.g.e.*,s.81

yıllarında geçim şartlarının ağırlaşmasına paralel olarak tifo, tifüs, sıtma, verem, frengi ve çeşitli sindirim hastalıkları yaygın bir hal almıştı. Öte yandan devletin kentlerde bile bin bir zorlukla sunduğu bazı durumlarda sunamadığı sağlık hizmetleri salgınlarla mücadele programları, köylerde yok denecek gibiydi. Zaten savaştan önce köylerin büyük bir çoğunluğunda doktor, ebe, sağlık memuru bile mevcut değildi. Savaşla birlikte birçok doktorun, sağlık memurunun ordu hizmetine alınmış olması sağlık personelini daha az bulunur hale getirmişti. Devlet hizmetlerine 1759 doktor, 1501 sıhhat memuru, 419 hemşire, 667 ebe ve 139 eczacı vardı. 43 bin köy ve 900 nahiyede hiçbir sağlık personeli, dispanser veya eczane yoktu.⁹²⁴ Bu doktorlardan 500 kadarının silahaltına alınması ile Anadolu'daki kaza merkezlerinin büyük bir çoğunluğu doktorsuz kalmıştır.⁹²⁵

Askeri ihtiyaçlar nedeniyle, dönemin en önemli ulaşım vasıtası olan demiryolu seferlerinin önemli bir kısmı da orduya tahsis edilmişti. Öyle ki bu durum sadece halkı değil devletin diğer kamu kurumlarını da etkilemektedir. Devlet Limanları İşletme Müdürlüğü, Haydarpaşa'dan her hafta kalkan iki askeri tren olmasına rağmen askeri nakliyat için ilave 20-25 vagon daha istendiğini bildirmektedir. Muhtelif merkezlerden yapılan er ve kıtaların nakli için ayrılan vagon ve trenlerin başta Zonguldak Havzasındaki ve batıdaki Linyit kömürlerinin nakliyatını ve ot-saman gibi diğer zaruri nakliyatı aksattığından şikâyetçidir.⁹²⁶

Savaş yıllarında yaşanan bu gelişmeler savaş sonrası dönemde halkın tepkisine yol açmış, bu tepki çok partili sürece geçişi hızlandırmıştır. İlk olarak 1946 seçimlerinde kendini hissettirmiş, daha sonra 1950'de Demokrat Parti'yi iktidara getirerek asıl gücünü göstermiştir. Halkın tepkisi o boyutlara varmıştır ki yukarıda ele aldığımız "Hacıağa" tipini temsil eden iki siyasi karakteri, iktidara taşımıştır. Büyük toprak sahibi çiftçiyi, Ege'de büyük çiftlikleri olan Adnan Menderes, liberal politikaları ile sermaye sahiplerini de Celal Bayar temsil etmektedir. Sonuçta savaş yıllarında yapılan uygulama yanlışları, çeşitli haksızlıklar, zorunlu sebepler gibi etkenlerin birleşimi; ezilen çiftçi ve işçinin kendilerini ezen, sömüren büyük toprak sahiplerini ve tüccarları iktidara taşıması gibi bir ironiye dönüşmüştü.

⁹²⁴ Murat Metinsoy, *a.ge.*, s., s.146-362

⁹²⁵ TBMM ZC. Devre: 7 Cilt:2 İçtima 27. İnikat, 25.05.1943

⁹²⁶ BCA 7/12/1942 Sayı: Dosya: 4381 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..26.

SONUÇ

Dünya tarihinin görmüş olduğu en büyük savaştan Türkiye yara almadan kurtulmayı başarmıştır. Savaş öncesi dönemden başlamak üzere savaş dışı politika izleyen Türkiye, savaş süresince de bu tutumunu sürdürmüştür. Öncelikle Türkiye'nin bu savaşa girmek için hiçbir gerekçesi bulunmuyordu. Bu nedenle böylesine bir savaş içinde yer almak gereksiz bir maceradan ibaretti. Ancak Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konum onu zorunlu bir savaşın içine sürükleyebilirdi. Bu nedenle Türkiye, savaş yıllarında hem savaşa taraf ülkelerle ikili ilişkilerini sürdürmüş hem de tarafsızlık politikası izlemiştir. Bilindiği gibi bu yıllarda hem Müttefiklerle ittifak antlaşması imzalanırken hem de Almanya ile ticaret ve saldırmazlık antlaşmaları imzalanmıştır.

Savaşa girmemek için her türlü diplomatik manevra yapılmıştır. Ancak savaşın kaçınılmaz olduğu noktalara gelinmesi ihtimaline karşıda ordunun savaşa hazırlık düzeyi en üst noktada tutulmasına çalışılmıştır. Savaş öncesi dönemden başlamak üzere Türk Ordusu yaklaşan bir savaş için gerekli hazırlıklara başlamıştır. Savaş öncesi dönemde özellikle hava kuvvetlerinin geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde donmanın da geliştirilmesi için birçok gemi ve denizaltı siparişi verilmiştir. Ordunun modernize edilebilmesi için savaş öncesinde ikmal planları hazırlanmış ve bu kapsamda orduya birçok yeni silah ve malzeme alınmaya çalışılmıştır. Hazırlanan ikmal planlarının en önemlisi kuşkusuz ki hemen savaş öncesi dönemde uygulamaya konulan Dördüncü İkmal Planıdır.

Dördüncü İkmal Planı'na uygun olarak kara kuvvetlerinin seferi duruma geçmesi ve seferde kurulacak tümenlerin kurulması ile barış döneminde 10 olan kolordu adedi 15'e çıkarıldı. 1,2 ve 3'üncü orduya bağlı olan bu kolorduların her birinin üç tümeni bulunmaktaydı. Son kadro, kuruluş düzelmeleri ve seferberlik çalışmaları ile birlikte Türk Kara Kuvvetleri; 3 orduya bağlı 15 kolordu(14 kolordu, 1 süvari kolordusu) ve bunlara bağlı 41 piyade, 3 süvari tümeni ve 3 bağımsız tugay ile müstahkem mevki ve bağımsız alaylardan meydana gelmiş oldu. Savaş öncesi dönemde ortalama 200.000 kişiden meydana gelen ordunun mevcudu savaşın ortalarında 1.300.000'i bulmuştu.

Türkiye her ne kadar savaşa girmemiş dahi olsa sayısı bir milyonun üstündeki orduyu iâşe etmesi barınmasını temin etmesi ve bunlara silah ve malzeme temin etmesi, savaş dışı kalmak için harcanan çabalardan sonra üzerinde en çok uğraşılan konu olmuştur. Daha öncede belirttiğimiz gibi o dönem Türkiye’de alınan tüm kararlar bu iki hususun gerçekleştirilmesi üzerine kurulmuştu. Bir anlamda 1939-1945 arası dönem Türkiye’nin savaş dışı kalması ve ordunun teçhiz edilmesi ekseninde şekillenmiştir.

Savaş yıllarında oluşturulan bütçelere bakıldığında bu gerçeklik kendini gösterecektir; Savunma giderlerinin genel bütçeye yüzdesel oranı 1939 yılı % 39,82, 1940 yılı % 50,06, 1941 yılı % 52,39, 1942 yılı % 51,14, 1943 yılı 52,52, 1944 yılı 51,12 yılı, 1945 yılı 40,88 şeklinde gerçekleşmiştir. Savaş ekonomisi uygulamalarına dayanak teşkil eden ve 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu’na istinaden çıkarılan çiftçinin elindeki hububata el konulması kararı tamamen ordu ve büyükşehirlerde yaşayan vatandaşın iâşesi içindir. Saraçoğlu döneminde bu uygulama biraz daha gevşetilmiş olsa da halkın elindeki ürünün % 25’ine devlet tarafından el konulması şeklinde sürdürülmüştür. Varlık Vergisinden sonra çıkarılan ve Toprak Mahsulleri Vergisi, tarım ürünleri üzerinden aynı olarak alınmış ve elde edilen hububat yine ordu ve büyükşehirlerin iâşesi için kullanılmıştır.

Barış durumundan sefer durumuna geçiş sürecinde daha öncede değindiğimiz gibi Türk Ordusu yaklaşık 50 tümen ve 1,5 milyon askerden meydana gelmekteydi. Bu büyüklükte bir kuvvetin hem teçhiz hem de iâşe edilmesi çok ciddi bir sorundu. Çünkü ülkede yetişkin ve zinde kuvvetlerin savaş nedeni ile silahaltında bulunması üretimi önemli ölçüde etkilemişti. Yeterli üretim düzeyine ulaşamazken, ülkenin büyük çoğunluğu hazır kaynakları tüketmekteydi. Sorunun sadece günlük ekmek ihtiyacı kısmına baktığımızda dahi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin iâşesinin ne kadar büyük bir zorluk olduğu ortaya çıkacaktır. Bu zorlukların göstergesi olarak da çeşitli tasarruf tedbirlerine gidilmiştir.

Tasarruf tedbirleri kapsamında öncelikli olarak, ekmelek unun kalitesi düşürülmüştür. 06 Haziran 1941’de alınan karar ile TMO tarafından temini sağlanan ekmelek unun imali esnasında buğday ununa % 15 oranında çavdar unu katılabileceği, zaruret hissedilen anlarda Ticaret Bakanlığının onayı ile bu oran %

20'ye çıkarılabileceği gibi çavdarla birlikte toplamı % 50'yi geçmemek üzere % 30'a kadar arpa unu da karıştırılabilecekti

Ekmeklerin yapımında kullanılan unun randımanı % 86'lara kadar çıkarılması, buğday ununa %30 arpa unu karıştırarak ekmek imal etmeleri gibi önlemlerde kâfi gelmediği için Şubat 1942'de günlük ekmek istihkakının gramajı 750 g'a indirildi. Ancak bu önlemlerde yeterli görülmeyince sadece 3 ay sonra askerlerin günlük ekmek ihtiyacı 600 g'a indirildi. 1942'de 600 g'a indirilmiş olan ordunun ekmek istihkakı 01 Ekim 1943'den itibaren tekrar 900 g'a çıkarılmıştır.

Tasarruf tedbirleri ordu bünyesinde kullanılan hayvanlar içinde uygulanmıştır. Milli Müdafaa Vekâleti arpa ve yulaftan tasarruf sağlamak ve hayvanların uygun bir biçimde beslenebilmesi için hayvan yemine pancar küspesi, ay çiçeği, incir, üzüm gibi bazı malzemeleri ilave etmiştir.

Bir başka konu ise ülkenin tüm tesislerin depolama kapasitesinin, bir şehrin birkaç aylık ihtiyacına cevap verebilecek kadar olmasıdır. Ancak savaş kıyısında olan bir ülkenin daha fazla stok yapması gerekmektedir. Bu soruna bulunabilecek en mantıklı çözüm kamu binalarının depo olarak kullanılması olmuştur. Aslında bu çözüm şuan çeşitli iddialarla suçlanan devlet yöneticilerinin o dönemki çaresizliklerinin resmidir. Savaş yılları içinde birçok tesis ve bina yapılmıştır. Fakat her yeni yapılan tesis bütçe için ek gider kalemi anlamı taşımaktadır. Kamu binalarının ve camilerin ambar, kışla vs. nedenlerle milli savunma hizmetinde kullanılması hem depolama, barınma sorununa çözüm olduğu gibi hem de bütçeyi bir masraf kaleminden de kurtarmıştır.

Ordunun teçhizat ve kıyafet ihtiyacının temin edilmesi için satın alma komisyonları vasıtası ile kumaş satın alınmıştır. Ordu bünyesinde bulunan dikimevleri tarafından askerlerin giyindirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ordudaki giyecek sorununun önüne geçilmesi için terhis edilen erlerin postal ve elbiseleri alınıp, gerekli tamir işleminden geçtikten sonra yeni gelen erlere dağıtılmıştır. Ayrıca çeşitli yardım kampanyaları düzenlenerek ordunun giyecek sorunu çözülmeye çalışılmıştır.

Muhtemel bir savaşın taarruz istikameti Trakya üzerinden olacağı değerlendirildiği için, kuvvet çoğunluğu Marmara ve Trakya'da toplanmıştı. Bu nedenle birçoğu yeni teşkil edilen veya farklı bir yerden intikal ettirilen birliklerin kışlası yoktu ve bölgede mevcut bulunan yapılardan istifade etmek zorunda kalmıştır. Bulunduğu bölgede bina olmadığı zamanlarda ise birlikler kendi imkânları dâhilinde barınma sorununu çözmeye çalışmışlardır.

Türkiye, askerinin iaşe ve barınma gibi sorunlarını yurt içi kaynaklara başvurarak iyi kötü bir düzene sokabilmişti. Silah ve teçhizat sorunu ise ülke içindeki Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğu'ne bağlı fabrikalar ve birkaç özel girişimcinin fabrikaları ile özölebilecek boyutta değildi. Zaten bahsi geçen bu fabrikalarda, mühimmat üretimi ve hafif piyade silahları üretimi yapabilecek imkân ve kabiliyetlere sahipti. Bu nedenle savaş boyunca ordunun modernize edilmesi, yeni teşkil edilen birliklerin silahlandırılması için dış kaynaklara başvurulmuştur. Savaş boyunca tel örgüden, tanka, uçağa, deniz altına varana kadar her türlü malzeme gerek ülkede üretilerek, gerek dışarıdan satın alınarak gerekse askeri yardım yoluyla temin edilmeye çalışılmıştır.

Savaş dışı kalmayı esas alan Türk dış politikası aynı zamanda muhtemel bir savaşta ne yapabiliriz sorusunun cevabını da aramaktaydı. Yaptığı tüm diplomatik girişimlerde siyasal olarak savaşa girmemenin mücadelesini verirken, anlaşmanın ekonomi temelli bölümlerinde ise savaşa hazırlık kapsamında askeri yardım ve işbirliği anlaşmaları yapıyordu. Savaşa hazırlık düzeyi bir yandan eksiklik ve can sıkıcı olurken, bir yandan Türk devlet adamlarının politika belirlemede önemli bir aracı oluyordu, İngiltere'nin savaşa gir çağrılarının hepsini Türk sınırına dayanan Alman tehdidi ve savaşa girmek için yeterli olanakları olmadığı nedeniyle ertelerken, İngiltere'den sürekli olarak savaş malzemesi akışı sağlanıyordu. Türkiye'nin Almanya ile yapmış olduğu 1941 tarihli saldırmazlık anlaşmasının da en önemli gerekçesi İngiltere'nin taahhüt ettiği askeri yardımı yeterli düzeyde yapmamasıydı.

Savaş öncesi dönemde Almanya kliring yönteminin ortaya koyduğu ödeme avantajları dolayısıyla Türkiye'nin hem dış ticaretinde hem de askeri malzeme alımı konusunda etkin bir konumdaydı. Dünya savaşı arifesinde hem Almanya'nın hem de Türkiye'nin dış politikasındaki değişiklikler nedeniyle, Türkiye'nin İngiltere ve

Fransa ile yakınlaşması, Türk-Alman silah ticareti ilişkilerinde dengenin İngiltere tarafına bozulmasına yol açmıştı. Almanya, Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşmaya başlaması ile birlikte silah ve askeri malzeme sevkiyatı konusunda sıkıntılar çıkarmıştır. Sonrasında ise Türk-Alman ticareti tamamen durmuş, Almanya Hitler'in emri ile Türkiye'ye gönderilecek birçok savaş malzemesine el koymuştur. Savaş yıllarında krom satışları dolayısıyla Almanya ile tekrar ticari ilişki kurulmuş, akabinde bedeli krom satışları ile ödenmek üzere 100.000.000 marklık askeri kredi anlaşması yapılmıştır. Bu anlaşma kapsamında çeşitli miktarlarda tank, uçak ve çeşitli savaş malzemesi alınmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türk Ordusunun lojistik yapılanmasında en çok pay sahibi olan ülke kuşkusuz ki İngiltere'dir. Savaşın hemen öncesi dönemden başlamak üzere İngiltere, Türkiye'nin kendi yanında yer alması için her türlü girişimde bulunmuştur. Hatta kendi yanında yer alması dahi, tarafsızlığını koruyacak Türkiye'nin güçlü bir orduya sahip olması İngiltere'nin öncelikli amaçları içerisinde yer almıştır. Türkiye'nin İngiltere'den silâh, malzeme ve teçhizat taleplerinin karşılanması çalışmaları 1938 yılından 1943 yılında yapılan Adana görüşmelerine kadar devam etmiş ve bu konuda esas önemli faaliyetler ise Adana görüşmelerinden sonra hızlanmıştır.

Türk Ordusunun savaş malzemeleri temininde destek gördüğü ülkelerden biriside Amerika'dır. Ödünç Verme ve Kiralama yasası kapsamında önce İngiltere üzerinden desteklenen Türkiye, savaşın sonuna doğru yapılan antlaşma ile doğrudan desteklenen ülkeler arasına alınmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları:

1.1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

BCA 15/2/1939 Sayı: 103462/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.119..20. Hava taarruzlarına karşı ışıkların söndürülmesi ve karartılmasına ait tüzüğün yürürlüğe konulması.

BCA 18/10/1943 Sayı: Dosya: 46181 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.343..27. Milli Müdafaa Vekâletinin tahsisat isteğinin 1/3'ten 3/3'e çıkarılması isteği.

BCA 19/9/1923 Sayı: 2789 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 7.34..12. Türkiye Büyük Millet Meclisi Kararı ile ilan edilmiş olan seferberliğin kaldırılması.

BCA 0/12/1923 Sayı: 58 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.1 Yer No: 8.41..19. Hizmet-i Fiiliye-i Askeriye Kanun Tasarısı.

BCA 31/8/1939 Sayı: 118432/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.85..8. Trakya ve Ege bölgesindeki birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için gerekli sayıda, yedek subay ve ihtiyat erin celbi.

BCA 31/8/1939 Sayı: 118432/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.85..8. Konusu: Trakya ve Ege bölgesindeki birliklerin sefer mevcuduna çıkarılması için gerekli sayıda, yedek subay ve ihtiyat erin celbi.

BCA 17/7/1942 Sayı: Dosya: 6541 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.419..16. Çanakkale Boğazı önünde verilen vazifeyi yapmak üzere dalış yapan Atılay denizaltı gemimizin battığı

BCA Tarih: 7.5.1942 Sayı: 179462/ Dosya: 42-219 Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 98.42.13. "Cumhuriyet Ordusu ekmek istihkakının 600 g'a indirilmesi"

BCA 17/2/1938 Sayı: 81972/ Dosya: 66-101 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.12..18. Yavuz harp gemisi uçak toplarına ait 500 merminin İsveç'teki Bofors Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması

BCA 30/3/1936 Sayı: 42802/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 63.24..4. Polonya'dan P. Z. L. -24 isimli avcı uçaklarının pazarlıkla satın alınması.

BCA 16/9/1936 Sayı: 53622/ Dosya: 61-41 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 68.78..1. 12 Bristol Blenheim uçağının İngiltere'den pazarlıkla alınması ve gelecek seneye geçici sözleşme yapılması.

BCA 11/11/1937 Sayı: 76662/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 80.93..14. İngiltere'den satın alınacak 6 adet Valrus deniz uçağı ile yedek malzemesinin dövizi

Tarih: 23/11/1937 Sayı: Dosya: 6140 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 59.399..7. Amerika'dan sipariş edilen 40 Vultee uçağının aralıklı olarak Türkiye'ye sevki.

BCA 3/3/1937 Sayı: 61042/ Dosya: 61-48 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 72.16..10. Amerika'dan 40 adet bombardıman tayyaresi satın alınması.

BCA 1/3/1937 Sayı: 60892/ Dosya: 61-47 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 72.15..15. Hava silahlanma programının tahakkukunu temin için Almanya'dan bombardıman uçakları satın alınması.

BCA 20/10/1938 Sayı: 97882/ Dosya: 61-53 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.92..3. 8 adet Heinkel 111.Pbombardıman uçağının Almanya'dan pazarlıkla alınması.

BCA 21/6/1938 Sayı: 90272/ Dosya: 63-96 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.54..7. 8 Fock Wolf 58 bombardıman uçağının Almanya'dan pazarlıkla alınması.

BCA 21/6/1938 Sayı: 90382/ Dosya: 63-98 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.54..18. 18 Bristol seri bombardıman uçağının pazarlıkla satın alınması, av uçaklarının ise Kayseri Uçak Fabrikası'nda yaptırılması.

BCA 29/6/1938 Sayı: 91392/ Dosya: 63-100 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.59..18. Havadan fotoğraf alma işlerinde kullanılacak F.K.49 tipi Koolhovan uçağının Hollanda'dan pazarlıkla alınması.

BCA 21/4/1938 Sayı: 86082/ Dosya: 63-93 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.33..8. Hava Kuvvetleri için İstanbul Karaağaç'taki Zümre Şakir Sanayii Harbiye ve Madeniye Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınacak tahrip bombası.

BCA 8/3/1939 Sayı: 105242/ Dosya: 63-108 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.19..18. İstanbul Karaağaç'taki Şakir Zümre Sanayii Harbiye Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınacak bombalar.

BCA 12/5/1938 Sayı: 87672/ Dosya: 63-95 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.41..7. Heinkel Bombardıman uçakları için lüzumlu olan bombaların İstanbul'da Zeytinburnu'ndaki Nuri Killioğlu Demir Eşya Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması.

BCA 21/4/1938 Sayı: 86102/ Dosya: 63-94 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 83.33..10. Heinkel bombardıman uçakları için Almanya'dan pazarlıkla 24 adet telefon telsizi satın alınması.

BCA 18/4/1936 Sayı: 44062/ Dosya: 46-271 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 63.30..11. Uçak defî toplarını çekmek için 80 traktör satın alınması.

BCA 27/11/1936 Sayı: 56462/ Dosya: 41-118 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 70.92..3. Hollanda'dan 8 adet 28/45 cm. lik sahil topları satın alınması.

BCA 21/3/1938 Sayı: 83722/ Dosya: 41-134 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.21..13. Yeni kurulan birlikler için Almanya'dan pazarlıkla satın alınacak tank zırhlı vasıta defî topu ile malzeme, mühimmat ve teferruatı.

BCA 7/4/1938 Sayı: 85062/ Dosya: 60-96 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.28..7.

Askeri fabrikalarda imal edilecek topçu mühimmatı için Almanya'dan satın alınacak nitrogliserinli barut, pentrit ve tahrip kapsülü için gelecek yıla geçici sözleşme yapılması.

BCA 10/6/1939 Sayı: 111792/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.52..7. Harp çıkınca açacağı hastaneler için Kızılay'a 15253 kg. saf alkol satılması.

BCA 3/9/1941 Sayı: 165402/ Dosya: 42-214 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.78..5. Er, onbaşı ve erbaşlara verilecek asker sigarasına dair yönetmeliğinyürürlüğe konulması.

BCA 13/9/1939 Sayı: Dosya: 4237 Fon Kodu: 30.10.0.0 Yer No: 50.322..3. Ordunun her türlü yiyeceğinin temini hakkında Hakkı Ugan tarafından yapılan teklif.

BCA 6/8/1940 Sayı: Dosya: 4243 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.322..11. Garp Ordusu'nun hayvan yem ihtiyacı olan 15 000 ton arpa, yulaf ve ekmeklik buğdayın nasıl ve nerelerden temin edilebileceği hakkında hazırlanan rapor

BCA 13/1/1942 Sayı: Dosya: 4355 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..1. Eldeki hububatın ordunun ve halkın ihtiyacını karşılamayacağından ülke dışından tedariki yoluna gidildiği.

BCA 20/11/1942 Sayı: Dosya: 42113 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..51. Ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve hayvan yeminin Toprak Mahsulleri Ofisince toplanmasının hızlandırılması için ilgililere emir verilmesinin temini.

BCA 12/11/1941 Sayı: Dosya: 216A54 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 185.273..5. Hükümet, halk ve ordunun ihtiyacı için müstahsil ve tüccar elindeki buğday, arpa, çavdar ve yulafa el konulması.

BCA 4/11/1940 Sayı: Dosya: 216A21 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 184.270..11. Askeriyenin yapmakta olduğu hububat alımının piyasa ve ofis arasındaki fiyat farkını açtığı hakkında Erzurum Valiliği'nden alınan yazı.

BCA 6/8/1942 Sayı: Dosya: 4299 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..37. Ordunun fasulye, nohut, mercimek, pirinç gibi ihtiyaçlarının acilen temin edilmesi ve alınacak tedbirler için de ilgililere emir verilmesi.

BCA 12/1/1942 Sayı: Dosya: 4268 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..5. Ekmeklik buğday ve yemlikte olduğu gibi ordunun ihtiyacı olan diğer maddelere de hükümetin el koyarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nce pazarlanmasının temini.

BCA 6/8/1940 Sayı: Dosya: 4243 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.322..11. Garp Ordusu'nun hayvan yem ihtiyacı olan 15 000 ton arpa, yulaf ve ekmeklik buğdayın nasıl ve nerelerden temin edilebileceği hakkında hazırlanan rapor.

BCA 3/10/1942 Sayı: Dosya: 72114 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 65.436..27. Ordu ilinde çıkartılan patatesli ekmek hakkında bilgi.

BCA 26/10/1940 Sayı: Dosya: 3756 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 45.290..56. İstanbul'da satılmakta olan ekmek ve asker unundan imal edilmiş tayın ekmeğinden numunelerin Başbakan'a arz edilmesi isteği.

BCA 16/1/1941 Sayı: Dosya: 216A30 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 184.272..1. Ekmeklik unların içine çavdar unu katılması ile ilgili Ticaret Bakanlığı'nın mütalaası.

BCA 6/6/1941 Sayı: 159562/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.49..1. Tek tip ekmek çıkarılması, francala imalatının tahdidi ve buğdaylara karıştırılacak çavdar nispetine dair ka. da bazı değişiklikler yapılmasına ait Koordinasyon Heyeti'nin 160 sa.Ka.nın yürürlüğe konulması

BCA 30/6/1941 Sayı: Dosya: 4253 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.323..5. Bütün ordu birliklerinin ellerindeki buğday ununa %30 arpa unu karıştırarak ekmek imal etmeleri.

BCA 30/6/1941 Sayı: Dosya: 4253 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.323..5. Bütün ordu birliklerinin ellerindeki buğday ununa %30 arpa unu karıştırarak ekmek imal etmeleri.

BCA 12/2/1942 Sayı: 173762/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 97.120..3. Cumhuriyet Ordusunda ekmek istihkakının 750 grama indirilmesi.

BCA 7/5/1942 Sayı: 179462/ Dosya: 42-219 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.42..13. Cumhuriyet Ordusu ekmek istihkakının 600 g.a indirilmesi.

BCA 27/9/1943 Sayı: Dosya: 42128 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..16. Erlerin günlük ekmek miktarının artırıldığı ve doğudaki askeri birliklerin günlük ekmek miktarını tam olarak verebilmek için senelik ihtiyaç miktarına 2000 ton ilave edilmesinin temini.

BCA 18/6/1943 Sayı: Dosya: 42122 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..10. Ticaret Vekaletince batıdaki orduların ihtiyacı için verilen %10 mısır karışık ekmekliğin acilen gönderilmesi.

BCA 7/11/1940 Sayı: Dosya: 216A22 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 184.270..12. Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından Elazığ'da seferi ihtiyaç için meydana getirilen 1839 tonluk buğday stoku.

BCA 7/12/1942 Sayı: Dosya: 4381 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..26. Ordunun saman ve ot ihtiyaçlarının nakledilmesi talebi.

BCA 7/12/1942 Sayı: Dosya: 4381 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.329..26. Ordunun saman ve ot ihtiyaçlarının nakledilmesi talebi.

BCA 26/4/1942 Sayı: Dosya: 4286 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..24.1 Doğu bölgelerinden batıdaki ordu birliklerine kasaplık hayvan temini.

BCA 6/8/1942 Sayı: Dosya: 42100 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..38. Ordunun ihtiyacı olan tereyağı ve zeytinyağının acilen temin ettirilmesi, yoksa kışın çok sıkıntı çekileceği.

BCA 0/0/1945 Sayı: Dosya: F4 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 98.606..1. Hububat ve ekmek fiyatları, dağıtımı, fiyat murakabesi, hayat pahalılığı ve harp sonu meseleleri hakkında not

BCA 26/4/1942 Sayı: Dosya: 4286 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.324..24.2 Doğu bölgelerinden batıdaki ordu birliklerine kasaplık hayvan temini.

BCA 25/9/1943 Sayı: Dosya: 42127 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..15. Ordunun ihtiyacı için konserve fabrikaları kurularak, konserve yiyecek temin edilmesi için izin isteği.

BCA 14/11/1940 Sayı: 146882/ Dosya: 58-200 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.106..8. Diyarbakır'daki kolordu birlikleri için Bitlis'teki Süleyman Ziyareti ve arkadaşlarına ait un fabrikasının istimlaki.

BCA 13/9/1940 Sayı: 143602/ Dosya: 46-344 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.89..20. Korkuteli Askerlik Şubesi yanındaki fırının Milli Müdafaa ihtiyaçları için istimlaki.

BCA 9/12/1946 Sayı: Dosya: E3 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 56.344..9. Urfa'da Süvari Tümeni tarafından işgal edilen ve sonradan Gümrük Muhafaza Teşkilatı'na devredilen fırınların sahibine iade edildiği.

BCA 6/8/1942 Sayı: Dosya: 46115 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.341..14. Askeriye'nin ot ve saman ihtiyacının karşılanması ve fiyatların belirlenmesi isteği.

BCA 18/7/1945 Sayı: Dosya: 42135 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.325..23. Tarım Bakanlığı'nca 1. ve 2. Ordulara ot ve saman yardımı yapılması.

BCA 26/2/1941 Sayı: Dosya: 4661 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.339..8. Ordu'nun hayvan yemi için küspe, üzüm ve ayçiçeğinden faydalanabileceği.

BCA 12/3/1940 Sayı: Dosya: 4237M Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.322..4. Bir erin ordudaki masrafının tahmini olarak hesaplanması ve ihtiyaç temininde bunun nazar-ı itibara alınabileceği

BCA 20/10/1938 Sayı: 97902/ Dosya: 42-188 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.92..5. Ordu ihtiyacı için 20 000 000 liralık melbusat ve teçhizatın pazarlıkla alınması.

BCA 18/5/1939 Sayı: 110122/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.43..20. Ordunun seferi elbise ve teçhizatının bir an önce bitirilmesi işinde görevli 1 ve 2 numaralı dikimevleri mutemetlerine verilen avansın artırılması.

BCA 18/5/1942 Sayı: Dosya: 4699 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.340..21. Harp sebebiyle pamuklu ve deri ihracına müsaade edilmemesi.

BCA Tarih: 7/11/1940 Sayı: Dosya: Fon Kodu: 490..1.0.0 Yer No: 5.23..10. Kızılay'ın askerlere yapacağı giyecek yardımına dair tamim.

BCA 30/3/1940 Sayı: 131482/ Dosya: 6-1568 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.29..8. 7. ve 9. Kolordu bölgelerinde kiralanamayan anbar ve binaların 2/12293 sayılı Kararnameye göre tedariki.

BCA 24/9/1942 Sayı: Dosya: 46127 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.341..27. Ordunun kışlık yakacak hususunda karşılaştığı güçlüklerin giderilmesi isteği.

BCA 10/8/1940 Sayı: 143472/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.89..7. Ordunun yemek malzemelerinin imalinde kullanılmak üzere Etibank'ın elinde bulunan Blister bakırlardan 100 tonunun Milli Müdafaa Vekaletine satılması.

BCA 10/4/1940 Sayı: 132572/ Dosya: 42-196 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.34..17. Ordunun ihtiyacı olan 2 000 kilo bizmut bileşikleri ile 300000 gazlıbezin Türk parası karşılığı Türkiye'de satın alınmasına izin verilmesi.

BCA 23/10/1939 Sayı: 121962/ Dosya: 46-319 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.102..17. Ordu için Filistin'den ithal edilecek idrofil gaz ve sargılık gaza karşılık buğday ve konserve ihracına izin verilmesi.

BCA 9/10/1939 Sayı: 121172/ Dosya: 46-317 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.98..18. Ordunun sıhhi ihtiyacı için 3 adet Fort marka hasta nakliye otomobilinin 2/7671 sayılı Kararnameden istinaden bedelleri Türkiye'de Türk parası olarak verilmek üzere satın alınması.

BCA 16/10/1940 Sayı: Dosya: 172117 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 163.138..16. Ordunun ve piyasanın ihtiyacı olan boş çuval ve kaneviçenin Hindistan'dan temin edilmesi.

BCA 14/11/1940 Sayı: 146712/ Dosya: 41-146M Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.105..11. Yugoslavya Karakoyvaç'daki tüfek fabrikasından satın alınan tüfek ve fişegin Karakoyvaç İstasyonu'ndan memleketimize nakil işinin Antalya Nakliyat Şirketi'ne pazarlıkla yaptırılması.

BCA 7/7/1939 Sayı: 2/11483 Dosya: 63-117 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.67..9. Askeri hitiyaçlar için 30 kamyon, 6 su tankı ve 4 adet otobüsün ford firmasından alınması.

BCA 24/4/1939 Sayı: Dosya: 4317 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 50.327..6. Ordu ihtiyacı için alınan 150 otomobilden 1. partiye ait 10 otomobilin teslim müddetinin uzatılması.

BCA 13/4/1942 Sayı: Dosya: 4691 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.340..13. Almanya'dan alınacak arazi kamyonları için Milli Müdafaa'nın ek mukavelename isteği.

BCA 30/5/1940 Sayı: 135832/ Dosya: 106-143 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.51..3. Toplu Jandarma birlikleri ile Karakol K.Gd. erbaşları için İtalya'dan4500 Pistola Beratta marka tabancanın pazarlıkla satın alınması

BCA 21/8/1941 Sayı: 164592/ Dosya: 42-213 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.74..4. Ordunun ihtiyacı olan tabancanın Nuri Killioğlu Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması.

BCA 7/7/1939 Sayı: 2/11493 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.67..19.

Çanakkale müstahkem mevki tahkimatında kullanılacak 35 adet kamyonun Ford ve Chevrolet firmalarından pazarlıkla satın alınması.

BCA 9/8/1945 Sayı: Dosya: 46206 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.344..20. Askeriyenin malzeme ve motorlu taşıt ihtiyacının karşılanması isteği.

BCA 27/7/1945 Sayı: 28943/ Dosya: 5133 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 108.46..7.nOrdu için, 80 kamyonun pazarlıkla satın alınması.

BCA 27/8/1942 Sayı: Dosya: 203106 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 179.235..29. Çocuk Esirgeme Kurumu'na ait bir kamyonet ve iki kamyonun, ordunun motorlu vasıtalara olan ihtiyacı sebebiyle, Milli Müdafaa mükellefiyetinden istisnalarının uygun görülmediği.

BCA 19/1/1940 Sayı: 127152/ Dosya: 236-70 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.129..7. Kolordu komutanlıkları için satın alınacak 4 adet Amerikan menşeli binek otomobil bedelinin Türk parası olarak ödenmesi.

BCA 12/2/1940 Sayı: 128302/ Dosya: 63-123 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.14..2. Hava Birlikleri için 40 adet kamyon ve kamyonet ile yedek malzemesinin pazarlıkla satın alınması ile bedellerinin Türkiye'de Türk parası olarak ödenmesi.

BCA 22/5/1939 Sayı: 110582/ Dosya: 172 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.46..6. Katır ve merkep ihracının yasak edilmesi.

BCA 8/1/1940 Sayı: 126322/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.125..4. Amerika ülkelerinden topçu teşkilatı için satın alınacak koşum atlarının satın alınmaları ile paralarının verilmesi.

BCA 17/4/1940 Sayı: Dosya: 25730 Fon Kodu: 30..10.0.0Yer No: 212.442..13. Ordunun ihtiyacı için satın alınacak top hayvanlarını yerinde görmek amacıyla Slovakya, Macaristan, Yugoslavya ve Romanya'ya gönderilecek olan üç kişi için gerekli dövizin verileceği.

BCA 6/9/1939 Sayı: 118892/ Dosya: 43-78 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.87..14. Ordu ihtiyacı için 200 000 liralık süvari binek hayvanının Suriye ve Irak'tan pazarlıkla satın alınması.

BCA 15/6/1940 Sayı: 137172/ Dosya: 43-78M Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.57..17. Ordu ihtiyacı için 870-1000 beygir satın alınması.

BCA 18/2/1939 Sayı: 103842/ Dosya: 43 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.12..18. Ordu'nun ihtiyacı olan 2500 dağ top katırının pazarlıkla satın alınması ve bedelinin serbest dövizle ve 3 yıl içinde ödenmesi.

BCA 25/9/1943 Sayı: 206702/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.71..15. Milli Savunma ihtiyaçları için İsviçre'den satın alınmasına lüzum görülen 55 adet alüminyum benzin tankının satın alma şartlarının tespiti.

BCA 15/5/1944 Sayı: 3/780 Dosya: 7-12 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.29.4. Ordunun ihtiyacı olan 429 adet benzin tankının bedeli İsviçre-Türkiye Ticaret ve Tediye anlaşması gereğince özel takas yoluyla ödenmek şartıyla İsviçre firmalarından pazarlıkla satın alınması.

BCA 19/4/1944 Sayı: 3/701 Dosya: 7-11 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.25..5. Milli Savunma ihtiyaçları için İngiltere'den satın alınacak 55 adet benzin tankının bazı esaslar dahilinde ve pazarlıkla satın alınması.

BCA Tarih: 4/3/1944 Sayı: 5073/ Dosya: 5-36 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.15..12. Ordu zırhlı birliklerinin ihtiyacı olan benzinin pazarlıkla satın alınması.

BCA 16/5/1942 Sayı: 179132/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.40..20. Hava Birlikleri'nin ihtiyacı olan uçak benzininin Shell Kumpanyasından pazarlıkla satın alınması.

BCA Tarih: 24/6/1944 Sayı: 3/1081 Dosya: 5-52 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.44..5. Hava Kuvvetlerinin ihtiyacı olan uçak benzini ile madeni yağın pazarlıkla satın alınması.

BCA 3/10/1939 Sayı: 120842/ Dosya: 68-31 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.97..6. Konu: Trakya'daki tahkimat hattının Çakmak Hattı olarak adlandırılması.

BCA 3/6/1939 Sayı: 111532/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.51..1. İngiltere'den alınacak sahil toplarının mevzilerine taşınması ve ateşe hazır hale getirmek için incelemelerde bulunacak 3 İngiliz'in Çanakkale müstahkem mevkiine girmesine izin verilmesi.

BCA 4/9/1939 Sayı: 118802/ Dosya: 241-153 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.87..5. İngiltere'den alınacak 13,5 ve 15 pusluk topların mevzilere yerleştirilmesi için R.G Edkins ve J.W.Ward'ın Çanakkale müstahkem mevkiinde çalışmasına izin verilmesi.

BCA 6/5/1939 Sayı: 109052/ Dosya: 69-199 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.38..13. Skoda fabrikası'ndan satın alınan 15/24 ve 24/28'lik obüslerin yarım zırh danelerinin tapalarını monte edecek Jan Pinç'in Çanakkale yasak bölgesine girmesine izin verilmesi.

BCA 7/7/1939 Sayı: 2/11493 Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.67..19. Çanakkale müstahkem mevki tahkimatında kullanılacak 35 adet kamyonun Ford ve Chevrolet firmalarından pazarlıkla satın alınması.

BCA 20/6/1939 Sayı: 112852/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.57..13. Çanakkale müstahkem mevkiine sarf edilecek 2,5 milyon lira ile yapılacak işlerin gizli pazarlıkla yaptırılması.

BCA 11/6/1940 Sayı: Dosya: 4656 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.339..2. Ordunun demir ihtiyacının karşılanması için fabrikaların özel sipariş almaması.

BCA 25/1/1941 Sayı: Dosya: 4658 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.339..5. Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nda ordu için çubuk demir imalatı yapılması.

BCA 21/1/1941 Sayı: 150532/ Dosya: 46 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.125..8. Müstahkem mevkilerimiz için Amerika'dan satın alınacak 4000 ton çubuk demirin nakline lüzumlu olan 325 000 dolarlık döviz verilmesi.

BCA 26/4/1941 Sayı: Dosya: 22990 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..10. Rize'de inşa edilmekte olan Orta Camii için talep edilen üç ton demirin bütün demir mevcudunun Milli Müdafaaya tahsis edildiğinden verilemeyeceği.

BCA 14/12/1939 Sayı: 125092/ Dosya: 46-322 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.118..9. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı bölgesinde makineli tüfek alayları için 5 adet pavyonun emaneten yaptırılması.

BCA 13/12/1943 Sayı: 1413/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.4..1. Çanakkale Müstahkem Mevkii'nde karantinada yapılan ışıkdak mevziinin bulunduğu yer içine giren arazilerin istimlaki.

BCA 11/9/1943 Sayı: 205692/ Dosya: 46-479 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.66..14. Çanakkale Müstahkem Mevkii mayın depoları için gerekli gayri menkullerin istimlaki.

BCA 4/8/1942 Sayı: 184632/ Dosya: 46-434 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.68..14. Çanakkale'nin Saraycık köyünde yaptırılacak topçu mühimmat ve benzin depoları için bazı gayrimenkullerin istimlakine izin verilmesi.

BCA 31/8/1944 Sayı: 16412/ Dosya: 76-108 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.72..5. Çatalca Müstahkem Mevkii tesisleri dahilinde bulunan Nakkaş, Orcünlü ve Bahsayış köyleri halkının başka yerlere nakil ve iskanları hususunda uyulacak usul ve esaslar.

BCA 30/1/1941 Sayı: 151042/ Dosya: 41-148 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.127..19. İsveç'ten satın alınacak 30 000 kangal düz ve 10 000 kangal dikenli tank mani tellerinin bedeli ve nakli için döviz verilmesi.

BCA 24/6/1940 Sayı: 137842/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.61..4. Çatalca müstahkem mevki tahkimatının öncelikle bitirilmesi için çeşitli kolordu acemi ihtiyat erlerinin ihtiyaç nisbetinde burada çalıştırılması.

BCA 8/5/1941 Sayı: 157612/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.39..16. Çeşitli kolordu bölgelerinden 30 000 acemi ihtiyatın Çatalca ve Demirkapı mevzileri tahkimatında çalıştırılmak üzere silah altına çağırılması.

BCA 8/8/1938 Sayı: 94262/ Dosya: 60-102 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 84.74..5. Çorlu ve Çanakkale'de kurulacak silah tamirhaneleri ile Kırıkkale muhabere vasıtaları tamirhanesine alınacak avadanlık ve sair alet-edevat için gelecek yıla geçici taahhüt yapılması.

BCA 3/12/1943 Sayı: 1083/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 104.3..8. Zırhlı birlikler tamirhanesi olarak kullanılacak olan Maltepe İstasyonu yakınında Behçet Toker ve arkadaşlarına ait un fabrikasının bütün müştemilatıyla birlikte pazarlıkla satın alınması.

BCA 6/7/1944 Sayı: Dosya: 6363 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.413..17. Hava Kuvvetleri'ne ait Alman, İngiliz, Amerikan ve Fransız imali uçakların, yedek parça ihtiyaçları ve alınacak tedbirler.

BCA 30/3/1942 Sayı: Dosya: 4689 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.340..11. Ordunun kalay ihtiyacının karşılanması.

BCA 12/5/1936 Sayı: 45612/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 64.38..6. Orduya ait 21 ve 24 cm.lik Obüs toplarının mühimmat ve malzemelerinin Skoda Fabrikası'ndan pazarlıkla alınması ve 3,7'lik toplar için de ihale yapılması

BCA 19/2/1943 Sayı: Dosya: 46148 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.342..18. Ordu için özel sektöre sipariş edilen piyade havanı ile mermilerinin zamanında teslim edilemediğinden dolayı ilave süre isteği.

BCA 19/11/1942 Sayı: 190062/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 100.95..17. Krup Fabrikası'ndan alınacak 20 adet top ile Türk-Alman Ticaret Anlaşması'na göre temin edilecek krediden alınacak diğer harp malzemesine ait sözleşmelere konulacak hüküm

BCA 18/5/1939 Sayı: 110132/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.44..1. İhtiyaç hasıl olan 50 ve 100 kg.lık 300 adet şarjlı su bombasının İstanbul'daki Şakir Zümre Sanayii Harbiye ve Madeniye Fabrikasına pazarlıkla yaptırılması.

BCA 17/5/1939 Sayı: 109492/ Dosya: 41-138 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.40..17. Hava birliklerinin 1939 yılı eğitimleri için gereken talim bombalarının İstanbul'da bulunan Şakir Zümre Sanayi-i Harbiye ve Madeniye Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması.

BCA 17/2/1940 Sayı: 128642/ Dosya: 63-124 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.15..16. Hava birliklerinin ihtiyacı olan 8500 adet yangın bombasının Şakir Zümre Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması.

BCA 10/7/1941 Sayı: 161772/ Dosya: 41-151 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.60..2. Hava Kuvvetleri için lüzumlu olan çeşitli ağırlıktaki uçak tahrip

bombalarının İstanbul Haliç Karaağaçtaki Türk Sanayii Harbiye ve Madeniye Fabrikası'nda pazarlıkla yaptırılması.

BCA 6/1/1939 Sayı: 101852/ Dosya: 66-108 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.111..19. Donanma için lüzumlu olan 3.7/54 ve 5/38'lik talim namlularına ait mühimmatın Bakırköy Demir Eşya Fabrikası'ndan pazarlıkla alınması.

BCA 6/1/1939 Sayı: 101942/ Dosya: 41-135 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.112..8. Donanma'da bulunan 40 mm.lik otomatik uçaksavar topları için Nuri Killioğlu Fabrikası'ndan hassas tapa, tahrip tanesi ve izli merminin pazarlıkla alınması.

BCA 17/2/1940 Sayı: 128662/ Dosya: 63-125 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.15..18. Hava birliklerinin ihtiyacı olan yangın ve lağım bombalarının Nuri Killioğlu Demir Eşya Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması.

BCA 3/4/1940 Sayı: 132122/ Dosya: 41-144 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.32..12. 3719 adet uçak bombasının Nuri Killioğlu'nun Fabrikası'nda pazarlıkla yaptırılması.

BCA 16/6/1942 Sayı: 181432/ Dosya: 63-156 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.52..10. Hava birliklerinde gerekli olan tip bombaların gizli pazarlıkla yaptırılması.

BCA 13/1/1942 Sayı: 171562/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 97.109..3. Muhrip ve denizaltı gemileri için lüzumlu bulunan 20 bin adet tahrip mermisi ile 10 bin adet izli tahrip mermisinin İsviçre'den pazarlıkla satın alınması hakkında kanun.

BCA 21/5/1942 Sayı: 179452/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.42..12. İsviçre'den alınması düşünülen 20 mm.lik Orlikon toplarına ait malzemebedeli karşılığında 26.160 kg. rafine bakırın adı geçen ülkeye ihracatının verilmesi.

BCA 27/6/1939 Sayı: 113352/ Dosya: 66-112 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.60..3. Yavuz harp gemisi için alınacak 300 atımlık talim mermisinin pazarlıkla alınması.

BCA 20/11/1939 Sayı: 123562/ Dosya: 41-141 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.110..16. Yunanistan'dan alınacak piyade tüfeği mermileri bedelinin döviz olarak ödenmesi

BCA 23/10/1939 Sayı: 121972/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 89.102..18. Buğday, canlı hayvan, krom ve palapum ihraç edilerek Ordu için 2,5 milyon liralık piyade fişengi alınması.

BCA 9/3/1940 Sayı: 130142/ Dosya: 41-143 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.22..15. Hava birliklerinin bomba ihtiyacını, karşılamak üzere 50 ton trolin İsveç'teki Bofors Fabrikası'ndan pazarlıkla satın alınması.

BCA 30/12/1940 Sayı: 149642/ Dosya: 66-114 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.120..4. Deniz birlikleri ve çeşitli top mermileri için Etibank'tan 7 ton bakır satın alınması.

BCA 31/7/1939 Sayı: 116712/ Dosya: 60-107 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.76..16. Askeri fabrikaların ihtiyacı olan barut ve patlayıcı maddelerin satın alınması.

BCA 20/5/1940 Sayı: 135122/ Dosya: 41-145 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.47..12. Deniz birlikleri için 11 000 adet merminin İstanbul'da bulunan Nuri Killioğlu Madeni Eşya ve Mevaddı İnfilakiye Fabrikası'na pazarlıkla yaptırılması.

BCA Tarih: 12/8/1942 Sayı: 185792/ Dosya: 63-157 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.74..11. Hava birliklerinin talim ve terbiye atışlarında kullanılmak üzere gizli pazarlıkla talim bombası satın alınması.

BCA Tarih: 9/10/1944 Sayı: 3/1594 Dosya: 5-80 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.69..18. 2400 adet mayının pazarlıkla temini

BCA 24/6/1942 Sayı: 181832/ Dosya: 77-38 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 99.54..10. İsviçre'deki Orlikon Fabrikası'ndan satın alınacak mermilere karşılık İsviçre'ye ihraç edilecek bakır hakkında kararname.

BCA 16/10/1945 Sayı: 32003/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 109.61..13. Malatya'nın İnderesi yerinde gömme cephanelik yapılmış olan bir miktar arazinin Milli Savunma Bakanlığı'na terk ve tahsisi.

BCA 3/4/1940 Sayı: 132092/ Dosya: 46-329 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 90.32..9. İstanbul Bostancı'da yaptırılacak iki adet cephaneliğin pazarlıkla yaptırılması.

BCA 7/3/1941 Sayı: 153522/ Dosya: 46-368 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.19..7. Kütahya'da 15 adet cephaneliğin pazarlıkla yaptırılması.

BCA 5/8/1944 Sayı: 18815 Dosya: Fon Kodu: 30..11.1.0 Yer No: 169.21..10. Kayaş'da 8 adet gömme cephanelik inşa eden Zeki Toros'a fiyat farkı verilmesi.

BCA 23/3/1944 Sayı: 6063/ Dosya: 19-11 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.20..10. Elazığ'ın Hüseyinik köyünde yaptırılacak cephanelikler için lüzumlu olan 17 parça gayri menkulün istimlakı.

BCA 27/10/1944 Sayı: 3/1717 Dosya: 19-64 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 106.76..1. Diyarbakır'ın Alıpınar köyündeki Hava Alanı'na ait cephaneliklerin sahası dahilindeki hazineye ait 3627 M2'lik gayrimenkulün Milli Müdafaa Vekâlet'ine parasız olarak terk ve tahsisi

BCA 4/12/1940 Sayı: 148052/ Dosya: 46 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.112..5. Ordu için Macaristan'dan satın alınacak telsiz, telefon ve santral bedelinin %50 sini karşılamak üzere ham bakır ihracına izin verilmesi.

BCA 26/7/1943 Sayı: 203852/ Dosya: 46-470 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 102.57..11. Ordunun ihtiyacı için Macaristan'daki Standart Elektrik AŞ'den telsiz cihazı ile yedek malzemesinin satın alınması.

BCA 4/7/1940 Sayı: 138802/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 91.65..20. Seferberlik veya harp anında el konacak fabrikalardan Mamak'taki Kızılay Maske fabrikasının B sınıfına konulması.

BCA 22/2/1939 Sayı: Dosya: 4625 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 51.337..4. Ordunun ihtiyacı olan gaz maskeleri için 22.021939'da bütçeden tahsisat ayrılması isteğinde bulunulmuştur.

BCA 22/7/1940 Sayı: 140012/ Dosya: 74-111 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 92.72..1. Yurdun, düşman paraşütçüleri ile havadan birlikler indirmelerine karşı korunması için hazırlanan yönetmeliğin yürürlüğe konulması.

BCA 20/10/1938 Sayı: 98022/ Dosya: 63-105 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 85.92..17. Almanya veya İngiltere'den alınması kararlaştırılan 583 iring paraşütünün Amerika'dan satın alınması.

BCA 11/10/1940 Sayı: Dosya: 6288 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.409..3. Türk Hava Kurumu hesabına Amerikan Irving Air Chute firmasına paraşüt siparişi.

BCA 19/2/1945 Sayı: 22003/ Dosya: 5107 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 107.100..14. Ordu ihtiyacı için 200 tane ikmal paraşütünün pazarlıkla satın alınması.

BCA 25/7/1941 Sayı: 162822/ Dosya: 159-217 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.65..7. Askeri yolların ikmalî inşaları için lüzumlu olan 20 adet silindirin pazarlıkla satın alınması.

BCA 22/4/1941 Sayı: 156422/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.33..17. Bazı yolları tamir ettirmek üzere İstanbul'daki 312-329 doğumlu 12 000gayri İslamın askere alınması.

BCA 2/7/1943 Sayı: Dosya: 38137 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 46.297..30. Hayfa'da uçak savar topçu okulunda devam eden kursa dört subay, sekiz gedikli erbaş, iki makinist ile dört yedek subay tercümanın gönderilmesinin muvafık görüldüğü.

BCA 12/3/1943 Sayı: Dosya: 39149 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 47.304..2. Tank Kursu görmek için Mısır'a gönderilecek 14 subay, 5 gedikli ve 15 erin harcırah yazışmaları.

BCA 19/1/1938 Sayı: 80842/ Dosya: 238-399 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 82.7..5. İngiltere'ye kursa gönderilmiş Pilot Yzb. Cemal ile, Tğm. Saim'in görev sürelerinin Mayıs 1938 sonuna kadar uzatılması.

BCA 5/4/1944 Sayı: 3/644 Dosya: 47-18 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.22..8. Kan alma saklama ve yaralılara verme kursu girmek üzere Orta Şarka gönderilecek olan Tbp. Yzb. Celal Ertuğ ile Tbp. Yzb. Nusret Sungu'ya yevmiye verilmesi.

BCA 5/4/1944 Sayı: 3/643 Dosya: 47-19 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 105.22..7. Yangın söndürme ve pasif korunma kursu için Ürdün'e Erdün'e gönderilecek 5 subaya yevmiye verilmesi.

BCA 16/9/1943 Sayı: Dosya: 39169 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 47.304..22.Londra'da uçuculuk tahsilinde bulunan Teğmen İsmail Hakkı Akarçay'ın uçuş eğitimi sırasında Alman uçağının saldırısı neticesinde şehit olması.

BCA 25/8/1942 Sayı: Dosya: 13741 Fon Kodu: 30..10.0.0Yer No: 140.5..22. Havacılık öğrenimi için İngil tere'ye gönderilen Teğmen M. Raşit Nalbant'ın 17.8.1942'de Oxford'da meydana gelen tayyare kazasında şehit düştüğü.

BCA 13/8/1942 Sayı: Dosya: 6543 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.419..18. Çanakkale Boğazı önünde batan Atılay denizaltı gemimizin, donanma kuvvetlerimizden çıkarılmış olduğunun yabancı devletlere bildirilmesi.

BCA 21/10/1943 Sayı: Dosya: 6637 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.421..22. İngiltere'den satın alınan liman müdafaa botlarının gelmekte oldukları.

BCA 7/7/1943 Sayı: Dosya: 6635 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.421..20. İngiltere'den satın alınan iki liman müdafaa motorunun memleketimize geldiği

BCA 23/1/1943 Sayı: Dosya: 6464 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.417..12. İngiltere'den sipariş edilen ve denizaltılarımızın elektrik bataryalarını düzenleyen Işın gemisinin İskenderun'a gelmesi

BCA 11/3/1946 Sayı: Dosya: E3 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 56.343..18. Burak Reis Denizaltı gemisinin Gölcük'te donanmaya iltihak ettiği; Muavenet Muhribini getiren Wingtonbay adlı İngiliz refakat gemisinin, İstanbul Limanından Akdeniz'e doğru hareket ettiğine dair rapor.

BCA 20/8/1945 Sayı: Dosya: 6553 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.419..28. İngiltere'de yapılan denizaltı gemimizin bir an evvel memleketimize gönderilmesi.

BCA 11/3/1946 Sayı: Dosya: E3 Fon Kodu: 30..1.0.0 Yer No: 56.343..18. Burak Reis Denizaltı gemisinin Gölcük'te donanmaya iltihak ettiği; Muavenet Muhribini getiren Wingtonbay adlı İngiliz refakat gemisinin, İstanbul Limanından Akdeniz'e doğru hareket ettiğine dair rapor

BCA 8/12/1945 Sayı: Dosya: 6643 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 62.421..28. Gayret Muhribi harap olduğundan yerine İngiliz donanmasından Oribi Muhribinin verileceği ve Gayret Muhribinin bazı kısımlarının yakında alınacak Muavenet Muhribine hediye edileceği

BCA 5/5/1942 Sayı: 178252/ Dosya: 263-14 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 98.36..12. Bazı gemilerin, Milli Müdafaa Vekaleti'nce satın alınması

BCA 10/11/1941 Sayı: 167972/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.91..1. Askeri nakliyatta kullanılmak üzere Belçika'dan Gilbint Volker Şirketi'nden satın alınan benzin dubaları vergilerinin tecili.

BCA 7/4/1941 Sayı: 155512/ Dosya: 43-80 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.29..6. Poyraz tankerinin alımı için Milli Müdafaa Vekaleti emrine para tahsisi.

BCA 18/1/1941 Sayı: 152272/ Dosya: 263 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 94.13..2. Kanarya Kömür Şilebi'nin satın alınması için Milli Müdafaa Vekaleti emrine 275 000 lira verilmesi.

BCA 10/3/1939 Sayı: 105462/ Dosya: 61 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.20..20. Hava programının tahakkuku için Almanya'dan pazarlıkla satın alınacak 60 adet avcı uçağı bedelinin Türk-Alman kliring sözleşmesi esasları dahilinde ödenmesi.

BCA 30/3/1939 Sayı: 106672/ Dosya: 61-56 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 86.27..1. Hava programı gereğince Almanya'dan satın alınacak 60 adet uçağın hepsinin mamul olarak alınması.

BCA 8/2/1941 Sayı: 151622/ Dosya: 61-63 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.130..17. Ordunun ihtiyacı için Amerika'dan satın alınacak 20 adet av uçağı için döviz verilmesi.

BCA 6/7/1944 Sayı: Dosya: 6363 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.413..17. Hava Kuvvetleri'ne ait Alman, İngiliz, Amerikan ve Fransız imali uçakların, yedek parça ihtiyaçları ve alınacak tedbirler.

BCA 15/12/1941 Sayı: Dosya: 61101 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 59.400..42. Amerika'dan satın alınan 50 adet Falcon B-22 uçaklarının ülkemize sevklerinin acilen temini.

BCA 4/9/1939 Sayı: 118812/ Dosya: 63-120 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 88.87..6. Hava Kuvvetleri için Amerika'dan 5 adet E tipi Link Aviation Tirener kor uçuş aletinin pazarlıkla satın alınması.

BCA 22/5/1939 Sayı: 110452/ Dosya: 63-112 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.45..13. Av uçakları için pazarlıkla İsviçre'den satın alınacak orlikon topu ile yedek namlu ve mermi.

BCA 22/5/1939 Sayı: 110462/ Dosya: 63-113 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.45..14. Hava birlikleri için 130 adet hafif makineli tüfeğin Çekoslovakya'dan pazarlıkla satın alınması

BCA 31/5/1939 Sayı: 111292/ Dosya: 63-114 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 87.49..17. Mevcut ve yeniden alınacak uçaklara ait 400 adet hafif makineli tüfeğin Polonya'dan pazarlıkla satın alınması.

BCA 19/8/1941 Sayı: Dosya: 6344 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 61.412..30.

Uçaklar için Plexiglas kırılmaz cam ihtiyacının Almanya ile yapılan 10milyon liralık tütün anlaşmasından sağlanması.

BCA 18/10/1941 Sayı: 167312/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 96.87..15. Fransızların kendi hesaplarına İzmir ve Antalya'da depo etmiş oldukları harp malzemesinin pazarlıkla satın alınması.

BCA 11/9/1943 Sayı: 205682/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 103.66..13. Kütahya ili Tavşanlı ilçesi Moymul Hava Alanı için gerekli gayri menkullerin istimlaki.

BCA 8/7/1943b Sayı: 202472/ Dosya: Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 102.50..13. Kütahya'daki Alayurt hava alanı için lüzumlu olan arizinin istimlaki ve hazineye ait alanın bedelsiz olarak Milli Müdafaa Vekaleti emrine verilmesi.

BCA 13/1/1941 Sayı: 150112/ Dosya: 63 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 93.123..6. Kütahya'nın Zığra, Balıkesir'in Büyükbostancı ve Bursa'nın Çeltik ve Çardak köylerinde hava meydanları yapmak üzere bazı arazi ve binaların istimlaki.

BCA 5/5/1944 Sayı: Dosya: 46195 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 52.344..9. Türkiye Almanya arasındaki 100 milyon Marklık kredi anlaşmasından sonra yurda gelen malzemenin listesi.

BCA 4/11/1940 Sayı: Dosya: 22986 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..6. Giresun'da Kadro harici, tarihi ve mimari kıymeti bulunmayan camilerin ordu emrine verileceği.

BCA 1/4/1939 Sayı: Dosya: 25927 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 213.447..11. Selçuklu eseri olan ve 1. dereceden korunması lazım gelen Kayseri'deki Hunad Camii'nin askeriyeeye verilmemesi.

BCA 26/7/1943 Sayı: Dosya: 229104 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..25. Antakya'da askeriye tarafından tahliye edilen camilerin elektrik tesisatlarının bozulmuş olduğu, askeri işgal altında bulunan camilerin daha iyi kullanılması gerektiği ve zaruret olmadıkça işgal edilemeyeceği

BCA 20/6/1940 Sayı: Dosya: 13350 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 139.998..6. Asker işgali altında bulunan Diyarbakır Şeyhmatar camiinin boşaltıldığına dair telgraf.

BCA 6/11/1941 Sayı: Dosya: 22993 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..13. Karacabey'de askeri işgal altında bulunan Ulucami'nin başka uygun yer bulunamadığından boşaltılamayacağı ve halk için başka bir caminin tahsis edilmiş olduğu.

BCA 28/5/1943 Sayı: Dosya: 229103 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..24. Askeriyece işgal edilen kadro harici camilerin kira bedellerinin Vakıflar Müdürlüğü'ne ödenmesi gerektiği.

BCA 11/10/1940 Sayı: Dosya: 22985 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..5. Diyarbakır'da mesken buhranından işgal altındaki camilerin boşaltılamayacağı.

BCA 26/5/1941 Sayı: 158782/ Dosya: 259 Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 95.45..3. Niğde'ye gönderilmiş olan bir kısım eserler ile kitapların korunduğu kilisenin tamiri ve çevresinin istimlaki ile Ankara müzelerindeki kıymetli eserlerin nakilleri için ödenek tahsisi.

BCA 21/6/1940 Sayı: Dosya: 25934 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 213.448..7.

İstanbul müzelerindeki kıymetli eserlerin İç Anadoluya nakli kararlaştırılanlarla yerlerinde muhafaza edilecekler hakkında ilgili komisyonun aldığı kararlar.

BCA 8/11/1939 Sayı: Dosya: 22981 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..1. Çankırı'da buğday ambarı olarak kullanılmak istenilen Yeni Camii'nin ibadet gayesi dışında kullanılamayacağı.

BCA 23/12/1944 Sayı: Dosya: 2265 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 26.151..22. Ofis tarafından işgal edilen cami ve mescitlerin boşaltılması isteği.

BCA 19/11/1941 Sayı: Dosya: 22995 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..15. Hatay'da asker işgali altındaki 5 kilise ve 9 cami ve mescitte ve bazı camilerde yapılan tahribatların giderilmesi.

BCA 25/4/1941 Sayı: Dosya: 13356 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 139.998..12. Balıkesir'in Bandırma ve Manyas ilçelerindeki merkez okullarının mahalli askeri birliklerce işgal edildiği ve eğitimin sürebilmesi için bu okulların biran önce boşaltılmaları.

BCA 5/12/1941 Sayı: Dosya: 22995M Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..16. Üsküdar'da askeri işgal altındaki Atik Valide Camii ve Tekkesi ile Cinili'deki Efgan tekkesinin vakıflara terkedilmesi.

BCA 6/9/1941 Sayı: Dosya: 22992 Fon Kodu: 30..10.0.0 Yer No: 192.318..12. Askeri işgal altında bulunan Antalya'daki Muratpaşa Camii'nin boşaltılarak Mahalli Vakıflar Müdürlüğü'ne teslim edildiği.

1.2. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi:

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi; İkinci Dünya Harbi Kataloğu, (İDH) Kutu 6, Gömlek 142, Belge 5

ATASE İDH, 5-102-2
ATASE İDH, 6-020-1
ATASE İDH, 6-045-1
ATASE İDH, 5-141-1
ATASE İDH, 2-105-1
ATASE İDH, 2-034-2
ATASE İDH, 2-037-1
ATASE İDH, 6-142-2
ATASE İDH, 2-089-2
ATASE İDH, 2-089-1
ATASE İDH, 2-095-2
ATASE İDH, 2-96-2
ATASE İDH, 2-96-3
ATASE İDH, 2-96-4
ATASE İDH, 6-142-1

ATASE İDH, 6-142-3
ATASE İDH, 2-111-1
ATASE İDH, 6-142-9
ATASE İDH, 2-037-2
ATASE İDH, 2-034-3
ATASE İDH, 2-034-5
ATASE İDH, 2-034-4
ATASE İDH, 9-069-1
ATASE İDH, 2-038-5
ATASE İDH, 2-015-4
ATASE İDH, 2-024-1
ATASE İDH, 2-015-1
ATASE İDH, 2-016-1
ATASE İDH, 1-090-1
ATASE İDH, 2-062-1
ATASE İDH, 9-058-1
ATASE İDH, 9-059-1
ATASE İDH, 9-072-1
ATASE İDH, 9-075-1
ATASE İDH, 6-142-13
ATASE İDH, 3-026-13
ATASE İDH, 3-026-14
ATASE İDH, 3-026-19
ATASE İDH, 2-038-4
ATASE İDH, 4-142-1
ATASE İDH, 5-020-1
ATASE İDH, 1-092-1
ATASE İDH, 2-068-1
ATASE İDH, 2-032-1
ATASE İDH, 2-032-2
ATASE İDH, 6-139-2
ATASE İDH, 6-131-1
ATASE İDH, 6-131-2
ATASE İDH, 6-131-3
ATASE İDH, 6-131-4
ATASE İDH, 6-142-12
ATASE İDH, 6-142-5
ATASE İDH, 6-142-6
ATASE İDH, 2-043-1

2.Resmi Yayınlar:

TBMM Zabıt Ceridesi
Resmi Gazete

3.Kitap, Makale Ve Tezler:

Akçakaya Mahir Selim, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Konya’da Günlük Yaşam”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Selçuk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı, 2010

Akkaya Erdal, “Türk Ordusundaki Stratejik ve Doktriner Değişiklikler (1923-1960)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006

Akman Şefik Taylan – Akman İnci Solak, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 2011, S: 12

Alpay İsmail Hakkı, Geri İşlerinin Sevk ve İdaresi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1942

Arkun Hidayet, “Muharebede Cephane İkmali”, Piyade Mecmuası, S:127, 1 Haziran 1945

Armaoğlu Fahir, “II. Dünya Harbinde Türkiye”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C.13, S:2

Arna Cihat, “Tümende İkmalin Ehemmiyeti ve İkmal Hizmeti”, Askeri Mecmua, İstanbul, 01.09.1941

As Efdal; Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006

Atatürk’ün Doğumunun Yüzüncü Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982

Aydemir Şevket Süreyya, İkinci Adam, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2000, c.II

Aydın Mustafa, “Görelî Özerklik”, Türk Dış Politikası, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, c.1

Barutçu Faik Ahmet, Siyasi Anılar, Milliyet Yayınları, İstanbul Mart 1977

Baydar Ertuğrul, II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara, 1978

Benhür Çağatay - Akçakaya Mahir Selim, “II. Dünya Savaşı Sırasındaki Konya’da Alınan Askeri Önlemler”, Akademik Bakış, Kış 2011, C.5, S:9

Berkay Gül İnanç, ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940-1943, Buke Yayınları, İstanbul, 2001

Biçer Murat, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Kamuoyu(1939-1945)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Ana Bilim Dalı, 2005

Binbaşı Bozkurt, “Tümenden Küçük Birlilerde İkmal Teşkilleri ve İkmal İşleri”, Piyade Mecmuası, İstanbul, Eylül 1934, S:94

Binbaşı Sabri, “Levazım Tabiyesi: Yürüyüş”, Levazım Mecmuası, İstanbul, 01.03.1933

Birtek Ferid, Bölükte Levazım ve Ayniyat Muhasebesi, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935

Cebecioğlu Güngör, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Ekim 1998

Çaşın Mesut Hakkı, “İkinci Dünya Savaşı’nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkisi”, Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Ankara, 1998, c.II

Çetin Sabit, “İkinci Dünya Savaşı’nda İstanbul ve Trakya’da Alınan Tedbirler: Pasif Korunma ve Tahliye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2008

-----, “İkinci Dünya Savaşı’nda (1939-1945) Türk Hava Kuvvetleri”, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu/ On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010

Çınar Burak, İkinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi ve Türkiye, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007

Demirbaş Burhan, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de İç Güvenlik”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2008

Deringil Selim, Denge Oyunu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 2010

Duru Bülent, “1941: Kıtık Yıllarında Milli Korunma Kanunu Uygulamaları”, Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949, Birgül A. Güler (Ed.), Ankara Üniveristesesi Basımevi, Ankara, Aralık 2008

Engin Teoman, “Türk Ordusunda Zırhlı Birlikler”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2007

Erendil Muzaffer, Topçuluk Tarihi, Genelkurmay Basımevi- Ankara, 1988

Erkuş Salih, “Modern Ordularda Geri Hizmet”, Askeri Mecmua, İstanbul, 01.09.1939

Esmer Ahmet Şükrü - Sander Oral, Olaylarla Türk Dış Politikası “1939-1945 Dönemi”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, C.:I

Gezgin Güzide, “İnönü Dönemi Türk Denizciliği (1938-1950)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007

Hilmi Ahmet, Tabiye ve İaşe Tabiyesi, Gayret Matbaası, İstanbul, 1934

İskilipligil C. , “Geri Hizmet ve İkmal İşlerinden Cephane İkmalı”, Askeri Mecmua, İstanbul, S:10, 01.03.1939

Karabekir Kazım, Ankara’da Savaş Rüzgarları, Emre Yayınları, İstanbul, 1994

Karakaş Nuri, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Aralık 2010, C. XXV, S:2

Karakuş Erdoğan, İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri 1938-1939, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2004

Karaosmanoğlu Yakup Kadri, Politikada 45 Yıl, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

Kemal Ali, Ordumuzda Besim İşleri, Harp Akademisi Matbaası, İstanbul,1934

Koçak Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, c.1

-----, Türkiye’de Milli Şef Dönemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, c.2

-----, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), TTK Basımevi, Ankara, 1991

Kurat Yuluğ Tekin, “II. Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, Belleten, Ocak 1961, C.:XXV, S.:97

-----, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış politikası 1923-1973”, Belleten, Nisan 1975, C.:XXXIX, S:154

Kurtulan Ali İhsan, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mustafa Kemal (Atatürk)’in Katıldığı Harp Oyunları Ve Askeri Manevralar” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2010

Meram Ali Kemal, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi, Kitaş Yayınları, İstanbul, Mayıs 1969

Metinsoy Murat, II. Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007

Ordu Dahili Hizmet Kanunu ve Talimatnamesi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939

Ozan Mithat, Orduda Levazım Hizmeti, Alâeddin Kırıl Matbaası, Ankara, 1945

Önder Aynur, “Türk Savunma Sanayinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Yeri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2005

Özata Murat, “İkinci Dünya Savaşı Sonlarında ABD Belgelerine Göre Türkiye-ABD İlişkileri (1943-1945)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Anabilim Dalı,2011

Özdemir Behçet, Tek Tanktan Zırhlı Orduya, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964

Özer Sevilay, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Ekim Seferberliği”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD), Bahar 2012, yıl 8, S:15

-----,“II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerinde Etkisi”, Tarihîn Peşinde, 2011,S:5

Özlu Hüsnü, “II. Dünya Savaşından Günümüze Türkiye Savunma Sanayinin Gelişimi (1939-1990)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2006

Öztoprak İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, Belleten, Ağustos 1999, C.:LXIII, S: 237

Öztürk Erdoğan, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmirde Beslenme Sorunu ve Karaborsacılık”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2004
S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, Stalin-Roosevelt ve Churchill’in gizli yazışmalarında Türkiye (1941-1944) ,Havass, İstanbul, Ocak 1981

Sarıgöl Şakir - Kurdman Sabri, Askeri Levazım, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1936

Soyak Kemal, Ordumuzda Besim İşleri 2. Kısım, Sühulet Basımevi, İstanbul, 1937

Sönmez Şinasi, “II. Dünya Savaşında Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, Atatürk Yolu Dergisi, Bahar 2011, S:47

Şensoy Adnan, “Silolar, Lüzum ve Ehemmiyeti”, Levazım Mecmuası, 11. Sene, 1942, S:47

Taşkıran Cemalettin , “1941 yılı başında Türk-İngiliz Siyasi ve Askeri Görüşmeleri(ocak-Şubat- Mart 1941)” Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınan Türkiye (Rakamlarla 1923-1963), Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969

Tekeli İlhan - İlkin Selim, İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, c.1

Terzioğlu Said Arif, Türk Ordusu, Başnur Matbaası

Toklu Vefa, Uluslararası İlişkiler, İmaj Yayınevi, Ankara, 2006

Tunçay Mete, “İkinci Dünya Savaşı’nın Başlarında Türk Ordusu”, Tarih ve Toplum, S:35, Kasım 1986

Tunçkanat Haydar, İkili Anlaşmaların İçyüzü, Ekim yayınları, Ankara, 1969

Türk Subaylarının İkinci Dünya Harbi Hatıraları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999

Türkmen Zekeriya, “Türk Basımında Çıkan Haberlere Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyetini Savaş Ortamına Çekme Gayreti” Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C. II, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1999

Türsan Nurettin, Anılar, Arma Yayınevi, İstanbul, 2008

-----, II. Dünya Savaşı, Harp Akademileri Basım Evi, 1998

Uran Hilmi, Hatıralarım, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1959

Weisband Edward, II. Dünya Savaşı ve Türkiye, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002

Yalçın Osman, “Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri”, Gazi Akademik Bakış, C.3, S:6, Yaz 2010

-----,“1911-1945 Yılları Arasında Türk Hava Harp Sanayisi”, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu/ On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri II, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara, 2010

-----,“İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 47, Bahar 2011

Yavuz İsmail, Mustafa Kemal’in Uçakları- Türkiye’nin Uçak İmalat Tarihi (1923-2012),Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Temmuz 2013

Yetkin Çetin, Türkiye’de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983

4. İnternet Kaynakları:

http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/5d4yy.htm

http://www.tbmm.gov.tr/tarihce/aturk_konusma/5d2yy.htm

http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/istatistikler/tablolalar/7_urunbazindaemanetalim.pdf

EKLER

EK-1 Her ere verilen melbusatın o günkü rayiç üzerinden değeri

EK-2 Her ere verilen teçhizatın o günkü rayiç üzerinden değeri

EK-3 1939 Yılında Almanya'dan 60 Adet Uçak Alınmasında Dair Kararname

EK-4 Ordunun Un İhtiyacını Temin Etmek İçin Diyarbakır'da Bulunan Un Fabrikasına El Konulmasına Ait Kararname

EK-6 Adana Listelerinde İstenen Akaryakıt Miktarlarını Gösteren Liste

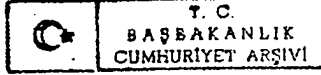
EK-7 Adana Listelerinde İstenilen Motolu Vasıta ve Akaryakıt Mevzuatını Gösteren Liste

EK-8 Milli Müdafaa Vekâletine Diyarbakır Valisince gönderilen, Şehirdeki camilerin Askeri Birliklerce Kullanıldığına dair Yazı

EK-1 Her ere verilen melbusatın o günkü rayiç üzerinden değeri

42
37M

Her ere verilen melbusatın bugünkü

rayiç üzerine tutarı .

<u>Cinsi</u>	<u>tutara</u> <u>Kurus</u>
Elbise	1150
Kaput	1000
Kundura (iki çift)	1760
Çorap (Dört çift)	160
Çamaşır (iki kat)	250
Avcı yeleği	200
Yün fanilâ	200
Yün kuşak	100
Yün eldiven	50
Kundura boyası (200Gr.)	<u>18</u>
Yekûn	4888

Yüzde bir hesabıyla verilmesi lâzım gelen
melbusattan bir ere isabet edeh miktar .

İş elbisesi	40
Nöbetçi kürkü	20
Nöbetçi muşambası	20
Dağ melbusatı	600
Ambalâj masrafı	<u>32</u>
Umumi yekun .	<u><u>5600</u></u>

030 10 50 322 4

4

EK-2 Her ere verilen teçhizatın o günkü rayiç üzerinden değeri

1	500	02			01	030
---	-----	----	--	--	----	-----

Her ere verilen teçhizatın bugünkü rayiç
üzerine tutarı .

37M

<u>Cinsi</u>	<u>Tutarı</u> <u>Kuruş</u>
Kilim	350
Battaniye	950
Arka çantası	450
Ekmek torbası	150
Ağ kabı	150
Matra	200
Portatif çadır	750
Palaska takımı	600
Tüfek kayışı	40
Kar gözlüğü	100
Yatak ve yasdık kilifi	250
Yataklık pamuk veya yün	500
Mendil	10
Su maşrapası	50
Yekûn	4550
Ambalâj masrafı	50
	<u>4600</u>

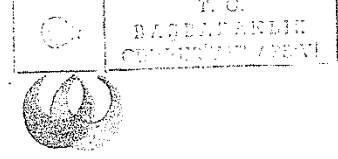
İSMAİL NURETTİN KAYMAKÇI

030	10			50	322	9
-----	----	--	--	----	-----	---

EK-3 1939 Yılında Almanya'dan 60 Adet Uçak Alınmasında Dair Kararname

T. C.
BAŞVEKALET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

10546

Hava programının tahakkuku için alımı icab eden 15 adedi mamul ve 45 adedi (komple) malzeme halinde olmak ve Kayseri Fabrikasında yaptırılmak üzere altmış aded Messer Schmit M.E.109 avcı tayyaresinin, yedek motör ve malzemesile birlikte 2490 sayılı kanunun 46 nci maddesinin K fıkrasına tevfikân ve doğrudan doğruya Almanyadaki firmasından pazarlıkla satın alınması ve bedellerinin Türk-Alman kli ringi mukavelesi esasları dahilinde ödenmesi; Millî Müdafaa Vekilliğinin 7/3/939 tarih ve 97/278 sayılı tezkeresile yapılan teklifi ve Maliye Vekilliğinin 9/3/939 tarih ve 1426 sayılı mutaleanesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/3/939 tarihinde onanmıştır.

10/3/939

REİSİCÜMHUR

İsmail Hakkı

Bş. V.
B. P. Bayraktar

Ad. V.
T. F. Bay

M. M. V.
M. M. V.

Da. V.
Fayk Özyıldız

Ha. V.
H. V.

Ma. V.
M. V.

Mf. V.
Yücel

Na. V.
A. Çetin Kayrak

İk. V.
İ. V.

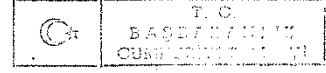
S. İ. M. V.
S. İ. M. V.

G. İ. V.
G. İ. V.

Zr. V.
Zr. V.

030	18	01	02	86	20	20
-----	----	----	----	----	----	----

EK-4 Ordunun Un İhtiyacını Temin Etmek İçin Diyarbakır'da Bulunan Un Fabrikasına El Konulmasına Ait Kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

74688

Diyarbakırdaki Kolordu birliklerinin un ihtiyacını temin hususunda çok nafi hizmetler görecek olan Bitlis vilâyetinin doğu ce-
nubunda Süleyman Ziyaretli, Necmi Mutlu ve Paço barut ve kardeşlerine
ait un fabrikasının Millî Müdafaa ihtiyağları için istimplâki; Millî
Müdafaa Vekilliğinin 7/11/1940 tarih ve 14051 sayılı tezkeresile ya-
pılan teklifi üzerine 3887 sayılı kanunun birinci maddesine tevfiқан
İcra Vekilleri Heyetince 4. TEŞ. SAN. 1940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMhur

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.
N. F. Aygün *Fethi Ökçe* *S. Arıkan* *Süleyman Paço* *S. Sancar*
Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. I. M. V.
Ş. Şişir *Ş. Şişir* *A. F. Celisoy* *Ş. Şişir* *Ş. H. Alataş*
G. İ. V. Zr. V. Mü. V. Tl. V.
Ş. Karadâğ *M. M. M. M.* *A. Çetinkaya* *A. Çetinkaya*

000	10	01	02	93	106	8
-----	----	----	----	----	-----	---

EK-5 Almanya ile Yapılan 100 Milyon Marklık Kresididen 4.5.1944'e Kadar Gelen Malzemeler

4/5/944 Gününe kadar 100 Milyonluk kredi anlaşmasından şimdiye kadar Almandan yurdumıza girmiş bulunan silah ve mühimmat listesidir.

Adet	Cinsi	Plata Reich Mark	Tutarı Reich Mark
		47.937,00	2.876.220,00
60	5/60 Sm.lik Tankavar topu	3.920,00	23.520,00
6	5/60 Sm.lik " " "		
	Yedek mamlu.	87,44	1.573.920,00
18000	Tankavar top isli Zrh.mermi	4.000,00	1.060.000,00
265	Ağ. Makineli	4.590,00	596.700,00
130	0.7 M/m Telemetre	2.589,00	51.780,00
20	Makaslı bataryalı dürbün	1.587,00	79.350,00
50	Makineli tüfek nişan dairesi	251,44	1.209.929,28
4.812.000	Ağ.Mt.Ss.mermisi(Bini)	258,00	2.441.880,00
8.568.000	" " Ssk. " "	343,00	1.296.540,00
3.780.000	" " Sskl. (Bini)	428.000,00	13.696.000,00
32	T-3 Tipi (Halmier-Benz)Tankı	424.000,00	1.502.000,00
3	" " Komuta tankı		1.838.769,80
	" " Tanklara Yd.malzemesi.	457.000,00	15.995.000,00
35	T-4 " Krupp Tankı	457.000,00	457.000,00
1	Tekim Ağ.Şeyyar tamirhane		45.700,00
	Şeyyar tamirhane Yd.parça		1.260.990,20
	T-4 Tipi tanklara Yd.malzeme.		1.923.600,00
10.500	Tank için 7,5 Sm.Zarh mermisi	183,20	814.800,00
7.000	" " " " Tahrip mermisi	116,40	839.424,00
9.600	" " " " Zarh mermisi	87,44	533.376,00
6.400	" " " " Tahrip mermisi	83,34	706.043,52
2.808.000	7,92 M/m Ağ.Mt.mermisi(Bini)	251,44	30.600.000,00
60	Fock-Wulf 190 tipi Av uçağı	510.000,00	9.122.000,00
	Av tayyaresi Yd.aksaml.		2.403.000,00
180.000	" " " için 2 Sm.Yng.Mer.	13,35	2.271.600,00
180.000	" " " için 2 Sm.Is.Tah.Mer.	12,62	596.269,44
1.576.000	7,92 M/m Sm.Mt.mermisi (Bini)	251,44	189.220,00
540.000	" " " Pnk. " "	343,00	15.092,00
44.000	" " " Pnk. " "	34300	3.579.200,00
240.000	Tayyare için 2 Sm.Zh.Mermisi	1408	
			99.994.544,24.

4/5/944 Gününe kadar gelen malzeme doksan dokuz Milyon Dokuzyüzdoksan dört bin beş yüz kırk dört R.M. ve 24 Pfening'dir.

Malzeme bedeli mecmuu

4/5/944 Gününe kadar gelen malzeme Geti kalan 58.000 R.M.lik malzeme gerideği takdirde 100 Milyon R.M.lik kredi tamamlanmış olacaktır.

100.092.544,24. R.M.
99.994.544,24 R.M.

38.000,00

4/5/944
Emb.
İrfan Uludoğan.

030 10 52 344 9

EK-6 Adana Listelerinde İstenen Akaryakıt Miktarları

Kara Ordusu, Hava ve Deniz kuvvetlerimiz için işgillizlerden Adana listesi ile istenen Akaryakıt ve Mevzuat cedveli, (Tem olarak)											
	(1973) 4/23 (11-118)										
Normal Benzin	57 Ok.Benzin	77 Ok.Benzin	Muhelif Ok. Benzin	Mazet	Vakum	Valvalin	Gres	Petrol	Kalipsül	Dikrayasıl	Dışışice
Kara Ordusu 750,000	5,000	2,000	120,000	1,000	75,000	25,000	16,000	10,000	75	400	400
Hava kuvvetleri 137,000	500	500	120,000	10,000	7,000	1,100	741	50	..	..	..
Denizama	..	..	..	10,000	..	..	..	..	..	..	..
Yekun:	757,000	2,500	120,000	21,500	82,000	23,100	16,791	10,000	75	75	400
Kara Ordusu Makineyağı	İnce makineyağı	Yazlık makineyağı	Mahlityağı	C.600 Oil yağ	Büfer tamponyağı	Möbelleil yağ	M.800 Hidrolityağı	Dışışice	..	..	..
Kara Ordusu 500	200	150	100	100	100	75	75	..	..	..	..
Hava kuvvetleri...	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Denizama 250	..	..	..	..	..	250 M, BE	..	..	..	..	..
Yekun:	750	150	100	100	100	325	75	..	..	..	..
Kara Ordusu	Möbelleil C.yağı	Topolyağı	Vazelin	Gliserin	Turbilyağı	Hımtyağı	Silindiryacağı	Metprin	Sarı Vazelin	Muhelif Tyy.Yağ	Glikol
Hava kuvvetleri ..	75	75	290	450	..	..	..	..	..	..	..
Denizama ..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Yekun:	75	75	215	457,5	250	250	50	50	2,000	12,000	5,000
Mevzuat (adet)											
Moto.Daire	Biden (150:250 litrelik)	Biden (400 litrelik)	Seyyar sehrağı(500 litrelik Oto.Wagon ve Arabada kabili seçil	Sahrağı(500 tosluk)	..	..	..	..	..	..	..
Hava kuvvetleri ..	300,000	20,000	500	50	..	..	..	..	..	..	..
Denizama ..	500,000	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Yekun:	800,000	20,000	500	50	..	..	..	..	..	..	..
Moto. Daire	Benzin tankı	Benzin tankı (sabit 500 tosluk)	Benzin tankı (sabit 1000 tosluk)	Sahrağı (25 ar tosluk)	Su tankı	Yer altı tankı	Mer. Mezar boyut	..	..	..	..
Hava kuvvetleri ..	2,000	400	50	245	1200	..	..	..	..	..	..
Denizama ..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
Yekun:	2000	400	100	405	1200	250	1	1	1	1	1

Not: Sipariş edilecek muhtelif tipte 2115 adet Tank, Tayyare benzini yakıtı taktirde 750,000 ton benzini 116,960 tonu 87 Oktan olacaktır.

EK-7 Adana Listelerinde İstenilen Motolu Vasıta ve Akaryakıt Mevzuatını Gösteren Liste

4-159
(27.)

Adana listesile istenen Motörlü vasıta ve Akaryakıt mevzuatı miktarı.

20 Mart 1937 gün ATASE: 207. B-37/Arzu sayılı emrinin YAYIMI İLE ÇEKİLDİ
GİZLİK DERECESESİNDEN DERECESESİNE İNDİRİLMİŞTİR
Tasnif Dışı

	Adet	
Komuta tankı	100	
Agır tank	1470	
Orta tank	500	
Hafif tank	45	
Tank top başına mermi	1348	
Tank makinemi tüfek başına mermi	30000	
Keşif devriye otosu	75	
<u>Motörlü vasıtalar için</u>		
Bidon (150:250 litrelik)	300,000	
Bidon (beheri 400 litrelik demir çenberli ve içerisi galvanizli)	20,000	
Seyyar sahrınç (beheri 500 litrelik otomobil, vagon ve arabada kabili nakil ve mayedek)	500	
Sahrınç (beheri 500 tonluk gaz, benzin ve yağ için)	50	
Benzin tankı (sabit 500 tonluk)	400	
Benzin tankı (sabit 1000 tonluk)	50	
Benzin tankı (Motörlü)	2000	
Su tankı (Motorlu)	1200	
<u>Levazım Dairesi</u>		
Sahrıncı vagon (beheri 25 tonluk akar yakıt için)	150	
<u>Nafia Vekâleti için</u>		
Bidon (75:250 Kg. benzin için)	1,000	
<u>Münakalat Vekâleti için</u>		
Sahrıncı vagonu (20 M ³)	200	
<u>Hava Kuvvetleri için</u>		
Bidon	500.000	
Yer altı tankı (beheri 100 tonluk)	250	
Yer üstü tankı (beheri 1.000 tonluk)	50	
Sahrıncı benzin vagonu	235	
Muhtelif ebatta benzin hortumu	10.000 Metre	
Benzin süzme güderisi	10.000 adet	
Mart, Nisan ve Mayıs 1943 tarihine kadar bize ve Boota ait olmak üzere gelen muhteli Mot. vasıta		
	<u>Boot için:</u>	<u>Bizim için</u>
Mart	51	81
Nisan	152	131
Mayıs	12	150
Yekün	215	362

EK-8 Milli Müdafaa Vekâletine Diyarbakır Valisince Gönderilen, Şehirdeki Camilerin Askeri Birliklerce Kullanıldığına dair Yazı

T. C.
M. M. V.
Emakin inşaat Ş. Md.

Kısım :
Sayı : Diyarbakır
Vakıflar Müdürlüğü
Sayı : 24681

Ankara
193

Öz:

15

M. M. V. Yüksek katına

İlişigi

14/16 - 9 - 940 gün ve 1896/4716 sayılı buyurukları karşılığıdır. Diyarbakırdaaskeri işgalinde bulunan camilerden dikim evi haline konulan Husrevpaşa camisi mamur olma halde ciheti askeriyeden - gösterilen lüzum üzerine eriklerine terk edilmiştir. Ulu cami dahi önceden yapılan tebligat üzerine boşaltılmış ve vakfa teslim edilmiş isede sonradan gösterilen lüzum üzerine 24/2/940 tarihinden itibaren tekrar askeri emrine bırakılmıştır.

Askeri emrindeki camilerden Şih Matar camihalkın ihtiyacına bırakılmış isede Ramazan ve kışda ahalinin ibadeti için Ulu ve Husrev paşa camisinin halkın ihtiyaçlarına terkleri lüzumludur.

Sözü geçen bu iki caminin halkın ihtiyaçlarına terkleri halinde yine askerinin işgalinde Melek Ahmet paşa , Iskenderpaşa Ali paşa Peygamber camii , Kala camii , Arap şeyh ve Nûsuh paşa camileri - kalacaklardır. Ulu caminin Husrev paşa caminin tahliyesi halinde vevki kira ile olsa elde yer bulunmadığı yapılan araştırmadan - anlaşılma ile bu vaziyete nazaran şimdilik askeri emrinde kalmaları zaruri olduğunu saygı ile arz ederim.

25/9/940

Vali
Fazıl Gural

aslıfidir.

Cevaplarda şubenin tarih ve numaralarının yazılması lazımdır.

030 10 192 318 5